Kuram / Siyaset

Haluk Yurtsever

kapitalizmin sınırları ve toplumsal proletarya

Yordam Kitap

Haluk Yurtsever

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu. Siyasal, düşünsel ve pratik eylemliliği 1968 İstanbul Üniversitesi işgali, 6. Filoyu ve Vedat Demircioğlu'nun ölümünü protesto eylemleriyle başladı. 1973 yazında yurtdışına çıktı. 1974'te TKP üyesi oldu. O tarihten bu yana aktif örgütlü sol siyasetin içinde. Bir yıl Moskova'da Lenin okulunda eğitim gördü. 1980 Aralık ayında ikinci kez yurtdışına çıktı. İngiltere, Fransa ve Almanya'da bulundu. 1992'de Türkiye'ye döndü.

Yayınlanan kitapları:
Küçük Burjuvazi ve Devrim Savaşımı (Broşür), *İşçinin Sesi* Yayınları, Temmuz 1984, Londra; *Sınıf ve Parti,* Dönem Yayınları; Ankara, Nisan 1990 (2. Basım, Etki Yayınevi, İstanbul, Ekim 1992; 3. Basım, NK Gelenek Dizisi, Haziran 2004); *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu, Etki Yayınevi*, İstanbul Ekim 1992 (2. Basım, *El Yayınevi*, Mart 2002); *Türkiye'nin Dönemeci*, *Emperyalizm mi? Sosyalizm mi? Etki Yayınevi*, İstanbul, Mart 1993; *Marksist Bakış Açısından Program Yöntemi*, Sorun Yayınları, İstanbul, Ocak 1995; *Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet*, Yordam Kitap, İstanbul, Kasım 2006; *Özgürlük ve Örgütlülük,* Yordam Kitap, İstanbul, Nisan 2007; *Yeni Bir Sol Atılım İçin*, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, Ocak 2008; *Yükseliş ve Düşüş: Türkiye Solu 1960-1980,* Yordam Kitap, İstanbul, Ekim 2008.

Katkı yaptığı ortak kitaplar:
Birinci Emek Sempozyumu, İşçi Konseyi, *NK Yayınları*, Ekim 2003; *Marksist Metin Analizleri*, Gelenek Sempozyumu 2005, *NK Yayınları*, Ağustos 2005; *Türkiye'nin Sosyalist Seçeneği*, Sol Meclis, NK Yayınları, Nisan 2006; *Eleştirel Sağlık Sosyolojisi Sözlüğü*, Sol Meclis, NK Yayınları, Nisan 2006; *Ergenekon ve Sosyalistler,* Siyah Beyaz Kitap, İstanbul,Kasım 2008.

haluk.yurtsever@gmail.com

KAPİTALİZMİN SINIRLARI VE TOPLUMSAL PROLETARYA

Haluk Yurtsever

Yordam Kitap: 148 ✣ **Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya**
Haluk Yurtsever ✣ ISBN-978-605-5541-50-7 ✣ *Düzeltme*: Filiz Çomuk
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Şubat 2012 • *Yayın Yönetmeni*: Hayri Erdoğan
© Haluk Yurtsever, 2011; © Yordam Kitap, 2011

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı No: 19 Kat: 3 Cağaloğlu 34110 İstanbul
T: 0212 528 19 10 F: 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap. com **E:** info@yordamkitap. com

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 12027)
Baha İş Merkezi
Haramidere - İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

siyaset

KAPİTALİZMİN SINIRLARI VE TOPLUMSAL PROLETARYA

Varlığımda paha biçilmez emekleri olan
anneme ve babama...

İçindekiler

Önsöz 11
Giriş 17

BİRİNCİ KISIM
EVRENSEL SINIF VE KAPİTALİZM 31
Bölüm 1: Evrensel Sınıf 33
Birinci Bölüme Ek: *Kapital*'de Yabancılaşmış Emek 43
Bölüm 2: Tarihsel Çerçeve 46
Bölüm 3: Kapitalist Üretim
Ne Zaman Egemen Oldu? 60

İKİNCİ KISIM
TOPLUMSAL PROLETARYA 73
Bölüm 4: Kökler 75
Bölüm 5: Sanayi Devrimi ve Proletarya 80
Bölüm 6: Proletarya: Tanıma Doğru 85
Bölüm 7: Üretken Emek-Üretken Olmayan Emek 91
Bölüm 8: "Ücretli İşçi= Proletarya" mı? 96
Bölüm 9: Ev İçi Emek 99
Bölüm 10: Proleterleşme ve "Hizmet" Emek Gücü 111
Bölüm 11: "Kamu Çalışanları" 114
Bölüm 12: "Büro" ve Bilgi-Hizmet:
Yaka Rengi Sınıf Ölçütü Olur mu? 118
Bölüm 13: Enformel Sektör, Kent Yoksulları 126

ÜÇÜNCÜ KISIM
SINIF MÜCADELESİ ... 133
Bölüm 14: Giriş ... 135
Bölüm 15: Maddi Temel ... 139
Bölüm 16: Ekonomi-Siyaset, "Ekonomizm", "Politisizm" ... 149
Bölüm 17: Sınıf Bilinci ... 165

DÖRDÜNCÜ KISIM
KAPİTALİZMİN GÜNCELLİĞİ ... 201
Bölüm 18: Sermayenin Sınırsız Hareketi ve "Güç" ... 203
Bölüm 19: Eğilimler ... 222
Bölüm 20: Sınırlar ... 256
Bölüm 21: 2008 Krizine Sınıfsal Bakış ... 309

BEŞİNCİ KISIM
TOPLUMSAL KURTULUŞ-POLİTİK PROLETARYA ... 333
Bölüm 22: Kapitalizm Gücü ve Aşil Topuğu ... 335
Bölüm 23: Özne Sorunu: "Umut Yeşerende" ... 352
Bölüm 24: Program ve Yürüyüş Bileşkesi ... 380

Kaynakça ... 397

Dizin ... 405

Önsöz

"Önsöz", yazılma sırası bakımından sonsözdür. Kitap tamamlandıktan sonra, okuyucuya kitap ve yazarı hakkında izlenim vermek üzere yazılır. Bunu yapmak, sonsözü, önsöz olarak yazmak, göründüğü kadar kolay değildir. Önsözde kitabı tanıtmak, anlatmak için ne yapsanız, ne yazsanız eksik kalır. Yazarı, kitabını özetleyemez ki…

Ayrıca bu iş için zaten "giriş" diye bir bölüm vardır.

O yüzden, bu önsözde kitabın pişirilme süreci ile "mutfağı" ile ilgili bilgiler vermeyi, okuyucuya "içeriden" seslenmeyi yeğliyorum.

Lise yıllarında başladım yazmaya. 12 Eylül 1980 sonrasında açlıkla okumaya yöneldim. Yazmayı, 1990'da *Sınıf ve Parti* ile sürdürdüm. Yıllardır, sınıf teorisi ve sınıf mücadelesi konuları üzerine çalışıyorum.

Sınıf, bana göre, bir yanıyla son derece yalın, elle tutulur, gözle görülür, günlük yaşamdaki dışa vurumları apaçık bir toplumsal gerçekliktir. Öte yandan, sınıf, her zaman aynı somutlukta duyulmayan, varlığını/etkisini kimi zaman yeraltındaki sessiz bir akıntı, kimi zaman dingin gökyüzünde çakan bir şimşek gibi duyuran karmaşık, cıva gibi bir toplumsal ilişkiler yumağıdır. Bu cıva gibi yumağı çözümleme, dünyayı sınıfsız, sömürüsüz bir topluma taşıyacak sınıfsallığın bugünkü konumunu, gizil gücünü kavrama çabası, insanın bir kez daldı mı kolay kolay çıkamayacağı bir deneyim ve sorular denizinde kulaç atmasına benziyor.

Merak etmekten ve öğrenmekten daha heyecan verici bir şey var mı, bilmiyorum. Bana göre, yaşamak öğrenmektir ve "bildim" demek ölümdür. Başkasını bilmem, ben en iyi, yazarak öğreniyorum. Çünkü bilgi eksikliği, söz yetmezliği, bakış yüzeyselliği en çok yazmaya başlandığı zaman anlaşılıyor. Yazmak için öğrenmek, amaçlı bilgi edinmenin en üretken yollarından biridir.

Bu kitabı yazmadan önce epeyce okumuş, sayfalarca not almıştım. Yazmaya başladıktan sonra daha çok okudum. Okurken çiziyor, sayfa kenarlarına şifreler, işaretler koyuyor, sonra notlar çıkarıyorum. Notları, özetleri, alıntıları, önemli kavramları kartlara ve şimdilerde word dosyalarına geçiriyorum. Temel tezleri, bunları hangi sırayla, hangi iç bağlantılarla sunacağımı ve belki daha önemlisi neleri yazmayacağımı tasarlıyor, bunlara göre bir ön plan çıkarıyorum. Bunu her bölüm için yeniden yapıyorum. Yazma sürecinde bu sıralamalar, planlar altüst oluyor; defalarca bozulup yeniden ve yeniden kuruluyor. Yazmak, hızını ve şıpsevdiliğini dizginleyerek aklı, disiplinli ve yöntemli olmaya, odaklanmaya yöneltiyor. Daha yavaş, ama daha yoğun düşünen akıl, yazıyı yazarının önceden bilemeyeceği verimli alanlara çekiyor.

İnsan, kitaplardan, teorik metinlerden, yazılardan ama en çok pratikten, insan eyleminden öğreniyor. Bir de insanın kendisinden. İnsanı, en çok insan etkiliyor. Hacı Bektaşi Veli, boşuna "okunacak en büyük kitap insandır!" dememiş. Ben, en çok yoldaş insanlardan öğrendim. Bu dünyadan göçenleri ve yaşayanlarıyla tüm öğretmenlerime minnetle doluyum.

Kafamı kurcalayan teorik sorunları, edindiğim bilgiyi okuyucuya da geçirerek birlikte tartışmayı deniyorum. Hem teorik sorunları ele almak, hem de bilgiyi ortaklaştırarak birlikte düşünmek isteği, doğal olarak analitik ve didaktik bir metin üretiyor. Bu bilinçli bir seçim.

Kitabın mimarisi, klasik Marksist ekonomi politik eleştirisi, esas olarak *Kapital* okumaları üzerinde yükseliyor. Birinci kısım,

temeli veriyor. Sonraki kısımlarda, somut durumların somut çözümlemesini yapmaya, yeni sözler söylemeye, sınırlarına dayanmış, geleceksiz kalmış kapitalizmin içindeki komünist tohumu, bu sistemin Aşil topuğunu göstermeye çalıştım.

Kitabın ilk yazımını bitirdikten sonra, önemli ölçüde kısalttım; alıntıları seyrelttim; tekrarlardan arındırdım; "fazla"lıkları attım. Yine de kalmıştır.

* * *

Düzgün, duru, anlaşılır bir Türkçeyle yazmaya, kavramları doğru kullanmaya, önemli kavramların köklerini bulup çıkarmaya, yabancı dildeki sözcüklerin uygun Türkçe karşılıkları varsa onları yazmaya özen gösteriyorum. Ama dil konusunda kendime sıkıyönetim uygulamıyorum. Metin içinde epeyce eş anlamlı sözcük var. Bağlama daha uygun düştüğünü düşündüklerimi seçtim. "Sanayi devrimi" ama "bilinç endüstrisi" gibi… Türkçe alıntılara dil ve yazım açısından müdahale etmiyorum. Yanlışlar varsa yazar ve çevirmenlerindir, bunlara karışmaya yetkim olmadığını düşünüyorum!

Stendhal'in, "üslup cila gibi olmalıdır; düşüncelerin üstünü örtmemelidir" sözü kulağıma küpedir. Öyle yazmaya özeniyorum. Ne ölçüde başardığımı bilmiyorum.

* * *

Kavramların kök anlamlarını öğrenmek, o bilgiyle "sırlar" çözmek bende bir tutku, hatta saplantı haline geldi. Çeşitli kavramların kök anlamlarına ulaşmaya çalışırken, bilmediğim dillerde, dostlarımın yardımlarına başvurdum. İstanbul'dan Barış Zeren Rusça, Ayşegül Balta Almanca, Frankfurt'tan sevgili Kemal İşbilir yine Almanca sözlüklerden aradıklarımı bulup Türkçeye çevirdiler, sorularımı yanıtlayarak büyük destek verdiler. Teşekkür ediyorum.

Sevgili Nurettin Akgül, aradığım, baskısı kalmamış kitapları ta Amerika'dan bulup getirdi. Genç kardeşim Onur Sefer, Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi'nden kitaplar derledi. Onur'u lise yıllarından tanırım. Tarih okuyor, iyi bir tarihçi olma yolunda emin adımlarla ilerliyor. Ali İleri, kendi çalışmaları için hazırladığı birinci el verileri ikirciksiz kitaba kattı; sahiden paylaşmacı ve toplumcudur; "Kapitalizmin Güncelliği" kısmındaki ekonomik verilerin sağlanmasına ve sağlamalarının yapılmasına yardımcı oldu. Şanslıyım; destek verip katkı yapanların her birine ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Aydın Meriç, Ali İleri, Coşkun Adalı, Mehmet İnanç Turan, Alp Hakan Güvenir, Özen Aşut, Ertegün Yurtsever, Yunus Öztürk, Hüseyin Topaç, Osman Tiftikçi yazma sürecinde kitabın tamamını, ya da tamamına yakınını okudular.

Kapitalist işleyişlerin fiilî/gerçek içyüzünü bilen, güncel süreçlerin hâkim olmadığım yönlerini gören ve gösteren değerli dostum Aydın Meriç'le yüz yüze tartışmalarımız zihnimde yeni pencereler açtı. Bu tartışmalar, beni, bilgi eksiklerimi gidermek için yeniden okumaya özendirdi. Ali İleri ile hem yüz yüze, hem yazılı görüş alışverişi yaptık; etkileştik. Coşkun Adalı, yazdığı notlarla kritik noktalara dikkatimi çekti; heyecanıma heyecan kattı; çok güzel motive etti. Şaka değil, kırk yıllık dostumdur. Bu dünyada başka bir benzeri yoktur. Mehmet İnanç, gönderdiğim metinleri zaman geçirmeden okuyup, eleştirel notlarını, uyarı ve önerilerini ileterek, aramızdaki rumuzla "kızıl muhafızlık" görevini hakkıyla yerine getirdi. Alp Hakan, yazılı ve haklı eleştirileriyle metne "müdahale" etti; beni metnin "kamu çalışanları" bölümünü yeniden yazmaya yöneltti. Özen ve Ertegün gönüllü editörlük yaptılar. Ertegün, bizim büyük ailenin en çok okuyanıdır. Özen, ayrıca eleştirel kenar notları ve sorularla katkı sundu. Attila Aşut yetiştirmeye çalıştığı yazı çokluğu, kendi kitap çalışması ve zamansızlık nedeniyle yalnızca "Önsöz"ü ve "Giriş"i okuyabildi. Yazım ve noktalama işaretleri konusunda metnin tümü için kılavuz değerinde öneriler yaptı. Yunus, Hüseyin ve

Osman'la kitap üzerine sohbet ettik. Örgütlü mücadelenin içindeki bu dostların görüşlerinden çok yararlandım. Hepsine içten teşekkür ediyorum. Lizbon'da doktora yapan genç matematikçi dostum Sinan Eden'le ekoloji konusunda yazıştık. İlgili bölümü okudu ve çok yerinde eleştiri ve öneriler yöneltti. Çok zeki ve çalışkandır. Yazdıklarının hepsinden yararlandım. Ona da teşekkür ediyorum.

* * *

Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya'nın hazırlık çalışmaları 2008 sonuna kadar gidiyor. Fiilen yazmaya, 2011 Mayısında kardeşimin köy evinde, kimsesizlikte başladım. Hazirandan Kasım ortasına kadar İstanbul'da çalıştım. Kitabı, başladığım yerde, bu kez daha koyu bir kimsesizlikte tamamladım.

Sevgili Hayri Erdoğan, daha yazmadan yayınlamaya talip olarak, beni kitabın okuyucuya ulaşması konusunu dert etmekten kurtarmış oldu. Bunun ne büyük bir rahatlık verdiğini bilenler bilir. Hayri kardeşime ve Marksist yayıncılıkta çıta yükselten Yordam Kitap emekçilerine teşekkür ediyorum.

Herkese iyi okumalar diliyorum.

Haluk Yurtsever
haluk.yurtsever@gmail.com

Kandilli, 29 Kasım 2011

Giriş

"Nesnelerin dış görünüşü ile özü doğrudan örtüşseydi, tüm bilim gereksiz olurdu."
Karl Marx

Yaşadığımız dünyadan çeşitli nedenlerle hoşnut olmayan, bununla da kalmayıp dünyayı değiştirmek için mücadele eden milyonlarca insan, bugün çetin ve yalın sorularla yüz yüzedir: Dünyayı daha iyiye, güzele doğru değiştirmek, sınıfsız ve sömürüsüz bir toplum kurmak gerçekten olanaklı mı? Bu büyük dönüşümün motoru olacak bir toplumsal özne var mı? Daha hakça, eşitlikçi ve özgür bir topluma geçiş için gerekli toplumsal rolü kim, hangi güç ve özneler yerine getirebilir?

Bu soruların bir bölümünün yanıtlarının tarih içinde verilmiş olduğunu düşünebiliriz. Dünyanın, toplumsal sınıfların pratik eleştirel eylemiyle defalarca değiştirildiği, on dokuzuncu yüzyılın ortalarından bu yana bütün büyük dönüşümlerin proletaryanın damgasını taşıdığı, bir tarih bilgisidir.

Ama toplumlar ve insanlar bu tür temel soruların, her yeni durumda yeniden yanıtlanmasını isterler. Haklıdırlar. Çünkü nesnel ilişkiler, dış ve iç koşullar/dinamikler, çözülecek öncelikli sorunlar, toplumsal değer dizgeleri, öne çıkan toplumsal güçler, düşünce, eylem ve örgüt biçimleri her tarihsel dönemde başka başkadır.

Belki tüm bunlardan daha önemlisi, 1789'da, 1793'te, 1848'de, 1871'de, 1917'de, 1945'te, 1968'de olduğu gibi, eyleme geçen büyük insan toplulukları düzenleri, rejimleri, hükümet ve yönetme biçimlerini, zamanın ruhunu değiştirmişlerdir. Ama insanlık, sınıfsız, sömürüsüz, kimsenin kimseye hükmetmediği, insanın tüm yaratıcı yetenekleriyle var olabileceği bir özgürlük ve sevgi toplumuna varamamıştır. Dahası, 1848 ve 1968'deki devrimci meydan okumaları da, 1871'de ve 1917'deki iktidar ve sosyalizm denemelerini de, devrimci toplumsallığın ezilmesi, seyreltilmesi; egemen düzen ve devletlerin yeniden daha güçlü biçimde yapılandırılması; sömürü ve toplumsal baskının yoğunlaşması izlemiştir. Büyük toplumsal değişikliklerin gerçek yapıcısı olan milyonlar açısından bu durum bilimsel doğrulardan, doğrulanması olası teorik öngörülerden daha geçerli bir "gerçeklik"tir!

Ezilen ve sömürülenlerin devrimci düşüncelere, devrimci düşüncelere sahip olanların ise ezilenlerin kitle enerjisine olan gereksinmeleri bugün her zamankinden daha büyüktür.

Bu iki alanın her birinde ve birbirleriyle ilişkilerinde ciddi sorunlar var. Toplumsal mücadele alanındaki zayıflık ve hatta tıkanıklıklar, dünyayı değiştirme düşüncesinin topraktan beslenmesini, toprağa kök salmasını engelliyor. Düşünsel-entelektüel zayıflık, nesnelliğe, zamanın ve ezilenlerin gereksinmelerine yanıt veren bildirgelerin eksikliği, sürmekte olan mücadelelerin ufkunu daraltıyor. Daha doğrusu, kitleyi canlandıracak, tazeleyecek düşünsel açılımlar geciktikçe, var olan, ama gideni ve gelmekte olanı kavrayamayan mücadele yoğunlukları sulanıyor ve çoğu kez de tıkanıyor. Tıkanıklığı kısaca, yeni bir uğrakta ne yapacağını bilememek olarak tanımlayabiliriz.

Sömürü ve baskıya her türlü başkaldırı anlamlıdır; güzeldir; saygıya değerdir ve hiçbir mücadele boşa gitmez. Ne var ki, bugün, emek ve halk hareketlerine, yeni koşullarda ne yapacağını bilmez bir havanın egemen olduğu da ortadadır. Bu nedenle,

devrimci düşünce ile eylem/pratik arasındaki bağı, ikisinde de "ihtiyaç" ve "yeni" olanı gören, yaratıcı teorik-pratik çalışmayla yeniden kurmak, dönemin en ivedi işi olarak öne çıkıyor.

Toplumsal sınıfları, en başta da proletaryayı konu alan böyle bir çalışmanın yerine getirmesi ve okuyucuyla da ortaklaşması gereken ilk işlerinden biri, kitapta izlenen çözümleme, kurgu ve sunuş yönteminin bildirilmesidir.

Kalkış noktamız, sınıf varlığı ile sınıf mücadelesi arasındaki ilişkiyi kurmaktır. Bu, birden çok soyutlama düzeyinin ve somutluğun, karşılıklı ilişkileri ve bir üst bütünsellik içinde ele alınmasını gerektiriyor.

İnsan, duyularıyla ve aklıyla, nesnelerin, olguların ve süreçlerin çoğul, çelişkili, karmaşık *hareketini* olduğu gibi kavrayamıyor. Kavrayış için, doğal yeteneklerden fazlası, sistematik, amaçlı, yöntemli zihinsel çaba gerekiyor.

Soyutlamanın Gücü/Somutun Zenginliği

Marx: "…iktisadi biçimlerin analizinde mikroskoptan ve kimyasal ayıraçlardan yararlanılamaz. Bu ikisinin yerini, soyutlama gücünün alması gerekir" diyor[1], başka bir yerde bilimsel bakımdan doğru yöntemin somuttan soyuta-soyuttan somuta gidiş gelişli olduğunu belirtiyordu.[2]

Marx'ın kendisi, tümüyle özgün bir dünya görüşünü iki kavramla, "üretim ilişkileri" ve "artık değer"le soyutlayarak dâhice bir işi başarmış, soyuttan somuta yükselebilmek için ise, ekonomi politiğin eleştirisine girişmiş, bu çalışmaya on yıllarını vermişti.

---

1 Karl Marx, *Kapital*'in birinci Almanca Basımına Önsöz, *Kapital I. Cilt*, Çevirenler: Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul, Nisan 2011, s. 18.

2 Karl Marx, *Grundrisse,* Çeviren: Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, Ekim 1979, s. 168-169. İngilizce metinden çeviride birkaç değişiklik yaptım. http://www.marxists.org/archive/marx/works/1857/grundrisse/ch01.htm#2

Soyut, basit ve özelliksiz; somut ise zengin ve karmaşıktır.

Soyuttan somuta yükselmek sorunun en çetin boyutudur. Bizim "soyut" dediğimiz Batı dillerindeki "abstract" sözcüğünün Latince "abstrahere"den gelen kök anlamı, bir şeyin çekilip alınmasıdır. Kavramın sözcük köküyle de uyumlu olmak üzere, ancak somutun en önemli özelliklerini seçmeyi başaran bir soyutlama yöntemi bütünlükçü ve analitik olabilir.

Lenin, "Diyalektik, herhangi bir önermenin en sıradan, en çok rastlanan, en genel olanla ilişkisinin kurulmasıdır"[3] derken soyut-somut ilişkisinin çok önemli bir yönünü aydınlatıyordu. Soyutlama, olgunun ilk bakışta görünmeyen derindeki özünü görmenin önemli bir yoludur; ancak bu yolda ilerlemek tüm zenginliği ve çeşitliliği ile somutun incelenmesinden geçer. "En önemli" ya da "en genel" özellik insan zihnine gökyüzünden düşmez. Yerçekimi ve Arşimet yasaları çok bilinen iki anekdotta anlatıldığı gibi bulunmamıştır. Elmanın Newton'un kafasına düşmesi, Arşimet'in hamam tasının suda yüzmesi, bu iki zihin, yıllar süren zahmetli, kılı kırk yaran çalışmalardan sonra hazır hale geldikleri için esin perisi olmuşlardır. Bilimde de şansa yer vardır; ancak bilimde şans hazır olan akla güler.

Canlı algılamadan soyut düşünceye, soyut düşünceden pratiğe… Bilgi edinmenin yolu budur.

Marksizmin, bütün adına parçayı, tikeli ihmal ettiği, değerlendirme dışı bıraktığı doğru değildir. Bütünsellik ve birçoğu arasından en önemli olanı öne çıkarma, her şeyi o genellik içinde yok saymak değil, her bir tikel, bireysel, hatta ayrıksı olgu ve öğenin genelle, bütünle ilişkisini kurmaya çalışmak demektir. Gerçekliği, birbiriyle *ilişkisiz,* mikro dünyalar, cüzler, kısmilikler olarak algılamak ve incelemek ise tek tek ağaçlara bakarken ormanı görmeme körlüğüdür. Postmodernist bir körlüktür.

Her yeni bilgi teorisi, her bilimsel açılış aynı zamanda bir yöntem ve dil geliştirme işidir. "Yöntem" kavramı, *bir yolun*

3 V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İngilizce, Cilt: 38, s. 359.

izlenmesi anlamındaki Yunanca *methodos*'dan geliyor. Bilgi edinmek için tutulması gereken yol, sıra, dizge anlamında kullanılıyor. Bilmediğimiz bir gerçekliği bulup ortaya çıkarmak, ya da bildiğimiz bir gerçekliği başkalarına anlatmak için düşünce araçları keşfetmek, yeni sözcük ve kavramlar bulmak, tüm bunları sınıflandırmak, ilişkilendirmek yöntemli bilgi edinmenin olmazsa olmazlarıdır.

Öte yandan, yöntemi her şey saymak, kimilerinin özellikle yenilgi dönemlerinin ardından yaptığı gibi, örneğin Marksizmi yönteme indirgemek doğru değildir. Yöntem, kendi başına bilim, hatta dünya görüşü değildir. Yöntem, eninde sonunda, bir düşünme, inceleme dizgesidir. Olgular bilgi edinenin amacına, öncelik ve tercihlerine göre bilinebilir, tanımlanabilir hale gelirler. En temel kavramlar bile değişen soru ve sorunlara, inceleme sürecinin aşamalarına bağlı olarak değişime uğrarlar. Yöntem, şablon değildir! Yöntem, genel/soyut formüller üzerinde düşünülerek, oynanarak değil, özgül ve canlı toplumsal olgular seçilerek yaşama uygulanabilir.

Sorun, belli varsayımların doğruluğunu kanıtlamak değil; karmaşık bir varsayımlar grubu içindeki ilişkileri ve bir bütün olarak bu grup ile değişen gerçek arasındaki ilişkileri incelemektir. Bu zahmete katlanmayalar gerçeğe varamazlar.

Ayrıca araştırma ve sunuş yöntemleri de amaçları açısından farklılaşırlar. "Şüphesiz, sunuş tarzının araştırma tarzından şekil olarak ayrılması gerekir. Araştırma sırasında malzemenin tüm ayrıntılarıyla ele alınması, farklı gelişim biçimlerinin çözümlenmesi ve bunların iç bağlantısının keşfedilmesi gerekir. Gerçek hareket, ancak bu işin yapılmasından sonra, uygun şekilde betimlenebilir."[4]

4 Karl Marx, *Kapital*'in birinci Almanca İkinci Basıma Önsöz, *Kapital I. Cilt*, agy. s. 28.

Maddeci ve Hümanist Tarih Kavrayışı

Tarihsel maddeciliğin hareket noktası, maddi yaşamın ve toplumun yeniden üretimidir. Tarihin maddeci kavranışı, doğanın maddeci kavranışından ayrılamaz. Tarihsel maddecilik, aynı zamanda Marx'ın deyişiyle "doğal tarih süreci"ne ait bir maddeciliktir.

Maddeci yöntem, sınıfı, son çözümlemede üretim ve mülkiyet ilişkilerinden doğan, nesnel varlığı, bilinç, eylem ve örgütlülüğünden önce gelen bir olgu olarak kavrar. Ancak asla burada durmaz. Maddeci tarihsel yöntemin özgünlüğü, toplumsal varlık ve bilinç arasındaki karşılıklılık ilişkisini esas almasındadır.

Daha duru bir anlayışa ulaşmak için, varlığın ya da nesnelliğin, bilinçten önce geldiği önermesine üç açıklayıcı not eklememiz gerekiyor.

Birincisi, varoluş, sınıf söz konusu ise *toplumsal ilişkiler ağı* demektir. Bir insanın bedensel maddi varlığı nasıl kol, bacak, kemik, kafatası, damar, sinir, kan vb.lerinin ayrı ayrı parçalar olarak üst üste yığılması değil de, bunlar arasındaki "organik" ilişkilerin oluşturduğu bir bütünlükse, sınıflar da, "içe" ve "dışa" dönük toplumsal ilişkiler temelinde var olurlar. Marx, küçük köylülerin işçi sınıfı türünden bir sınıf olamamalarının nedenini, tümü aynı koşullar içinde yaşamalarına rağmen, "birbirleriyle gerçek ilişkilerle birleşmemiş" olmalarına, "üretim tarzlarının onları karşılıklı ilişkiler kurmaya değil, birbirinden ayrılmaya" götürmesine bağlar[5]. Ancak birbiriyle gerçek ilişki ve ortaklıklar kurmaya yatkın ve yetenekli topluluklar sınıf olurlar.

İkincisi, "dışa" yönelik ilişkiden kastedilen, sınıfların birbirleriyle ilişkileridir. Kapitalist sınıf ve işçi sınıfı birbirlerini karşılıklı olarak var ederler. Sınıfsallık, bir karşıtlık, hatta "düşman"lık durumudur.

---

5 Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i*, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, Mayıs 1976, s. 131.

Üçüncüsü, sınıflar varsa sınıf mücadelesi kaçınılmazdır. Gözle görülmeyen, devresi açık olmadığı zaman varlığı duyulmayan elektrik enerjisi "açık" hale geldiği, aktığı zaman "var" olur. Bize varlığını, çarpma, yakma, çevirme, harekete geçirme türünden dışavurumlarla duyurur. Sınıflar da öyledir. Vardırlar. Varlıklarını sınıf mücadelesiyle belli ederler. Ayrıca toplumsal sınıflar granitten birimler değildirler. Sınıf konumları, ilişkileri, değişken ve akışkandır. "Geçiş halinde sınıflar", sınıf teorisinin karmaşık konularından biridir.

İnsanlar kendilerini istemleri dışında belli üretim ilişkileri içinde bulurlar. Sınıfsallığı yaşayabilmeleri için nesnel olarak sınıflara ayrışmış olmaları gerekir. Ancak bu, sınıf oluşumunun sonu değil, başlangıcıdır. Üretim ilişkileri temeldir; ama üretim sürecinin kendisi doğrudan bir sınıf insanlarını bir araya getirip harekete geçirmez. "… kapitalist, 100 bağımsız emek gücünün değerini öder; ama bu 100 kişinin birleşik emek gücü için ödeme yapmaz. İşçiler, bağımsız kişiler olarak aynı sermaye ile ilişkiye girişen, fakat kendi aralarında ilişki bulunmayan bireylerdir. Bunlar arasındaki el birliği, ancak emek sürecinde meydana gelir…"[6] İşçi toplulukları ancak, belli bir toplumsal rolü üstlendikleri, kendilerini öteki sınıflardan farklı siyasal ve kültürel ortak özellikler taşıyan bir taraf olarak algılayıp davrandıkları zaman politik sınıf olurlar.

Toplum söz konusu olduğunda "madde", toplumsal ilişki ve pratikler toplamıdır. Hukuk, siyaset, ideoloji ve kültür de toplumsal maddenin öğeleridirler. Örneğin, hukuk yalnız üstyapıda değil, her yerdedir. Ya da kültür, ruhsal-manevi bir oluşum değil, son çözümlemede insanın tarih içindeki varoluşunun maddi biçimlerine ve niteliğine bağlı, kaynağı insan etkinliği olan toplumsal bir üründür.

Özetle, üretim, üretim araçları, ekonomik yapı ile insan eylem ve etkinlikleri birlikte maddi ve nesnel bütünlüğü oluştururlar.

---

6 Karl Marx, *Kapital* Cilt 1, Yordam Kitap, agy. s. 324.

Marksist sınıf çözümlemesinde, buradaki tanım ve ilişki genişliğinde alınmak koşuluyla toplumsal varlık ve hareket asıldır. Düşünce, bu temel üzerinde üretilir. Lenin'in özlüce kaydettiği gibi, "*Şeylerin* diyalektiği, *düşüncelerin* diyalektiğini üretir ve tersi doğru değildir". [7]

Marx da açıkça kavramlardan değil, maddeden, "meta"dan yola çıktığını belirtmişti: "Ben, 'kavramlardan' dolayısıyla 'değer' kavramından yola çıkmıyorum… Hareket noktam, çağdaş toplumda emeğin ürününün bizzat içinde kendini sunduğu en basit toplumsal biçim, yani 'meta'dır."[8] Meta üretimi, kapitalist üretimin hücresidir.

Marx, Hegelci diyalektikle farkını anlatırken açıkça yazmıştı: "…düşünsel olan, maddi olanın insan kafasına yerleştirilmiş ve tercüme edilmiş biçiminden başka bir şey değildir."[9]

Kaba "nesnelcilik" ise, "yapı" ve "nesnelliği" öyle katı algılar, bu kavramlara öyle bir ağırlık verir ki, sınıflar özne ve eyleyen değil, tarihsel süreçleri destekleyen, en çoğu bu süreçlerin bir uğrağında "kaldıraç" olan araçsal topluluklar olup çıkarlar. Bu yaklaşım, doğal olarak tarihsel sürecin kendisini de öznesiz bir süreç olarak anlar. Öznesiz ve insansız bir tarih anlayışı, karşıtlarının Marksizme yönelttikleri haksız bir yakıştırma olduğu kadar, kimi zaman aşırı determinist Marksistlerin de içine düştüğü, siyasal hareketsizliğe yol açan yaklaşımdır. Bu yaklaşım Marksizme yabancıdır.

Marksizm hümanisttir. Marx'ın çıkış noktası, ekonomi yasalarından önce insan gereksinmeleri, insanın yabancılaşma, sömürü, baskı ve hükmetme ilişkilerinden özgürleşmesiydi. Bu nedenle, devrimci kolektif özneyi, proletaryayı var olan kapita-

7 Lenin, agy, s. 196.

8 Marx, Karl: "Marginal Notes on Adolph Wagner's 'Lehrbuch der Politischen Ökonomie"; Collected Works, Cilt24 http://www.marxists.org/archive/marx/works/1881/01/wagner.htm

9 Karl Marx, *Kapital*'in birinci Almanca İkinci Basıma Önsöz, *Kapital I. Cilt*, agy. s. 29.

list ilişkilerin olumsuzlanması, yadsınması üzerinden, bir karşı hareket olarak kurguladı.

Hıristiyan ahlakçılığına tepkili Marx, "hakikat", "ahlak", "adalet" gibi kavramları metafizik bulmasına rağmen, proletaryanın siyasal hareketi söz konusu olduğunda, bunları bizzat kaleme almaktan geri durmadı. Birinci Enternasyonal'in tüzüğünde ödev, hak, hakikat, adalet ve ahlak kavramlarını kullandı.

Proletaryanın pratik deneyimi açısından bakıldığında da "adalet" ve "hakkaniyet" sınıf kültürünün en temel öğelerini oluştururlar... "Bu mücadele içinde sınıf bilincinin gelişkin tonları, yaslandığı kültürel temele rengini verdiğinde, 'ahlaki öfke' sınıf içeriğine kavuştuğunda, artık ayırt edici bir şekilde 'işçi sınıfı kültüründen' söz edilebilir."[10]

Marx cesur ve yaratıcı bir yaklaşımla kaba materyalizmin edilgen insan öznesini reddetmiş, onun yerine aktif insanı koymuştur. Marx'ın başlangıç önermesi, "erkeklerin ve kadınların başka ne olurlarsa olsunlar her şeyden önce birer fail olmalarıydı."[11]

Tarihsellik

Gerçekliği, "zaman içinde hareket" olarak anlamak, o gerçekliğin bilgisini edinme çabası sürerken de değişmeye devam edeceğini kabul etmek demektir. Zaman ve tarih dışı bir gerçeklik kavramı yalnızca idealizmdir. Zamandan bağımsız bir soyut akıl, gerçekliğin ve kavramların tarihsel kökenini, sınırlarını göremediği ya da gizlediği için "yanlış bilinç" üretir.

Buradan bakıldığında, olgular ve kavramlar da zamana bağlı olarak içerik, anlam ve nitelik değişikliklerine uğrar, başkalaşırlar. Sonsuz geçmişten sonsuz geleceğe ulus, ırk, devlet, sınıf vb. kavramları metafiziktir. Toplumsal pratiklerin, sınıfların, ku-

10 Metin Özuğurlu,agy. s. 82.

11 Terry Eagleton, *Marx Neden Haklıydı?,* Çeviren: Oya Köymen, Yordam Kitap, İstanbul, Mayıs 2011, s. 149.

rumların sabit bir eklemlenme ya da ilişki içinde olduğu hiçbir somut toplum yoktur.

Bütün sınıf tanımları, konunun son derece karmaşık kapsamı, akıcı/değişken karakteri nedeniyle neredeyse her zaman sorunludur. Marx, hiçbir yerde kesin bir sınıf tanımı yapmamış, sınıf durum ve ilişkilerini anlatmak için birçok farklı kavram kullanmıştır. Bir yanda: burjuvazi, mülk sahibi sınıf, kapitalist, kapitalist sınıf. Öte yanda: proletarya, işçi sınıfı, ücretliler, üreticiler, doğrudan üreticiler…

Thompson'un hoş benzetmesiyle, "işçi sınıfı güneşin belli bir saatte doğması gibi ortaya çıkmamış", metaforu sürdürürsek ilk oluşumundan bugüne dek de her gün aynı güneş olarak doğmamıştır.

Devrimci Eleştiri

Marx'ın tüm çalışmalarında izlediği yöntemin, altı mutlaka çizilmesi gereken en önemli yönü, açık, köktenci, sonuçlarından korkmayan cesur bir *eleştiri* olmasıdır. Marx, burjuva ekonomi politiğiyle kavgasına tarihsel gerçekliğin ne olduğunu aydınlatmak üzere değil, belli düşünce ve bilinç biçimlerinin yanlış olduğunu göstermek için eleştiriyle başlamıştır. Örneğin, "değer", "sermaye", "kâr", "rant", vb. kavramları burjuva ekonomi politikçilerin tanımladığı ve tartıştığı biçimiyle ele almış, var olan "yanlış bilinci" bu kavramlar üzerinden acımasızca eleştirmiştir. "Tersine dönmüş" dünyanın insanlığa dayattığı görüş ve düşüncelere derin bir kuşkuyla yaklaşmış; bunların gerçekliğe ilişkin ipuçları olabilecekleri gibi tümüyle yanlış da çıkabileceklerini düşünmüştür.[12]

Marx, yalnız İngiliz ekonomi politiğini değil, klasik Alman felsefesini, Fransız ütopik sosyalizmini de *eleştirmiştir*. Bu üç oklu eleştiriyle onların mevcut insana aykırı etkinliğin zihinsel ufkunu aşamadığını ortaya çıkarmıştır.

12 Alfred Sohn-Rethel, *Zihin Emeği Kol Emeği Epistemoloji Eleştirisi*, Çeviren: Ayşe Deniz Temiz, Metis Yayınları, İstanbul, Mart 2011, s. 205.

Marksizmin oluşumunda, eleştirdiği bu üç kaynaklı zeminin, özellikle Hegelci idealist diyalektiğin ve İngiliz ekonomi politiğinin kendi alanlarındaki gelişkinliklerinden gelen katkısını bir kenara atmamak gerekir. Buradan bakıldığında, Hegel diyalektiğinin idealist özüne, İngiliz ekonomi politiğinin insan etkinliğini parçalayarak kendisini insan iradesinden bağımsızlaşmış üretim ve ekonomi alanının pozitif bilimi olarak sunan saptırmasına rağmen, ikisinin de kendi alanlarının en ileri, en gelişkin düzlemleri olduğunu kabul etmek gerekiyor.

Eleştiri ve aşma, var olan ve devrimci eleştiriyle reddedilmesi gereken zeminin sınırlarında dolaşmayı gerektiriyor.

Sunuş Yöntemi

Bu kitapta, kapitalizmi ve proletaryayı tarihten güncelliğe bugünden bir bakışla, incelemeye çalışıyorum. Teorik ve tarihsel boyutları okyanuslar kadar engin bir alanın tüm başlıklarına eşit ağırlık vermek türünden bir amaç taşımıyorum.

Üretim biçimlerinin tarihsel sıralamasıyla ilgili Marx'a ve Marksizme yöneltilen eleştiriler doğru mudur? Dünya tarihinde "dünya tarihsel" olanla yerel ve kısmi olanı nasıl ayıracağız? Değişik tarihsel oluşumların kendi dinamik ve yasallıklarıyla, sonradan egemen olan arasında ne tür bir ilişki ve etkileşim var? "Ekonomi dışı zor" nedir? Ekonomi dışı zorun kapitalist ilişkilerden öncesi için geçerli olduğu, kapitalist üretim biçiminde ise artık değere el koymada zorun yerini ekonomik işleyişlerin aldığı ne ölçüde doğrudur? Kapitalist üretim ilişkileri nasıl, ne zaman oluşmuş, ne zaman egemen olmuştur? Bu üretim biçiminin egemenliği ne anlama gelir? "Kapitalizm" ile "burjuva toplum", "kapitalist sınıf" ile "burjuva sınıf" özdeş kavramlar mıdır? Süreç içinde hangi değişikliklere uğramışlardır? Kapitalist üretim biçiminin varlığını uzak geçmişe, yaşam süresini sonsuz geleceğe doğru uzatan yaklaşımlar ne ölçüde doğrudur? "Serbest rekabetçi" ve "tekelci kapitalizm"

arasında ne tür bir süreklilik ve kopuş ilişkisi var? Kapitalist üretim ilişkilerinin dönemleştirilmesini hangi esasa, ölçütlere göre yapacağız? Marksistler tarafından da çokça kullanıldığı gibi,"ticaret kapitalizmi" diye bir şey olabilir mi? Şimdi, "sanayi kapitalizmi"nden, "bilgi toplumuna" mı geçiyoruz? Neredeyse tüm dünya ilişkileri için genelleştirdiğimiz, kimi zaman üretim ilişkilerini, kimi zaman somut bir toplumsal oluşumdaki egemenlik biçimlerini, kimi zaman içinde yaşadığımız uygarlığın çeşitli dışavurumlarını anlatmak için toptancı bir dille kullandığımız, tek, türdeş, kendine yeten bir "kapitalizm" gerçekten var mıdır? Burjuva devrimleri, kapitalist üretim ilişkileri egemen olduktan sonra mı, yoksa bu ilişkilerin egemenlik yolunu açmak üzere önceden mi gerçekleşti? Burjuvazinin "devrimciliği" ne zaman tükendi? Burjuva devrimciliğindeki erken tükenişin Marksizm ve komünist program sorunsalı üzerindeki etkileri nelerdir? Komünist hareketin, ev içi emek-kadın, ulus, din, ekoloji alanlarında bıraktığı teorik ve programatik boşluklar nelerdir ve nedendir? Ekonomi ile siyaset gerçekten ayrı mı? Bugünkü kapitalizm, "bildiğimiz" kapitalizm mi? Kapitalizmin "sonu" ne demektir? Sınıf teorilerinin ve Marksist sınıf teorisinin gelişimi nasıl bir yol izlemiş, hangi temel önermeler üzerinde kurgulanmıştır? Proletaryanın doğuşu, bir yapı, bir ilişki olarak varoluş süreci nasıl ilerlemiştir? Proletaryanın varoluş kökleri ve kaynaklarıyla modern bir sınıf olarak biçimlenişi arasında ne tür bir ilişki var? Modern proletarya zanaatkârın ardılı mıdır? Üretken ve üretken olmayan emek kategorileri kapitalist üretim biçiminde nasıl bir içerik kazanmıştır? "Üretken-üretken olmayan", "ücretli-ücretli olmayan" ayırımları proletaryanın sınıf tanımı bakımından nasıl bir anlam taşıyor? Emek gücünün yeniden üretilmesinin kapitalist mantığı nedir? "Ev içi emek" kategorisi neden ve nasıl Marksist çözümlemelerin bu kadar uzağında kalmıştır? Ataerkinin kapitalist üretim ve yeniden üretimdeki işlevi nedir? "Proleterleşme" nedir, nasıl bir süreçtir? Hizmet sektöründe,

kamuda çalışanların sınıfsal konumu nedir? "Beyaz yakalılar" diye bir sınıf ya da katman gerçekten var mıdır? Ekonomi ile siyasetin ayrılığı savının komünist ve işçi hareketi saflarındaki izdüşümü nedir?

Sınıf mücadelesinin doğrudan ya da dolaylı sonucu, ama aynı zamanda bugünkü tıkanıklığın nedeni olan maddi/nesnel değişiklikler nelerdir? Toplumsal kurtuluşçuluğun bileşenleri bugün kimlerden, hangi toplumsal dinamiklerden oluşuyor? Bu güçler dünden farklı hangi ihtiyaç, öncelik, arayış, amaç ve araçlarla eyleme geçiyor, ne istiyorlar? Kendiliklerinden nasıl örgütleniyorlar? Bu dinamikler çokluğunun, devrimci/dönüştürücü bir bileşkeye evrilmesi olanaklı mıdır? Olanaklıysa bu nasıl olur, ne yapılırsa olur?

Daha onlarca soru…

Bu kitap bu soruları, maddi/nesnel temelleri, toplumsal-siyasal sonuçları, birbirleriyle ilişkileri içinde anlamayı, bilince çıkarmayı, tartışmayı amaçlıyor. Tam ve hap yanıtlar, reçeteler vermekten çok ipuçları bulmaya, yeni düşünme ve eylem kanalları açmaya çalışıyor.

Birinci kısımda, sınıf teorisinin tarih içindeki evrimiyle, gelişmesiyle ilgili bir özet var. Bunu, kapitalist üretim biçiminin doğuşu ve egemen hale gelişi ile ilgili bölümler izliyor. "Toplumsal Proletarya" başlığı altında kapitalist üretim ilişkileri temelinde sınıfların ve proletaryanın doğuşunu, oluşumunu ve dünden bugüne evrimini inceledim. "Sınıf Mücadelesi" başlığı altında, ekonomik/siyasal alanlar ayrımı ve ekonomizm/politisizm eğilimleri üzerine eleştiriler geliştirmeye, "sınıf bilinci"ni çeşitli açılardan yeniden ele almaya çalıştım. Kitabın en güncel ve en uzun parçası "Kapitalizmin Güncelliği" başlığında toplanan bölümlerdir. Burada, sermayenin sınırsız hareketi ile "güç" ilişkisini, bu bağlamda emperyalizmi, sermaye-devlet ilişkilerinin güncelliğini; "Eğilimler" başlığı altında teknoloji, sermaye, üretim ve emek süreçlerindeki yönelimleri; "Sınırlar"da, "bilgi toplumu" vb. tezlerle birlikte, bugünkü kapitalist gerçeklik ve

eğilimler üzerinden emek değer yasasını, ekolojik düğümlenmeyi tartıştım. 2008'de başlayıp tüm dünyayı içine alan buhranı sınıfsal açıdan çözümlemeyi denedim.

"Toplumsal Kurtuluş-Politik Proletarya" başlığı altındaki üç bölümde, kapitalizmin yaşamda kalabilme gücünün nerelerden geldiğini, Aşil topuğunun neresi olduğunu, "özne" sorunumuzu inceledim. 2011 öfke ve isyan yılındaki kitle çıkışlarını tek tek ve toplu olarak değerlendirdim. Son bölümde, tarihsel olayın bir "bileşke" olduğundan çıkarak, eleştiriden programa, stratejiden devrimci yürüyüşe komünist hareketin konum ve rolünü gün ışığına çıkaracak saptama ve tezler formüle ettim.

BİRİNCİ KISIM

EVRENSEL SINIF ve KAPİTALİZM

BÖLÜM 1

Evrensel Sınıf

Latince *classis* kökünden türeyen sınıf sözcüğünün, eski Roma'da yurttaşları servetlerine göre bölen kategorileri tanımlayan bir kavram olarak kullanıldığı biliniyor. 14. yüzyılda Fransızcaya, 16. yüzyılda İngilizceye giriyor. 1656'da Thomas Blount adlı bir dilbilimcinin hazırladığı İngilizce bir sözlükte, sınıfın "insanların çeşitli hiyerarşik derecelere göre dağılımını ya da sıralanmasını" anlatan bir kavram olarak kullanıldığı bilgisi var.[13]

Proleter teriminin kökeni eski Roma'ya kadar uzanıyor; terim, önceleri çalışan bir katmanken çalışma yaşamının ve toplumun dışına sürülen; mutlak bir yoksulluk içinde yaşamaya mahkûm edilen ve ancak imparatorluğun ordusuna asker adayı doğurmaları ve bakımlarını yapmaları karşılığında aldıkları yiyecek yardımlarıyla yaşamlarını sürdürenleri betimliyordu.[14] Latince *proles* (ürün, döl, rahim, evlat) kökünden gelen proleter, yine eski Roma'da toplumun en alt kesimi için, "kendi dölünden başka hiçbir şeyi olmayan kişi" anlamında kullanılıyordu.

Daha yakın zamanlara, burjuva devrimleri dönemine geldiğimizde, "estate" kavramı ile karşılaşıyoruz. Estate, toplumdaki

13 Tülin Öngen, *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi,* Alan Yayıncılık, Kasım 1994, İstanbul, s. 29.

14 Metin Özuğurlu, *Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, Halkevleri Emek Çalışmaları Merkezi Bilimsel Yayınlar: 1, Ocak 2005, İstanbul, s. 64.

gruplaşmayı, siyasal toplulukların oluşturdukları farklı "düzen" ya da "konum"ları anlatan bir kavram olarak siyaset yazınında yer buluyor.

"Estate"den modern anlamıyla sınıf kavramına, toplumsal grupların üretim sürecindeki konumlarına göre tanımlanmasıyla geçildi. Sınıf kavramı, ilk kez ekonomik yaşamın da doğal bir düzeni olması gerektiğinden hareket eden, Marx'ın "burjuva ufkun sınırları içinde sermayenin çözümlemesini yapma onurunun sahibi, modern ekonomi politiğin gerçek babaları" saydığı fizyokratlar tarafından ortaya atıldı. XV. Louis'nin özel doktoru olan François Quesnay, 1758'de yayınladığı ekonomik tabloda (*tableau economique*), toplumu üç ana sınıfa ayırıyordu: çiftçiler, toprak sahipleri ve tüccarlar. Çiftçiler üretiyor (*classe productive*), toprak sahipleri üretilenleri dağıtıp *bölüştürüyor (classe distributive*), tüccarlar ise toplumun kısır sınıfı (*classe sterile*) olarak üretilenin bir bölümünden kendi payını alıyordu. Fizyokratlar, feodalizmden kapitalizme geçiş döneminde farklı sınıf çıkarlarını uyumlulaştırmaya çalıştılar. Bir yandan feodal toprak mülkiyetini kutsarken, bir yandan da, "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler dünya kendi kendine döner" diyerek serbest rekabetçi kapitalizmin belgisini formüle ettiler.

Sanayi toplumunun sınıf model ve kavramlarına yaklaşmada önemli bir adımı Saint Simon ve onu izleyenler attı. Saint Simon (1760-1825), toplumsal evrimi, sınıf mücadelesinin bu toplumsal evrimin itici gücü olduğunu ve sınıf farklılıklarının özel mülkiyetten doğduğunu açıklamıştı. Kapitalist girişimcinin kârını haklı buluyor, faiz ve rantın sömürü olduğunu söylüyor, "dinin, en yoksul sınıfların durumunu olabildiği kadar erken düzeltmek büyük amacı doğrultusunda topluma önderlik etmesi" gerektiğini öne sürüyor, Fransız devrimini sınıfsal açıdan şöyle değerlendiriyordu: "Devrimden önce ulus üç sınıfa, yani soylular, burjuvalar ve sanayiciler diye üç sınıfa bölünmüştü... Bugün ulus iki sınıfa bölünmüştür; devrimi yapan ve onu kendi çıkarlarına göre yönelten burjuvalar... ve hem soylulara, hem burjuvalara

ödeme yapmak durumunda olan sanayiciler."[15] Saint Simon üretim araçlarına sahiplik-yoksunluk temelinde bir ayrım yapmıyor ve "özü itibariyle barışçıl bir sınıf" olan sanayicilerin yönetime geçmesiyle toplumun refaha kavuşacağını savunuyordu.

Marx'ın çağdaşları kavrama daha büyük açıklıklar kazandırdılar. 1830 devriminden sonraki Belçika Anayasa taslağını hazırlayanlardan biri olan Jean Baptiste Nothomb kapitalizmin iki temel sınıfını Marx'tan önce tanımlama noktasına çok yaklaşmıştı: "Asillerin ve ruhbanların devlet içinde bir güç olmaktan çıktıklarını söyleyebiliriz, ama her zaman iki sınıf olacaktır: iş gücünü satanlar ve onun için ödeme yapanlar."[16]

Adam Smith, David Ricardo ve öteki burjuva ekonomi politikçilerin geliştirdikleri birçok kavram ve soyutlama Marksist sınıf teorisinin eleştirerek aşacağı toprağı hazırladı. Marx, bir yerde Adam Smith için şunları yazdı: "Adam Smith'in çelişkileri önemlidir; çünkü bu çelişkiler, o çözmese de bazı sorunları kapsamaktadır; kendisiyle çelişkiye düşerek o bu sorunları açığa vurmaktadır."[17] Marx, üretken emeği sermayeyle doğrudan değiştirilen emek olarak tanımlamasını, Smith'in "büyük bilimsel başarısı" olarak selamlamıştı.[18]

Gerçekten de Smith'de, emek değer, ücret-kâr, sermayenin denetim ve gözetim işlevi, emek gücünün değeri ve yeniden üretimi vb. türünden sonradan Marx'ta eleştirel bir temelde, yadsımanın yadsınması olarak yeniden tanımlanacak kavramların ilk, eksik ve çoğu zaman da gerçek ilişkileri perdeleyen formülasyonlarını buluyoruz.

Bu çok kısa döküm, sınıf kavramında Marx'tan önce epeyce yol katedildiğini, Adam Smith ve öteki ekonomi politikçilerin çalışmalarıyla birlikte düşünüldüğünde eldeki malzemenin oldukça gelişkin olduğunu gösteriyor. Marx bunların üzerine ge-

15 Mete Tunçay, *Sosyalist Düşünüş Tarihi*, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 28.

16 *A Comparative Encycopedia*, V.2, New York 1972, s.2.

17 Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri*, Birinci Kitap, Sol Yayınları, 1998, Ankara, s. 141.

18 Agy.s. 147.

liyor; müthiş bir eleştiri gücüyle, uzun, zahmetli araştırma ve çalışmalarla kapitalizmin hareket yasalarını, sınıfları, sınıf mücadelesini inceleyerek teorisini kuruyor.

Bu teorik oluşum süreci, baştan sona düz ve kesintisiz bir yol izlemiyor.

Marx'ı maddi, nesnel temel ve ilişkileri, hareketi ve mücadelesiyle yetkin bir sınıf anlayışına ulaştıran güdüler, başlangıç soruları önemlidir.

Marx, başlangıçta sınıfı ekonomi politik değil, felsefi bir kategori olarak ele alıyor. Sınıf sorunsalıyla toplum ve devlette var olan güçleri anlamak ve çözümlemek türünden sınırlı bir çerçevede değil, toplumsal gelişmenin yasalarını, bir sürece karışan güçleri çözümlemek amacıyla ilgileniyor. Bunu yaparken henüz Hegelci kategorilere bağlı, ancak bunlardan doyumsuzdur. Bunları sorgulayarak, yeniden tanımlayarak bir kopuşa hazırlanıyor. Henüz sınıf mücadelesi, proletarya diktatörlüğü, devlet, sınıfsız devletsiz komünist toplum vb. konuları çalışıp geliştirmediği bir dönemde yazdıkları, Marksist sınıf teorisinin yetkinleşmiş biçimini değil, başlangıç ve kalkış önermelerini oluşturuyor. Bu başlangıç önermelerinin ve Marx'ı bunlara ulaştıran güdülerin yalnız Marx'ın düşünsel gelişimini anlamak açısından değil, kurtuluşçu/komünist sınıf anlayışını geliştirmek açısından da önemli, Marx'ın yabancılaşma ve "insanın kurtuluşu" konularında yazdıklarının da son derece değerli olduğunu düşünüyorum. Daha açık yazmak gerekirse, kurtuluşçu ve özgürlükçü olmayan bir Marksizm ve "evrensel" olmayan bir tarihsel özne düşünemiyorum.

Evrensel Sınıf

Marx'ın işçi sınıfının nesnel durumu ve tarihsel rolüyle ilgili sonradan yaptığı kimi geliştirmelerle birlikte sonuna dek bağlı kaldığı Hegelci önermelerden biri şudur: Toplumun hiçbir bölümünün dar kesimsel çıkarları bütünsel genel çıkarların üstünde

değildir. Hegel'e göre, toplumun genel çıkarını temsil eden varlık devlettir; devletin sürekliliğinin korunması esastır. Burjuvazi de anti-toplumsal bir sınıftır; çünkü öteki toplumsal grupların pratik gereksinmelerine sınırlar getirmektedir. Genel çıkarı temsil eden tek sınıf bürokrasidir ve bu özelliği bürokrasiyi *evrensel sınıf* yapmaktadır.

Marx, daha en başından birçok konuda Hegel'den farklı düşünmektedir. Hegel'in devleti ve statükoyu koruma misyonuyla yüklü tanımının tersine, Marx evrensel sınıfı devrimci bir işlevle, statükoyu yıkma işleviyle tanımlıyor. Marx'ın yeni tanımına göre evrensel sınıf, özel tarihsel koşullarda yani devrim dönemlerinde çıkarları yığınların genel çıkarıyla, "toplumun evrensel haklarıyla" üst üste düşen sınıftır.[19] 1789 Fransız devriminde bu sınıf burjuvaziydi. Peki 1840 Almanya'sında böyle bir sınıf var mıdır; varsa hangi sınıftır? Bu sorularla başlıyor. Vardığı ilk sonucu açıkça yazıyor: "Almanya'da, *acil* koşulları, *maddi* gereksinmeleri ve *bizzat zincirleri* tarafından mecbur edilmedikçe, sivil toplumun hiçbir sınıfında evrensel kurtuluş isteği ve kapasitesi yoktur."[20]

Marx koşullara ve maddi gereksinmelere bir sınıfı evrensel role iten bir işlev yüklüyor. Yalnızca ezilen bir sınıf olmak, evrensel sınıf rolü için yeterli değildir. Bu sınıfın yalnız ezilen değil, ezilmesinin koşulları toplumun temellerinden gelen ve ezilmemek için bu temele karşı çıkmak zorunda olan bir sınıf olması gerekiyor. Marx'ın bu düşüncelerle vardığı ikinci sonuç; evrensel sınıfın *sivil toplumun burjuva olmayan* sınıfı olacağıdır. Bu sınıf, tarihsel unvan peşinde koşmayıp, yalnızca insan olmak isteyen, kendisini ezen sonuçlara tek yanlı muhalefet etmekle kalmayarak Alman siyaset sisteminin tamamına karşı çıkan, öteki toplumsal sınıfları kurtarmadan kendisini kurtaramayacak olan, insanlıktan tamamen çıkmış ve ancak in-

19 K. Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Önsöz*, Marx-Engels Werke (MEW) cilt 1, s. 388.

20 Agy.s. 390.

sanlığı tümüyle yeniden kazanarak kendini kazanabilecek olan bir sınıftır; proletaryadır.[21]

Marx'ın başka bir sınıfı değil de proletaryayı evrensel sınıf olarak önermesinin *nedeni* bu sınıfın pratik gereksinmelerinin acilliği, kutsallığı, ya da proletaryanın tüm öteki sınıflardan daha ileri olması değildir. Proletarya evrensel sınıftır; çünkü bu sınıfın gereksinmeleri toplumun genel dönüşüm isteği ile çakışmaktadır. Marx, proletaryanın *evrensel-kurtuluşçu* sınıf olduğu sonucuna henüz kapitalist ekonominin, üretim ve emek süreçlerinin bilimsel çözümlemesini yapmadan varmıştır. Marksist sınıf anlayışını kavramak isteyenler bu noktayı önemsemelidir. Marx, bilim için bilim yapmamıştır; toplumsal kurtuluş için bilime başvurmuştur.

Evrensel sınıf, kendi varoluş koşullarını değiştirmek için savaşmak zorunda olan ve bunu ancak öteki sınıflarla birlikte kendini de ortadan kaldırarak yapabilecek olan sınıftır; proletaryadır.[22]

Ya "sınıf çıkarı"? "Sınıf çıkarı", konunun tekinsiz kavramlarından biridir. Birçok kavram gibi, kaba ve kalıpçı yorumların konusu olmuştur. İşçi sınıfının üretim ilişkileri içindeki konumuyla evrensel misyonunu, varlığıyla bilinci arasındaki bağı çoğu kez kısa erimli/güncel gereksinmeler üzerinden tanımlanan "sınıf çıkarları"na indirgemek çok büyük bir yanılgıdır. Öz çıkarı, varoluş koşullarını koruyup geliştirmekten yana olan hiçbir sınıf evrensel sınıf olamaz.

Proletaryayı evrensel rolünü oynamaya yaklaştıracak bilinç, kısa erimli, güncel çıkarlarının farkındalığı üzerinden değil, *varoluş koşullarını öğrenmek* ve güncel, *var olan bilincin pratik reddi* üzerinden üretilebilir. Bunun için proletaryanın kendisini dönüştürmesi ve devrimcileştirmesi gerekir. "Proletaryanın çıkarının gerçek bir evrensellikle, böyle bir pratikle uyumlulaştırılması için bu çıkarların sınıf çıkarları olmaktan çıkması,

21 Agy.

22 K. Marx-F. Engels, *Collected Works* c. 4, s. 37.

bunun için de proletaryanın *kendisinin bir sınıf olmaktan çıkması*, sınıf olmayan sınıf olması gerekir."[23]

Bütün bunlar ise, sınıf olarak proletarya ile bireysel proleterlerden oluşan proletarya kitlesini ayırmayı gerektirir. Bu ayrım bizi Marksist sınıf teorisinin sorunlu alanlarından birine taşır.

Proletarya, ancak kendisine emek gücü olarak biçilen role karşı yürüttüğü mücadelede kendi birliğini kurduğu, yani bağımsız bir sınıf olarak davrandığı zaman toplumsal-siyasal anlamda sınıf olur. Bu, ilk bakışta paradoksal görünen, aslında iyice düşünüldüğünde ilişkinin doğasından gelen son derece anlaşılır bir durumdur. Proletarya bir sınıf olarak kendi varlığına karşı mücadele ettiğinde gerçekten proletarya olur.

Marx "Alman sorunu"na statükoyu yıkmak açısından yaklaşıyor. Statükonun felsefi temelde yıkılabileceğini, kurtuluşun Almanların "felsefi transformasyon"undan geçtiğini söylüyor. Almanya'daki tek modern eylem, "düşüncenin soyut aktivitesi" olacaktır; ancak bir yanda da işçilerin "pratik partisi"nin mücadelesi yükselmektedir. Marx bu iki öğenin tek yanlı kaldıkları sürece Almanya'da bir dönüşümün olanaksız olduğu düşüncesine varıyor.

Yabancılaşma, Yabancılaşmış Emek

Marksist sınıf teorisinin oluşumundaki dev adımlardan biri, Marx'ın esas olarak *1844 Ekonomi Politik ve Felsefi El Yazmaları*'nda işlediği yabancılaşma ve *yabancılaşmış emek* kavramlarıdır. Bundan sonra, Marx için kapitalizm koşullarında emek, hep yabancılaşmış emektir.

Marx burjuva ekonomi politiğin, işçi ile üretim arasındaki doğrudan ilişkiyi dikkate almayarak, emeğin doğasındaki yabancılaşmayı gizlediğinden yola çıktı. Teoriye büyük katkısını ekonomi politiğin eleştirisi üzerinden yaptı.

23 Etienne Balibar, *Masses Classes Ideas*, İngilizceye çeviren: James Swenson, Routledge, Londra, 1994, s. 94.

Toplumun sınıflara bölünmesiyle çakışan bir olgu olan zihin ve kol emeği arasındaki iş bölümü, üretici insanın bölünmesiydi; yabancılaşmanın ilk adımıydı. Yabancılaşma, beyinle elin, kafa emeğiyle kol emeğinin birbirinden ayrıldığı, en insani edim olan üretme etkinliğinin bu biçimde bölündüğü noktada başladı. Elin ve beynin birbirinden ayrılması iş bölümünde kapitalist üretim tarzı tarafından yaratılmış olan en belirleyici adımdır.

Yabancılaşma, yaşamın bütün alanlarına işleyen, sızan bir ilişki, bir sonuçtur. Ama yalnızca *sonuç* değil, Marx'ın sözleriyle "*üretim eylemi* içinde, *üretici etkinliğin* kendi içinde ortaya çıkan" bir *durum*dur.

"Peki, emeğin yabancılaşması neye dayanır?" Marx, bu soruyu şöyle yanıtladı:

> Birincisi, emeğin işçiye *dışsal* olmasına, yani işçinin içsel doğasına ait olmamasına dayanır. Bu nedenle, işçi, çalışırken kendini onaylamaz, fakat reddeder, kendinden hoşnut olmaz, fakat mutsuz olur, fiziksel ve zihinsel enerjisini özgürce geliştirmez, fakat bedenini eskitir, zihnini köreltir. Sonuç olarak, işçi, ancak çalışmanın dışında kendini kendinde hisseder, çalışırken kendini kendi dışında hisseder. Çalışmadığı zaman kendini evinde hisseder, çalışırken kendini evinde hissetmez. Bundan ötürü, çalışması gönüllü değil, cebri, *zora dayalı çalışmadır*. Öyleyse çalışması bir ihtiyacın karşılanması değildir. Çalışması, çalışma ihtiyacının dışındaki ihtiyaçları karşılamanın bir *aracıdır*. Emeğin yabancı karakteri, fiziksel ya da başka bir zorlama ortadan kalkar kalkmaz, çalışmaktan veba gibi kaçılması olgusunda açıkça görünür. Dışsal emek, yani insanın kendine yabancılaştığı emek, bir kendini kurban etme, bir çile çekmedir. Son olarak, emeğin işçiye dışsal karakteri, emeğin işçinin kendisine değil, fakat bir başkasına ait olmasında, işçinin çalışırken kendisine değil, fakat bir başkasına ait olmasında görünür. Nasıl dinde insan muhayyilesinin, insan beyninin ve insan yüreğinin spontane faaliyeti, birey üzerinde ondan bağımsız olarak, yani ona yabancı, tanrısal ya da şeytani bir faaliyet olarak etkili olursa, aynı şekilde, işçinin faaliyeti de kendi spontane faaliyeti değildir. Bu faaliyet bir başkasına aittir. Bu faaliyet, işçinin kendini yitirmesidir.

> Bundan şu sonuca varılır ki, insan (işçi) ancak yemek, içmek, çoğalmak gibi hayvansal işlevlerinde, bir de olsa olsa barınma, giyinme gibi faaliyetlerde kendini özgür aktiflikte hissedebilir. İnsani işlevlerinde ise artık kendini bir hayvandan başka türlü hissedemez. Hayvansı işlevler insani, insani işler hayvansı olur.[24]
>
> Yabancılaşmış emek, insanı, doğadan, kendinden, kendi aktif işlevlerinden, kendi yaşam faaliyetinden yabancılaştırırken, *insan türünden* de yabancılaştırır. Yabancılaşmış emek, *insan türünün yaşamını* insanın bireysel yaşam aracı haline getirir. Yabancılaşmış emek, birincisi, insan türünün yaşamını ve bireysel yaşamı yabancılaştırır. İkincisi, bireysel yaşamı, soyut biçimiyle, yine soyut ve yabancılaşmış biçimiyle insan türünün yaşamasının amacı haline sokar.[25]

Yabancılaşmış emek insanı insan olmaktan çıkarmaktadır. "…üretken yaşam, insan türünün yaşamıdır. Üretken yaşam, yaşamı doğuran yaşamdır. Bir canlı türünün bütün karakteri, o canlı türünün yaşam faaliyetinin karakterinde içerilmiştir. Özgür ve bilinçli etkinlik, insanın tür-karakteridir."[26]

Özgür ve bilinçli etkinlik insana, insan türüne özgü bir karakterdir ve yabancılaşmış emek bu karakterini yok ederek insan türünü kendisinden uzaklaştırmaktadır.

Yabancılaşmış emek ve yabancılaşma kavramlarının bu biçimde açılması, sonunda Marx'ı bir de bu yoldan emeğin ve insanlığın kurtuluşunu birbirine bağlayan evrensel sınıfa ulaştırır:

> Burada söz konusu olan yalnızca *işçilerin* kurtuluşu değildir. Çünkü işçilerin kurtuluşu insanın evrensel kurtuluşunu içerir. İnsanın tüm köleliği işçinin üretim ile ilişkisinde içerildiği ve bütün kölelik ilişkileri bu ilişkinin çeşitli biçimlenmeleri ve sonuçlarından başka bir şey olmadığı için, insanlığın evrensel kurtuluşu, işçilerin kurtuluşunda içerilmiştir.[27]

---

24 K. Marx-F. Engels, *Collected Works* . c. 4, s. 143-144.

25 Agy. s. 145-146.

26 Agy, s. 146.

27 Agy. s. 151-152.

Alman İdeolojisi'nde yabancılaşmanın ve ona karşı devrimin "dünya tarihselliği" formüle edilir:

> Filozofların anlayabilecekleri bir terim kullanmak gerekirse, bu "*yabancılaşma*", kuşkusuz ancak iki *pratik* koşul varsa ortadan kaldırılabilir. Yabancılaşmanın 'tahammül edilemez' bir kudret, yani insanların ona karşı devrim yapacağı bir kudret haline gelmesi için insanlığın büyük yığınını 'mülksüz' bırakmış olması, aynı zamanda, mevcut zenginlik ve kültür dünyasının çelişkilerini üretmiş olması gerekir. Her iki koşul da, üretici güçlerde büyük bir artışı, yani üretici güçlerde yüksek bir gelişme derecesini varsayar.[28]

Alman İdeolojisi'nde o güne dek faaliyet tarzına hiç dokunmayan devrimlerden farklı olarak, "komünist devrim" in yabancılaşmış emeği ortadan kaldıracağı belirtilir. [29]

28 K. Marx-F. Engels, *Selected Works* in three volumes, c.1, s. 37.

29 Agy. s. 41.

BİRİNCİ BÖLÜME EK:

Kapital'de Yabancılaşmış Emek

Marksistler arasında yabancılaşma ve yabancılaşmış emek kavramları ile ilgili tuhaf bir tartışma vardır. Kimi Marksistler, yabancılaşmanın "genç" Marx'ın kullandığı, ama daha sonra "olgun" Marx'ın terk ettiği bir kavram olduğunu savunurlar.

Bu yaklaşıma katılmıyorum. Kanımca, Marx'ı yıllar alan dev eseri *Kapital*'i yazmaya, ekonomi politiğin eleştirisine iten temel güdü, yabancılaşmış emeği ve yabancılaşmayı açıklamak, insanın parçalanmışlığını bu eleştiri üzerinden en ince noktasına kadar gözden geçirerek ortaya koymaktı. Ekonomi politik, Marx'a göre yabancılaşmış emek yasalarından başka bir şey değildi. *Kapital*'in ana metninde yabancılaşma çözümlemesinin yinelenmediği, kavramın kendisine de sık sık başvurulmadığı doğru olmakla birlikte yabancılaşmış emek nosyonu tüm metne sinmiştir. Ayrıca, dikkatli bir okuma, *Kapital*'in emeğin yabancılaşmış emek olarak algılanıp kullanıldığının örnekleriyle dolu olduğunu göstermektedir. Bu çalışma sırasında *Kapital*'in I. Cildini yeniden okudum ve yabancılaşma sorunu aklımda olduğu için ilgili değinmeleri not ettim. Bu alıntılardan kimilerini burada kısa bir döküm olarak *Kapital*'in I. Cildinden sayfa numaralarını vererek aktarıyorum (Yordam Kitap, Nisan 2011):

– [Ücretli işçilerin] "yaptıkları işler arasındaki ilişki, işçilerin karşısına, düşünce düzeyinde plan olarak, pratik düzeyde kapitalistin otoritesi olarak, onların faaliyetlerini kendi amacının boyunduruğu altına alan yabancı bir iradenin iktidarı olarak çıkar." (323)

- "İşçiler, emek sürecine girerken, kendi kendilerine ait olmaktan çıkmışlardır." (324)
- "Parça-işçilerin kaybettikleri, sermayede yoğunlaşmış olarak karşılarına çıkar. (349)
- "Annelerde çocuklarına karşı gelişen… yabancılaşma ve bunun sonucu olan bilerek aç bırakma ve zehirleme…" (382)
- "Makine işi, sinir sistemini en ölçüsüz biçimde zorlarken, aynı zamanda adalelerin farklı şekilde hareket etmelerini olanaksızlaştırır ve beden ile aklın her tür özgürce etkinliğini ortadan kaldırır." (404)
- "Bir yandan, üretim süreci, maddi zenginliği sermayeye, yani kapitalistler için değer yaratma ve zevk aracına dönüştürür. Diğer yandan, işçi, bu süreçten sürekli olarak girdiği gibi, yani zenginliğin özel kaynağı, ama bu zenginliğin kendisi için gerçekleşmesini sağlayacak her türlü araçtan yoksun olarak çıkar. İşçinin kendi emeği, sürece girmeden önce ondan yabancılaşmış, kapitalist tarafından mülk edinilmiş ve sermayenin parçası haline gelmiş olduğundan, süreç sırasında kendisini sürekli olarak yabancı üründe nesnelleştirir." (551)
- "Başlangıçta eş değer şeyler arasında gerçekleşir gibi görünmüş olan mübadele işlemi, şimdi, eş değer şeyler arasındaki mübadeleyi sadece görünüşten ibaret kılan bir dönüş yapmaktadır; şöyle ki: Bir kere, emek gücünün karşılığı olarak verilen sermayenin kendisi, karşılık olarak eş değeri verilmeksizin ele geçirilmiş olan yabancı bir emek ürününün bir parçasıdır… Demek oluyor ki, kapitalist ile işçi arasındaki mübadele ilişkisi, içeriğin kendisine yabancı olan ve onu yalnızca mistikleştiren, dolaşıma ait bir görüntüden, biçimden ibaret hale gelir. "(564)
- "…canlı emek tarafından yürütülen emek sürecinde üretim araçları biçiminde canlı emekle birlikte iş gören geçmişte harcanmış emeğin bu süreçteki durmadan büyümekte olan ağırlığı, bu emeğin, onu geçmişte bizzat harcamış ve karşılığını almamış olan işçiye yabancılaşmış biçimine, yani sermaye biçimine atfedilir."(588)
- "işçilerin üretim araçlarını değil, üretim araçlarının işçileri kullandığı kapitalist bir toplumda…"(623)

- "…kapitalist toplumda, emeğin toplumsal üretkenliğini yükseltmeye yarayan bütün yöntemler, maliyetleri bireysel işçinin sırtına yıkılarak hayata geçirilir; üretimi geliştirmeye yönelik bütün araçlar, üreticinin egemenlik altına alınmasını ve sömürülmesini sağlayan araçlar haline gelir, onu bir parça-insan biçiminde güdükleştirir, makinenin eklentisi durumuna indirir, katlanmak zorunda kaldığı işkence yüzünden emeğinin içeriğini yok eder…"(623)
- "İnsanların zihinlerinde, emeğin toplumsal üretici güçlerinin sermayenin aynı özellikleriyle yer değiştirmesi öylesine yerleşmiştir ki makineler, bilimin uygulanması, icatlar vb.'nin üstünlükleri, bu *yabancılaşmış* biçimleri içinde, *zorunlu* biçim olarak, dolayısıyla bütün bunlar da, *sermayenin özellikleri* olarak tasarımlanır."(Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları, eki, s. 819)
- "Kapitalist üretim yalnız ilişkinin yeniden üretimi değil, gittikçe büyüyen ölçekte yeniden üretimidir ve kapitalist üretim tarzıyla birlikte emeğin toplumsal üretici gücünün gelişmesiyle aynı ölçüde, işçinin karşısında yığılmış zenginlik, ona *hükmeden* zenginlik olarak, *sermaye* olarak büyür."(821)

Yabancılaşma konusu, sınıf teorisinin ve mücadelesinin somutta görünmeyen en kritik başlıklarından biridir. Yabancılaşma, güncel kapitalizm altında hepimizin canına, içine işleyen bozucu-çürütücü bir virüstür. İnsan olmaya, aklımızı yaratıcı, ellerimizi hünerli kılan üretme etkinliğiyle başlayan bir türüz. Akılla elin birliği, maddi ve manevi dünyaların da birliğidir. Komünizm, yalnız maddi dünyanın değiştirilmesi, sınıfsal hükmetme ve sömürü ilişkilerinin ortadan kaldırılması değildir; komünizm, aynı zamanda zengin gizil gücü ve yetenekleriyle insanın, sevgiye, karşılıksız ve gönüllü hizmete, dayanışmaya açılan yeni bir dünya, hiçbir dinin inşa edemeyeceği zenginlikte bir manevi değerler dizgesi inşa etmesidir.

Proletarya, komünizme gidecek yolu açacak kurucu toplumsal öğe olduğu için evrensel sınıftır.

BÖLÜM 2

Tarihsel Çerçeve

"Kapitalist üretim, yalnızca meta üretimi değil, özünde artık değer üretimidir."
(Karl Marx, Kapital I, s. 486)

Değiştirilmesi istenen bir gerçekliği anlamanın en iyi yollarından biri onun kökenine ve gelişimine bakmaktır.

Kapitalist üretim biçimini ve onun mezar kazıcısı proletaryayı, kökleri, ilişkileri ve uğradıkları evrim içinde anlamaya çalışmak, bu nedenle onu değiştirme etkinliğinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Bu bölümde, kapitalist üretim biçimine geçişin üretim ve emek süreçleriyle, siyasal devrimler ve devletle ilişkisi açılarından önemli üç konuyu irdeleyeceğiz.

1. Bugün Dünün Anahtarıdır

İlkel komünal, köleci, feodal, kapitalist üretim biçimlerinin tarihsel bir sırayla birbirlerini izledikleri/izleyecekleri şablonu, karşıtları ve bilgisiz-sahte izleyicileri tarafından Marksizme yapıştırılmış yaftalardan biridir.

Rus devrimcisi Vera Zasuliç, Rusya'da kapitalizmin gelişmesi üzerine görüşlerini sormak için Marx'a başvurduğunda, ona toplumların gelişmesi üzerine düşüncelerini yanlış anlaşılmalardan kurtaracak bir açıklama fırsatı sunmuş olduğunun belki de ayırdında değildi. Marx 8 Mart 1881'de Zazuliç'e yanıt mek-

tubunda, kapitalist üretim biçiminin kökeni üzerine olan teorisinin bir *evrensel şemaya* dönüştürülmesinin yanlış olduğunu yazdı.[30]

Marx bu mektupta, toplumsal gelişmenin Batı'daki sırayı izlemesinin tarihsel bir zorunluluk olmadığını, özel mülkiyetin bir biçiminden başka bir biçimine geçişle, ortak mülkiyetten özel mülkiyete geçişin aynı süreç ve sonuçları doğurmayacağını ortaya koydu. Tartışılan Rusya'ydı. Rusya'da köy komününün kapitalist ilişkileri atlayarak başka bir toplumsal düzene, komünizme geçmesinin teorik olarak olanaklı olup olmadığı tartışılıyordu.

Bundan bir yıl sonra ise, Marx ve Engels *Komünist Manifesto*'nun Rusça baskısına önsözde (Ocak 1882) şunları yazdılar:

> *Komünist Manifesto*'nun amacı, modern burjuva mülkiyetin yaklaşmakta olan kaçınılmaz yıkılışını ilân etmekti. Oysa Rusya'da, hızla gelişen kapitalist vurgunculuğun ve henüz gelişmeye başlayan burjuva mülkiyetinin karşısında, toprakların yarıdan fazlasının köylülerin ortak mülkiyetinde olduğunu görüyoruz. Şimdi soru şudur: Bir hayli çöküntüye uğramış olmakla birlikte yine de ilkel toprak mülkiyetinin bir biçimi olan Rus obşçinası, daha ileri komünist ortak mülkiyet biçimine doğrudan varabilir mi? Yoksa o da, önce, Batı'nın tarihî evrimi olan çözülme sürecinden mi geçmelidir? Bugün için bu soruya verilebilecek tek cevap şudur: Eğer Rus devrimi, Batı'da bir proleter devrimine ışık yakar da bu iki devrim böylece birbirini tamamlarsa, bugünkü Rus ortak mülkiyeti komünist bir gelişim için hareket noktası yerine geçebilir.[31]

Tarihsel gelişme, bir teorik olasılık olarak formüle edilen bu öngörünün bir yönünü doğruladı. Çarlık kırsalı, köy komününden (*mir* ya da Rusça *obşçina*) özel mülkiyete değil, devlet mülkiyetine ve kolektif-kooperatif mülkiyete geçti. 1930'lardaki

30 K. Marx-F. Engels, *Werke,* Dietz Verlag, Berlin 1967, Band (cilt) 35, s.166-167.

31 K. Marx- F. Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, Çevirenler: Nail Satlıgan, Tektaş Ağaoğlu, Olcay Göçmen, Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, Birinci Basım, İstanbul, Nisan 2008, s. 58.

kolektifleştirme dönemine kadar *mir* hemen hemen dokunulmamış olarak varlığını sürdürdü ve 30 Temmuz 1930 tarihli bir kararname ile kaldırıldı.[32] Devlet çiftlikleri olan "sovhoz"lar ile kolektif çiftlik "kolhoz"lar, 1991'de Sovyetler Birliği'nin çözülüşüne kadar Sovyet tarımındaki iki kolektif mülkiyet biçimi olarak varlıklarını korudular.

Hiçbir zaman klasik anlamda feodal bir toplum sayılmayan Çin'de de, toprakta özel mülkiyetin olmadığı Asya tipi üretim/mülkiyet ilişkilerinden sosyalizm denemesinin kolektif mülkiyet ilişkilerine geçildi.

İki toplum da, tarihin cilveli yollarından, sosyalizm denemelerinden geçerek kapitalistleştiler.

Bu kısaca özetlenen iki büyük deneyim, Marx'ın üretim biçimlerinin birbirlerini sıra ile izlemeyeceği saptamasının hiç kimsenin önceden göremeyeceği doğrulanması oldu. Bu iki deneme de, komünizme geçişle sonuçlanmadı. Yalnız Rusya ve Çin değil, tüm Asyatik Doğu toplumları kapitalist ilişkilerin içine çekildi.

Neden ve nasıl tüm Asyatik Doğu toplumlarında, kapitalist ilişkiler egemen oldu?

Bu sorular tarihsel gelişmeye başka bir açıdan bakmamızı gerektiriyor.

Marx'ın deyişiyle insanın anatomisi, maymun anatomisi için bir anahtardır. Büyük olasılıkla Darwin de evrim teorisini geliştirirken buradan düşünmeye başlamıştı. Belki de tersinden. Darwin'in nasıl düşünerek başladığını tam olarak bilemiyoruz. Toplumsal olgular/ilişkiler söz konusu olduğunda ise, geçmişin kapılarını bugünün anahtarıyla açmaktan başka yol yoktur. Yalnız türlerin evriminin değil, toplumların evriminin, tarihin de seçmeci bir mantığı var. Tarih zinciri, hem gerçeklikte hem de düşüncede, gelişmelerin yönünü belirleyen, izlerini, özelliklerini bugüne taşıyan yapı, olgu ve ilişki halkalarının birleşmesiyle oluşuyor. Tersinden söylersek, tarih, önemsiz, ikincil, ihmal

32 Edward Hallett Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi*, Çeviren: Levent Cinemre, Yordam Kitap, İstanbul, Ocak 2011, s. 196 ve 233.

edildiği zaman dünden bugüne nedensellik zincirinde kopukluk yaratmayan öğelerin dışlanmasıyla biçimleniyor.

Marx'ın *Grundrisse*'de "ekonomi politiğin yöntemi" başlığı altında yazdıkları tarihsel gelişmenin mantığını çok derin ve özlü biçimde ortaya koyuyor:

> Tarihsel gelişme denilen şey, son tahlilde, en son biçimin geçmiş biçimleri, kendi özgelişme derecesine vardıran aşamalar olarak değerlendirmesine dayanır ve bu son biçim, çok ender olarak ve ancak belirli koşullarda, kendi özeleştirisini yapabildiğine göre, eski biçimleri her zaman tek yanlı bir açıdan değerlendirir… [33]

Bir kez egemen ilişkiye, örneğimizde sermaye kavramına varılmışsa, bütün toplum biçimlerine az çok uyan genel soyut belirlemeler, temel sınıfların dayandıkları burjuva toplumun içyapısını oluşturan kategoriler, sermaye, ücretli emek, toprak mülkiyeti, bunlar arasındaki karşılıklı ilişkiler, sınıflar, mübadele, dolaşım, kredi, devlet, vergiler, kamu borçları, sömürgeler, uluslararası üretim ilişkileri, uluslararası iş bölümü dünya pazarı ve bunalımlar vb.[34] her şey buna göre biçimlenecektir. Buna göre biçimlenmiştir.

Evet, buna göre biçimlendi. Tarih böyle yaşandı. Ama tarih durmadı. Dolayısıyla bu bilgiyi de mutlaklaştırmamak gerekir. Örnek olsun, Çin ve Hindistan gibi eski Asyatik toplumların kapitalizm tarafından nasıl asimile edildiklerini biliyoruz. Dünya üretiminde ağırlığın buralara geçmesinin kapitalizmin geleceğini nasıl etkileyeceğini bugünden tam olarak söyleyemiyoruz.

2. "Ekonomi Dışı Zor" ve Kapitalist Üretim

Tarihte zorun rolü, ekonomi dışı zor ve bunların kapitalist üretim ilişkilerindeki türevi olan ekonomi-siyaset ikiliği kritik konularımızdan biridir.

---

33 Karl Marx, *Grundrisse 1*, Çeviren: Arif Gelen, Sol Yayınları, Birinci Basım, Ankara 1999, s. 42.

34 Agy. s. 44-45.

Kanımca, ekonomik gelişme ile siyasal zor, hele de zor tekelini elinde tutan devlet bir kez tarih sahnesine çıktıktan sonra, içsel bir ilişki içinde olmuşlardır. Ekonomi devletin, devlet de üretim ve emek süreçlerinin *içinde*dir.

Bu sorun, özellikle artık ürüne ve artık değere el koymada "ekonomi dışı zor"un rolü söz konusu olduğunda büyük bir önem kazanıyor. Bilindiği gibi, egemen görüş kapitalizm öncesinde bu zorun belirleyici ve açık olduğu; kapitalizmde, artık değere el koymada ise ekonomik ilişkilerin belirleyici, ekonomi dışı zorun ise üretim sürecine dışsal olduğu biçimindedir. Bu iki saptamanın da abartılmış olduğunu, birincilerde ekonomik ilişkilerin, ikincilerde ekonomi dışı zorun belirtilenden çok daha önemli pay sahibi olduklarını düşünüyorum.

Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde "ekonomi dışı zor"un artık ürüne el koymada belirleyici olduğu tezi, özel mülkiyetin olmadığı, Asya Tipi Üretim Tarzı'nın (ATÜT) egemen olduğu toplumlar için tartışmasız biçimde doğrudur. Bu toplumlarda, toprak sahibi olan ve artık-ürüne el koyan devlettir. El koyma doğrudan ve açık biçimde ekonomi dışı zora dayanmaktadır. Devlet, artık ürüne el koymanın ilk ve en sistematik örgütlenmesidir.

Özel mülkiyete dayanan üretim biçimlerinde, örneğin feodal toplumda ise durum bu ölçüde yalın değildir.

Köleci toplumda, ekonomi-dışı zor, artık ürüne el koyma aşamasında değil, bundan çok önce, şu ya da bu ölçüde siyasal erki de temsil eden efendi ya da sahibin, kölenin kendisine ve emeğine sahip olmasıyla gerçekleşiyordu.

"Feodal toplum", ilk oluşumundan çözülüşüne on birinci yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar Batı Avrupa'da varlığını sürdüren tarımsal-kapalı ekonomiye dayanan; temel üretim aracını toprağın, temel üretim gücünü köylünün oluşturduğu; topraklar üzerindeki özel mülkiyetin lord/senyöre ait olduğu; toprak ve üretim aletleri üzerinde kullanım hakkına sahip, ancak mülkiyete sahip olmayan köylünün hem toprağa hem de kişisel

olarak toprak sahibine bağlı bulunduğu, artık ürüne emek rant yoluyla el konulan bir üretim biçimidir. Feodal toplumun, konumuz bakımından önemli özelliklerinden biri, devlet erkinin bölgesel prensliklerden, baronluk ya da büyükçe malikâne sahipliğine kadar dağılıp parçalanmış, silahlı birliklerin de bu parçalanmış yerel güçlere bağlanmış olmasıydı. Silah bulundurma tekeline sahip olan soylular, köylülerin artık ürününe gerektiğinde bu silahlı gücü kullanarak el koyuyorlardı. Böylece, siyasal otorite ve artık değere el koyma yetkisi mülk sahipliğinde birleşmiş oluyordu. Daha önemlisi, "parçalanmış devletin her bir parçası, özel mülk sahibinin otoritesi altında örgütlenmiş bir üretim birimi"[35] özelliği gösteriyordu. Dolayısıyla, feodal toplumun siyasal birimi aynı zamanda bir ekonomik birim olarak işliyor, *siyasal birim ile ekonomik birim çakışıyordu*. Feodal toplumdan kapitalizme geçiş köprüsü olan resmî mutlakiyetçi devlet bu çakışmanın kaldırılması için ilk adımdı. Kapitalist ilişkilerin egemen hale gelmesiyle birlikte mülk sahipleri üretimi örgütleme, mülk ve sermaye biriktirme haklarını korumakla birlikte kendi özellerinde egemen siyasal erk olma yetkilerini yitirdiler. Silah tekeli de resmî devletin bir organı olan orduya geçti.

Kapitalizmde artık değere el koyma, siyasal zora dayanmadan mı gerçekleşir? Ya da, daha önemlisi, söz konusu değişikliklerle birlikte artık değere el koyma süreci sınıf mücadelesinin odak alanı olma özelliğini kaybetmiş mi olur?

Wood bu soruya olumlu yanıt veriyor:

> *Doğrudan* siyasi baskı, artıdeğere el koyuş sürecinden dışlanmış ve üretim ilişkilerine yalnızca dolaylı müdahale eden bir konuma gelmiş ve artıdeğere el koyuş *acil* bir siyasi konu olmaktan çıkmıştır. *Bu sınıf mücadelesinin odağının zorunlu olarak değişmesi anlamına gelir.* Her zamanki gibi sınıf mücadelesinin resmî konusu artı-emeğe ilişkindir. Ama şimdi bu, üretimin örgütlen-

35 Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, Çeviren: Şahin Artan, Yordam Kitap, İstanbul, Ekim 2008, s. 55.

> mesinden ayırt edilemez. Artıdeğere el konması artık siyasi bir mücadele *görünümünde* değildir; mücadele, üretim ve çalışma koşullarına ilişkindir (İtalikler benim-HY).[36]

Alıntıdaki italikle yazdığım sözcükler "sınıf mücadelesinin odağı değişmiştir" yargısının altını boşaltıyor. Siyasi baskının "doğrudan" olmaması, olmadığı anlamına gelmiyor; "dolaylı" olması müdahaleyi ortadan kaldırmıyor ve zorun "acil" siyasal bir konu olmaktan çıkması, devreden çıkması demek olmuyor.

Öncelikle, kapitalizmin ebesi olan ilk (ilkel) sermaye birikimi döneminde ekonomi dışı zorun yoğun ve en açık biçimlerde uygulandığı kesindir. Bu noktada bir tartışma da yoktur. Marx'tan okuyalım:

> İlk birikimin farklı uğrakları, şimdi, az çok bir zaman sırası izleyerek, özellikle İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere'ye dağılmış bulunuyor. Bunlar, 17. yüzyılın sonunda İngiltere'de sömürge sistemini, devlet borçları sistemini, modern vergi sistemini ve korumacılık sistemini içine alan sistematik bir bütün oluşturur. Bu yöntemler, sömürgecilik sisteminde olduğu gibi, kısmen en kaba zora dayanır. Ama hepsi, feodal üretim tarzının kapitalist üretim tarzına dönüşüm sürecini uygun bir ortam yaratarak hızlandırmak ve geçiş sürecini kısaltmak için devlet zorundan yararlanmıştı. Zor, yeni bir topluma gebe olan her eski toplumun ebesidir. Zor, başlı başına bir iktisadi güçtür.[37]

Marx'a göre, kapitalizm bir kez kendini örgütledikten sonra "ekonomik ilişkilerin sessiz zorlaması" bu süreci tamamlayacaktır. Ekonomi dışı zor ise, ilkel birikim ölçüleriyle olmasa da "hâlâ" kullanılmaya devam edecektir.

Sömürüye dayanan sistemin sürmesi her zaman ekonomi dışı zora, devlete, siyasete gereksinim duyar. Mutlak özel mülkiyet, üretici ile sömürülen arasındaki bağlayıcı sözleşme ilişkileri, meta değiş tokuş süreci; bütün bunlar yasal koşulları,

36 Agy. s. 61.

37 K. Marks, *Kapital 1*, Yordam Kitap, agy. s. 718-719 .

baskıcı mekanizmaları ve devletin asayişi sağlama işlevlerini gerektirir.

Bunlar bir yana, kapitalizmde ekonomi dışı zorun geriye çekildiği tezi, sömürüyü gerçekleştirmek için üretim birimi dışındaki siyasal güce gerek olmadığı anlamını içermektedir. Doğru olmayan da budur. Devlet, hem de görünür biçimde üretimin içindedir: Yasalarından yönetmeliklerine, çalışma saatlerinden, "iş güvenliği"ne, iş disiplini kurallarından, işyeri iç güvenlik görevlilerine kadar. Emek sürecini örgütleme ve denetleme işlevinin doğrudan siyasal erk sahibi feodal beyden, kapitalist ve yanında çalıştırdığı adamlara geçmesi ekonomi dışı zorun orada her zaman hazır olduğu gerçeği karşısında ancak ikincil önem taşır. Marx'ın, kapitalistin üretim alanındaki komuta gücünün, generalin savaş alanındaki komuta gücü kadar vazgeçilmez olduğunu söylemesi boşuna değildir.[38] Marx, *Kapital*'de "fabrika" başlıklı altbölümde şunları yazmıştı:

> İşçinin teknik bakımdan emek aracının tekdüze işleyişine tabi oluşu ve her iki cinsiyetten ve çeşitli yaşlarda işçilerden meydana gelen işçi organizmasının kendine özgü bileşimi, bir kışla disiplini yaratır; bu disiplin, eksiksiz fabrika rejimine dönüşür ve daha önce sözü edilmiş olan gözcülük işini ve aynı zamanda el işçileri ile iş gözcüleri arasındaki bölünmeyi, sıradan sanayi erleri ile sanayi astsubayları arasındaki bölünme düzeyine ulaştırır."[39] Dahası var: "İşçiler üzerinde otokrasi kuran fabrika yönetmeliği", "Köle güdücülerinin kırbaçlarının yerini gözcülerin ceza kitabı aldı"; Engels'ten alıntıyla "fabrikatör, fabrikanın mutlak yasa koyucusudur."[40]

Zorun yasalarla ve devletin kolluk güçleri eliyle uygulanması ilişkinin özünde bir değişiklik yaratmıyor.

Marx, sermayenin işçilerin karşısına pratik düzeyde kapitalistin otoritesi olarak, işçilere yabancı bir iradenin iktidarı ola-

38 Karl Marx, *Kapital* 1. Cilt, Yordam Kitap, agy, s. 322.

39 Agy. s. 405.

40 Agy.s. 405-406.

rak çıktığını, kapitalist yönetimin hem içeriğinde, hem de biçiminde despotça olduğunu da yazmıştı.[41]

Kapitalist, işçilerin doğrudan ve sürekli olarak denetlenmesini "özel bir türdeki işçilere" bırakır, bu işçi kitlesi "bir ordu gibi sınai subaylara (yöneticiler) ve astsubaylara (ustabaşıları, nezaretçiler) ihtiyaç duyar; bu kimseler emek süreci boyunca sermaye adına komutanlık yapar."[42]

Buraya dek yazılanlar, şöyle toparlanabilir: "Tüm tarih boyunca, birbirlerinden, temel olarak artık emeğin doğrudan üreticiden alınma biçimi ile ayrılan üretim tarzlarının hiçbirisinde, sömürü olgusu salt ekonomik süreç olarak ortaya çıkıp var olmamış ve ancak ekonomi-dışı bir alana (alanlara) yaslanabildiği sürece olanaklı olabilmiş, sürekliliğini sağlayabilmiştir."[43]

"Zor"u, çıplak zorun ötesinde ele aldığımızda, siyaset ve devletin önem ve önceliği daha da berraklaşmaktadır. Perry Anderson'un sözleriyle, "…sınıflar arasındaki yüzyıllık seküler mücadele, nihai olarak, toplumun –ekonomik ya da kültürel düzeyinde değil– *siyasal* düzeyinde çözülür. Başka bir deyişle, sınıflar mevcut olduğu sürece, üretim ilişkilerindeki temel kaymalara damgasını vuran devletlerin kurulması ya da yıkılmasıdır."[44]

3. Burjuva Devrimleri

"Burjuva devrimleri"nin ortak paydası, devlet erkinin, feodal hukuk, kurum ve ayrıcalıkları sona erdiren sınıfa ya da sınıflar blokuna geçtiği siyasal devrimler olmalarıdır. Ortak payda bu kadardır. Farklılıklar ise kimi zaman tümünü aynı başlık altında toplamayı zorlaştıracak ölçüde büyüktür. 1581-1621 arasın-

41 Agy. s. 323.

42 Agy.

43 Alp Hakan Güvenir, "Ekonomik ve Siyasal Alanların Ayrımı Ekseninde Üretimden Gelen Güç ve Siyasal Güç Olarak İşçi Sınıfı", *Yaşayan Marksizm*, Sayı: 2, İstanbul, Mart 2010, s. 175.

44 Perry Anderson, *Lineages The Absolutist State*, Verso, Altıncı Basım, Wiltshire, 1993, s. 11.

da Hollanda'da, 1640-1688 arasında İngiltere'de, 1775-1783'de Amerika'da, 1789-1794'da Fransa'da, 1870'lerde Almanya'da, 1905'te Rusya'da, 1920'lerde Türkiye'de gerçekleşen dönüşümleri düşünün. Bu dönüşüm ve rejim değişikliklerinin, yalnız gerçekleştikleri zaman, tarihsel bağlam değil, dayandıkları sınıflar yelpazesi, yanıt verdikleri acil toplumsal gereksinimler, yerine getirdikleri toplumsal işlevler, iktidarı elde etme yöntemleri ve yol açtıkları toplumsal oluşum ve rejimler arasında da önemli farklılıklar vardır.

Komünist harekete bir dönem egemen olmuş, tek yönlü "burjuva devrim", sonradan "burjuva demokratik devrim" tanım ve çözümlemeleri kısaca şöyleydi: Kapitalist üretim güçleri, sermaye, emek gücü kategorileri, özetle kapitalizme özgü ekonomik ilişkiler feodal toplumun bağrında oluşup gelişmiş, feodal kabuğun, üstyapının üretim güçlerinin gelişmesine engel olduğu uğrakta ekonomik güce zaten erişmiş olan burjuvazi iktidara el koyarak burjuva devrimlerini gerçekleştirmiştir. Burjuvazinin devrimci barutunun tükendiği, demokratlığının kalmadığı emperyalizm çağında, bu tarihsel görevi işçi sınıfının bu kez burjuva demokratik devrim olarak üstlenmesi gerekir.

Erfurt Programı ile Marksizme sızmaya başlayan ve II. Enternasyonal'in sosyalizm algısını belirleyerek sonrasını da etkileyen bu yaklaşım iki açıdan sorunluydu. Bu yaklaşım, en başta, feodalizm içindeki kapitalist ekonomik ilişkileri ve gelişmeyi abartırken bu ilişkilerin gelişmesinde, siyasetin, devletin dolayısıyla siyasal devrimin yol açıcı rolünü küçültüyordu. İkincisi, "işçi sınıfı hegemonyasında burjuva devrim" formülü, kendi içinde tutarsız, pratik olarak da hiçbir zaman hiçbir yerde doğrulanmayan bir önermeydi. Tarihsel pratik, devrim yapma gücüne erişmiş hiçbir sınıfın, başka bir sınıfın devrimini yapmayacağını şaşmaz bir tutarlılıkla gösterdi.

Burjuva devrimleri konusunu açıklığa kavuşturmak için, önce 1640 İngiliz Devrimi ile 1789 Fransız Devrimi dâhil sonrakiler arasında bir ayrım yapmanın doğru olacağını düşü-

nüyorum. Bu ayrım, kanımca kapitalist ilişkilerin neden önce İngiltere'de oluştuğu sorusuyla doğrudan bağlantılıdır. Aradaki 150 yıl, yalnız oldukça uzun bir zaman farkına değil, tarihsel toplumsal dönem başkalığına işaret ediyor.

Sanayi Devrimi ve kapitalizmin doğum yeri, İngiltere oldu. Fransa neden sanayi kapitalizminin gelişmesinde ve dünya önderliğinde İngiltere'den geri kaldı? Neden İngiltere "ilk" oldu?

Bu sorunun bir tek yanıtı var: Tüccarların, yeomanların ve kimi soyluların elinde büyük miktarda servetin birikmeye, köylülerin üretim araçlarından kopmaya başladığı, yani kapitalist üretim ilişkilerinin oluşmaya başladığı, önünde de kurumsal-hukuksal birçok engelin olduğu bir zamanda İngiltere, üretim güçlerinin gelişmesinin önünü açacak, kapitalist ilişkileri "en devrimci" yoldan mayalandıracak bir *rejim değişikliğine* gitti. Köylünün topraksızlandırılmasını gerçekleştiren düzenlemelerle dünya ticaretine açıldı; dünya ticareti ve yağmalama yöntemleriyle ilkel sermaye birikiminin kanallarını açtı; siyasal yapısını tüm bu gelişmeleri olanaklı kılacak biçimde esnekleştirdi. Daha açık yazmak gerekirse, İngiltere'de burjuva devrimi başlangıç halindeki kapitalist ekonomik ilişkilerin yolunu açtığı için İngiltere ilk oldu.

Douglas Dowd benzer bir yanıtı zihin açıcı bir başka formülasyonla kaydediyor:

> Bunun böyle olmasının kökleri (*İngiltere'nin ilk olmasının-HY*), İngiltere'de –esas itibarıyla 17. yüzyılda devletin başına geçenlerin, Fransa'da *geçmemesine* dayanır. 1640'larla birlikte İngiltere, yeni bir kurumsal dönüşüm, modern sanayiyi ve kapitalist kumandayı hayata geçirecek sosyoekonomik esnekliğe zemin hazırlayan bir başkalaşım dönemine giriyordu… Devrimin başlıca neticesi (amaçlarımız açısından) güçten düşmüş feodal kalıntıları parçalaması ve sarayın gücünü sınırlayan yasalar getirmesiydi.18. yüzyılın ortasında bu, özel girişimin prangalarının biraz daha gevşemesi demek oluyordu.[45]

45 Douglas Dowd, *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı, Eleştirel Bir Tarih*, Çeviren: Cihan Gerçek, Yordam Kitap, İstanbul, mayıs 2008, s. 38-39

İşin aslı budur. 1640-1688 İngiliz devriminin özgün tarihçisi Hill de aynı görüştedir: "On sekizinci yüzyılda İngiltere'nin çehresini değiştirecek olan sanayi ve tarım tekniklerindeki devrimler on yedinci yüzyılın siyasal devrimi olmasaydı olanaksız olurdu."[46]

Marx, 1640 ve 1688'i iki "fırtına" olarak değerlendirdi ve devrimin toplumsal niteliğini şöyle anlattı: "Bütün eski ekonomik biçimler, bunlara tekabül eden toplumsal ilişkiler, eski uygar toplumun resmî ifadesi olan politik koşullar İngiltere'de yok edildiler."[47]

Marx, *Kapital*'de, küçük toprak sahibi, taşra soylusu "yeomanların" 18. yüzyıl ortasında yok edildiğini ve tarım işçilerinin toprakla bağının son izlerinin 18. yüzyıl sonlarında silindiğini yazdı.[48]

Başka hiçbir ülke İngiliz yolunu izlemedi. İlk kapitalist ülke İngiltere'nin sanayi devrimiyle ve dünya pazarıyla kapitalist ilişkileri dünya ölçeğinde var etmesinden sonra kapitalist gelişme yoluna giren başka hiçbir ülke İngiltere kadar "kapitalist" olamadı. Örneğin Fransız Devrimi'yle sözcüğün gerçek ve temsiliyet bakımından sınıfsal anlamıyla "burjuva" devrimi gerçekleşti ve öncesiyle sonrasıyla kapitalizm sürüngen ve daha eklemlenmeci, daha bulaşık bir yoldan egemen hale geldi.

İngiltere'nin önemli bir özgünlüğü kapitalist tarımın kurulması ve küçük toprak sahipliğinin yok edilmesidir. Bunun sonucu, Fransa'dan farklı olarak İngiltere'de köylülüğün toplumsal bir güç olarak siyasal yaşamdan silinmesidir.

Fransa'da devrim küçük ölçekli üretimi önlemek şöyle dursun özendirdi; Devrim'den sonra bu ülke köylülük denizinde yavaş bir ekonomik gelişme yaşadı. Devrimle kurulan devlet, he-

46 Christoper Hill, *1640 İngiliz Devrimi*, Çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu, Kaynak Yayınları, 3. Basım, Mayıs 2005, İstanbul, s. 83.

47 Marx-Engels, *Seçme Yapıtlar 1*, Çevirenler: Muzaffer Ardos, Sevim Belli, Ahmet Kardam ve Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, Aralık 1976, s. 627.

48 Karl Marx, *Kapital* 1, Yordam. s. 694-695).

gemonyasını kurmuş kapitalist sınıfın değil, aydınların, serbest meslek sahiplerinin, toprak sahiplerinin geniş koalisyonu olan "burjuvazi"nin ve kır ve kent küçük burjuvazisinin devletiydi.

1848, burjuva devrimlerinin, aynı anlama gelmek üzere burjuva devrimciliğinin sonudur. Almanya, İngiltere'den 250, Fransa'dan 82 yıl sonra, ikisinden de farklı olarak "yukarıdan devrim" denilen devletsel bir dönüşüm gerçekleştirdi. Manifaktür aşamasını yaşamadan yüksek tempolu bir sanayileşmeye geçti. Sermaye birikiminde ve sanayi devriminde devlet başat rol oynadı. Hammadde eksikliğini kimya sanayi başta olmak üzere bilim ve teknolojiyi devreye sokarak, sanayileşmesini gümrük duvarlarının korumasına alarak, ekonomik geç kalmışlığını "örgütlü kapitalizm" ve planlama yöntemlerine öncülük vererek dengeledi. Demir şansölye Bismark 1881'de kapitalist dünyanın ilk kapsamlı "sosyal güvenlik programı"nı devreye sokarak, aynı zamanda "sosyalist hareketi iyilikle öldürme"nin ilk mucidi oldu.

Amerika'da da kapitalizme geçiş kendine özgü bir yol izledi. Feodalitenin, köklü aristokrat geleneklerin olmadığı, mülk edinmenin en başından ekonomik biçimlere büründüğü, Batı Avrupa'da olduğu gibi siyasal ayrıcalıklara sahip mülk sahibi ile oy verme hakkı olmayan emekçiler biçiminde katı biçimde ayrılmadığı uçsuz bucaksız topraklarda kapitalizm en hızlı ve vahşi gelişmeyi kaydetti.

Amerika'nın kurucu babaları, "yurttaş"ı dışlamanın olanaksız olduğu bir ortamda, halkın gücünü hesaba katan, ama aynı zamanda sınırlayan kurum ve ilişkiler yarattılar. Etkin ve herkesi kapsamayan bir yurttaşlık seçeneği olmadığı için, kapsayıcı ancak edilgen ve siyasal güçleri sınırlı bir yurttaşlık kültürü ektiler. Temsiliyeti, halkı siyasetten *uzaklaştırmanın* ve yabancılaştırmanın yetkin bir aracı haline getirdiler.[49]

Bu girişin son parantezi olarak, burjuva devrimleri döneminin "burjuvazi"si ile, daha sonra ve özellikle de Marx'ın *Kapital*'de kullanmayı tercih ettiği "kapitalist" sınıf kavramları üzerine birkaç not düşmek istiyorum.

49 Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, agy. s. 252.

Burjuva devrimleri döneminde adını kentlilikten alan burjuvazi, "orta sınıf" ya da "üçüncü katman"dı (*third estate*). Aristokrasi *üst sınıfı*, burjuvazi *orta sınıfı*, yoksullar, proletarya *alt sınıfları* anlatmak için kullanılıyordu. Soylu olmayan mülk sahipleri, tüccarlar, avukat ve benzeri serbest meslek sahibi profesyoneller dar anlamda burjuvaziyi oluşturuyor; "*third estate*", yani üçüncü katman ise yoksulları, kent zanaatkârlarını, küçük dükkân sahiplerini, köylüleri kapsayan "burjuvazi"nin daha geniş sınıfsallığını, deyim yerindeyse cephesini anlatıyordu. Burjuvazi "orta sınıf"tı.

Burjuvazi kavramı, çok geçmeden bu geniş anlamını yitirdi. Burjuva devrimleriyle, özellikle de sanayi devrimleriyle birlikte "kapitalist", üst sınıf konumuna yükseldi; kent zanaatkârları, küçük dükkân sahipleri, küçük köylüler "burjuva toplumun" orta sınıfını, Marksist dille "küçük burjuvazi"sini oluşturmaya koyuldular. İşçiler, kent ve kır yoksulları, mülksüzlerin genel adı olarak söylersek proletarya, "alt sınıf" olarak konumlandılar. Kapitalizmin egemenliği ile birlikte, "orta sınıf" küçük burjuvazi oldu.

Proletarya, ya da işçi sınıfı bakımından da durum çok farklı değil. Balibar'ın belirttiği gibi, Marx ve Engels'in birlikte yazdıkları *Alman İdeolojisi*'nde "yalnız burjuvazi bir 'sınıf'tır; proletarya, tersine bir 'yığın' olarak, toplumun çözülüşünün son ürünü olarak tanımlanır."[50] Sınıfın kendisi gibi, sınıf kavramı ve teorisi de zaman içinde gelişti.

Sanayi devrimi döneminin işçi sınıfı ile bugünün işçi sınıfının en temel ve soyut varoluş koşulları ve tanımları açılarından değilse de, üretim ve emek süreçlerindeki konum ve işlevleri, somut edimleri, yaşam ve çalışma koşulları, bunlardan kaynaklanan mücadele, eylem ve örgütlenme eğilimleri bakımından aynı olmadıkları açıktır.

---

50 Etienne Balibar, *Masses Classes Ideas*, İngilizceye çeviren: James Swenson, Routledge, Londra, 1994, s. 144.

BÖLÜM 3

Kapitalist Üretim Ne Zaman Egemen Oldu?

1. "Sermaye" ve "Emek Gücü"

Avrupa feodalizminin oluşması da, çözülmesi de yüz yıllar aldı. Bu nedenle tarihçiler arasında, başlangıç ve bitiş zamanıyla ilgili görüş birliği yok. Yine de yerleşik bir düzen durumuna gelmesinin 11. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar olan 400-500 yıla yayıldığı, 16. yüzyıldan 18. yüzyıl ortalarına kadar olan 200 yılın feodalizmin kriz ve çözülme dönemi olduğu kabul ediliyor. Bu 200 yıl içinde ekonomiler büyüdü; dünya ticareti gelişti; servet birikti; kentlerin sayısı ve nüfusları arttı; resmî devlet acil bir gereklilik durumuna geldi. Bunlar, kapitalist üretim ilişkilerini mayalandıracak öğelerin feodal Avrupa'da en çok da İngiltere'de toplanması demekti.

Feodal dönemin krizli çözülme yıllarında, üretim ve geçim araçları, para, bunların anlatımı olarak servet birikmiş, öte yanda çiftçilikten ve zanaattan kopan günsüz ve geleceksiz insan kümeleri ortaya çıkmıştı. Emek gücünden başka satacak bir şeyi olmayan işçilerin ve emek gücü satın alıcısı olan kapitalistlerin ortaya çıkması, burjuva ekonomi politikçilerin savunduğu gibi doğa vergisi bir "olay" değildi. Üretim ve geçim araçları kendiliklerinden "sermaye" olmadılar; hiçbir geçim aracına sahip olmayan insan da ancak, gizil üretme gücünü satın alacak sermaye ortaya çıktığı zaman ekonomi politik bir kategori olarak "emek gücü" sahibi oldu.

Öyleyse bu birbirini var eden toplumsal ilişki nasıl doğdu? Servet sermayeye, insan gücü "emek gücüne" nasıl dönüştü?

Bu dönüşüm için Marx'ın güzel benzetmesiyle teolojideki "ilk günah" türünden bir adım gerekiyordu.

Marx, birilerinin kâr etmek ve zenginleşmek için durmadan satın alırken ötekilerin geçimini temin etmek için emek güçlerini satması "garabeti"nin nasıl ortaya çıktığını sordu ve şu yanıtı verdi: "Bu sorunun incelenmesi bizi, iktisatçıların *ön ya da ilkel birikim* dedikleri ama *ilkel mülksüzleştirme* denilmesi gereken şeyin araştırılmasına götürür. Bu ilkel birikim denen şeyin, emekçi insan ile emek araçları arasında var olan *ilkel birliği dağılması* sonucuna götüren bir dizi tarihsel süreçten başka bir anlama gelmediğini buluruz."[51]

Artık değerin ilk kez oluştuğu bu adıma, aynı anlama gelmek üzere "ilk sermaye" birikimi diyoruz. Türkiye'de bunlarla birlikte "ilksel" kavramı da kullanılıyor. İlk sermaye birikiminin en acımasız, en vahşi yöntemlerle sağlandığı "tarih öncesi" ne gönderme yapmak için de "ilkel" terimini kullanmak yerinde görünüyor.

Demek ki, ilk sermaye birikimi aynı zamanda ilk mülksüzleştirmedir. Bu iki anlama gelir. Birincisi, tipik örneğinin yaşandığı İngiltere kırında olduğu gibi köylülerin üretim araçlarından koparılmasıdır. İkincisi ise, özellikle dış ticaret ve yağmalama yoluyla başka yerde birikmiş servetlere el konularak bunların kapitalizmin mayalandığı topraklara taşınmasıdır.

İlk birikim asla salt ekonomik bir süreç değildi.

Burada ayrıntılı anlatımlara girmiyorum. İlk birikim, belki de tarihin tanıdığı en acımasız kitlesel yağma ve zor yöntemleriyle, milyonlarca çocuk, kadın ve yetişkin erkek emekçinin telef edilmesiyle sağlanmıştır. Yasalar, yasaklar, kırbaçlamadan ibret için öldürmeye, aşağılayıp toplum dışına atmaktan çıplak işkenceye kadar bin türlü zulümle sağlanmıştır. "Para bir yanağında

51 K. Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret, Fiyat ve Kâr*, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, Temmuz 2008, s. 117.

doğuştan kan lekesiyle dünyaya geldiyse, sermaye tepeden tırnağa kana ve pisliğe bulaşmış olarak gelmiştir."[52]

Sermayenin yaratılması ve el değiştirmesi farklı süreçlerdir, ikincisi için birincinin önceden varlığı gerekir; ikisi birden kapitalist sermaye birikimini meydana getirirler.

İlk sermaye birikimi ile ücretli emek-sermaye ilişkisi bir kez yaratıldıktan sonra, bu ilişki kendisini yeniden ve yeniden üretir; böylece de üretici ile üretimin maddi koşullarının birbirinden ayrılığı sürekli bir olgu durumuna gelir. Birikim dürtüsü, kâr dürtüsünden daha güçlü olduğu için, sermaye birikimi sonsuz, sınırsız bir süreçtir: Daha fazla sermaye birikimi için sermaye üretmek![53]

Peki, artık değer bir kez yaratılıp sermaye birikimi yol aldıktan sonra, ilkel birikim sona mı erer? Kapitalizmin tüm tarihi bu soruya "hayır" dememizi gerektiriyor. Savaş, fetih, yağmalama yöntemleriyle mal ve mülklere, kişisel ve kurumsal birikimlere el koymak, sermaye birikiminin geçici olmayan bir yöntemidir.

İlkel birikim, birikimin "ekonomi dışı zor" boyutunu oluşturmaya devam etmektedir.

İlk sermaye birikiminin klasik biçimi, on beşinci yüzyıl sonundan on sekizinci yüzyıl ortalarına kadar İngiltere'de yaşandı. Çiftlikler, o zamana dek, ortaklaşa kullanılan topraklar "çitleme" denilen bir uygulamayla kişisel otlağa, büyük toprak sahiplerinin özel mülküne dönüştürüldü.

Bu uygulamanın itici gücü ticaretti. İngiltere'nin birinci ve en kârlı ihraç malının yün ve yünlü ürünler olmasıyla birlikte, kırda koyun yetiştirmek, çiftçilik yapmaktan daha kârlı duruma geldi. Yerel egemenlerin, çiftlikleri otlağa dönüştürmeleri de, geleneksel toplumun ortak malı olan alanların etrafını çitle çevirip ortak kullanıma kapatarak, kır emekçilerini yaşam alanlarından zorla söküp atmaları da devletin desteğinde yürütüldü. Fiili özel

52 Karl Marx, *Kapital,* Birinci Cilt, Yordam Kitap, agy. s. 727.

53 Georg Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Almanca'dan çeviren: Sadık Usta, Yordam Kitap, İstanbul, Ekim 2010, s. 38.

mülkiyet dayatması, çok geçmeden kral fermanlarıyla yasal hale getiriliyordu. Aslında "çitleme"nin farklı ve İngiltere tarımında kapitalizmin gelişmesinde etkili olan bir uygulaması daha vardı. Bu, araya başka tarlaların girdiği dilim dilim toprakların bir araya getirilmesi uygulamasıydı. Böylece, Fransa'dan farklı olarak İngiltere, mirasın bölünmeyip en büyük erkek çocuğa geçmesi kuralına ek olarak, toprakların küçük parçalara bölünmesinin bir de bu uygulamayla önüne geçmiş oluyordu.

İlk sermaye birikimi kapitalist üretim için gerekli temeli sağladı. Ama bu sermaye birikimi, o zamanlar son derece cılız olan manifaktür ve ev üretimlerinden sağlanmadı. Tersine, dünya ticaretiyle, köle ticaretiyle, yağmalamayla sağlanan sermaye birikimi önce manifaktür, sonra da sanayi üretimini olanaklı kıldı. Bir kez daha altını çizelim; devlet(ler) bu süreçte başat bir rol oynadı.

Dünya çapında ilk sermaye birikiminin hamurunu oluşturan servet İngiltere'ye aktı. Dünya pazarı bu birikimle yaratıldı. Kapitalizm uluslararası bir olgu olarak doğdu.

Kentlerin büyümesi; kentte ikamet, alım satım hakkı olan özgür kentlinin ortaya çıkması; feodal harçların yerini vergilerin, feodal lorda bağlı malikâne mahkemelerinin yerini kent mahkemesinin, kilise eğitiminin yerini seküler kent okullarının almaya başlaması; kilise yasaları yerine Roma hukukuna dönülmesi ve nihayet devlet örgütlenmesinin önemli bir öğesi olan, lortların krala sadakatine bağlı sürekli olmayan birlikler yerine krallığa bağlı, eğitim görmüş düzenli silahlı kuvvetlere geçiş feodalizmden kapitalizme geçiş döneminin oluşmakta olan ilişki ve kurumlarıydı.

2. Artık Değer

"Kapitalist üretim, yalnızca meta üretimi değil, özünde artık değer üretimidir." [54]

54 Karl Marx, *Kapital* 1. Cilt, Yordam Kitap, agy. s . 486.

"Kapitalistin amacı, yalnızca bir kullanım değeri değil, aynı zamanda bir meta, yalnızca kullanım değeri değil aynı zamanda bir değer ve yalnızca değer değil aynı zamanda artık değer üretmektir."[55]

Artık değer soyutlaması, bir dizi başka soyutlamanın sonucu olarak Marx'ın kapitalist üretim biçiminin özgünlüğünü ortaya koyan büyük buluşudur. İlişkinin ilk bakışta görünmeyen özü bu soyutlamalarla anlaşılır hale gelmektedir.

Kapitalistin üretime başlamasından devreyi tamamlamasına kadar olan süreci zihnimizde canlandıralım. Kapitalist elindeki sermayeyi, üretim için yatırır. Yatırılan sermaye, para ile ifade edilen bir toplamdır. Toprak, bina, makineler, yakıt, alet edevat, hammadde ve işçiye ödenen ücret sermaye için "yatırım maliyeti" kalemleridir. Kapitalist, belli bir zaman dilimiyle saptanabilen üretim sürecinin sonunda yatırdığından daha fazla paraya sahip olmak ister. Daha çok sermaye yatırarak daha çok kâr etmek üzere yoluna devam eder. İşçi, belli bir süre, diyelim ki, 8 saat çalışması karşılığında kapitalistten belli bir ücret alır. Ücret, kapitalist için toplam emeğin "maliyeti", işçi için harcadığı toplam emeğin karşılığı olarak görünür. Üretim-emek zamanı, ücret ve kâr, bunların her biri tek ve bölünmez toplamlar/birimler olarak algılanır, öyle işlem görürler. Böyle görünüp, böyle işlem gördükleri için de ilişkinin özünü perdelerler.

Marx, tek ve bölünmez görünen sermaye, üretim zamanı ve toplam çıktıyı soyutlama yöntemiyle ayrıştırarak bu görünüş ve algılamanın perdelediği gerçek ilişkiyi çırılçıplak ortaya koymuştur.

Bundan sonraki çözümlemelerin boşlukta kalmaması için Marx'ın *Kapital*'de geliştirdiği kavramlarla gerçek ilişkiyi kısaca şöyle özetleyebiliriz: Sermayenin, üretim araçları satın almak için ayrılan bölümü *değişmez*, emek gücü satın almak için harcanan bölümü *değişir* sermayedir. Üretim ve emek zamanı da kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Üretim sürecinde harcanan

55 Agy. s. 189.

emek-zamanın bir bölümüne, canlı emeğin kendisini yeniden üretmesi için tüketmesi gereken mal ve hizmetlerin değeri kadar ödeme yapılır; emek-zamanın bu bölümüne *gerekli emek-zaman*, bu sırada harcanan emeğe de *gerekli emek* denilir. İşçinin gerekli emek sınırının ötesine geçerek çalıştığı emek süreci *artık emek zamanı* ve bu bölümde harcanan emek de *artık emek*'tir. Değer, yalnızca emek zamanın karşılığıdır. Başka bir anlatımla, metaların değeri onların içindeki emek zamanı ile ölçülür. Meta, değer olarak nesnelleşmiş insan emeğidir. Metaların ölçülebilir ortak ölçüsü toplumsal bakımdan gerekli emek zamandır. Meta da, kullanım değeri ve mübadele değeri olarak ikiye ayrılır. Metalar kullanım değerleri olarak, her şeyden önce, farklı niteliklere sahiptir; mübadele değerleri olarak ise, yalnızca farklı niceliklerde olabilirler, yani bir zerre bile kullanım değeri içermezler. Demek ki, bir kullanım değeri ya da ürün, yalnızca, onda soyut insan emeğinin nesnelleşmiş ya da cisimleşmiş olması nedeniyle bir değere sahiptir. İçerdiği "değer", "yaratıcı öz"ün, yani emeğin miktarıyla ölçülür. Emeğin niceliği, süresi ile ölçülür ve emek-zamanın ölçeği de, saat, gün vb. gibi belli zaman birimleridir. Toplumsal olarak gerekli emek-zaman, herhangi bir kullanım değerini, toplumun o sıradaki normal üretim koşulları altında, ortalama toplumsal hüner derecesi ve emek yoğunluğuyla elde edebilmek için gerekli emek-zamandır. Artık değer, sermayenin değişir bölümünün, artık emek zamanı kesitinde üretilir. İş günün uzatılması mutlak artık değerin, işgününün gerekli emek zaman bölümünün kısaltılması göreli artık değerin yükseltilmesine kaynaklık eder. Artık değer oranı, artık değer ile sermayenin bütünü arasındaki ilişkiyle değil, artık değer ile sermayenin değişir kısmı arasındaki ilişkiyle belirlenir.

Üretim süreci, emek süreci ile değer yaratma sürecinin birliğidir. Emek süreci ile değerlenme sürecinin birliği olarak üretim süreci, meta üretiminin kapitalist biçimidir.

"Birikim", sermayenin gittikçe büyüyen boyutlar içinde yeniden üretimidir. Sermayeyle sermaye yaratmak denen şey budur.

Kapitalist varlığını sürdürebilmek için, sermayesini durmadan artırmak zorundadır. "Birikim için birikim, üretim için üretim: Klasik ekonominin burjuva döneminin tarihsel görevini ifade eden formül"dür. [56]

3. Sanayi Devrimi

Tarihsel süreçlerin maddi üretimdeki izini sürdüğümüzde karşımıza ilk olarak manifaktür üretimi çıkıyor.

Manifaktür üretim, çok sayıda zanaatkâr ve çiftçinin bir araya gelerek, el emeğiyle toplu üretim yapmasıdır. Bu yeni üretim genellikle loncaların dışında doğmuştur. Lonca yasaları, bir lonca ustasının çalıştırabileceği kalfa ve çırakların sayısını sıkı sıkıya sınırlayarak onun bir kapitalist haline gelmesini önlüyordu. Henüz makinenin olmadığı, iş bölümünün ise yavaş geliştiği bu koşullarda manifaktür, lonca tipi üretimden ve o döneme özgü zanaatkâr tipolojisinden kopuşun başlangıcı oldu. Üretici, artık hammadde alan, öteki çalışanları örgütleyen, denetleyen, üretimi yapan ve nihai ürünü pazarda satan değil, yalnızca malın kendisine verilen bölümünü yapan, tedarikçiden ve müşteriden kopmuş birisidir. Emeğin ve emekçinin niteliksizleşmesi manifaktür döneminde başlamıştır.

Manifaktür dönemi, on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıl ortalarına kadar varlığını sürdürdü. Manifaktür, üretim sürecine iş bölümünü soktu; daha önce birbirinden ayrı olan zanaatları birleştirdi. Sermayenin emek gücü üzerindeki denetiminin başlangıç adımı oldu. Basit araçların bir birleşiminden oluşan makinelerin maddi koşullarından birini yarattı.

Manifaktür, göreli artık değer yaratmanın ya da işçilerin sırtından sermayenin değerlenmesinin özel bir biçimiydi.

Marx, "kapitalist dönemi", 16. yüzyıldan başlatır. "Kapitalist üretim tarzının temellerini atan köklü dönüşüm 15. yüzyılın son otuz yılı ile 16. yüzyılın başlarında ilk belirtilerini gösterdi" diye

56 Agy.s. 575.

yazar.[57] Başka bir yerde, "manifaktürün dayandığı kendine özgü dar teknik temel"in "kendisi tarafından yaratılmış olan üretim ihtiyaçları ile çatışır duruma" geldiğinin altını çizer.[58]

Kapitalist üretim, makineli üretimle, fabrika aşamasıyla genelleşerek "dünya tarihsel" bir gerçeklik haline geldi.

Kapitalist üretim ilişkileri manifaktürden fabrika aşamasına geçişin hüküm sürdüğü 200 yıl içinde oluşup, yerleşti.

Makineli üretim demek olan fabrika aşamasına 18.yüzyılın sonlarında geçildi.

Karmaşık makinelerin kullanımı, fabrika sisteminin gelişmesine neden oldu ve böylece, sanayi üretimi, tüccar tarafından bir alım satım işlemi olarak düzenlenen ticaretin bir parçası olmaktan çıktı.

Makineli üretim, diğer ülkelerin el emeğine dayanan üretim sistemlerini yıkarak, bu ülkeleri zorla kendisinin ihtiyaç duyduğu ham maddeleri üreten tarlalar haline getirdi; böylece başlıca modern sanayi merkezlerinin gereksinim ve çıkarlarına uygun bir yeni uluslararası iş bölümü doğdu.[59]

Sanayi devrimi, kapitalizmi bildiğimiz kapitalizm yapan sanayi sermayesinin ve emekçisinin dünya sahnesine çıkma sürecidir.

İlk sermaye birikiminde ticaretin ve özellikle de dış ticaretin büyük payı olmakla birlikte, kapitalist üretim kendini ticari sermayenin egemenliğini kırarak var etti. Ticaret sistemi, "her yerde, gerçek kapitalist üretim tarzı için bir engel olmuş ve onun gelişmesiyle yok olup gitmiştir."[60]

Bu noktayı not edelim.

Kapitalist üretimin ön oluşum sürecinden, embriyonik biçimlerinden değil de, toplumsal ve egemen bir ilişki olarak kendisinden söz ettiğimiz anda karşımıza bir de "ölçek" soru-

57 Agy. s.690.

58 Agy. s.355-356.

59 Agy. s. 430-431.

60 Agy. s.350.

nu çıkıyor. Marx da kapitalizmin başlangıcını ölçekle ilişkilendirmişti: "Kapitalist üretim, görmüş olduğumuz gibi, gerçekte ancak, aynı bireysel sermayenin daha çok işçiyi eş zamanlı olarak çalıştırdığı, yani emek sürecinin kapsamını genişlettiği ve nicel açıdan daha yüksek düzeyde ürün sağladığı yerde başlar. Aynı tür metanın üretimi için daha çok işçinin aynı anda, aynı mekânda (aynı iş alanında da denebilir), aynı kapitalistin kumandası altında faaliyet göstermesi, tarihsel ve kavramsal açıdan, kapitalist üretimin başlangıç noktasını oluşturur."[61]

Bu çerçevede, *kapitalist üretim biçiminin sanayi devrimi ve büyük ölçekli sanayi üretimiyle egemen toplumsal ilişki haline geldiğini söyleyebiliriz*. Ortalama toplumsal emeği harekete geçirmek, ancak "bireysel üretici kapitalist gibi üretimde bulunduğu, aynı zamanda çok sayıda işçi çalıştırdığı zaman" mümkün olur.[62]

Bir ilişki, ancak kendini yeniden üretme gücü kazandığı zaman "sistem" olmaktadır. Kapitalist üretim ilişkilerinin sistemleşme uğrağını o halde, bir de "sermayenin devreleri"nden çıkarabiliriz. İlk devresinde, sermaye, satın alma ve ödeme aracı işlevi gören para biçimindedir. İkinci devrede üretken sermaye, para sermayenin başkalaşmış bir hali olarak, meta üretme işlevini üstlenir. Üçüncü devrede, sermaye meta biçimini alır; üretim alanından çıkarak tekrar dolaşım alanına döner. Meta kitlesinde cisimleşmiş artık emeğin yeniden para sermaye biçimini alması pazarda satılmasını gerektirir. Bu süreç kendini sonsuza dek yineler.

Sermayenin, kapitalizmi kapitalizm yapan devresi üretken sermaye-meta üretimi devresidir. Çünkü kapitalist üretim biçiminin özü, ta kendisi olan artık değer yalnızca bu devrede, satın alınan ama karşılığı ödenmeyen emek gücü ile üretilir. Kapitalist üretim biçiminin ayırt edici niteliği, özgünlüğü artık değer üretimidir.

Fülberth'in anlatımıyla, "Eğer bir toplumun büyük bir çoğunluğu veya yeterli derecedeki bir azınlık yaşamını devam et-

61 Karl Marx, *Kapital* 1, Agy. s.314.

62 Agy.

tirmek için kâr sağlamak amacıyla üretilen mal ve hizmete ihtiyaç duyuyorsa, o toplumda kapitalist üretim ilişkileri hâkim hale gelmiş demektir."[63]

Harry Braverman, aynı çizgide, egemen ilişki ve biçimi bir cümlede olumsuzundan çok iyi özetler: "… insanlar, kendi ihtiyaçlarını temin etmek üzere üretim yaparken, kapitalist toplumda hiç kimse aynı anda sermayenin ihtiyaçlarını da temin etmek üzere üretim yapamadan çalışmaz.Yalnızca şirketler için artık yaratmak suretiyledir ki kendi gereksinimlerimizi yaratmamıza izin verilir."

Kapitalist biçimin egemen olduğu bir toplumda ev/aile içi mal ve hizmet üretimi başta olmak üzere, üreticinin doğrudan kendi gereksinmeleri için yaptığı küçük üretim, trampa, ayni ödeme, marabalık ilişkileri vb. sermaye üretiminin egemen ilke ve kurallarını "kendi alan"larında bile tümüyle geçersiz kılamazlar. Doğrudan olmasa da dolaylı yollardan sermayenin yeniden üretimine hizmet ederler.

Bu açıklama ve gerekçelendirmelerden sonra, kapitalizmin kimi zaman 14. yüzyılda, kimi zaman 16. yüzyılda Kuzey İtalya'nın Floransa, Venedik ve Cenevre kentlerinde oluşmuş olduğunu öne süren, paranın, ticaretin, mübadelenin olduğu her yerde "kapitalizm" gören yaklaşımların yanlış olduğunu düşünüyorum. Bu yaklaşım, "kapitalizm"i tarihsel bir olgu olmaktan çıkarıp neredeyse hep var olan, doğa vergisi bir sistem katına çıkarıyor. Unutmayalım, para, mübadele, meta kapitalist ilişkilerden çok önceden beri vardılar. Kapitalist üretimin varlığı bu kategorilerle açıklanamaz.

Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm* kitabında hem ticaretin olduğu her yerde kapitalizm görme saçmalığını, hem de kapitalizmin bir başka özelliği olan tüm *toplumsal süreçleri metalaştırma* özelliğini açık biçimde anlatır.[64]

---

63 Georg Fülberth: *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Almancadan çeviren: Sadık Usta, Yordam Kitap, İstanbul, Ekim 2010,s. 25.

64 Immauel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, Çeviren: Necmiye Alpay, Metis Yayınları, İstanbul, Eylül 1992, s. 11-13.

"Geçiş" sorunsalının çalışkan araştırmacısı Maurice Dobb da aynı görüştedir:

> Kapitalizmi özgül bir üretim tarzı olarak alıyorsak, o zaman bu sistemin doğuşunu, büyük çaplı ticaretin ve bir tüccar sınıfının ilk ortaya çıkma belirtilerine bağlayamaz ve çoğu kimsenin yaptığı gibi, belirli bir 'Ticari Kapitalizm' döneminden söz edemeyiz. … Bu tüccar sınıfın kaderi halen mevcut olan üretim tarzına bağlı olacağı için, bu sınıf, o üretim tarzını dönüştürmek yerine korumak eğiliminde olacaktır. Artık emeğe el koymanın mevcut biçimi içinde 'yer kapmak' için mücadele vermesi olasıdır, ama bu biçimi değiştirmeye çalışması olası değildir.[65]

Kapitalizmin ne olduğu, ne zaman, nasıl oluştuğu, ne zaman egemen duruma geldiği tartışması, akademik değil politik bir tartışmadır.

Sınıf mücadelesi sorunları son çözümlemede politik düzeyde çözülür. Sınıflar var olduğu sürece, üretim ilişkilerindeki temel değişikliklere damgasını vuran devlettir. Dolayısıyla üretim ilişkileri-devlet bağını kurmak yaşamsal önemdedir.

Bu çalışmada, devletin feodal toplumdan kapitalist topluma geçişte üstlendiği işlevleri ve geçirdiği dönüşümleri, bunu daha önceki bir çalışmamda yaptığım için ayrıntılarıyla incelemedim. İlgili okuyucuya, kaynak olarak *Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet*'i öneriyorum.[66]

Geçiş konusunda son olarak bir noktanın altını çizelim: Kapitalist üretim biçiminin egemen olması, aynı zamanda bir dünya sistemi olması anlamına gelmektedir. Bunun en önemli sonucu ise, bu evreden sonra kapitalizme geçiş için her ülke-devlette aynı içsel gelişmenin yaşanmasının gerekmemesidir. Kapitalizmle birlikte tüm insanlığın ortak tarihi başlamıştır.

---

65 Maurice Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler Geçiş Tartışmaları,* (1963) Türkçesi F. Akar, Belge Yayınları, İstanbul, Ekim 2007. s. 17.

66 Haluk Yurtsever, *Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet,* Yordam Kitap, İstanbul, Birinci Basım,: Kasım 2006, s. 35-63.

4. Asimilasyon ve Eklemleme

Bir üretim ilişkisinin egemen olması saf ve katışıksız olması demek değildir.

Egemenlik, yalnız bir üretim ilişkisinin ekonomik bir nesnellik olarak kendisini üstün kılmasını değil, o ilişkiyi egemen kılmanın zorunlu koşulu olan bir devlet ve toplum örgütlenmesini gerektirir. Bu ise, bir anda yok olmayan eski toplumun güçleriyle eklemlenilmeden, siyasal olarak da bağlaşıklık kurulmadan gerçekleştirilemez. Kaldı ki sorun, siyasal iktidar ve devletin elde tutulmasından çok daha karmaşıktır. Yeni bir toplumsal düzene, üretim biçimine geçişte devlet iktidarını almak son değil başlangıçtır. Mülkiyet ilişkilerinin yukarıdan değiştirilmesiyle, temel ekonomik kategoriler aynı anda dönüştürülmüş olmayacağı gibi, eski toplumsal kurumlar, alışkanlıklar, kültür de yok olup gitmezler.

Somut toplumsal oluşumlar birçok durumda "yerel" ve "konjonktürel" belirlenimlidir ve bu çeşitli üretim biçimlerinin bileşimi oldukları anlamına da gelir.

Eklemlenmeyi, daha kritik bir sorun haline getiren, kapitalist, giderek emperyalist dünya egemenliğinin Marksizmin kurucularının öngördüğünden çok daha uzun sürmesi ve süreç içinde toplumsal, siyasal ve ideolojik olarak gericileşmesidir.

Burjuvazi gerçekten de tarihte devrimci bir rol oynamış, üretim güçlerini daha öncesinde görülmemiş ölçülerde geliştirmiş, dünya pazarını oluşturmuş, sermaye birikimine ayak bağı olan köstekleri söküp atmış, "ulusal" ilişkilerin yerine kozmopolit ilişkileri egemen kılmış, doğa güçlerine boyun eğdirmekte önemli adımlar atmış, böylelikle de yine Marx ve Engels'in anlatımlarıyla feodalizmi yere çalarken kullandığı silahların kendisine çevrilmesinin yollarını açmıştır.[67] Ancak bu, madalyonun bir yüzüdür. Madalyonun öteki yüzünde, iki yadsınamaz gerçeğin yazılı olduğunu görüyoruz.

Bir: Burjuvazinin devrimciliği çok kısa sürmüş, *Manifesto*'nun yazıldığı yıl Kıta Avrupası'nda yükselen proleter-devrimci kal-

67 Agy. s. 27.

kışmanın varlığını tehdit etmesiyle birlikte hızla gericileşmiştir. Bir yandan üretici güçleri geliştirip dönüştürmeye devam ederken, bir yandan da *Manifesto*'nun yazılışından 163 yıl sonra artık çok kesin olarak söylenebileceği üzere, kapitalizm öncesi sınıf, kurum ve ideolojilerle uzlaşmış, onlara tutunmuş, din ve ulusa, dinsel ve ulusçu ideolojiye giderek daha çok başvurmuş, sekülerizmden yüz çevirmiş, ev içi emeği "maliyet" düşürücü bir öğe olarak değerlendirmek, kadın ve çocuk emeğini sömürmek için ataerkil ilişkileri korumuş, sermaye birikiminin gereksinmelerine göre yeniden canlandırmıştır.

İki: Toplumsal devrimler gecikmiştir. Başka bir anlatımla, kapitalist üretim biçimi her türlü öngörüden uzun bir ömre sahip olmuştur.

Komünist Manifesto yazarları Marx ve Engels'in vurgularından burjuvazinin devrimcileştirici etkisinin bir zaman daha süreceğini, kapitalizmin ise sonraki tarihin gösterdiği kadar uzun yaşayamayacağını düşündüklerini anlıyoruz. Bir ölçüde yalınlaştırmayı göze alarak söylersek, burjuvazi, bu yeni üretim ilişkisinin teorik sınırları içinde gidebileceği yere kadar gidecek, bunu yaparken kendi mezar kazıcılarını hazırlayacak, ardından toplumsal devrime, komünizme yürünecekti. Marx ve Engels'in burjuvazinin devrimciliğine ilişkin söylem ve çözümlemelerinde esas vurgu, burjuvazinin toplumsal toprağı devrimci dönüşüme hazır hale getireceği noktasındadır. 163 yıl sonra yüz yüze olduğumuz gerçek ise, burjuvazinin gericileştiği, proleter devrimlerin gerçekleşmediği bir dünyadır.

Marksizmin, bir ulus teorisi, din teorisi, ekoloji teorisi ve bu başlıklara ilişkin mücadele programları geliştirmekte bu ölçüde eksik kalmasının, toplumsal cinsiyet, uluslaşma, ırkçılık, milliyetçilik, ekoloji hareketi vb. her biri büyük insan topluluklarını yanında/karşıtında harekete geçiren sorun ve dinamiklerle devrimci bir titreşim kuramamasının tarihsel nedenlerinden birinin Marksistlerce öngörülen dünya ile gerçek dünya arasındaki farktan kaynaklandığını düşünüyorum.

İKİNCİ KISIM

TOPLUMSAL PROLETARYA

"Bütün kapitalist üretim sistemi, işçinin emek gücünü meta olarak satmasına dayanır."
(Karl Marx, Kapital I, *Yordam, s. 411)*

"Aslına bakılırsa, işçi kendisini kapitaliste satmadan önce de sermayeye aittir." (agy. s.558)

BÖLÜM 4

Kökler

Üretim ve üretimin en azından aynı ölçeklerde devamı anlamında yeniden üretim, her toplumun varlık koşuludur. "Sermaye birikimi", "genişletilmiş yeniden üretim", "toplumsal yeniden üretim" kapitalizmle birlikte gelişen ilişki ve kavramlardır.

Marx'ta emek süreci, sınıf mücadelesinin başlangıç noktasıdır. Bunun en önemli nedeni, "emek sürecinin, artık değer üretiminin ve aynı zamanda egemenlik ilişkilerinin de başlangıcını oluşturmasıdır"[68] Dikkat! Yalnız artık değer üretiminin değil, aynı zamanda *egemenlik ilişkilerinin*.

"Varlık" ile "oluşum" arasındaki ilişkiyi bu çizgide kurmak gerekiyor.

Bir olguyu anlamanın en iyi yolu onun köklerine, doğuşuna bakmaktır.

Köylü ve Zanaatkâr

Kapitalist üretim biçiminin "işçi"sinin soyağacı iki damarlıdır: Köylü ve zanaatkâr! İngiltere'de, ekip biçtiği topraklar, geçim araçları elinden alınan köylüler ve bağımsız mesleklerini sürdüremez duruma düşen zanaatkârlar "özgür emekçi"nin iki kaynağı oldular. Bu iki kanallı gelişmenin sonucu olarak tek "mülk"ü kendisi olan insanlar çoğaldılar.

68 Gamze Yücesan-Özdemir/Ali Murat Özdemir, *Sermayenin Adaleti Türkiye'de Emek ve Sosyal Politika*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008, s. 24.

Bir önceki bölümde "çitleme" ya da "çevirme"nin ilk sermaye birikiminde oynadığı rolü görmüştük. İngiltere kırında, toprak sahiplerinin çiftliklerini koyun otlağına dönüştürmek için giriştikleri çitlemenin bir sonucu lordun servetinin artması, öteki sonucu toprakta çalışan çiftçilerin işlerini ve geçim koşullarını yitirmeleriydi.

Çevirme hareketi büyük acılar doğurmuştu, ama tarımı geliştirmenin önünü de açtı. Kapitalist üretim, ileride sanayi işçilerine ihtiyaç duyduğu zaman, artık yaşamlarını kazanabilmek için emeğinden başka satacak bir şeyleri kalmayan, toprağından sürülmüş insan yığınından yararlandı.[69]

İşçi sınıfının ikinci soy damarı, lonca ustası zanaatkârdı. Zanaatkâr, yalnız mal üreten bir kişi değil, ekonomik etkinliğini baştan sona kendisi örgütleyen doğrudan üreticiydi. Parayı buluyor, kullanacağı hammaddeyi sağlıyor, satın alıyor, yanında kalfa ve çırak çalıştırıyor, onların çalışmasını denetliyor, malı üretiyor, ürettiği malı satıyordu. Araya tüccarın girmesiyle, birinci, ikinci ve sonuncu işlevleri ortadan kalkmaya başladı.

Manifaktür üretimi süreci hızlandırdı. Zamanla, Ortaçağın bağımsız zanaatkârları, yerlerini kapitalist aracı tüccara, üstenciye (müteahhit) bırakarak, bu sonuncuların işçileri haline geldiler. "Manifaktür, el attığı her zanaatta, zanaatçılığın kesin olarak dışlandığı, niteliksiz işçiler denilen bir sınıf"[70] yarattı.

Manifaktür, kapitalizmin modern işçi sınıfının filizleneceği toprağı suladı. Huberman'ın yazdığı gibi:

> Zanaat alanında sonradan, örneğin bir usta sadece birini değil de çok sayıda kalfayı birden çalıştırmaya başlayınca, kapitalizm açısından tipik olan bir sınıf yapısı meydana geliyordu. Öncelikle de kalfaların usta mertebesine yükselmeleri önlenince,

69 Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çeviren: Murat Belge, İletişim Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2005, s. 125.

70 Karl Marx, *Kapital 1*, Yordam Kitap, agy. s. 339.

> bu durumda 'eski kalfalar' sonradan proletarya olarak adlandıracağımız bir sınıf oluşturmaya başlamışlardı.[71]

Burada, bir parantez açıp, zanaatkârdan işçiye geçişin sınıf mücadelesi, işçi sınıfının bilinci, devrimci misyonu başlıklarında yol açtığı sorunlarla ilgili birkaç söz söylemem gerekiyor.

Aklını, bilgisini, ellerinde ve parmaklarında birikmiş hüneri kullanarak mal üreten, üretmekle kalmayıp hammadde satın almaktan nihai ürünü satmaya kadar tüm ekonomik süreci örgütleyen zanaatkârın proleterleşmesinin emek açısından bir ilerleme değil gerileme olduğu çok kez yazılmış, çokça tartışılmış bir doğrudur. Bu tartışmalarda unutulan, işçinin zanaatkârın doğrusal devamı olmadığı, nitelikçe yeni ve farklı bir ilişkiyi temsil ettiğidir. Aynı insan bile olsa, ilişkinin içeriği değişmiştir. Bu önemli nokta akılda tutulmak koşuluyla gerileme tezi üzerinde kısaca duralım.

Ortaçağ zanaatının, abartmamak ve sınırlarını görmek koşuluyla, kafa ve kolun kişi ölçeğinde birliğini temsil ettiğini söylemekte bir yanlışlık yoktur. Sanayi devrimiyle birlikte, işçinin makinenin uzantısı bir alete dönüştüğü, kafa ile kol emeği arasındaki kopuşmanın uçurum haline geldiği düşünüldüğünde "zanaatkâr" ile "işçi" arasındaki fark gerçekten büyüktür; önemlidir. Ama hemen eklemek gerekir ki, bu ikisi, yani zihinsel ve fiziksel emek, yalnızca zanaatkârın proletere dönüşmesiyle değil, aynı zamanda üretim ölçeğindeki büyümenin zorunlu kıldığı iş bölümünün, bilimdeki gelişmelerin etkisiyle birbirlerinden uzaklaşmışlardır. Dönüşümün altındaki ekonomik neden, tek kişinin üretiminden, giderek genişleyen toplumsal üretime geçişti. Bu ölçek farklılaşması, henüz bağımsız statüsünü koruyabildiği bir zamanda bağımsız zanaatkârın ekonomik gücünün, üretim kapasitesinin yetersiz gelmeye başladığını ortaya koymuş, böylelikle de sonunu hazırlamıştı.

---

71 Georg Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Almancadan Çeviren: Sadık Usta, Yordam Kitap, İstanbul, Ekim 2010, s. 103.

Evet, zanaatkâr tek ya da birkaç kişilik üretimde hem zihinsel, hem fiziksel emeğini kullanıyordu; tamam. Ama zihinsel emek çoğu durumda "pratiğin bilgisi" ile sınırlı kalıyor, "soyut bilgi" düzeyine ulaşamıyordu. Zanaatkârın bilgisi, üretilecek, yapılacak şeyin tasarlanmasına, büyük ölçekli üretimin koşulu olan standartlaştırma gereksinmelerine göre hesaplanmasına yetmiyordu. Kısacası, zanaatkâr, kapitalizmin işçisiyle kıyaslanmayacak ölçüde kafa-kol emeğinin birliğini temsil etmekle birlikte, bu, göreli, eksik ve korunması olanaksız bir birlikti.

İnsanın insan olma sürecinin doğal ve organik mantığı kafa ve kol emeğinin insandaki birliğidir. Bu ikisinin birbirinden ayrılması insanın kendisine ve emeğine yabancılaşması, parçalanmasıdır. Bu parçalanmanın emekçi insandaki en ileri noktasına Taylorizmle ulaşılmıştır. Taylor, artık ürün, artık emek ve artık değer süreçlerinin bir bakıma nesnel gelişmesine kapitalist seri üretimin mantığıyla son derece tutarlı *öznel ve ideolojik* bir müdahalede bulundu. Üretilecek malın ve işin parçalara bölünmesi, her bir işçinin en çabuk, en verimli yapacağı tek işi yapması vb. Taylorizmin en çok bilinen yönleridir. Az bilinen ve konumuz açısından daha önemli olan ise, Taylor'un açıkça işçinin "karar alma" ve "planlama" süreçlerinin dışında tutulmasını önermiş ve kabul ettirmiş olmasıdır. Amerikan Makine Mühendisleri Odası 1906 yayını *On Art of Cutting Metals (Metal Kesme Sanatı Üzerine)* başlıklı kitabında Frederick Winslow Taylor'un yazdığı şudur:

> Bu yazı boyunca ortaya konan tavsiyeler incelendiğinde görülecektir ki işletmenin yaptığı üretim miktarı üzerinde yaşamsal etkiye sahip bütün önemli kararları ve planlamayı, işçilerin elinden alarak, bu türden kararlar vermek ve bunların yerine getirilmesini sağlamak konusunda her biri özel olarak eğitilmiş birkaç kişinin elinde toplamayı öneriyoruz. Bu kişilerin her biri tek bir işlevi mükemmelen yerine getirecek ve diğerlerinin işine karışmayacaktır.[72]

72 Aktaran: Alfred Sohn-Rethel, *Zihin Emeği Kol Emeği*, Çeviren: Ayşe Deniz Temiz, Metis Yayınları, İstanbul, Mart 2011. s. 162.

Taylor, *Shop Management* (*İşyeri Yönetimi*) kitabında, önerdiği sistemin, "zihinsel emek ve kol emeği arasında yeni, net bir ayrımı bütün işyerlerine yerleştirmeyi amaçladığını" belirttikten sonra, "Tek tek her işçinin yaptığı işin kesin zaman ve hareket etüdüne dayanan bu sistem, işin zihinsel kısmının tamamını idari kadroya devreder. İşçiler bu kadronun en ince ayrıntısına kadar hazırladığı iş kartlarında belirtilen hıza uymaya mecbur kalacaktır." diyor.[73]

Daha açık olamaz.

Tekelci dönemde, söz konusu bölünme, teknokrat entelijensiya ile toplam fiziksel iş gücü arasındaki ayrışma biçimini almış; kapitalizmin güvenliği çok önemli ölçüde bu bölünmeye bağlanmıştır.

Kafa-kol emeği bölünmesi, tarihsel ve evrensel açıdan bakıldığında üretmeye başlayarak hayvandan insan olma sürecine giren birey insanın gerilemesidir. Bugünkü toplum ve sınıflar söz konusu olduğunda bu bölünme son derece karmaşık, çetrefil sorunlar yumağının kaynağıdır. Bunlara sonraki bölümlerde döneceğim.

Şimdi bu parantezi bir notla kapatıyorum: Zanaatkârdan işçiye emekçi insandaki nitelik kaybını bir yakınma konusu haline getirmenin, zanaatkârı yüceltirken, kapitalizmin işçisini konuşan makineye eşitlemenin herhangi bir anlamı, devrim ve sosyalizm mücadelesine en ufak bir katkısı yoktur.

73 Agy. s. 168.

BÖLÜM 5

Sanayi Devrimi ve Proletarya

Kapitalist üretim, daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, fabrika aşamasıyla "dünya tarihsel" bir gerçeklik haline geldi.

İşçi sınıfı, fabrika aşaması ve sanayi devrimiyle birlikte kapitalist üretim biçiminin iki temel sınıfından biri olarak dünya sahnesinde yer almaya başladı.

Maddi temel hazırlanmıştı. Bu temel üzerinde işçiler bir sınıf olarak oluştular; mücadele içinde kendilerini oluşturdular.

Sınıf oluşumunda, buradaki çözümlemeden kimi açılardan farklı olarak, deneyim, bilinç ve kültür öğelerine, yaşam örüntülerine daha büyük bir ağırlık veren, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* başlıklı hacimli kitabın[74] yazarı E. P. Thompson'un da işçi sınıfının oluşumu için aynı tarihsel dönemi işaret etmesi kayda değer bir tanıklıktır. Thompson, İngiliz işçi sınıfının 1790-1830 arasında, tam da sanayi devrimi döneminde oluştuğunu şu cümlelerle ortaya koydu:

> … her türlü ihtiyat payıyla 1790'la 1830 arasında dönemin öne çıkan gerçeği 'işçi sınıfının' oluşumudur. Bu birinci olarak kendisini sınıf bilincinin gelişmesinde ortaya koyar; bu, çalışan insanların tüm o çok değişik grupları arasında çıkar özdeşliğinin bilinci olduğu kadar diğer sınıfların çıkarlarına karşı da bir özdeşliktir. Ve ikinci olarak, siyasal ve endüstriyel örgütlenmede uygun biçimlerin gelişmesidir. 1832'ye gelindiğinde güçlü te-

74 E. P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.

> mellere dayanan ve kendi bilincine sahip işçi sınıfı kurumları –sendikalar, yardımlaşma dernekleri, eğitimsel ve dinsel hareketler, siyasal örgütler, süreli yayınlar– entelektüel işçi sınıfı gelenekleri; işçi sınıfı davranış kalıpları ve bir işçi sınıfı duygu yapısı vardı. (…)
>
> *İşçi sınıfının oluşumu, ekonomik tarihin olduğu kadar siyasal ve kültürel tarihin de bir olgusudur.* (İtalikler bana ait -HY)[75]

Thompson, başka bir yerde, "Sınıf deneyimi, büyük ölçüde insanların içine doğdukları ya da iradeleri dışında girdikleri üretim ilişkileri tarafından belirlenir" diyor.[76] Buna ve işçi sınıfının oluşumunun ekonomik, siyasal ve kültürel tarihin olgusu olduğu saptamasına tümüyle katılıyorum. Sınıf oluşumu, elbette ve asla ekonomik ilişkilere indirgenemez.

Thompson, "On Sekizinci Yüzyıl İngiltere Toplumu: Sınıfsız Sınıf Mücadelesi mi?" makalesinde Britanya emekçilerinin sermaye birikim süreçlerine karşı başkaldırı dalgaları biçiminde inip çıkan hareketinin çelişkili karakterini özgün biçimde özetlemişti. On sekizinci yüzyılda işçiler "isyancı bir geleneksel kültür" yaratarak, "geleneğin korunması için ayaklanma" yoluna başvurmuşlardı.[77]

Thompson'un *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* kitabı, emekçi, yoksul halk hareketinin yaşam ve mücadele tarihinin önemli ayrıntılarını iğneyle kuyu kazarak gün ışığına çıkaran yönüyle çok değerlidir. Bu büyük çalışmadan, İngiliz işçi sınıfı hareketinin, genel oy hakkını kabul ettirmekten, konut ve kişi dokunulmazlığını savunmaya kadar, anayasal hak ve kazanımlar için ne ölçüde ısrarlı, özverili ve kanlı bir mücadele yürütmek zorunda kaldığını okuyoruz. Emekçilerin kapitalizmin yeni dinine ve kapitalizmin buyruğuna giren eski dine karşı nasıl mücadele ettiğini, yoksullardan uzaklaşan kilisenin emekçiler

75 Agy. s.249.

76 Agy. s. 40.

77 E. P. Thompson, "Eighteenth-century English Society: Class Struggle without Class?" *Social History* 3(2), 1978, s. 154.

arasındaki dinin etkisinin azalmasına nasıl katkı yaptığını öğreniyoruz. Methodizmin hem sömürenlerin hem de sömürülenlerin dini olma gibi ikili bir rolü böylesine başarıyla nasıl yerine getirdiğini; 1880'lere kadar, her türlü ahlaki sorgulama ve siyasal müdahalenin dışında tutulduğunu; 19. yüzyılın başındaki patates üretimini artıran "devrim"le devrimci ayaklanmalar dalgasının durulması arasında nasıl bir ilişki olduğunu anlıyoruz.

Kitlesel işçi partisi olan Çartistlerin önderlerinin büyük bölümü, yetişme deneyimlerini 1810'la 1830 yılları arasında edinen parça başı işçilerdi. Yardım derneklerinde 1793 yılında 648 bin, 1803'te 704 bin ve 1815'te 925 bin kayıtlı üye vardı. Gizli çalışma kültürü halk hareketinin ayrılmaz bir alışkanlığı haline gelmişti. Bir dönem dinsizlerin yazıları, İncil'den ya da diğer herhangi bir kitaptan daha fazla okunuyordu. Luddculuk, kendiliğinden patlayan bir makine kırma hareketinden ibaret olmayıp, yardım derneklerinin, gizli tören ve yeminlerin, parlamentoya sunulan yarı-yasal dilekçelerin, zanaatkârların evlerde yaptıkları toplantıların kültüründen doğan bir akımdı. Tüm ayaklanma ve kalkışmalara rağmen bir toplumsal devrimin gerçekleşmemesinin önemli nedenlerinden biri ise, radikal gelenekteki derin anayasacılık ve orta sınıf radikallerinin işçi sınıfı tehdidi karşısında devleti ve mülkiyet hakkını zayıflatmayacak, tersine güçlendirecek bir uzlaşmayı kotarmadaki hünerleriydi vb.

Thompson'un kitabının esinlendirdiği bu parantezi üç tez yazmak için açmıştım. Şimdi sıra onlara geldi. Birinci tez: Her şey gibi, işçi sınıfı mücadelesi de bir tarihsel birikim ve sürekliliktir; bunun bilgisini, toplumsal belleği canlı tutmak son derece önemli bir sınıf mücadelesi gereğidir. İkinci tez: Dine karşı düşünceyi ve aydınlanmayı çoğu zaman ve tümüyle burjuvaziye mal etmekle yanlış yapıyoruz. Ezilenler, emekçiler, yüz yıllardır, burjuva devrimleri dâhil ayağa kalktıkları her uğrakta, yalnızca kendi dar sınıf çıkarları için değil, insanın kendi yazgısına ege-

men olacağı, yaratıcı kapasitesini geliştireceği, birbirini seveceği bir toplum için, toplumsal özgürlük ve kurtuluş için savaşmışlardır. Öyleyse üçüncü tez: Proletaryanın kurtuluş için kendi sınıf varlığına karşı mücadele etmesi yalnızca "evrensel sınıf" teorisinden çıkan bir zihinsel önerme değil, pratik mücadele tarihinin de kanıtladığı bir gerçekliktir.

Sanayi devrimini izleyen 200 yılda (1780-1980), başta imalat sanayi işçileri olmak üzere, proletarya tüm toplumsal siyasal gelişmelerin birinci dereceden tarafı ve iki baş aktöründen biri oldu.

19. yüzyılda dünya ekonomisi Britanya sanayi devriminin etkileri altında oluştu. Siyaset ve ideolojinin üretim merkezi ise devrim Fransa'sına kaydı.

1815-1848 arasında Fransa'da restorasyon, Avrupa'nın geri kalanında birbirini izleyen devrim dalgaları yaşandı.

1789 ve sonrası dönemin canlı pratiği, ayaklanarak koşulları değiştirmeyi yoksulların gözünde reel bir seçenek haline getirmişti.

Dönemin sınıf mücadelesi pratiği işçilerin, karşıtları olarak "zenginleri" değil sermaye sahipleri sınıfını görmesini sağlamış, ancak bir başka sınıfa karşıtlıkla edinilebilecek ilksel bir sınıf bilincinin filizlenmesine yardımcı olmuştu.

1848 altüst oluşu modern dönemin ilk kıtasal devrimiydi.

1848 devrimi Avrupa tarihi ve sol hareketi için bir dönüm noktası, bir milat oldu. Kendisinden sonraki tarihe yön verdi. 1848 devrimci ayaklanmaları en çok burjuvaziye öğretti. En önemli ders, kanımca şuydu: Avrupa gerçeğinin yadsınamaz bir öğesi olan proletaryayı siyasal olarak etkisizleştirecek, aynı zamanda düzenle barıştıracak yol ve yöntemlerin bulunması gerekiyordu. Bu yöntem, en genel anlatımıyla devrim tehlikesinden kurtulmak için*, emekçi kitleleri ayağa kaldıran temel istemleri devrimsiz karşılamaktı.* 1848 yangınından uzak kalabilen tek ülke, önceki on yılda köktenci hareketlere sahne olan İngiltere'ydi. İngiltere'nin sırrı ise, 1820 ile 1850 arasında kök-

tenci eylemin çekiciliğini ortadan kaldırmayı hedefleyen toplumsal ödünlerdi. Bu ödün siyaseti, 1848'i izleyen 20-30 yıl boyunca Fransa ve Almanya'da güçlenerek gelişti.

1871 Paris Komünü, yerel kalması, kısa sürmesi, başarısının ve yenilgisinin doğrudan ulusal sınıf mücadelesinden çok, Fransa-Prusya savaşının sonucu olması vb. açılardan 1848 ölçüsünde etkili olmadı. Ancak Komün, ilk işçi devleti deneyimi olması bakımından olağanüstü önemdeydi. İşçi sınıfının ve komünist hareketin tarihsel bilincine çok büyük bir katkı yaptı. Kapitalistlerin ahı gitmiş vahı kalmış demokratlıkları karşısında komünal, komünizan özgürlük istemlerini, ne yazık ki elimizde yaşanmış başka bir deneyim de olmadığından Komün sayesinde –örneğin gücüyle– ortaya koyabiliyoruz.

Ayrıca, Paris Komünü, Marksist devlet, özellikle de proletarya diktatörlüğü teorileri için son derece özgün ve zengin bir model oluşturdu. Geçiş dönemi, işçi sınıfı iktidarının tüm görevlilerin seçimine, geri çağırma hakkına, katılımcılığa, ayrımsızlığa, eşitliğe, kardeşliğe dayanan örgütlenme ve yönetim ilkeleri tarihte ilk kez yaşama geçti vb.

BÖLÜM 6

Proletarya: Tanıma Doğru

Sınıf oluşumunun *deneyimsel* ve aynı zamanda *kültürel* bir süreç olduğunu yineleyerek başlayalım.

Marx, Fransa'daki küçük köylülüğün sınıfsal konumunu incelerken, küçük bir tarlanın işletilmesinin hiçbir iş bölümüne, hiçbir bilimsel yönteme elvermediğini, bu nedenle de toplumsal ilişkilerde hiçbir çeşitlilik ve zenginlik yaratmadığını belirttikten sonra şunları yazmıştı:

> Milyonlarca köylü ailesi, onları birbirlerinden ayıran ve onların yaşayış tarzlarını, onların çıkarlarını ve onların kültürlerini toplumun öteki sınıflarınınkilerle karşı karşıya getiren ekonomik koşullar içinde yaşadıkları ölçüde bir sınıf meydana getirirler. Ama küçük köylüler arasında ancak yerel, yani yaşadıkları yerden ileri gelen bir bağ olduğu ve onların çıkarlarının benzeşmesi, onlar arasında hiçbir ortaklık, hiçbir ulusal bağ, hiçbir siyasal örgütlenme yaratmadığı ölçüde de bir sınıf meydana getirmezler.[78]

Marx'ın bu sözlerinden, "kültür"ün de sınıf oluşumunun önemli bir öğesi olduğunu öğreniyoruz. Sınıf, sömürücüler ile sömürülmeye hazır emek sahipleri arasındaki tarihsel toplumsal bir ilişkidir.

78 Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i*, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, Mayıs 1976, s.131-132.

İşçi sınıfının ilk birikim sürecinde doğduğunu yazmıştık. Yaşanan doğrudan üreticinin üretim araçlarından kopma süreciydi ve işçi sınıfına tanımını veren temel ölçüt bu süreçte ortaya çıkmıştır: *Üretim araçlarından yoksunluk!* Üretim araçlarından kopan emekçi, kâğıt üstünde emek gücünü satıp satmamakta "özgür", ama aslında satmaya zorunlu olan kişidir. Çünkü yaşamak için başka bir olanağa, araca sahip değildir. Mülksüzdür.

Altını kalınca çizelim, "özgür emekçi" sermayenin komutası altındaki emek sürecinde üretim araçlarıyla birlikte, kendi yaratıcı gücünün meyvelerinden, kültüründen ve tarihinden de koparılmıştır.

Buradaki en önemli nokta şudur: Emek gücü kavramı, ücretli işçiden, ücretli işçi de artık değer yaratan üretken işçiden yalnız tarihsel olarak değil, bir konum tanımı olarak da *önce* gelmektedir. Birazdan, proletaryayı "üretken emekçi", ya da "ücretli işçi" ile özdeşleştiren, ya da sınırlandıran görüşleri neden doğru bulmadığımı gerekçeleriyle birlikte açıklamaya çalışacağım.

Ondan önce, proletaryanın, aynı anlama gelmek üzere işçi sınıfının kapitalist üretim ilişkileri sürdükçe devam edecek olan temel tanımsal öğelerini açıklıkla yazabiliriz: *Üretim araçlarından yoksunluk ve sömürülmeye hazır, Marx'ın deyişiyle "sömürülebilir" emek gücü sahipliği.*

Marx'a göre işçi "daha kendini sermayeye satmadan önce sermayeye aittir."[79]

Engels, *Komünist Manifesto*'nun 1888 tarihli İngilizce baskısının "Burjuvalar ve Proleterler" başlıklı bölümüne bu iki sınıfla neyin kastedildiğini açıklayan bir not ekliyor: "Burjuvazi denince, toplumsal üretim araçlarının sahipleri olup ücretli emeği sömüren modern sermayeciler sınıfı, proletarya denince kendi üretim araçlarına sahip olmadıklarından emek güçlerini satmaya muhtaç olan modern ücretli işçiler sınıfı anlaşılır." [80]

79 K. Marx, *Kapital,* I. Cilt, Yordam Kitap, agy, s. 558.

80 *Komünist Manifesto*, Yordam Kitap, Birinci baskı, agy. s. 22.

Temel tanımımız budur.

Marx, hiçbir zaman, hiçbir yerde tam bir sınıf tanımı yazmaya girişmemiştir. Sınıfsal ilişkileri çözümlemiş, sınıf mücadelesini üretim ve emek süreçlerinden başlayarak yorumlamış, sorunun farklı yönlerini farklı çalışmalarında tartışmış, bunları yaparken, kimi zaman aynı olguyu farklı sözcüklerle, kimi zaman da aynı ya da benzer sınıf durumlarını farklı kavram ve sözcüklerle ifade etmiştir. Örneğin, Marx, onlarca örnekte proletarya ile işçi sınıfını aynı anlamda kullanmıştır. Biz de öyle yapıyoruz.

Marx, belirgin "ilişki" vurgusuna rağmen kimi zaman kapitalizmin sınıflarını, öğelerinden birini esas alarak incelemiştir. Örneğin, *Kapital*'in üçüncü cildinin sınıf konusuna giriş sayılabilecek, arkasını getiremediği son paragrafında, kapitalizmin temel sınıflarını gelir kaynaklarını esas alarak tanımlamıştı:

"Yanıtlanması gereken ilk soru şudur: Bir sınıfı oluşturan nedir? Bu sorunun yanıtı doğal olarak bir başka sorunun yanıtından çıkar, şöyle ki: Ücretli emekçileri, kapitalistleri ve büyük toprak sahiplerini, üç büyük sınıf haline getiren nedir?

İlk bakışta, gelirlerinin ve gelir kaynaklarının özdeşliğidir. Gelir kaynakları, sırasıyla, ücret, kâr ve toprak rantı olan, kendi emek güçleri, sermayeleri ve toprak mülkiyetleri üzerinden geçinen üç büyük toplumsal öbek vardır." [81]

Marx *Kapital*'in I. Cildinde, proletarya kavramını hemen hemen hiç kullanmamış, hep "işçi sınıfı"ndan söz etmiştir. Bu kavram tercihi, ilginç olmakla birlikte anlaşılmaz değildir. Marx'ın, tüm yazdıkları esas alındığında, sermaye sahibi "kapitalist"in karşıtı olarak "işçi sınıfı"nı, "burjuvazi" karşıtı olarak ise "proletarya"yı kullandığını görürüz. "Kapitalist" ve "işçi", çoğu zaman yalnızca doğrudan üretim sürecinin kavramlarıdır. Burjuvazi ile proletarya ise doğrudan artık değer üretiminde sermaye sahibi ya da emek gücü sahibi olarak yer almayan, ama

81 Karl Marx, *Capital,* Cilt III, Progress Publishers, Moskova, 1978, s. 886.

toplam artık değer üretimine katkı yapan ya da ondan pay alanlar olarak hem daha geniş, hem de siyasal taraflaşmayı anlatan bir sınıf ayırımıdır. Marx için, proletarya *gesamtarbeiter*'dır. Bu Almanca sözcüğü, Türkçeye "toplam işçi" diye çevirebiliriz.

Bu kitapta, "işçi sınıfı" ile "proleter" kimi zaman aynı anlamda kullanılmakla birlikte, "işçi" ve "işçi sınıfı" ile daha çok fiilen çalışanlar, ücretliler; "proleter/proletarya" ile mülksüz ve sömürülmeye hazır emek gücü sahipleri kastediliyor. Günümüz süreçlerini anlamaya ve anlatmaya daha uygun düştüğü için ikincilere "toplumsal proletarya" diyoruz.

Lenin'de oldukça gelişkin bir sınıf tanımı var:

> Sınıflar, tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal üretim sistemi içinde tuttukları yere, çoğu kez yasayla belirlenen ve formüle edilen üretim araçlarıyla ilişkilerine, emeğin toplumsal örgütlenmesinde oynadıkları role, toplumsal zenginlikten aldıkları payın miktarına ve alış biçimine göre birbirinden ayrılan geniş insan gruplarıdır. Sınıflar, her biri belirli bir toplumsal ekonomi sistemi içinde tuttukları farklı yerler nedeniyle ötekinin emeğine sahip olabilen insan gruplarıdır.[82]

Verili üretim biçimi, üretim süreci içindeki yer ve üretim araçları karşısındaki konum, sınıf belirlemesinin önemli üç ölçütüdür.

Buraya kadar yazılanlar ve Lenin'in tanımı, gündeme gelebilecek tüm soruları yanıtlayamasalar da, ilk oluşumunda olduğu gibi, sonraki gelişmesi, büyümesi, kendi içinde katmanlaşması sürecinde de işçi sınıfının, proletaryanın neyi kapsayıp neyi dışladığını belirleyebilmektedir. Böylece güncel sınıf tartışmalarına da, işçi sınıfının sınırlarıyla ilgili önemli bir açıklık getirmektedir. Çünkü bu tanım, sınıf kavramının maddi temeliyle birlikte toplumsal bir ilişki olma özelliğini de içermektedir.

Karşıtını tanımlamadan bir sınıfı tanımlamak olanaksızdır. Kapitalist sınıf, üretim araçlarına sahip olan, sömüren bir sınıftır

82 Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İng. C.29, s.421.

ve varlığı, üretim araçlarından yoksun, emek gücünü satarak sömürülmeye hazır bir sınıfın varlığına bağlıdır. İşçi sınıfı da, emek gücünü kâr etmek üzere satın almaya hazır sermaye sınıfı olmadan düşünülemez. Ve bunlar, bize varlığı birbirlerine bağlı, çıkarları birbirlerine uzlaşmaz içerikte zıt (antagonist), kendi içlerinde konum ve yazgı birliği olan, ama tam bir türdeşlik olmayan iki büyük toplumsal sınıfı verirler. Bu genel ve kalın sınır çizgisinin ötesinde, her temel sınıf kendi içinde katmanlara, kesimlere ayrılmakta, kimi zaman sınırları zorlayan farklılıklar söz konusu olabilmektedir. *Sınıf içi katmanların özel-kesimsel konum ve çıkarlarından hareketle anlamlı ve tutarlı bir sınıf tanımına varmak olanaksızdır.*

Marx'ta esas olarak ikili (burjuvazi-proletarya) ama kimi zaman da çoklu (burjuvazi, proletarya, toprak sahipleri, küçük burjuvazi, hatta "ideolojik" sınıflar vb.) sınıf sıralamalarına rastlıyoruz. Marx, sınıf çözümlemelerini tek bir ölçüte dayandırmadığı gibi, her zaman aynı ölçütleri de esas almamıştır. Marx'ın sınıf ölçütleri çoğul ve değişkendir. Sınıfları, incelediği, odaklandığı toplumsal gruba göre değişik ölçütlerle değerlendirmiştir.

İşçi sınıfının kendi içindeki bölünmeler, özellikle de sınıfın toplumsal-siyasal bir aktör olarak hareket yeteneği söz konusu olduğunda önem kazanıyor. Bizzat Marx'ta da rastlanan, kapitalist gelişmenin, makineleşmenin, işçi sınıfını daha türdeş bir sınıf haline getireceği, böylece "kendisi için" sınıf olarak oluşumunu kolaylaştıracağı, kapitalist üretici güçlerin gelişimiyle birlikte işçilerin çıkarlarının, yaşam ve çalışma koşullarının işin ve emek gücünün niteliği açısından giderek daha eşitleneceği öngörüsü ancak kısmen ve bir dönem için doğrulanmıştır. Bugün egemen eğilim, işçi sınıfı içinde türdeşleşme yönünde değil, çeşitlenme, bölünme ve katmanlaşma yönündedir.

Bir adım daha ilerleyebiliriz. İki temel sınıflı tanımlamada teorik bir sorun yoktur. Tüm sınıflı toplumlar gibi kapitalist toplum da esas olarak iki temel sınıftan oluşmaktadır. Öte yandan,

belli, somut bir toplum alındığında, ne üretim biçimi, ne de bu temelde ortaya çıkan sınıflar "arı", katışıksız biçimde var olurlar. Üretim biçimleri hiçbir zaman arı ve olgun halleriyle çıkıp gelmezler ve eski üretim biçimleri de bir günde, hatta "yeni" üretim biçimi egemen hale geldikten sonra hemen yok olup gitmezler. Her somut toplum, gelişmişlik derecesine bağlı olarak şu ya da bu düzeyde, bir önceki üretim biçiminin kalıntılarını taşır. Sınıfsal oluşum süreçleri de aynı özelliği gösterir. Bu çerçevede, yeni bir sınıfın öncülleri ile önceki üretim biçimlerinin kalıntıları "geçiş halinde sınıflar" olarak aynı toplumsal yapı içinde, bazen uzunca zaman bir arada yer alabilirler. Marx'taki çoklu sınıf ayrımının nedenlerinden biri, toprak sahipleri, küçük burjuvazi gibi "geçiş halindeki", yani geçmişi olan, geleceği olmayan sınıf kategorileridir.

Bir de "ara" ya da "orta" sınıf sorunu var. Kimi toplumsal sınıflar, küçük burjuvazi örneğinde olduğu gibi egemen sınıfın kimi tanımsal öğelerini, örneğin üretim araçlarına sahiplik özelliğini küçük mülk sahipliği biçiminde taşımakta, kendi emeklerini sömürdükleri ölçüde de proleter sınıf karakteri göstermektedirler. İster, "geleneksel" densin, ister "yeni" önekiyle tanımlanıp çözümlensin, küçük burjuvazi, kapitalist genişletilmiş yeniden üretimle birlikte sürekli olarak yeniden üretilmektedir.

Üretim araçlarıyla ilişkiyle birlikte, emeğin toplumsal örgütlenmesinde üstlenilen rol, toplumsal zenginlikten alınan pay, bu payın elde ediliş biçimi sınıf tanımının öteki öğeleridirler. Bu temelde, birden fazla toplumsal rolü yerine getiren tek tek bireylerin aynı anda birden fazla sınıfa mensup olup olmadıkları, ya da hangi sınıfa mensup oldukları sorusu ortaya atılabilir. Kanımca, bu tür ayrık durumlar üzerine teorik belirlemeler yapılamaz. Bu tür sorular, her somut durumda somut olarak yanıtlanabilir; bu tekil örnekler hiçbir zaman sınıf tanımını geçersiz kılan bir ağırlık oluşturmazlar.

BÖLÜM 7

Üretken Emek -Üretken Olmayan Emek

Üretken emeği, doğrudan maddi/yararlı bir meta üreten emekle, işçi sınıfını da üretken emekçiyle sınırlandıran görüşlerin yanlış olduğunu düşünüyorum.

Üretim, her toplumun temel etkinliğidir. Bu çerçevede maddi yaşam nesnelerini üretme etkinliği "*genel olarak üretken emek*" olarak nitelenebilir. Kullanım değeri üreten ya da dönüştüren emek üretkendir. Birinci ölçütümüz budur. Bu ölçüt üzerinden bakıldığında örneğin ayakkabı ya da otomobil imal etmek, doğrudan bir kullanım değeri yarattığı için; üretilen metaları ek işlemlerden geçirmek, depolamak, taşımak kullanım değeri koşullarını sağladığı/dönüştürdüğü için üretken emektir. Buna karşılık, para ve değerli kâğıt dolaşımına dayanan mali sektör, ticaret, devlet etkinlikleri yönetim işleri hiçbir zaman üretken emek ve etkinlik içinde sayılamazlar. Ancak bu genel tanım kendi başına konumuza açıklık getirmez. Çünkü kapitalizm söz konusu olduğunda, yanıtlanması gereken soru yalnız genel olarak değil, *kapitalizm ve sermaye açısından üretken emeğin ne olduğu sorusudur.*

Kapitalizme özgü ikinci ölçüt, sermaye ile mübadele edilen/edilmeyen ayrımına dayanır.

Burada tartıştığımız üretken emek, bu iki ölçütü birden taşıyan emektir.

Duruma, önce ikincisinden, sermaye ile mübadele edilen emek gücü açısından bakalım.

Kapitalist üretim süreci, yalnızca kullanım değeri değil, aynı zamanda değişim değeri ve artık değer üretim sürecidir demiştik.

Marx, *Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları* çalışmasında şunları yazdı: "Yalnızca, üretim sırasında, sermayenin değerinin genişlemesi amacıyla *tüketilen* emek üretkendir."[83]

Sermaye açısından, "üretken olan tek emek, sermaye üreten emektir." Ya da, "emek ancak kendi karşıtını ürettiği ölçüde üretkendir."[84] Yani sermayeyi.

Artık değer, ancak emek gücü bir meta olarak satın alınır ve bu metanın kullanım değerinden, yani içerdiğinden daha fazla değer üretme kapasitesini tüketirse üretilebilir. Küçük meta üreticisi, üretim aracı sahibi olduğu ve emek gücünü bir meta olarak satmadığı için "üretken" değildir (aslında maddi bir şey üretmektedir, bu anlamda üretkendir). Karşılığı gelirle ödenen köylünün ya da hizmetçinin maddi anlamda en üretken emeği bile kapitalizmde üretken emek sayılmaz.

Sonuç olarak, artık değer yaratan ve sermaye ile doğrudan değiştirilen emek üretken emektir. Yalnızca sermaye ile mübadele edilen emek üretken değildir. Sermaye ile değil, ücret, kâr, faiz, rant biçimlerindeki "gelir"le değiştirilen emek de üretken değildir.[85] Örneğin tüccar sermayesi de emekle mübadeleye girer, ama artık değer üretmez. Bu nedenle ticaret alanında çalışan işçiler üretken olmayan emekçidirler.

"Örneğin bir aktör, hatta bir palyaço, ücret olarak aldığından daha fazla emeği geri döndürdüğü bir kapitalistin (girişimcinin)

---

83 Karl Marx, *Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları*, Çeviren: Mustafa Topal, Ceylan Yayınları, İkinci Basım Eylül 2008, İstanbul, s. 105.

84 Karl Marx, *Grundrisse*, Çeviren: Sevan Nişanyan, Birikim Yayıncılık, Ekim 1979, Ankara, s. 392.

85 Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri Birinci Kitap*, Çeviren Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1998, s. 147.

hizmetinde çalışıyorsa, bu tanıma göre, üretken emekçidir; ama buna karşılık kapitalistin evine giden ve pantolonunu onaran gündelikçi bir terzi, kapitalist için yalnızca basit bir kullanım değeri ürettiği için üretken olmayan emektir. Birincinin emeği sermayeyle değiştirilmiştir, ikincininki gelirle. Birincinin emeği bir artı değer üretir, ikincisinde gelir harcanır." Ya da bir yazar, "fikir ürettiği ölçüde değil, ama çalışmalarını yayınlayan yayıncıyı zengin ettiği ölçüde ya da bir kapitalistin ücretli işçisiyse üretken emekçidir."[86]

Serbest mesleklerden mülk sahipleri, çiftçiler, zanaatkârlar, esnaf, diğer serbest meslek sahiplerinin tümü, bu tanıma göre üretken emekçi değillerdir. Çünkü emekleri sermaye ile mübadele edilmez ve sermaye artışına dolaysız biçimde katkıda bulunmaz. Dahası, bunlar dar anlamda kapitalist üretimin dışında bir ilişki içinde olduklarından üretken ve üretken olmayan emek kavramlarının dışına düşerler.

Sermaye artık değere el koymak üzere emekle mübadele edildiği her durumda toplumsal bir ilişki yaratır ve bu ilişki genelleştiği ölçüde toplumsal sınıfları yeniden üretir. "*O halde, üretken olmayan emeğin, kapitalistin artık değer elde etme amacı açısından üretken olan emek biçimine dönüşmesi, kapitalist toplumun yaratılması sürecinin kendisidir.*"[87] (Vurgu benim-HY)

Kapitalizmle birlikte üretken olmayan emek kitlesi de büyümektedir. Artık değerin *realize* edilmesi ve artık değere sermaye tarafından el konulması çok bileşenli bir ekonomik etkinlik gerektirmekte, devasa boyutlar kazanan bankacılık, sigortacılık, reklam, spekülasyon vb. etkinlikler büyük ölçüde emek gücü çekmektedir. Bu emek türü, kapitalist üretim tarzı açısından gerekli olmakla birlikte maddi üretimin zorunlu bir halkası, bu nedenle de üretken emek değildir.

86 Agy, s. 148.

87 Harry Braverman, *Emek ve Tekelci Sermaye*, Türkçesi Çiğdem Çidamlı, Kalkedon Yayınları, İstanbul, Ekim 2008, s. 375.

Bütün bunların vardığı yeri ise Braverman son derece çarpıcı biçimde formüle ediyor: "Ortaya çıkan sonuç, toplumun giderek tersine dönmüş bir piramit biçimine bürünmesi ve (daha da büyüyen bir tüketimin-HY) daha da daralan bir üretken emeğin üzerine yaslanmasıdır, öyle ki üretken işçiler de daha büyük miktarda ürün üretmeye zorlanmaktadırlar."

Bu saptamanın, emperyalist-kapitalizmin anayurtlarındaki bugünkü süreçleri anlamada altın değerinde olduğunu düşünüyorum. Aynı sürecin iki yüzü olarak, kapitalist meta üretiminin gelişmesi geleneksel bireysel-serbest üretim etkinliklerini üretken emek haline dönüştürmekte, dolaşım ve finans-spekülasyon etkinliklerinin büyümesi ise üretken olmayan emek kitlesini büyütmekte ve hepsinden önemlisi niceliği azalan *üretken emeğin büyüyen tüketim gereksinmelerini karşılayacak biçimde daha yoğun çalıştırılıp sömürülmesi gerekmektedir.*

Üretken olmayan işçiler de, artık zamanlarına sermaye tarafından el konulduğu için sömürülürler ve işçi sınıfının parçasıdırlar.

Marx, üretken-üretken olmayan emek ayrımını hiçbir zaman, hiçbir biçimde işçi sınıfını tanımlayan bir ölçüt olarak kullanmamıştır. Bu ayrımın esas işlevi, artık değerin üretiminin, paylaşımının ve ekonomik büyümenin kaynağını ortaya koymaktır.

Açık ki, maddi üretim alanı ve üretken emek ayrımı, sanayi devrimi döneminden farklı bir içerikte olmakla birlikte sınıfsal konumlar ve sınıf mücadelesi açısından kritik önemini korumaktadır. Kapitalist ekonomideki malileşme ve asalaklaşma eğilimlerini sanayinin, sanayi işçisinin sonunun geldiği biçiminde okumamak, tersine bu işçi sınıfı öbeğinin yeni koşullardaki konumunu, sorunlarını, çelişkilerini hak ettiği önemi vererek çözümlemek gerekiyor. Dahası, hizmetler alanındaki devasa büyümenin maddi üretimdeki artışın, toplumsal zenginleşmenin sonucu olduğunu unutmamak gerekiyor. Artık değer üretimi

alanındaki bir daralmanın, hemen olmasa da "hizmet" alanındaki istihdamda da daralma getirmesi kaçınılmazdır.

Kapitalist üretim biçiminin bugünkü evresinde, asıl, "üretici sermaye" kavramı üzerinde düşünmek gerekiyor. Üretim dışı sektörlerdeki yatırım ve istihdam, artık değer üreticisi, dolayısıyla büyüme sağlayıcı değildir. Bugün, borsalarda, devasa miktarda kaynak, hisse senetleri, spekülatif döviz işlemleri, fon aktarımları, kısacası mali sermaye biçiminde transfer ediliyor. Ama tüm bu mali işlem ve devirler dünyadaki maddi zenginliği artırmıyor. Mali piyasalar, borsalar yoktan bir şey var etmiyor. Yaptıkları tek şey, daha önce üretilmiş gerçek maddi değer ve zenginlikleri bir elden ötekine aktarmaktır. Üretim dışının sermaye için çekiciliği, dolayısıyla üretici olmayan ekonomik etkinliğin göreli ağırlığı arttıkça gerçek büyümenin yavaşlaması kaçınılmazdır. Bugünkü kapitalist krizin yapısal nedenlerinden biri budur.

BÖLÜM 8

"Ücretli İşçi= Proletarya" mı?

Kapitalizmde insan üretici gücünün ağır basan bölümünü ücretli işçilerin oluşturduğu, hatta 1980'lere kadar, yalnız sanayide değil hizmette çalışanların çok büyük çoğunluğunun da ücretli olduğu bir gerçektir. Peki, başta ev emekçisi kadınlar, sonra işsizler olmak ve kayıt dışılar, enformel sektör çalışanları. vb. ücretli olmayanlar işçi, proleter değiller mi? Yukarıdaki tanım ve açıklamalarla bu sorunun yanıtını vermiş bulunuyoruz. Bunların tümü, proletarya kavramımızın içindedir.

Burjuva ekonomi politiği ise, Marx'ın belirttiği gibi "işsiz işçiyi, emek insanını, o kişi emek ilişkileri dışındaysa tanımaz: Düşkün, dolandırıcı, dilenci, işsiz, aç, perişan ve suç işleyen işsiz emekçi ekonomi politik için var olmayan figürlerdir; doktor, yargıç, mezarcı, icra memuru türünden başka gözler için vardırlar; bunlar ekonomi politiğin etki alanı dışındaki hayaletlerdir."[88] Burjuva ekonomi politiğinin tanımadığını eleştirel Marksizm tanımak durumundadır.

Denning, Fransızcası *chômeur*, İngilizcesi *unemployed*, Almancası *arbeitlos* olan "işsiz" sözcüğünün 1890'dan önce çok ender kullanıldığını, Almanca yazan Marx'ın *arbeitlos* yerine, İngilizcesi, *not busy* olan, Almanca *die Unbeschäftigen*'i tercih

88 Karl Marx, *Economic and Philosphic Manuscripts of 1844* (1844 El Yazmaları, Ekonomi Politik ve Felsefe), http://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/manuscripts/second.htm

ettiğini yazıyor.[89] *Unbeschäftigen*, Türkçede, "boşta", "işi, uğraşı olmayan", eski deyişle herhangi bir işle "iştigal etmeyen" anlamına geliyor.

Sermaye birikimi ile emek birikimi aynı madalyonun iki yüzüdür. Sermaye birikimi aynı zamanda proletaryanın kitlesel ölçekte üretilmesidir. Proleter, "ücretli emekçi" değil, yoksun bırakılan, mülksüz, ama aynı zamanda artık değer üretiminin egemen olduğu piyasaya bağımlı birisidir. Serbest piyasayı anlamanın başlangıç noktası, ücretli emek değil, ücretsiz yaşamdır.[90]

Marx da, işsizin "toplumsal" açıdan nasıl işçi sınıfının içinde olduğunu şöyle açıklamıştı: "Toplumsal açıdan bakıldığında işçi sınıfı, doğrudan doğruya emek sürecine katılıyor olmasa bile, sermayenin cansız iş aleti kadar tamamlayıcı bir parçasıdır. İşçinin belli sınırlar içinde kalan bireysel tüketimi bile sermayenin yeniden üretim sürecinin bir unsurundan başka bir şey değildir."[91]

"Yedek İşçi Ordusu"

"Kapitalist üretimin büyük güzelliği, ücretli işçiyi durmadan ücretli işçi olarak yeniden üretmekle kalmaması, aynı zamanda sürekli olarak sermaye birikimine oranla bir göreli ücretli işçi nüfusu fazlası üretmesidir. Böylece, emek arz ve talebi yasası doğru çizgi üzerinde tutulur, ücret oynamaları kapitalist sömürüye uygun sınırlar içine alınır ve son olarak işçinin kapitaliste bu derece vazgeçilmez biçimde gerekli görülen toplumsal bağlılığı sağlanmış olur."[92]

Yedek işçi ordusu, salt açık işsizlerle sınırlı bir kavram değildir. Tarımdan yeni kopanlar, çocuklar, özürlüler, yaşlılar, Marx'ın "durgun fazla nüfus" dediği en düşük ücretle uzun süre

89 Michael Denning, "Wagesless Life", *New Left Review* 66, Kasım-Aralık 2010.

90 Agy.

91 Karl Marx, *Kapital 1*, Yordam Kitap, s. 554.

92 Agy.735.

çalıştırılanlar, eve iş alanlar yedek işçi ordusunun içindedir. Yedek işçi ordusuna da esas olarak kapitalizm ve sermaye açısından, yerine getirdiği işlev merceğinden bakmak gerekir. Bu işlev, aynen ev içi emekte olduğu gibi, iş gücünün değerinin olabilecek en alt düzeyde kalmasını sağlamaktır. Çalışan işçinin ücretini tehdit eden en önemli etken dışarıda, aynı işi daha düşük ücretle yapmaya hazır işsizlerin varlığıdır. Emek arzı ile nüfus artışı arasında koşutluk yoktur ve yedek işçi ordusunu elde tutmak kapitalizmin içsel, sürekli bir gerçeğidir.

Günümüz kapitalizminde ise, daha önce de belirttiğim gibi sermayenin emeğe bağımlılığı, kapitalist üretim ve hizmetlerde canlı emek oranı azalıyor, emek arzı ile nüfus artışı arasındaki orantısızlık büyüyor. Bu ise, yedek işçi ordusu kavramına sığmayacak büyüklükte canlı emeğin üretimin ve ücretin dışına atılması demektir. Sayıları, devasa ölçülerde artan, hiçbir ücretli işi olmayan kent ve kır yoksulları proletaryanın "yeni" bileşenleridir.

BÖLÜM 9

Ev İçi Emek

Sınıfların, mülkiyetin, devletin temelinde toplumsal iş bölümü var. *Alman İdeolojisi*'nde altı çizildiği gibi, toplumsal iş bölümünün ilk biçimi kadın ve çocukların erkeğin kölesi oldukları bir ilişkiydi. "İlk mülkiyet" bu ilişkiden doğdu. "Aile içindeki bu gizli kölelik, çok kaba olmasına rağmen ilk mülkiyettir. Ama bu ilkel mülkiyet daha bu ilk evresinde bile modern ekonomistlerin tanımlamasına tam uymaktadır. Bu tanıma göre mülkiyet, *başkasının emek gücünden yararlanma yetkisidir.* Kaldı ki iş bölümü ve özel mülkiyet özdeş deyimlerdir."[93] Birinin bir başkasının emek gücünden yararlanması iş bölümünün ve mülkiyetin sonucudur.

Bu tanımıyla toplumsal iş bölümü ve mülkiyet çok tartışmalı "ev içi emek" kavramının ilk teorik temelini veriyor.

Üretim de, yine *Alman İdeolojisi*'ndeki anlatımla hem doğal, hem toplumsal bir edimdir: "Yaşamı üretmek, işle kendi öz yaşamını olduğu kadar, hem de üreme yoluyla başkasının yaşamını üretmek artık çifte bir ilişki olarak görünür: Bir yandan bir doğal ilişki olarak, öte yandan da bir toplumsal ilişki olarak..." [94]

Engels, aynı ilişkiyi maddi yaşamın yeniden üretimi bağlamında daha açık ve tüm toplumsal üretim biçimlerini kapsayacak biçimde şöyle açmıştı:

93 K.Marx-F.Engels, *Selected Works* üç ciltte, agy. c.1 s. 34.

94 Agy.s.31.

> Maddeci anlayışa göre, tarihteki egemen faktör, son tahlilde, maddi hayatın üretimi ve yeniden-üretimidir. Ama bu üretim ikili bir tabiata sahiptir. Bir yandan, yaşama araçlarının, beslenmeye, giyinmeye, barınmaya yarayan şeylerle bunların gerektirdiği aletlerin üretimi; öbür yandan bizzat insanların üretimi, türün üremesi. Belli bir tarihsel dönem ve belli bir ülkedeki insanların içinde yaşadıkları toplumsal kurumlar, bu iki türlü üretim tarafından, bir yandan çalışmanın, öbür yandan da ailenin erişmiş bulunduğu gelişme aşaması tarafından belirlenir.[95]

Yalnız çalışan-üreten insanın değil, *henüz* üretemeyen çocukların, ya da *artık* üretemeyen hasta ve yaşlıların da doğal, zorunlu ihtiyaçlarının güvence altına alınması toplumsal yaşamın, toplum olmanın gereğidir. Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*'de[96] "liberal" kapitalizmin bu gereklilikle, toplumsallığı hiçe sayan soğuk, acımasız mantığı arasındaki derin çelişkiyi betimlerken, bir yandan da "toplum"un tümden kapitalistleştirilmeye karşı kendisini her zaman başarı ile savunduğunun altını çiziyor. Bu konuya bir sonraki bölümde, başka bir bağlamda yeniden döneceğiz.

Emek Gücünün Yeniden Üretimi ve Ev İçi Emek

Maddi yaşamın kapitalizm altındaki yeniden üretimi, aynı zamanda "emek gücünün yeniden üretimi"dir. Marx'ta ve Marksizmde bunlar var. Ancak, "yeniden üretim", Marx'ta esas olarak kapitalist üretim sürecinde işçi sınıfıyla burjuvazinin, bu ikisi arasındaki ilişkiler temelinde de tüm toplumsal yaşamın yeniden üretilmesidir. Emek gücünün yeniden üretimi bu ilişkiler içinde kuşku yok, çok önemli bir yer tutmakta, ama konunun aile ve erkek egemen toplumsallıkla ilişkisi sorunu ikincil ve flu kalmakta, Gülnur Acar Savran'ın deyişiyle, "…işçilerin … ücretleriyle aldıkları geçimlik malların tüketilebilir hale gelmesi

95 Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Üçüncü Basım, Ankara, Eylül 1974, s.14.

96 Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, Çeviren: Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2003.

için harcanan emek"[97]çoğunlukla çözümlemeye girmemektedir. Ekonomi politik eleştirisiyle, üretim ve yeniden üretim ilişkilerini didik didik eden, bu ilişkilerdeki gizem ve fetişleri bir bir kaldıran Marx'ın, kendine özgü bir yabancılaşmış emek türü olan aile içindeki kadın emeği konusunda aynı şeyi yapmamış olması şaşırtıcıdır. Kanımca, David Harvey'in şu saptaması yerindedir: "Marx'ın emek gücünün kendisinin üretim ve yeniden üretimi yöneten süreçle ilgili sistematik bir incelemeyi üstlenmekteki şaşırtıcı başarısızlığı teorisindeki boşlukların en ciddi olanıdır."[98]

Bu durumun nedenlerini ortaya çıkarmak zahmetli ve dikkatli bir araştırmayı gerektirir. Burada, konuya giriş bağlamında kimi noktaların altını çizmeye çalışacağım.

Birincisi, tekrar olacak, "burjuvazinin tarihte oynadığı devrimci rolün" derinlik ve hız bakımından abartılmasıyla ilgilidir. Önceki bölümde, *Komünist Manifesto*'dan aktardığım alıntıları anımsayalım. Özetle, kapitalizmin, başka şeyleri olduğu gibi ataerkil ilişkileri ve bu temelde oluşmuş aileyi hızla dönüştürdüğü, proleterleşmenin cinsiyet ve yaş farklılıklarını ortadan kaldırdığı, kaldırmakta olduğu düşünülmüştür. Öngörü doğrudur. Sürecin hızı ve köktenciliği için aynı şeyi söylemek ise olanaklı görünmüyor. Kapitalizm egemenliğini kurarken kendisinden önceki tüm ilişki ve kurumlardan yararlanmış, işine gelenleri "muhafaza" etmiştir.

İkincisi, Marx, kapitalistin emek gücünün yeniden üretilmesini işçinin yaşama ve üreme içgüdüsüne havale ettiğini saptamakla yetinmiştir: "İşçi sınıfının sürekli olarak mevcut tutulması ve yeniden-üretilmesi, sermayenin yeniden-üretilmesi için her zaman gerekli olmuş ve her zaman gerekli olacak bir koşuldur. Bunun yerine getirilmesini kapitalist iç rahatlığıyla işçinin kendini ve neslini devam ettirme içgüdüsüne bırakabilir."

97 Gülnur Acar-Savran, *Beden Emek Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin*, Kanat Yayınları, İstanbul, Nisan 2009, s. 29.

98 David Harvey, The Limits to Capital, Chicago, 1982, s. 163.

Üçüncüsü, Marx ve Engels burjuva ailesiyle işçi ailesini ayrı kategoriler olarak ele aldılar. Burjuva ailenin temelinde, özel mülkiyet, mirasın ve soyun sürekliliği kuralı bulunuyor. Erkeğin kadın bedeni ve cinselliği üzerindeki denetim ve baskısının gerekçesi baba soy ve mirasının "doğru"luğunun güvence altına alınmasıdır. "İşçi ailesi" ise özel mülkiyetten yoksundur ve çözülüş halindedir. Hatta yoktur! *Komünist Manifesto*'dan iki alıntı: "Proletaryanın yaşadığı koşullarda eski toplumun yaşam koşulları şimdiden yok olmuştur. Proleterin mülkü yoktur; proleterin karısı ve çocuklarıyla olan ilişkisinin burjuva aile ilişkisiyle hiçbir ortak yanı kalmamıştır" [99] Daha önemlisi: "Bugünkü aile, burjuva ailesi neye dayanıyor? Sermayeye, özel kazanca. Bu aile tam olarak gelişmiş biçimiyle yalnızca burjuvazi için vardır; ama bu durum proleterlere ailesizliğin dayatılmasıyla ve açık fuhuşla tamamlanıyor.[100] "*Manifesto*'nun İngilizce baskısında, "ailesizliğin dayatılması" yerine "proleterler arasında ailenin fiilen var olmayışı..." ibaresi yer alıyor. Marx ve Engels, böyle baktıkları için olsa gerek, proleter aileyi kapitalist ve ataerkil (patriyarkal) bir yeniden üretim birimi olarak çözümlemiyorlar.

Dördüncüsü, sorun Marx'ın ev emeğini, artık değer üretmeme anlamında üretken-olmayan emek olarak görmesinde değil, Gülnur Acar Savran'ın anlatımıyla "kapitalizmin gözlükleriyle görünmez olan"[101] bu emeği görünür kılacak eleştirel çözümlemeden uzak kalmasından kaynaklanıyor. Ev içi emeğin mübadele edilmemesinin, yani "meta emek" olmamasının da bu uzak duruşta payı olduğu anlaşılıyor. Kapitalizmin üstünlüklerinden biri, prekapitalist ilişki ve kurumları güzelce kendi sistemine eklemlemesidir. Kapitalizm, daha önceki üretim biçimlerinden gelen ataerkil aileyi örneğin *Komünist Manifesto*'da öngörülen hız ve derinlikte kapitalist ilişkilere açmamış, "kapalı", içe dö-

99 *Komünist Manifesto*, agy. s. 31.

100 Agy. s. 37.

101 Gülnur Acar-Savran, *Beden Emek Tarih*: *Diyalektik Bir Feminizm İçin*, Kanat Kitap, İkinci Basım, İstanbul. Nisan 2009, s.30.

nük statüsünü korumuştur. Ataerki ya da özdeş anlamda "patriyarka" sorununun önemi buradan geliyor.

Ev içi emek, emek gücünün yeniden üretilmesinde esas olarak kadınlar tarafından harcanan ve karşılığı ödenmeyen emektir. Proleter ailesinin ve bu aile içindeki erkek egemenliğinin temeli bu emektir. "Bunun anlamı şudur: Emek gücünün yeniden-üretimi, toplumsal anlam taşıyan, yani eşitsiz ve hiyerarşik olabilecek ve tarihsel dönüşüme açık toplumsal ilişkiler içinde gerçekleşen bir emek harcama ve üretim sürecidir."[102] Burada anahtar sözcük "toplumsal" dır. Bu sorun ekonomi fetişisti bir yaklaşımla asla bilince çıkarılamaz.

Ev içi emek" baş aktörü kadınlar olmak üzere, "aile" ya da istatistiklerde kullanılan sözcükle "hane halkı" bütünlüğü içinde düşünüldüğü zaman gerçek işlevini yerine getirir. Marx, bu ilişkiyi şöyle anlatmıştır:

> Makine, işçi ailesinin bütün üyelerini emek piyasasına çıkararak, yetişkin erkeğin emek gücünün değerini işçinin bütün ailesine dağıtır ve dolayısıyla onu değersizleştirir… Artık, ailenin yaşayabilmesi için, dört kişinin kapitaliste sadece emek değil ama aynı zamanda artık emek sağlamaları zorunlu hale gelir. Böylece makine daha başından itibaren sermayenin asıl sömürü alanı olan beşeri sömürü malzemesini çoğaltmakla kalmaz, aynı zamanda sömürü derecesini de yükseltir.[103]

Hane halkının emek piyasasına şöyle ya da böyle, şu ya da bu ölçüde katılması emek gücü değerinin düşüren, kadını ve çocuğu köleleştiren bir işlev görür. Marx, bu nedenle daha önce, biçimsel açıdan özgür biri olarak kendi emek gücünü satan işçinin, bu yeni durumda "karısını ve çocuğunu satan bir köle tüccarı" haline geldiğini yazmıştı.[104]

Wallerstein, hane halkı olgusunun mutlak asgari ücreti düşürmekteki işlevine şöyle işaret eder:

---

102 Agy. s.31.

103 Karl Marx, *Kapital* Birinci Cilt, Yordam Kitap, agy. s. 379.

104 Agy. s. 380.

> Eğer ücret alan yarı proleter olan bir hane halkının üyesiyse, ücret alana mutlak asgari ücretin altında bir ücret ödenebilir. Aradaki fark başka kaynaklardan ve genelde hane halkının diğer üyeleri tarafından sağlanan ilave gelirle kapatılabilir… İşverenin mutlak asgari ücretten daha az ödeme yapmasına imkân tanıyarak gerçekte hane halkının diğer gelir üretenleri işverene bir artık değer transfer etmektedir.[105]

Ev içi emek neleri kapsar? Proleter aile içindeki emek gücünün ve soyun yeniden üretimi, bakımı vb. ile ilgili her şeyi. Yemek hazırlamak, ev temizliği, çamaşır, ütü, alışveriş, çocuklara, hastalara, yaşlılara bakmak vb. "Ücretsiz aile işçiliği" de karşılığı ödenmeyen ev içi, bu örnek için daha doğru bir terimle aile içi ya da "hane halkı" emek kapsamındadır. Bu işlerin neredeyse tümü kadınlar tarafından yapılmaktadır. İstisnalar kuralı güçlendirmektedir.

Ev içi emeği görünmez kılan toplumsal, kültürel, öznel etmenler var. Ev içi emek bir sevgi ve duygusal yakınlık ortamında harcanan, kimi zaman salt "sevgi karşılığı" tüketilen emektir; bu emeğin çalışma, dinlenme, eğlenme zamanları birbirinin içine girmiş durumdadır; ev emeği nicelik olarak ölçülememektedir. Zamansızdır; "işgünü", "iş haftası", hafta sonu tatili" yoktur, vb.

Ev içi emeğin ekonomi politiği kısaca şöyle toparlanabilir: Kapitalizmde, proletere ücret olarak ödenen emek gücünün değeri, somut ölçüleri verili toplumsal tarihsel gelişme ve sınıf mücadelesi tarafından belirlenen emek gücünün kendisini yenileyip sürekli kılması, çocukların yetiştirilmesi için gereken değer, ya da ücrettir. Ücretin emek gücü değerinin altında olmasını sağlayan temel düzenek, ev kadınının harcadığı karşılıksız emek ve hane halkının kolektif gelir ölçeğidir. Bu emek, piyasadan satın alınsa geçim maliyetini artıracak, bunu zorunlu biçimde ücrete yansıtacaktır. Sermaye ile emeğin meta üretimi çekirdeğindeki temel karşıtlıklarından, sınıf mücadelesi konularından biri

105 Immanuel Wallerstein, *Dünya-Sistemleri Analizi*, Türkçesi: Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, bgst Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, Mayıs 2011, s. 70-71.

emek gücünün değerini belirleme mücadelesidir. Kapitalizm, ücretli emek-ücreti ödenmeyen emek ayırımıyla aslında sınıfı maddi üretim sürecinden başlayarak *böler*. Bu bölünmenin özgün ve konumuzu ilgilendiren yönü kadın-erkek eksenli bir bölünme olmasıdır.

Bu düzenek sermayenin bir başka bakımdan daha işine gelir: "…eski ev kadını ücretli emekçiler kitlesine katıldığı zaman üretilmiş toplumsal artık değer kitlesini artırır ve dolayısıyla meta üretimi ve sermaye birikimi alanını genişletir. Bu ek olarak üretilmiş metaların bir kısmı, bu ev kadınının daha önce evde verdiği ücretsiz emek hizmetlerinin yerini almak üzere şimdiki ek ücret ile satın alınırsa bu tamamen kapitalizmin avantajınadır, çünkü bu durum kâr realizasyonunu ve genişletilmiş yeniden üretimi kolaylaştırır."[106]

Burjuva ailelerdeki kadınların ev içi emeği de ödenmiyor. Ancak, bu örnekte çeşitli yardımcı kaldıraçlar, kaynağı aynı olan sorunu, pratik sınıf konumlanması bakımından farklılaştırıyor. Ücretli yardımcılar, ev dışı tüketim, tatil, eğlence olanakları, değerli hediyelerle ödüllendirilme, burjuva erkeğin gelirinden, mülkünden dolaylı ya da doğrudan pay alma, pratik olarak çalışmadan yaşama vb. Burada yapılması gereken, ister ekonomik gelir azlığı- çokluğu, ister ataerkil aile geleneklerine bağlılık-uzaklık gibi nedenlerle olsun kadının tanımına uygun ev içi emekçi olup olmadığını somut duruma bakarak belirlemektir. Kaldı ki, çocuk doğurmak ve belli bir yaşa kadar büyütmek burjuva ailede bile hâlâ ağırlıklı olarak kadın işidir. Doğal olarak aynı kolaylaştırıcı düzenekler burada da söz konusudur.

Ataerki ya da Patriyarka

Sosyalist ve maddeci feministlerin, birazdan aktaracağım biçimde tanımlayıp kullandıkları "patriyarka" kavramı "ev içi kar-

106 Ernest Mandel, *Geç Kapitalizm*, agy. s. 521.

şılıksız emek" çözümlemesinin önemli bir kavramıdır. Burada tartışmasına girmeden, patriyarkayı "kadınlarla erkekler arasındaki üretim ilişkisi", bir "üretim tarzı" olarak tanımlayan, kadınların erkekler karşısında ayrı bir sınıf oluşturduğunu iddia eden, "patriyarkal sömürü, kadınların ortak, özgül ve birincil ezilme biçimidir" diyen yaklaşımları paylaşmadığımı kaydedip geçiyorum.[107]

"Patriyarka", eski Yunancadan gelen, sözlük karşılığı "baba otoritesi" olan, zaman içinde "erkek otoritesi" anlamı kazanan bir kavram.[108] Yalnızca kişisel ve ideolojik durumları değil, kendisini yeniden üreten bir ilişkiyi, yani bir sistemi ifade ettiğini akılda tutmak koşuluyla "erkek egemenliği", "erkek egemen sistem" denebilir.

Patriyarka, kapitalizmden soyutlanması mümkün olmayan, ama yalnızca kapitalist ilişkilerin ürünü de olmayan bir ilişkiyi anlatıyor. Patriyarka, kendini yeniden üretebilen, "sistematik eğilimleri ve dinamikleri olan, tarihsel olarak kapitalizm tarafından devralınmış, dönüştürülmüş ve onun maddi temeliyle eklemlenmiş"[109] bir ilişki ve kurumlaşmadır.

Sonuç olarak, proleter ailede ev içi ve aile içi emek harcayan kadın toplumsal proletaryanın bir parçasıdır.

Kapitalizm, bir yandan kapitalizm öncesi ilişki ve biçimleri asimile ederek, dönüştürerek kendisine katarken bir yandan da geleneksel ilişkileri çözmeden yapamaz.

Sermaye, evde kadınların yaptıkları işleri kapitalist hizmetlere dönüştürerek, onların yerine metalaşmış hizmeti ve kapitalizmin ürettiği metaları koyarak proleter aileyi bir üretim birimi olmaktan çıkarıyor. Bu süreç işliyor. Hazır yemekler, konserve

---

107 Bu yaklaşımın en bilinen sözcüsü Christine Delpy'dir. Bakınız: "Baş Düşman" makalesi, Gülnur Acar-Savran ve Nesrin Tuna Demiryontan'ın derledikleri *Kadının Görünmeyen Emeği* içinde, Yordam Kitap, İstanbul, Ekim 2008.

108 *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, Çeviren: Gülnur Acar-Savran, Kanat Yayınları, İstanbul, Haziran 2009, s. 278-279.

109 Gülnur Acar-Savran, *Beden Emek Tarih*, agy.s.40.

yiyecekler, hazır giyim, her türlü ev işini kolaylaştıran beyaz eşyalar, elektrikli araç gereçler, daha önce erkek işçinin eşi, kızı, ya da annesi tarafından üretilen kullanım değerleri toplamında önemli düşüşlere yol açıyor. Emek gücünün yeniden üretimi giderek daha çok kapitalist meta ve hizmet üretimiyle karşılanıyor.

Kapitalizmin konumuz açısından en önemli tarihsel eğilimlerinden biri evli kadınları ücretli emek gücüne katmasıdır. Geleneksel hane içi üretim kalemleri bu kez hane dışında, kapitalist pazarın kârlı işkolları olarak örgütleniyor. İlginç olan, bu işkollarında da ağırlıklı olarak kadınların istihdam edilmesidir. Bu durumda milyonlarca kadın şimdi konserve imalathanelerinde, restoranlarda, fastfood büfelerinde, otellerde, motellerde, ticari çamaşırhanelerde çalışıyor.

Sanayi devrimiyle birlikte geleneksel aile, işlevlerinin birçoğunu yitirdi. En eski toplumlardan bu yana üretimin, siyasetin ve soyun sürdürülmesinin ana birimi aileydi. Köyde aile aynı zamanda bir üretim birimiydi. Yönetici sınıfın anaokulu, soyun devamının güvencesi, çocukların, yaşlıların ve hastaların bakım yeri de aileydi. Fabrika, okul, hastane, bunların olduğu yerlerde ailenin işlevlerinin çoğu devralındı.

1945-80 arasındaki kapitalist üretimin altın çağında, emek ve sermayenin bir tür birlikte örgütlenmesi olarak da tanımlanan Avrupa merkezli "refah devleti" döneminde, işçi kadın emeğine olan gereksinim arttı ve bu kadınların ev dışında çalışmalarını özendirdi; geleneksel olarak evde karşılıksız emek harcayan kadınların büyükçe bir bölümünün emek gücü meta olarak alınıp satılmaya başlandı.

Evli kadının yığınsal biçimde ücretli emek saflarına çekilmesi süreci, aynı zamanda geleneksel ataerkil ailenin dağılması sürecidir. Ancak bu süreç, hele de dünyanın tamamını dikkate aldığımızda sancılı, bulaşık, eşitsiz ve eş zamansız bir karakter taşıyor; her yerde aynı hızla ilerlemiyor.

Emek gücü "piyasasında" kadın emeğinin bin bir türlü düzenlemeyle erkek işçinin emeğine eşit sayılmadığı, ücretli eme-

ğin "aşağı", özel bir kategorisi işlemi gördüğü açıktır. Ev ve bakım işleri ücretli emekçi tarafından yerine getirildiği zaman da düşük ücret ödenen, "saygın" olmayan meslekler arasında sayılıyor. Çocuk, hasta ve yaşlı bakımı işleri eğitimi, nitelikli emeği gerektirdiği halde, bu hizmetler niteliksiz, eğitimsiz, düşük ücretli kadın işçilere gördürülüyor. İlk bakışta kadın emekçinin yararına gibi görünen yarım-gün çalışma, bir yandan günümüz kapitalizminin "esnek istihdam" yönelişine yanıt verirken, bir yandan da bu kez çalışan kadını ev işlerine mahkûm etmenin "modern" bir gerekçesi oluyor.

Bütün bunlardan daha önemlisi, ev içi işin, "ekonomi dışı" sayılmasının hep devam etmesidir. Bu kapitalistler, hele de bunların "ekonomist" olanları gerçekten cin insanlar. Siyasetle ekonomiyi birbirlerinden ayırmakla yetinmeyip, ev içi mal ve hizmet üretimini de, bir çırpıda ekonomi dışı saymayı, saydırmayı beceriyorlar. Bu aslında inanılması güç bir durumdur. Çünkü ev içi "ekonomi" bugün bile, yalnız toplumsal önemi, görünmeyen emek olması türünden nedenlerle değil, toplam ekonomi ve üretimde tuttuğu fiziksel hacim nedeniyle de ihmal edilemez önemdedir. ILO'nun Kopenhag için hazırladığı, editörlüğünü Hintli Krisha Ahooja-Patel'in üstlendiği *Newsbulletin*'in ilk sayısından şunları okuyoruz:

> Çoğu kadın sürekli çalışıyor, fakat iş gücünde sürekli istihdam edilmiyor. Bugün çalışma ile istihdam arasındaki bu fark, çok temel bir sorundur. Kadınların nüfusun yarısını oluşturdukları demografik bir gerçektir. Piyasadaki toplam iş saatlerinin üçte birinin kadınlara ait olduğu da, resmî istatistiklerde yerini alıyor. ILO ile BM verilerine dayanan son hesaplamalar, kadınların dünya gelirinin yüzde 5'ini aldıklarını ve çoğu kadının para biriktirip mal sahibi olamayacak kadar düşük gelirli olduğunu ortaya koyuyor. Bu yüzden kadınlar gelir yaratacak faaliyetlerin yönetilmesinde bağımsız kontrole sahip değiller.
>
> (…) Piyasanın ötesinde, kadınların piyasa dışı faaliyetleri tabloya dâhil edildiğinde eşitsizlikler daha da keskinleşir. Kadınların

> iş gücüne katkıları piyasadaki çalışma saatlerinin iki katıdır. Muazzam boyutlardaki bu ücretsiz emek ne piyasa tarafından ölçülür, ne de toplum tarafından tanınır. Problemin büyüğü nedir? Kadınlar ekonomiye hangi çapta ve ne ölçüde katılırlar? Karşılığında elde ettikleri ekonomik kazanç nedir ve toplum içinde 'ücretsiz hizmet' olarak yerine getirdikleri görevler nelerdir?[110]

"Tek Kişilik Ev"

Kuzey Amerika ve Avrupa'da, "aile" yerine geçmeye başlayan "tek kişilik ev"in ev içi kadın emeği konusuna nasıl bir etki yapmakta olduğu ve ilişkinin bundan böyle nasıl ilerleyeceği, üzerinde durulması gereken yeni bir durumdur. Son 20-30 yılın farklı kaynaklı istatistik verileri, yukarıda belirtilen toplumlarda yetişkin nüfusun neredeyse yarısının tek başına yaşadığını gösteriyor. Bu yeterince büyük bir sayıdır ve ev içi emeğin içeriğini değiştirecek bir yöneliştir. Çünkü bu yöneliş, en azından, ev içi kadın emeğini erkek emek gücünün kişisel yeniden üretiminden özgürleştirmekte, yalnız yaşayan kadın ve erkeklerden her biri kendi üretimlerini kendileri yapmaktadır.

Özetlersek, gelişmeler genel olarak kadın emeği alanındaki negatif ayrımcılığı, özel olarak da ev içi emeğin karşılıksız kalması sorununu ortadan kaldırmıyor. Toplumsal iş bölümünün, ataerkil ailenin, kadın erkek ilişkilerinin toplum yaşamında yer etmiş kalıplarının, erkek egemen kültürün kadın ve erkeklerin bilinç ve davranışlarında yol açtığı bozulmaların yok edilmesi bilinçli, amaçlı, örgütlü ve eylemli çabaları gerektiriyor.

Öte yandan, ataerkil ailenin çözülmesi süreci, yol açmakta olduğu insani ve toplumsal yeni sorunlara rağmen "tek kişilik ev" yaşamı, emekçi kadın mücadelesi açısından yeni olanaklar yaratıyor.

---

110 Aktaran: Selma James, *Cinsiyet Irk Sınıf Kadınlardan Bir Perspektif*, Türkçesi: Ayten Sönmez, Nilgün Ilgıcıoğlu, Sezin Gündoğan, bgst Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, Kasım 2009, s. 249.

Braverman'ın feminist hareketin gelişmesiyle bu süreç arasında kurduğu ilişki ve çözümlemeyi kadınların gelenekselden kopma dinamiklerine dayandırma önermesi yerindedir.

Şöyle diyor Braverman:

> …günümüzün feminist hareketini yaratan, geleneksel ev ekonomisinin parçalanmasıdır. Bu hareket, modern biçimi altında, neredeyse bütünüyle sermaye birikimi sürecinin gerekleri tarafından evin dışına atılan ve çeşitli sosyal düzenlemeler kapsamında, ev içi emeğinin bundan önceki binlerce yıllık tarihi boyunca bilinmeyen denetim ve basınçlara tabi kılınan kadınların ürünüdür. Bu nedenle benim zihnimde modern feminizm teorisinde birincil öneme sahip olan konumu işgal eden de bu yeni durumun analizidir.(…) Yani ev içi çalışma dâhil olmak üzere feminist hareketin kapsadığı sorunlar toplamına, binlerce yıldır yaşanmakta olan ev içi çalışma biçimlerini değil, bunların zayıflamasını ve son birkaç on yılda artan sayıda kadının bunlardan kopmasını hareket noktası haline getiren bir analizin daha fazla ışık tutacağı hissiyatına sahibim.[111]

Bir cümleyle özetlemek gerekirse, ev içi emek, kadının görünmeyen, karşılığı ödenmeyen emeği, egemen kapitalist sınıf dışındaki kadın çoğunluğunu toplumsal proletaryanın temel bileşenlerinden biri konumuna taşımaktadır.

Küresel Kadın Grevi koordinatörlerinden Selma James, işçi sınıfı tanımını genişletmek için bizim "toplumsal proletarya" kavramımızı çağrıştırır bir içerikte "taban" sözcüğünü kullanıyor: "Sınıf tanımını genişletmek için 'taban' kelimesini kullanıyoruz. Öncellikle, kadınların, çocukların, kırsal kesimden ve düşük ücretli insanların, işçi sınıfının bir ilavesi değil, parçası olduğunu ifade ediyoruz ve bu kesimlerin benimsediği mücadele yöntemlerinin, farklı sınıflara değil, aynı sınıfın farklı kesimlerine işaret ettiğini vurguluyoruz."[112]

---

111 Harry Braverman, agy. s. 407.

112 Selma James, agy. s.16.

BÖLÜM 10

Proleterleşme ve "Hizmet" Emek Gücü

"Proleterleşme", birden fazla anlamı, açılımı olan bir kavramdır.

Kapitalizmin başlangıç ve ilk birikim dönemlerinde proleterleşme, köylü ve zanaatkâr emekçinin üretim araçlarından koparılarak mülksüz ve yoksul "özgür emekçi" haline dönüşmesini anlatıyordu.

Proleterleşme, ikincisi, yalnızca ilk birikimle sınırlı olmayan bir süreklilik olarak küçük üretici köylü, zanaatkâr, avukat, doktor, mühendis ve benzeri esnaf, aydın, büro çalışanı ve serbest meslek sahiplerinin üretim araçları üzerindeki mülkiyetlerini, bağımsız meslek sahibi olma konumlarını yitirerek, "emek gücünü" satmaya mecbur hale gelmeleri sürecidir.

Üçüncüsü, proleterleşme emek gücünün niteliksizleşmesi, değersizleşmesi ve yabancılaşması anlamına da geliyor. Bu tanımıyla proleterleşme, emekçinin üretim araçlarından sonra, *emek denetim süreçlerinden* de dışlanması demektir. Buradan bakıldığında, "kökeninde kolektif işçinin gelişmesine yol açan beyin ile iki elin ayrılması olgusunun bulunduğu "proleterleşme" süreci ile "proleterleşmeye karşı koyan" eğilimler bir arada gelişiyor.[113]

Bizi burada ilgilendiren, bir çekinceyle proleterleşmenin ikinci anlamıdır. Çekince şudur: Proleterleşme "ücretli işçileşme"yle

113 Tülin Öngen, agy, s. 107.

özdeş bir kavram değildir. Üretim araçlarından kopan her doğrudan üretici fiilen ücretli işçi olmuyor.

Proleterleşme ile birlikte, kapitalist üretimde yönetim ve mülkiyet işlevlerinin ayrışması, "bilgi"nin geleneksel mülkiyet tanım ve işlevlerinden farklılaşan içeriği, bilgisayar ve internetle birlikte geleneksel "büro" işlerinin kapsam ve bileşiminde meydana gelen değişiklikler, bu tartışmalı alanın yeni olgu ve verileridir.

> *Hizmet* … başka herhangi bir meta gibi, emeğin sağladığı belli bir kullanım değerinin ifadesinden başka bir şey değildir; ancak bu terim, emeğin bir *nesne* olarak değil, bir *etkinlik* olarak hizmet verdiği ölçüde özel bir kullanım değeri için özgül bir terimdir.[114]

Bir maddi ürün üreten işçinin emeği kapitaliste sunduğu metada cisimleşir. Genel olarak hizmeti tanımlayan ise, üretim ile tüketimin eş zamanlılığıdır. Soru şudur: Emeğin yararlı etkileri nesnede cisimleşmezse ne olur? *Bu durumda emeğin yararlı etkisinin kendisi meta haline gelir.* "İşçi bu emeği dolaysız olarak yarattığı etkileri kullanan kimselere sunmak yerine, bu etkileri meta piyasasında yeniden satacak olan bir kapitaliste sattığı zaman, hizmetler alanındaki kapitalist üretim biçimine ulaşmış oluruz."[115]

On dokuzuncu yüzyılda özel hizmetler sektörü esas olarak "hizmet" satıcıları ile kapitalist gelirler arasındaki mübadele biçimi üzerinde biçimleniyordu.[116] Bu etkinlik, toplam artık değer kitlesinde hiçbir değişiklik yaratmıyordu. Yapılan, zaten yaratılmış olan değerin yeniden dağıtımıydı. Yirminci yüzyıl kapitalizminde dolaşım alanındaki hizmet sektörü, toplumsal sermayenin üretken olmayan biçimde tüketilen belli bir bölümünün sahibi ile hem sermaye, hem ücret gelirlerinin sahipleri

114 Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri*, agy. c. 1, s. 378.

115 Harry Braverman, agy, s. 330.

116 Ernest Mandel, *Geç Kapitalizm*, İngilizceden Çeviren: Candan Badem, Versus Kitap, İstanbul, Şubat 2008, s.531.

arasındaki mübadeledir. Bu mübadele bir öncekinden farklı olarak bu kez dolaşımdaki sermayenin devir zamanını kısaltarak artık değer kitlesini artırmaya yardım etmektedir.[117]

Hizmetler alanındaki kapitalist üretim süreci giderek bu alanın tüm emek gücü sahiplerini proleterleştirme eğilimi taşır. Kapitalizm, bir toplumsal ilişki ve biçim olarak çeşitli emek türlerini sürekli olarak metalaştıran bir sistemdir. Metalaştırma ile proleterleşme sömürü ilişkilerinin doğası gereği atbaşı giderler.

Bu ilke de bizi doğruca üretken emek kavramı içine girmeyen emek gücünün proleter karakterine götürür.

Bütün ürünleri meta, bütün emeği ücretli emekçiye dönüştüren kapitalizm "hizmet"i ve hizmet emeğini de metalaştırır.

Bu alandaki emek gücü yoğunluğu, belli ölçülerde "iş"in doğasından geliyor. Kişiden kişiye hizmet esas, bu nedenle de canlı emeğe ihtiyaç yüksektir.

Toparlarsak, hizmet emek gücü kapitalist hizmet üretimi içinde yer alan bir metadır; bu alanda çalışan ücretli işçiler üretken emekçidir; gerçekte üretici olmayan alanlarda çalışan ücretli proleterler ise işçi sınıfının üretken olmayan parçasıdırlar.

117 Agy.

BÖLÜM 11

"Kamu Çalışanları"

Başlığı tırnak içinde yazmam nedensiz değil. İşvereninin devlet, işin toplumsal hizmet olmasından çıkarak bir katman tanımı yapmaya çalışmak sorunludur. "Kamu" kavramının kendisi de öyle. Özellikle Türkiye'de ve Türkçede "kamu" denildiğinde akla iki şey gelir. Özne, kurum ya da işveren olarak *devlet*, işlev olarak *toplumsal hizmet*. Oysa bu ikisi günümüzde, örneğin 1970'lere dek olduğu gibi özne-işlev örtüşmesi içinde değiller. 1970'li 1980'li yıllara kadar, neredeyse tüm kapitalist dünyada devletin yerine getirdiği eğitim ve sağlık başta olmak üzere, toplumsal hizmetler özelleştirme ve ona paralel taşeronlaştırma uygulamalarıyla piyasalaştırılmıştır.

Devletin sahip olduğu kapitalist işletme ve şirketlerde çalışan ücretli işçiler ücretlerini bu işyerlerinin sermayesinden alırlar; bu tür işyerlerinde çalışanların sınıfsal konumları, aynen özel kapitalist işletmelerde çalışanlar gibidir.

Devlet aygıtında çalışanlara ise ayrıştırarak yaklaşmak gerekiyor.

Devlet örgütlenmesinin yönetsel yapısında, silahlı kuvvetlerde, güvenlik kurumlarının üst yönetiminde görev alanlar toplumsal düzen ve güvenliğin yeniden üretiminin görevlileridir. Müsteşarlar, genel müdürler, valiler, generaller, üst danışmanlar bu kategoridendir. Bu kesim, bildiğimiz sınıf ölçütleriyle, özellikle de yalnızca "ekonomik" sınıf ölçütleriyle değerlendirile-

mez. Bir müsteşar ya da genelkurmay başkanını, üretim aracı sahibi olmadığı, geliri devlet bütçesinden ödendiği için emekçi saymak saçmadır.

Marx, "toplumun en yüksek mevkilerinde bulunan" üretken olmayan "meslek" sahiplerine nefretini dile getiren Adam Smith'in bu konuda yazdıklarını, "henüz toplumun tümünü, devleti vb. kendine tabi kılamamış olan devrimci burjuvazinin dili" olarak değerlendirdikten sonra yargıç, subay, rahip vb. için ilginç bir terim kullanmıştı: *İdeolojik meslekler*! Burjuvazi devleti devraldığında, "ideolojik öğretileri de kendi mayasından kendi doğasından birileri olarak tanıyıp kabul etti ve onları her yerde kendi memurları haline dönüştürdü."[118]

Kapital'de de hükümet memurları, papazlar, yargıçlar, askerler "ideolojik" katmanlar olarak anılıyor.[119]

Marx, Paris Komünü'nden sonra daha açık yazdı: "Modern sanayinin ilerlemesi, sermaye ve emek arasındaki sınıf uzlaşmazlığını hangi hızla geliştiriyor, genişletiyor, yoğunlaştırıyorsa, aynı hızla, devlet erki de giderek daha çok, sermayenin emek üzerindeki ulusal erki, toplumu köleleştirmek için örgütlenmiş bir kamu gücü, sınıf despotluğu makinesi karakteri kazanır."[120]

Toplam artık değerden düzeni koruma, kollama, işletme hizmetlerinin karşılığı olarak "uygun pay" alan, devlet olanaklarını kullanma yetkisinin sağladığı ek getiriler edinen bu üst devlet görevlileri kapitalist sınıfın organik parçası konumundalar. "Devlet üst yönetimi", duruma göre "devlet sınıfları" da denebilecek bu kesimin, farklı tarihsel gelişme yollarından gelen toplumlardaki ağırlıkları da farklıdır.

Devlet bürokrasisi ve devlet sınıfları kavramının, bu tarihsel gelişme farklılıklarını da dikkate alarak incelenmesi sınıf teorisinin önemli bir çalışma alanı olabilir. Douglas Dowd'un,

---

118 Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri*, agy, c. 1, s. 285.

119 Karl Marx, *Kapital Cilt 1*, Yordam Kitap agy. s.426.

120 Marx-Engels, *Selected Works*, c. 2. s. 218.

Ricardo'dan aktardığı, tam da bu konuya denk gelen bir kavram var: "Üretimle değil, iktidarla kazanılan gelir".[121]

Bu konu ve kavram üzerine düşünmek gerekiyor. Burada, bunu hakkıyla yapabilecek durumda değilim. Konunun önemini anlatmak için birkaç değiniyle yetineceğim.

Devlet-sınıf ilişkisinin, Çin, Hindistan, Osmanlı İmparatorluğu gibi Asya toplumlarıyla Batı Avrupa'da farklı yaşandığı açıktır ve bu farklılığın söz konusu toplumların bugünkü devlet, sınıf ilişkilerine yansıyan sonuçları da olmaktadır. Örneğin, Çin'deki bugünkü durumu Batı Avrupa zihniyeti ile anlamak olanaklı değildir: Adı "komünist" olan tek parti rejimiyle, devasa bir devlet hiyerarşisi eliyle yönetilen ve dünyanın en büyük kapitalist ülkesi olma yönünde ilerleyen Çin! Ya da, neredeyse herkesin işvereninin devlet olduğu, Baas Partisi yönetimindeki Suriye. Örnekler çoğaltılabilir.

Öte yandan, kapitalist ilişkilerin yayılma yoğunluk ve hızına bağlı olarak, proleterleşme süreçleri dünyanın her yerinde ilerliyor. Devlet, hemen hemen tüm toplumlarda gözle görünür biçimde toplumsal hizmet alanlarından çekiliyor. Alanı kapitalist/taşeron işletmeler, dolduruyor. Bu, geleneksel kamu hizmeti alanının doğrudan kapitalist hizmetler alanına dönüşmekte olduğu anlamına geliyor.

Devlet örgütlenmesinin üst yönetici olmayan, düşük ücretle çalışan, sayıca en kalabalık öbeğinin durumu nedir?

Bu soruyu yanıtlayabilmek için söz konusu maaş ya da ücretlerin kamu *gelirlerinden* alınmasının ve bu kesimin emeğin toplumsal örgütlenmede tuttuğu yerin sınıfsal konumları üzerinde nasıl bir etki yaptığına bakmak gerekiyor.

En başta, kamu gelirinin kişisel gelirle, kişisel hizmetin kamu hizmetiyle aynı şey olmadığının bilinmesi gerekiyor. Daha önce, sermayeden değil, kişisel gelirden ödenen bedelin, ödeme yapılan kişiyi nasıl ve neden üretken olmayan emekçi

121 Douglas Dowd, agy. s. 53.

kategorisine soktuğunu tartışmıştık. Bu örnekte gelirin kaynağı ticaret ya da ranttı. Doğrudan artık değer üreten bir kapitalist işletme dışındaki devlet gelirlerinin kaynağı ise ne kâr, ne de ranttır. Doğrudan ve dolaylı vergiler, harçlar, cezalar vb. ile elde edilen ayrı bir gelir kategorisidir. Artık değer kitlesinden devlet harcamalarına giden bu bölüm, artık değer sömürüsünü sürekli kılmanın sigorta payı olduğu için, kaynağı ve işleviyle tüm öteki gelirlerden farklıdır.

"Kamu çalışanları", işvereni devlet olan işyerlerinde çalışanları anlatan bir kavram olarak değil de ağırlıklı olarak kamusal hizmetler alanında çalışanları tanımlamak için kullanıldığında hatlar karışıyor. Aslında "kamu çalışanları" denilenler devlet çalışanlarıdır.

Devlette çalışanların en büyük öbeği, emek güçlerini satarak yaşayan, sömürülen, emeğin toplumsal örgütlenmesinde ücretli emek içinde yer alan, emek güçlerinin değerini alamayan, devletin düzeni koruma ve kollama işlevi içinde yetki ve görev üstlenmeyen emekçilerdir. Bu tanıma girenlerin, "memur" statüsünde olmaları sınıfsal konumlarını değiştirmez. Örneğin, eğitim ve sağlık alanlarında çalışanların çok büyük çoğunluğu bu tanımla, işçi sınıfının, proletaryanın içindedir.

Hukuksal statüleri değil, temel toplumsal işlevleri nedeniyle "memur" olan, sözcük anlamıyla söylersek "emir alan, görevlendirilen"lerin durumlarını ise bu işlevlerin somut içeriğine, söz konusu konumların yalnız ekonomik değil toplumsal getirisine vb. bakarak değerlendirmek gerekir.

Sınıf, her katman ya da kategorinin bir kutuya konulacağı, konumların yalnızca ekonomik koşullara göre belirleneceği durağan, köşeli bir olgu değildir. Temel sınıf kutupları arasında yüzergezer kesimler, "sınıfsal refleksleri" ideolojik-siyasal belirlenimli öbeklenmeler hep vardır ve olmaya da devam edecektir.

BÖLÜM 12

"Büro" ve Bilgi-Hizmet: Yaka Rengi Sınıf Ölçütü Olur mu?

"Büro" etkinliklerinin ve çalışanlarının kapsamı, bileşimi zaman içinde önemli değişikliklere uğradı. On dokuzuncu yüzyılın bürosu, patronun özel görevlisi, yakını, yardımcısı, vekili, sırdaşı, kalfası, kâhyası, damat adayı vb. özellikleriyle tanımlanabilecek sınırlı sayıda kişiden oluşan bir yönetim karargâhıydı. 20. yüzyılda kişisel bağlılıkların yerini disiplin almaya, düşünme ve planlama işlevleri küçük bir merkeze doğru süzülmeye, büro fabrikaya benzemeye başladı. Teknik iş bölümü, Taylorizm büro alanına da girdi. Kadın emeği büro emeğinin ağır basan öğesi oldu.

Bu alandaki iki başat gelişme, büro çalışanının en başta ücret olmak üzere ayrıcalıklarını yitirmesi ve büro alanında kadın emeğinin göreli artışıdır.

Marx, büro işçisinin emek gücü değerindeki tarihsel düşme eğilimini şöyle açıklamıştı:

> Bu kısmen bürodaki iş bölümünden ileri gelir ve emeğin kapasitesinde tek yanlı bir gelişme olduğu için, bunun gideri bütünüyle kapitaliste yüklenmez; çünkü işçinin becerisi, işini yapa yapa kendi başına gelişmiştir ve iş bölümü bunu tek yanlı yaptığı ölçüde de, bu gelişme o kadar hızlı olmuştur. Sonra gerekli eğitim, ticari bilgi, yabancı dil vb. bilim ve halk eğitimindeki gelişmeyle

> birlikte gitgide daha hızlı, kolay, yaygın ve ucuz bir biçimde yeniden üretildikçe, kapitalist üretim tarzı da öğretim yöntemlerini, vb. pratik amaçlara doğru yöneltmeye başlar. Halk eğitiminin yaygınlaşması, kapitalistleri, bu gibi işçileri eskiden bu işlere giremeyen ve daha düşük bir yaşam düzeyinde bulunan sınıflardan sağlama olanağına kavuşturur… Emeğin kapasitesi arttığı halde bu işçilerin ücretleri düşer. Üstelik bu, arzı artırdığı için rekabeti de artırır. Pek az istisna ile bu kimselerin emek gücü, bu yüzden, kapitalist üretimdeki gelişmeyle değer kaybına uğrar.[122]

1934'te Alman deneyimini resmeden Hans Speirer büro çalışanlarının toplumsal statüsünün düşüşünü ve kadın emeğinin ağırlık kazanmasını şöyle anlatıyordu:

> Maaşlı çalışanların sosyal düzeyi grubun boyutlarının büyümesiyle birlikte geriliyor… Bu durum, çoğunlukla alttaki işleri yapan maaşlı kadın işçilerin özellikle yoğun biçimde artmasıyla beraber belki de en belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır… Tipik olarak otorite sahibi olan erkektir, tipik olarak tabi kılınansa genç kızlardır… Ücretli çalışanların sayısındaki büyük artış, tam anlamıyla nitelikli, sorumluluk sahibi şahıslara değil astlara duyulan bir talep olarak gözlemlenebilir… Birçok modern büro makinesinin başında astlar olarak hizmet gören ya da örneğin, tek bir fiyatın geçerli olduğu bir depoda satış yapan maaşlı işçilerin durumunda söz konusu işçilerle kol işçileri arasındaki görev yapısı farkı tamamen ortadan kalkmıştır.[123]

Özetlemek gerekirse, tüm yirminci yüzyıl boyunca büro işi emeğin kitleselleştiği, niteliksizleştiği, kadın emeğinin ağır bastığı bir "sektör" karakteri kazanmıştır.

Günümüzde ise, geleneksel büronun birçok temel özelliğiyle değişmekte ve küçülmekte olduğunu görüyoruz. Geleneksel büro etkinlikleri olan haberleşme/yazışma, kayıt, tutanak, arşivleme, rapor, muhasebe, banka vb. işlemlerinin bilgisayar ortamında; iletişimin internet üzerinden yapılması büronun kü-

122 Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, Ağustos 1978, s. 313-314.

123 Aktaran Harry Braverman, agy. s. 322-323.

çülmesine, büro çalışanlarının sayısının azalmasına, nitelikli emek oranının ise yükselmesine yol açıyor. Yeni enformasyon ve telekomünikasyon olanakları büroyu bir işlem ve operasyon merkezi ve mekânı olmaktan uzaklaştırıyor. Bir yandan bilgi işlemci, telefon ve çağrı operatörü türünden emekçilerin sayısı artarken, büro çalışması tam zamanlı ve bir merkez mekâna bağlı olmaktan çıkıyor, yarım gün, "çağrıya göre" , evden ve uzaktan (tele-work) istihdam biçimleri çoğalıyor.

Kimi zaman "beyaz yakalılar", kimi zaman "entelektüel emek", kimi zaman "büro çalışanları" olarak adlandırılan, üretim ve dolaşım alanındaki mühendis ve teknisyenlerin, tasarımcıların, bilgi işlem programcılarının, çeşitli düzeydeki yönetici ve denetleyicilerin sınıfsal konumları büyük bir tartışmanın konusudur.

"Beyaz yakalılar" zihinsel emeği, büro etkinliklerini, sermaye ve emek işlevleri arasındaki ara ve kimi zaman çelişkili konumları içine alan kaygan ve belirsiz bir kavram olarak kullanılıyor. Kanımca, burjuva istatistiklerin dayattığı bu kavramları tanımlamadan kullanmamak, daha da önemlisi sınıfsal konumlandırma ve sınıflandırmaları bu kavramları esas alarak yapmamak gerekiyor.

Büro çalışanları arasındaki en belirgin sınıfsal eğilim, burjuvalaşma ve proleterleşme anlamında iki uca doğru kutuplaşmadır. Bu süreç, "beyaz yakalılar" konusundaki sis perdesini önemli ölçüde dağıtmıştır.

Sınıflar arası bir ara bölmede duran, sürekli büyüyen, türdeş bir yığın, bir blok, bir yeni "orta sınıf" tanımıyla "beyaz yakalılar" kategorisi kurgusal ve varsayımsaldır.

Doğru bir sınıfsal çözümleme ve sınıflandırma için başvurulması gereken yöntem, üretim, hizmet, dolaşım alanlarındaki, yönetim, gözetim, bilgi-işlem, iletişim, kayıt, arşiv, sekreterlik vb. ağırlıklı olarak maddi üretim yapmayan işlerde istihdam edilenlerin durumlarını sınıf tanım ve ölçütlerine göre değerlendirip kategorileştirmektir.

Üretim araçlarına sahiplik/yoksunluk burada da temel ölçüt olmakla birlikte, bu ölçütün pozitif yanı, yani mülk sahipliği kimi biçimsel değişikliklere uğramıştır. "Üretim araçları üzerinde mülk sahipliği" normatif/hukuksal bir sahiplik durumu olmanın ötesine geçip, üretim ve üretim araçları üzerinde "fiilî kullanım yetkisi" içeriği kazanmıştır. Dev anonim ortaklıklarda, örnek olsun şirket paylarının yüzde 14'üne sahip olan bir sermaye grubunun mutlak yönetim yetkisini ele geçirmesi kanıtlardan yalnızca biridir. Dolayısıyla sınıfsal konum belirlemede yönetim ve kullanım yetkisi bir *mülk sahipliği işlevi* olarak öne çıkmaktadır.

Bu çerçevede, şunları sıralayabiliriz:

Bir: Hisse senedi sahibi olanlar, bu hisse onlara emek gücünü satmadan yaşama olanağı sağlıyorsa tartışmasız biçimde, başka bir koşul aranmadan kapitalist sınıf içindedirler.

İki: Kapitalist şirketlerin, başta CEO'lar ve yardımcıları olmak üzere karar, yönetim, denetim, gözetim vb. sermaye işlevlerini yerine getiren üst yöneticiler, hem bu işlevleri nedeniyle, hem gelirlerinin ağırlıklı bölümünü emek gücü değeri ücret olarak değil artık değerden pay biçiminde (kâr ortaklığı, prim, bonus, vs.) aldıkları için, hem de gelirlerinin miktarı, verili toplumsal koşullardaki emek gücü değerinin çok üstünde olduğu için kapitalist sınıfın içindedirler. Bu üst yöneticilerle, hiyerarşinin daha alt kademelerindekiler arasında yalnız gelir uçurumu değil, sınıf farkı vardır. Equilar firmasının yaptığı araştırmaya göre ABD'deki 198 halka açık şirketin tepesindeki 200 CEO'nun yıllık gelirleri 6.3 milyar dolar, her bir CEO için ortalama 30 milyon dolar gibi devasa bir rakama varıyordu. Krizden sonra CEO'lara ödenen ortalama yıllık miktar 8 milyon 4 bin dolara "geriledi".[124]

Daha genel ve kapitalizmin anayurtlarındaki eğilimi daha kesin gösteren bir olguyu, kapitalizmin son krizini *Kapitalizmi*

124 http://www.tumgazeteler.com/?a=4913511

Kapitalistlerden Kurtarmak[125] kitabıyla önceden görenlerden biri olarak kabul edilen Ragruham Rajan yeni kitabı *Fay Hatları*'[126]nda ortaya koydu. Rajan'ın saptamasına göre, 1970'lerden bu yana ABD ve AB'de ücretle çalışanlardan en yüksek gelire sahip üst düzey yöneticilerinin yüzde 10'unun gelirleri, geriye kalan yüzde 90'ınkinden çok daha büyük bir hızla artmış.

Bunları, dünya kapitalizminin bugün giderek öne çıkan başka bir eğilimiyle birlikte düşünmek gerekir. "Aşırı tüketimcilik" dev ölçeklerde artıyor. Aşırı tüketimciler arasında yönetici, profesyonel, yeni girişimci yüksek gelirli kesimlerin payı belirgin biçimde öne çıkıyor.

Bunlardan daha önemli olarak, yüksek yönetici-bürokratların yüksek gelirlerinin nereden, *hangi kaynaktan* geldiği sorusu ortada duruyor. Bu sorunun gerekçeli yanıtını David M. Gordon şöyle veriyor:

> Ücret baskısıyla bürokratik yük arasındaki bağ iki taraflı çalışır. Bir yanda, durağan veya azalan ücretler yüzünden, düz işçiler (frontline employees) üzerinde yoğun bir idari gözetim gereği vardır. Öyle ya, işin kaynağından pay almayan, iş garantisi olmayan ve düzenli ücret artışı elde edemeyen çalışanı, patronu hoşnut edecek çabayı göstermeye teşvik edecek ne olabilir ki? Dolayısıyla, şirketlerin, çalışanları gözlemeleri ve çalışmamaları halinde cezalandırılmalarını sağlayacak tedbire sahip olmaları gerekir. Yani şirketler sopayı hazır tutmaya mecburdur. İşte o sopa, milyonlarca sopa-ustası ister.
>
> Diğer yanda da, bir kez ortaya çıkan kalabalık şirket bürokrasilerinin, büyümenin değişmez dinamikleriyle kendilerine sahip çıkması vardır. Bunlar grubun sayısını artırmaya, maaşlarını yükseltmeye çabalarlar. Peki, nereden gelir bu paralar? Temettülerden gelemez, çünkü şirketlerin borsadan para toplayabilir olmaları gerekir. Faiz yükümlülüklerinden de gelemez, çünkü fon sahiplerinden borç alabilir olmaları gerekir. *En açık*

125 Raghuram G. Rajan & Luigi Zingales, *Saving Capitalism From The Capitalists*, Princeton University Press, 2004.

126 Raghuram G. Rajan, *Fault Lines*, Princeton University Press, 2010.

> *hedef, düz işçilerin istihkaklarıdır. Şirket bürokrasisi ne kadar güçlü, çalışanların verebilecekleri karşı tepki ne kadar zayıfsa, üretimde çalışanların ücretleri üzerindeki baskı da o kadar büyür. Bu baskı yoğunlaşmaktadır…* Üretimde çalışanların eline geçen saatlik reel ücret yüzde 7 azalmış, CEO'ların vergi sonrası (enflasyona ayarlı) maaşları yüzde 66 artmıştır.

Kısaca, sayılan özellikleriyle üst yöneticiler tüm kapitalist dünyada kendi içinde hiyerarşik ve ayrıcalıklı bir katman olarak tartışmasız biçimde kapitalist sınıf içinde yer alıyorlar. "Üretim araçları üzerinde mülk sahipliği"ni mutlak bir ölçüt sayıp takılanlar için eklemek gerek, kapitalist işletmelerin sözünü ettiğimiz üst yöneticilerinin çok önemli bir çoğunluğunun şirket ortaklıkları vb. bir yana, zikredilen gelirleriyle gayrimenkul rantına, faiz gelirlerine sahip olmaları eşyanın doğası gereğidir.

Üç: Üretim araçlarından ve üretimi bir bütün olarak algılama, denetleme hakkından yoksun, emek gücünden başka geçim aracı olmayan, toplumsal zenginlikten kendi ürettiklerinin ancak bir bölümünü ücret olarak alan emekçiler tartıştığımız kesimin ezici çoğunluğunu, toplumsal proletaryanın "yeni" bir bileşenini oluşturuyorlar. Bu yeni proletarya iki kaynaktan besleniyor. Birincisi, üretim araçlarını ve bir anlamda kendi kendini sömüren küçük burjuva serbest meslek konumlarını kaybederek proleterleşenlerdir (küçük üretici, küçük esnaf, avukat, hekim, mali müşavir, mimar, mühendis vb.). Bu geleneksel küçük burjuva katmanın küçük bir bölümü çeşitli biçim ve yollardan sınıf atlayarak kapitalistleşiyor. Çok büyük çoğunluğu ise proleterleşerek emekçiler ordusuna katılıyor. İkincisi, kapitalizmin, emeği üretken olmayandan üretken olana doğru dönüştüren, üretken olmayan emekçiler yığınını büyüten tarihsel eğilimi büro, bilgi ve hizmet sektörlerinin yeni emek gücünün en baştan ücretli emekçi olarak istihdam edilmesine yol açıyor.

Dört: En tartışmalı kesim, üretim aracı sahibi olmayan, yaşamak için emek gücünü satmak zorunda olan, ancak üretim ve dolaşım alanındaki alt düzey denetim ve gözetim işlevlerini

yerine getirenlerdir. Bu kesimin sınırlarını belirleyecek nesnel ölçütleri, örneğin "alt" düzey yöneticiliğin nereden başladığını saptamak, her somut durumda harcanan emek gücü içindeki denetim ve gözetim etkinlikleri payını hesaplamak neredeyse olanaksızdır.

Böyleyken, "beyaz yakalılar"ı çok geniş bir "yeni orta sınıf" olarak tanımlamak son derece keyfî bir yaklaşımdır. 1970'li yıllarda en açık ve keskin biçimde Nicos Poulantzas tarafından savunulan, işçi sınıfını üretken emekçiyle sınırlayan yaklaşım, üretken olmayan tüm ücretlileri "yeni küçük burjuvazi"nin içine yerleştirmişti. Poulantzas, üstelik bunu, "yeni küçük burjuvazinin" sınıfsal konumunu toplumsal iş bölümündeki yerinden, üretim araçlarıyla ilişkisi üzerinden değil, daha çok siyasal ve ideolojik egemenlik/tabilik ilişkilerindeki durumu/tutumu üzerinden tanımlayarak yapmıştı.[127] 1969 yılında ABD'de yapılan bir araştırmanın sonuçlarını Poulantzas'ın "üretken emek" tanım ve ölçütlerine tabi tutan Wright, bu ölçütlere göre ABD'de bu tarihte çalışan nüfusun yüzde 70'inin yeni küçük burjuvazi sayılması gerektiğini hesaplamıştı.[128]

Poulantzas'ın sorunu proletaryayı küçük bir sanayi çekirdeğine indirgeyen sınıf tanımından kaynaklanıyordu. Yeni küçük burjuvaziyi tanımlar ve açıklarken karşılaşılan güçlük ise bu yaklaşıma ek olarak, bu ara sınıfın konum ve yerinin geçici/çelişkili karakterinden geliyor.

Tartışma konusu çalışanların bir bölümünün üretim sürecindeki yerleri ve işlevleri bakımından "küçük burjuvazi" olarak nitelenmesi mümkün, ancak bu konuda burjuvaziyi ve proletaryayı belirlemekte olduğu kadar kesin ölçü ve sınırlar koymak kolay değildir. Örneğin, küçük hisse senedi sahibi, üretim ve dolaşımda çalışanları sermaye adına bire bir denetleyen ve gözetleyen, nitelikli düz işçiden yüksek gelir kazanan, zaman za-

127 Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary Capitalism*, Fransızcadan İngilizceye çeviren, David Fernbach, Verso Edition, 1979, Londra.

128 Erik Olin Wright, *Class, Crisis and the State*, NLB 1978, s. 55.

man prim ve ikramiyelerle ödüllendirilen emekçinin durumu iki temel sınıfın belli özelliklerini kendinde cisimleştiren küçük burjuva tanımına uygundur. Ya da, evinden bilgisayarıyla kendi hesabına serbest danışmanlık, tasarım, program yapan, kitap/makale yazan kişi bir küçük burjuvadır.

Bu geçici ve çelişkili ara katmanı Amerikan sosyolojisinin kayganlığı içinde, içine her şeyin tıkıştırıldığı bir kırkambar algısıyla abartmak hiç doğru değil.

Öte yandan, gelenekseli ve yenisi ile küçük burjuva sınıfsallığının öteki sınıflara göre daha çok ideolojik, siyasal ve kültürel belirlenimli olduğunu söylemekte doğruluk payı var.

Lenin, erken yazılarından birinde, 1899'da Kautsky'nin Bernstein'ı eleştirdiği kitabını değerlendirdiği yazısında, karşı karşıya olduğumuz sorunla ilgili olarak şunları yazmıştı:

> Kapitalizm, insan emeğinin tüm alanlarında büro ve meslek sahibi işçilerin sayısını dikkate değer bir hızla artırıyor ve entelektüeller için büyüyen bir talep yaratıyor. Bunlar, ilişkileri, dünya görüşleri vb. ile kısmen burjuvaziye bağlanıyorlar, kısmen de kapitalizmin bağımsız pozisyonlarını ellerinden aldığı, ücretli işçi olmaya zorladığı ve yaşam standardını düşürmekle tehdit ettiği entelektüeller olarak işçi sınıfına bağlanarak öteki sınıflar arasında özel bir yer tutuyorlar. Toplumun bu katmanının geçici, istikrarsız, çelişkili konumunun şimdi tartışma konusu olması, özellikle onun hibrid, eklektik görüşlerinin, zıt ilke ve düşünceler karmaşasının… ve nüfusun tarihsel grupları arasındaki çatışmaları sözcüklerle gizlemesinin yansımasıdır.

Görüldüğü gibi, Lenin'de ilk cümledeki saptamadan sonra "büro ve meslek sahibi işçilerin, entelektüellerin" sınıfsallıklarını esas olarak dünya görüşleri üzerinden değerlendiriyor.

Bugün de, küçük burjuvazi, ya da orta sınıf denilen kategori, burjuva toplumun ideolojik-kültürel ortalamacılığının, klişeciliğinin en çok mayalandığı, tüm topluma salgılandığı bir aktarma ortamı işlevi görüyor ve bu yönüyle ayrıca incelenmeyi hak ediyor.

BÖLÜM 13

Enformel Sektör, Kent Yoksulları

Kentbilim yazınında enformel sektör, çok küçük bir yatırım gerektiren, uzmanlaşmanın olmadığı, toplam üretime net katkının son derece düşük olduğu, genellikle tek kişi tarafından yürütülen, herhangi bir kurumsal örgütlenmeye dâhil olmayan ve hiçbir yasal güvencesi bulunmayan ekonomik etkinlikler alanı olarak tanımlanıyor. Bu alan için "enformel sektör"ün yanı sıra, "kayıt dışı sektör", "marjinal sektör", "örgütlenmemiş sektör", "kurumlaşmamış sektör", "korumasız sektör", "türedi sektör" gibi kavramlar da kullanılıyor.

"Enformel sektör" küçük meta üretiminin kimi biçimlerinin, esas olarak da kapitalist üretim ve dolaşım süreçlerindeki parçalanmanın ortaya çıkardığı alt etkinlikler olarak da tanımlanabiliyor. Ev ve bahçelerde yapılan geçimlik üretim, evde yapılan ücretli kaçak parça başı üretim, küçük meta üretiminin "yan sanayi", "merdiven altı" denilen kayıt dışı biçimleri, en çok da fason/taşeron üretim ve hizmet etkinlikleri "enformel sektör" yelpazesini oluşturuyorlar. İşportacılık, seyyar satıcılık, hamallık gibi geçmişten bugüne devam eden etkinlikler de enformel sektörün içinde yer alıyorlar.

Bu sektördeki emek gücü, çoğunlukla gelirleri geçici, düzensiz ve düşük emekçilerden oluşuyor. İşyerlerinin çoğunluğu kayıt dışıdır; vergi, sigorta primi ödemezler; resmî istatistiklerde

görünmezler. Buralarda çalışan işçiler genellikle sendikasız ve örgütsüzdürler. Kadın ve çocuk işçi emeği büyük bir ağırlık taşımaktadır.

Başlıca güdüsü daha çok artık değere el koymak olan kapitalizm için örgütsüz, güvencesiz ve ucuz emek her zaman "nimet"tir. Büyük sermayenin, küçük sermayeyi bir yandan yutarken, bir yandan da yaşatması kendisine sağladığı bu nimet nedeniyledir.

Enformel sektörde çalışanların küçük işyeri ve üretim aracı sahibi, kendisinin ve genellikle birkaç kişiyi geçmeyen aile üyelerinin emeğini sömüren bölümü tipik küçük burjuvadır. Enformel sektördeki küçük burjuva ile küçük kapitalisti birbirinden ayıran ölçütler, gerçek yaşamdaki sınır çizgileri oynak da olsa bellidir. Gelirini çalıştırdığı işçilerin ürettiği artık değerden edinen, bu gelir bizzat çalışmasını zorunlu kılmayacak miktarda olan kişi küçük burjuva değil küçük kapitalisttir.

Artan emek arzının en önemli sonucu emekçiler arasında rekabetin yoğunlaşmasıdır. Emeğin dünya çapındaki rekabeti, emek gücünün "fiyat"ını en ucuz olduğu yerdeki düzeye doğru çekiyor. Emek üretkenliğini artıran teknolojik gelişmelerin ve esnek üretimin açığa çıkarttığı emek gücü başka ve yeni sektörler tarafından emilemiyor. Latin Amerika'da enformel sektördeki emek, tarım dışı emekçilerin üçte birini oluşturuyor.

Daha çarpıcı örnek ABD'dir. "Kayıt dışının" kayıtlarını ortaya koyan alan araştırmaları azdır. Bunlardan biri olan, *Economic Roundtable* tarafından, 2004'te Los Angeles'te yapılan Hopeful Workers, Marginal Jobs: LA's Off-the-Book Labor Force (Umutlu İşçiler, Marjinal İşler: LA'nın Kayıtsız Emek Gücü) isimli raporundan[129] şunları öğreniyoruz:

Kayıt dışı emek gücü, 679 bin kişi dolaylarındadır. Bu, Los Angeles bölgesi emek gücünün yüzde 15'ini oluşturmaktadır.

Ortalama kayıt dışı ücret yıllık 12 bin dolardır. Bu rakam ABD ortalamasının çok altındadır. Kayıt dışı ekonominin bordro

129 http://www.economicrt.org

tutarı 8.1 milyar dolardır. Kayıt dışı işçilerin çoğu göçmendir. 2000 Nüfus Sayımı verilerine dayanılarak, kayıtsız göçmen işçilerin Los Angeles bölgesindeki kayıt dışı emek gücünün yüzde 61'ini ve kentteki emek gücünün de yüzde 65'ini oluşturduğu tahmin edilmiştir. Los Angeles bölgesi kayıt dışı ekonomisindeki kayıtsız kadın işçilerin ortalama ücretleri erkeklerin yıllık kazançlarının ancak yüzde 46'sı kadardır.

Dünyanın bu en zengin kapitalist ülkesinin önemli bir bölgesinden sağlanan bu bilgiler, enformel sektör, kayıt dışı ekonomi, kaçak-göçmen işçi, kadın emekçinin aşırı sömürüsü ile ilgili emsal gücü yüksek verilerdir.

Doğası gereği, enformel sektördeki istihdamın, toplam iş gücü içindeki payı hakkında kesin veriler bulunmuyor.

Bu verilerden birine, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 2011 Küresel İstihdam Eğilimleri Raporu'na göre, toplam istihdamın 3 milyar kişi olarak belirlendiği 2009 yılında küresel ekonomide güvencesiz istihdam edilenlerin toplamı 1,5 milyar kişiydi. Aynı rapordaki verilere göre, 1 milyar 200 milyon kişinin günlük geliri 2 ABD dolarının altındaydı. Daha ilginç, aynı rapordan, aile işletmelerinde ücretsiz, kendi hesabına ya da geçici işlerde çalışanlarla, gizli işsizlerin toplamını anlatmak üzere kullanılan "kırılgan istihdam"ın toplam dünya istihdamı içindeki payı yüzde 50,1.

Kent Yoksulları

Dünya'da ilk kez kent nüfusu köy nüfusunu geçti. 2010'da dünya nüfusunun yüzde 51.3'ünün kentlerde yaşadığı hesaplandı.[130] 2015'te dünya nüfusunun yüzde 55'i, az gelişmiş ülkeler nüfusunun ise yüzde 49'u kentlerde yaşayacak. 2004'te tüm dünyada, nüfusu 1 milyonun üstünde 400 kent vardı. Bu sayının 2015'de 550'ye varacağı öngörülüyor. 8 milyon nüfuslu *mega*, 20 milyonun üzerinde nüfuslu *hiper* kentlerin sayısı hızla artıyor.

130 http://www.gizmag.com/go/7334/

2050'de 10 milyarı bulacağı öngörülen dünya nüfusunun çok önemli bir bölümünü az gelişmiş ülke insanları oluşturacak. Bunun en az 4 milyarı nüfus artış oranının yüksekliği nedeniyle az gelişmiş ülkelerden olacak.

Sahra-altı Afrika, Latin Amerika, Ortadoğu ve Asya'nın bir bölümü hem nüfusun en büyük hızla arttığı, hem de kentleşmenin en hızlı ilerlediği bölgelerdir. Ekonomi ise bu bölgelerde hiçbir biçimde nüfus artışını kaldırabilecek ölçeklerde büyümüyor. 1970'lerdeki borç krizi, 1980'lerdeki IMF'nin yeniden yapılandırma ve el koyma programları, geleneksel tarımın çözülmesi, kalanların "yan tarımsal etkinlik" olarak çok uluslu büyük tarım devlerine bağlanması vb. gelişmelerle birlikte başta Afrika olmak üzere yoksul ve az gelişmiş ülkelerdeki kentleşme, gıda krizi ve artan yoksullukla el ele büyüyor.

1980'den bu yana, dünyanın bu bölümünde gerçek ücretler düşüyor, başta gıda olmak üzere fiyatlar yükseliyor, kent işsizliği patlamalı biçimde artıyor.

Gıda fiyatlarının hızla artması, Afrika, Latin Amerika, Ortadoğu ve Asya halkları için ise düpedüz açlık demektir. Dünya Bankası'nın 15 Ağustos 2011 Raporu'na göre, gıda fiyatları son bir yılda dünya genelinde yüzde 33 artmıştır. Aynı bankanın 2006-2011 Gıda Endeksi Raporu'na göre 2006-11 yılları arasında mısır, tahıl ve soya fiyatları üçe katlanmıştır. 2011 başlarında patlak veren ve dizginlendikten sonra gönül rahatlığıyla "Arap baharı" ismi uygun görülen isyanların altında yatan toplumsal gerçeklik kent yoksulunun açlığı ve çaresizliğidir.

Kentlerin kenarlarındaki gecekondularda, derme çatma, çoğu durumda elektrik, içme suyu, kanalizasyon gibi alt yapılardan, hijyen koşullarından yoksun yerleşim bölgelerindeki kent yoksulları dünya çapında 250 milyon "ev"de, gecekonduda yaşıyorlar.[131]

Kent yoksulu, enformel sektör çalışanlarından ve işsizlerden farklı olarak yerleşik, olumlusundan tanımlanabilir bir yapı

131 Mike Davis, "Planet of Slums", *New Left Review*, no. 26, Mart, Nisan 2004.

oluşturmaz. Kent yoksulluğu, verili bir toplumda tarih ve coğrafyanın belirlediği yaşam standardını sağlayacak kaynaklara ulaşamama durumudur.

Kent yoksullarının önemli bir bölümü işsiz, bir bölümü enformel sektör emekçisidir. Üretim araçlarından yoksunluk dışında, eğitimsizlik, niteliksizlik, evsizlik vb. özellikler gösterir, toplumsal proletaryanın en alt dilimini oluştururlar. Marx, yoksulluğun aktif emek ordusunun "hastanesi, yedek işçi ordusunun safrası" olduğunu yazmıştı.[132]

Kent yoksullarının önemli bir bölümü, yoksul ülkelerden kapitalist anayurtlara gelen kaçak ya da göçmen işçilerdir.

Örneğin ABD, tarım, inşaat, turizm, lokanta, otel, hastane vb. iş kollarında çalışacak düşük ücretli işçilerin göçünü yasal ve yasadışı yöntemlerle desteklemektedir.[133]

Kaçak, göçmen, ya yabancı işçilerin kendileri ve geldikleri emperyalist-kapitalist ülkeler açısından yarattıkları yeni durum ve ilişkiler son derece kritiktir. Ev sahibi işçiler ile yabancı işçiler arasında, işsizliğin ve güvencesiz çalışmanın keskinleştirdiği bir rekabet var. "Yabancı düşmanlığı" denilen, çoğu zaman ırkçı-şoven ideolojiyle derinleştirilen çelişkinin toplumsal-ekonomik temeli işçiler arasındaki rekabettir.

Göçmen işçiler, toplam nüfus içinde düşük bir paya sahip olsalar bile, niteliksiz emek pazarında önemli bir yer tutuyorlar. Örneğin ABD'de 12 yıldan az eğitim görmüş işçilerin dörtte biri ülke dışında doğanlardan oluşuyor.

Kent yoksulları, toplumsal proletaryanın dünya çapında en çok, en hızlı büyüyen, isyan enerjisi biriktiren bir kesimidir.

Toplumsal Proletarya: Sonuç Yerine

Bu bölümde izlenen ve toplumsal proletarya kavramına ulaşan teorik önermeler dizisini özetliyorum:

132 Karl Marx, *Kapital,* Birinci Cilt, Yordam Kitap, agy. s. 622.

133 Rick Wolf, "Göç ve Sınıf", *Monthly Review* (Türkçe), Sayı 6, Haziran 2006, s. 71.

Doğru ve yeterli bir işçi sınıfı, aynı anlama gelmek üzere proletarya tanımına, yalnız üretimi değil, toplumsal yeniden üretimi; yalnızca artık değer sömürüsünü değil, insanlar arasındaki her türlü hükmetme ilişkisini tanıma katarak; toplumsal yeniden üretimin aynı zamanda emek gücünün yeniden üretimi olduğunu; emek gücünün yeniden üretiminin ev içi kadın emeği eliyle gerçekleştiğini; üretim araçlarından yoksun, sömürülebilir, sömürülmeye hazır emek gücünün proleter sınıf tanımlaması için yeterli olduğunu söyleyerek varabiliriz.

Bu çözümleme yöntemi proletaryayı ekonomik olmaktan çok toplumsal bir ilişki olarak alıyor. Toplumsal proletarya, geniş, büyük, çok katmanlı, kendi içinde bölünmüş bir sınıfsallıktır. İşçi sınıfından daha genel ve daha soyut, soyut emeğe denk gelen bir kavramdır.

Sınıfsal aidiyet, bugün özellikle "toplumsal"dır. Artık değerin üretilip el konulduğu sınıfsal sömürü süreci ile el konulan artık değerin toplumun farklı kesimlerine dağıtılmasını içeren sınıfsal bölüşüm süreci iç içedir. Bugün, birey yalnızca emek gücünün satışı üzerinden değil, kültür, boş zaman, hastalık, eğitim, seks, hatta ölüm gibi toplumsal ilişkiler üzerinden sermayeye tabi kılınıyor. Üretimin sadece ekonomik değil daha geniş anlamda, toplumsal üretim olarak, yani yalnızca maddi malların değil, iletişimin, ilişkilerin ve yaşam biçimlerinin de üretimi olarak anlaşılması gerekiyor. Kapitalizm üretimi en ileri düzeyde toplumsallaştırma yolunda ilerlerken, toplumsal hizmet işlev ve kavramından kopuyor. Kapitalizm, bu anlamda artık eskisi gibi toplumsal değil. Toplumsal sorumluluk ve inisiyatif tarihsel olarak proletaryaya geçiyor.

Son olarak, toplumsal proletarya kavramı, kendi içinde katmanlılık ve çeşitlilik gösteren toplam işçiyi anlatan en iyi kavram özelliği taşıyor.

Toplumsal proletarya, ancak "politik proletarya" olduğu zaman tarihsel/toplumsal özne olma yeteneği kazanıyor.

ÜÇÜNCÜ KISIM

SINIF MÜCADELESİ

BÖLÜM 14

Giriş

"Ekonomik mücadelenin
siyasi mücadelede
ifade bulması şarttır." Marx

Artık ürünün doğrudan üreticilerin denetiminde olmadığı her toplumda sınıf mücadelesi vardır. Çünkü, bir toplumda artık ürün varsa, bu artığa nasıl bir işlemin yapılacağı, artığın nasıl, neye göre bölüşüleceği vb. sorularının yanıtlanması gerekir. Çözüm yolları, konumları ve çıkarları farklı taraflar olduğu ölçüde karşıt tutum ve davranışlar kaçınılmazdır.

Sınıflar ve sınıf mücadelesi, devletle birlikte doğmuştur. Sınıf ile devlet birbirleriyle mutlak bir bağımlılık ilişkisi içindedirler; biri olmadan ötekinden söz edilemez.

Sınıf ilişkileri saf biçimde ortaya çıksaydı bu uzlaşmaz bölünme toplumu parçalardı. Devlet, egemen sınıfın toplumun parçalanmasına neden olmayacak biçimde egemenliğini sürdürmesi, çatışmanın bu eksende dizginlenmesi için ortaya çıkan bir zor ve düzen örgütlenmesidir. Cinsiyet ve ırk bölünmesinden değil, sınıf bölünmesinden doğmuştur. Irk ve cinsiyet ayrımcılığını toplumsal bir ilişki, örgütlenme durumuna getiren devlettir. Devlet, toplumsal cinsiyeti, ırkı, etnikliği hem toplumsal kategoriler olarak biçimlendirir hem de sürekli baskı altında tutar. Toplumsal cinsiyet, ırk ve etnisite de bu ayrılarak var olma durumu içinde yaşar, sınıf ve devlet ilişkilerini etkilerler.

Sınıf mücadelesinin *düzeyini*, derecesini tarafların verili durumdaki karşılıklı güçleri, tarihsel biçimlenme koşulları, bilinç ve örgütlülükleri belirler. Sınıf mücadelesinden söz etmek için ise, üreten-el koyan, mülk sahibi olan-olmayan biçimindeki karşıtlıkların *varlığı* ve *hareketleri* yeterlidir. Bu çerçevede, açık bir sınıf bilincinin, keskin bir siyasi çatışmanın, hatta herhangi bir çatışmanın olmadığı durumlarda bile sınıf mücadelesinin varlığından söz edebiliriz. Sınıf mücadelesi, sınıfların hareket biçimidir.

"Sınıflar mücadele içinde oluşurlar" Marksizmin temel önermelerinden biridir. Buradaki "oluşum"u sınıfın bir başka sınıfa karşı mücadele içinde toplumsal-siyasal bir taraf, bir özne olarak biçimlenmesi olarak anlamak gerekir. "Tek tek bireyler, ancak başka bir sınıfa karşı ortak mücadele yürütmek zorunda oldukça bir sınıf meydana getirirler; bunun dışında rekabet içinde birbirlerine düşmandırlar."[134]

Sınıfların ve sınıf mücadelesinin yalnız doğuşu değil, sürmesi de devlet olarak örgütlenmiş bir toplumda gerçekleşir. Devletin rolü, egemen üretim biçiminin varlık/süreklilik koşullarını ve toplumsal oluşumun bütünlüğünü sağlamaktır. Devlet, bunu, kimi zaman öne çıkarak, kimi zaman da geride durarak, değişen güç ilişkilerinin istediği, gerektirdiği yönde hareket ederek yapar. Marx'ın tasarımı, devletteki gelişmeleri birinci plana aldığı için siyasaldır.

Bunlardan, birbirine bağlı iki önemli sonuç çıkarabiliriz. Bir: Sınıf mücadelesi her durumda devletle ve öteki sınıflarla bağlı, bu anlamda kökü ve özü itibariyle siyasal bir mücadeledir. İki: Hangi sınıf için olursa olsun, gerçek bir sınıf mücadelesi, aynı anlama gelmek üzere "sınıf siyaseti", ancak, tüm eylemli toplumsal bölünme biçimlerini hesaba katarak yürütülebilir.

Ekonomik/siyasal alanların ve mücadelelerin kapitalist üretim biçimindeki gerçekliği/görünümleri Marksistler arasında da

134 Marx-Engels, *Seçme Yapıtlar,* l. cilt, Sol Yayınları, Ankara, Aralık 1976, s. 77.

sürmekte olan bir tartışmanın konusudur. Bu tartışmanın kaynaklarından biri olan, "ekonomi dışı zor" konusunu daha önceki bölümlerde irdelemiştik. Şimdi, üretim süreci-sınıf mücadelesi ilişkisini ve ekonomi siyaset ayrımının "bizim" tarafta yol açtığı, biri "ekonomizm" olarak bilinen, öteki "politisizm" demeyi önerdiğim iki eğilimi inceleyeceğiz.

Ondan önce, ayrıca ele almayacağımız iki konu üzerine iki not düşelim.

Birinci not şöyle özetlenebilir: Sermaye, hem içgüdüsel olarak, hem de, "daha fazla sermaye için sermaye birikimi" diye özetlenebilecek akıl dışılığını "akılcılaştırmak" üzere *işçi sınıfından kurtulmak ister.* Marx, "1830'dan bu yana, yalnızca işçi ayaklanmalarına karşı sermayenin savaş aracı olarak kullanılmak amacıyla yapılmış icatlar üzerine koca bir tarih yazmak mümkündür,"[135] demiştir. Sermayenin, ücretini ödeyerek hizmetine aldığı bilimin yardımıyla söz dinlemez işçiyi her zaman uysallıkla hareket etmek zorunda bırakacağını söylerken de aynı şeyi kastetmekteydi.[136]

"İskoçyalı akademisyen Andrew Ure'nin anlattığına göre, otomatik dokuma tezgâhı bir rastlantı sonucu değil, istek üzerine bulunmuştur. Grevlerden bıkan orta İngiltere'deki fabrika sahipleri Manchester'deki makine uzmanları fabrikasından 'can sıkıcı bir mahkûmiyetten ve yakın bir gelecekte çökmekten kurtulmak için' kendi kendine işleyen bir çıkrık yapmasını istemiştir. Ve tasarım masraflarını da üstlenmişlerdir."[137]

Teknolojik yenileşim, emek üretkenliğini artırmanın, göreli artık değer yaratmanın yöntemidir; ama aynı zamanda işçilerin artan gücünün dayattığı bir savunma düzeneğidir. Kapitalistler, teknolojiden, üretim sürecinden insan öğesini çıkararak her şeyi, öngörülebilir, programlanabilir, denetlenebilir ve hesapla-

135 Karl Marx, *Kapital*, 1. Cilt, Yordam Kitap, agy. s. 416.

136 Karl Marx, *Kapital*, 1. Cilt, Yordam Kitap, agy. s. 417.

137 Aktaran Mehmet Yılmazer, agy. s. 396.

nabilir kılmasını beklerler. Sermaye proletaryadan "kurtulmak" yolunda daha şimdiden epeyce yol katetmiş durumdadır.

İkinci not: *Sermaye ve piyasa ancak siyasal mücadele ile, yasa ve kural konularak sınırlandırılabilir.* Çünkü, ekonominin siyasetten ayrılığı aldatmacasının da dayandığı temel sermaye güdüsü, yaşam ilkesi "bırakınız yapsınlar" dır. Üretim ve çalışma koşulları, iş sözleşmesi çerçevesi ne ölçüde kuralsız, sınırsız, "serbest" ise sermaye için o kadar iyidir. Sermayenin sonsuz ve sınırsız sömürme "özgürlüğüne", kendini savunma güdüsüyle sınırlar getirilmesini, kurallar koyulmasını isteyen, bunun için mücadele eden her zaman sömürülenler, ezilenler olmuştur. Kapitalizmin tarihi, bir bakıma bu yasal sınırlamaların tarihidir: Kölecilik kalıntılarının kaldırılması; çocukların ve kadınların satışının, belli bir yaşın altındaki çocukların çalışmasının yasaklanması; hafta sonu tatili; önce çocuklar için olmak üzere on iki, on ve daha sonra sekiz saatlik çalışma günü; daha altında ücretin olmayacağı asgari ücret; kalite, güvenlik, sağlık konularında yasal kurallar; genelleşmiş hastalık ve yaşlılık sigortası vb... Bunların tümü, düpedüz siyasal mücadele ile konulmuş, emekçiler için kazanım olan sınırlamalardır. Kapitalistler bu sınırlamaları kaldırmak için savaşırlar. Buradan baktığımızda, yeni sermaye saldırısının özelleştirme, taşeronlaştırma, var olan toplumsal kazanımları geri alma, üretimi ve istihdamı "esnekleştirme" araçlarının, kapitalizmin bir önceki (1945-1970) birikim döneminde sınıf mücadelesiyle konulan sınırlarını kaldırma anlamında kuralsızlaştırma olduğunu söyleyebiliriz.

BÖLÜM 15

Maddi Temel

Meta Üretimi, Devlet, Emekgücü Değeri ve İşgünü

Bundan sonra yazılacakların yanlış anlaşılmaması için, "üretim" ile salt maddi-ekonomik üretimi kastetmediğim açık olmalıdır. "Üretim" sözcüğü, yalnız ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal üretim ve yeniden üretimi, insanın maddi, düşünsel, sanatsal tüm etkinliklerini içine alır. Marx'ın, Eagleton'ın benzetmesiyle "insanın özü üretimdir" derken, "insanın özünün sosis paketlemek olduğunu" kastetmediği açıktır.[138]

Bu kayıtla, maddi üretimin sınıfların ve sınıf mücadelesinin temel kaynağı ve alanı olduğunu söylemekte ise hiçbir yanlışlık yoktur.

"Kapitalistle ücretli işçi arasındaki mücadele, sermaye ilişkisinin kendisiyle başlar."[139]

Çünkü, devlet meta üretimi içinde yer alır. Emek gücünün değeri üzerine yürüyen mücadele, devlet en başından, meta üretimi sürecinin içinde olduğu için siyasal bir mücadeledir. Coşkun Adalı'nın aşağıdaki sözleri bu ilişkiyi doğrulukla ortaya koyuyor:

---

138 Terry Eagleton, *Marx Neden haklıydı?* Çeviren: Oya Köymen, Yordam Kitap, İstanbul, Mayıs 2011, s. 143.

139 Karl Marx, *Kapital,* Birinci Cilt, agy. s. 408.

> "İşçi, üretim araçlarından kopartılabildiği için, bizzat bu araçları kullanarak yarattığı artı-değerden de kopartılabilmektedir. Ücretin içerdiği değerle, bu ücretin satın aldığı iş gücünün içerdiği değer arasında ikincinin aleyhine olan eşitsizliği kabul ettirmek, eşitlik zahiri görüntüsü içinde saklayabilmek, koruyabilmek ve yeniden üretebilmek, ancak değer yasasına dışardan müdahaleyle, ekonomiye ekonomik olmayan bir müdahaleyle, soyut ekonomiye yabancı bir unsurla, zor unsuruyla, şiddetle mümkündür. Gerçekte eşit olmayanı eşitlemek şiddetle mümkündür. Bu da kapitalistin siyasi iradesinin, bu iradenin ifadesi olan devletin, toplumda yasal şiddet tekelini elinde tutan devletin, metaya içerilmesi demektir. Bir meta üretildiği anda, bu metaya, sadece işçinin alınteri değil, burjuvazinin devleti de içerilir. İşçi metayı çıkaran makinenin düğmesine her bastığında metaya devleti de katar. Devlet metada vardır."[140] Kapitalist üretimde devletin ekonomiye her müdahalesi, değer yasasının işleyişine bir müdahaledir. [141]

İşin özü budur.

Emek gücünün değeri ve *işgünü* için yürütülen mücadele, sınıf mücadelesinin emek sürecindeki maddi temelidir.

Burjuva ekonomi politiğin büyük sırrı, "ücret"i, işçinin de toplam emek zamanın değeri ya da karşılığı olarak algılamasına dayanır. Ücretin işgününün uzunluğuna göre değişmesi, aynı işi yapan farklı işçilerin farklı ücret alması bu yanılsamayı besler.

Emek gücünün değeri nasıl belirlenir?

Marx'ın yanıtı şöyle: "Emek gücünün günlük değeri, hatırlanacağı gibi, işçinin normal dayanma süresi ya da normal yaşam süresi ile insan bedenindeki hayat cevherinin bu süreye karşılık gelecek, normal ve insan doğasına uygun ölçüde harekete geçirilmesine dayanılarak bulunur."[142]

---

140 Coşkun Adalı, *Günümüz Kapitalizmi ve Devleti Üzerine*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, Haziran 1997, s. 135.

141 Agy. s. 136.

142 Agy. s. 502

Öyleyse, emek gücü sahibinin alacağı ücretin daha aşağıya çekilemeyeceği bir alt sınır olmalıdır.

Ne var ki, bireysel kapitalist böyle düşünmez. Parçalı ve daha çok kâra takılı kapitalist akıl, fiilen dayatılmadığı, varlığı sorgulanmadığı sürece emek gücü değerini yukarıdaki tanımda olduğu gibi kabullenip ona göre davranmaz. Kapitalistin "ilke"si, sermaye birikiminin kaynağı olan emek gücünü olabilecek en aza, mümkün olsa sıfıra maletmektir. İşçiler havayla yaşayamayacaklarına göre, hiçbir fiyat ödemeden satın alınmaları olanaksızdır. Sermaye, öncelikli olarak "pazar"ın değil, ucuz emek gücünün peşindedir. Dünyanın değişik yerlerindeki işçi hareketlerini ilişkilendiren, bir "emek piyasası" yaratan esas dinamik sermayenin yerküre üzerindeki bu hareketliliğidir.[143]

Sermayenin emek gücünün değeri konusundaki konumu, kapitalist üretimin mantığıyla, toplumsal yaşamın korunması ve sürekliliği arasındaki derin çelişkiyi gün ışığına çıkarmaktadır. Bu çelişkinin tarihsel öyküsü ibret vericidir. Polanyi, *Büyük Dönüşüm*'de bu öyküden çıkarak şu görüşü savunur: Toplumsal kurumlar, esas olarak ekonomik nitelikli değillerdir. Aile, cemaat, devlet yalnızca ekonomik kaynakların dağıtımı için var olmazlar. Mübadele ve piyasa ise yalnızca ekonomik amaçlara hizmet ederler. Öyleyse, ekonomik etkinliklerin piyasa tarafından, mübadele ilkesi üzerinden yürütülmesi, insanın maddi varoluşunun toplumsal olmayan bir işleyişe teslim edilmesi anlamına gelir. Polanyi, piyasa toplumuna yöneltilmesi gereken temel eleştirinin, onun da bütün toplumlar gibi ekonomiye dayanması olmayıp, *ekonomisinin kişisel çıkara dayanması* olduğunu ekler.[144]

---

143 Beverly Silver, *Emeğin Gücü*, Çeviren: Aslı Önal, Yordam Kitap, İstanbul, Ekim 2009. Bu kitapta, güçlü bir işçi hareketinin ortaya çıktığı her durumda kapitalistlerin üretimi emeğin daha ucuz ve görece daha itaatkâr olduğu yerlere taşıyarak, yatırım yapmaktan vazgeçtikleri yerlerde emeğin zayıflamasına, yeni yatırımlar yapmaya başladıkları yerlerde ise emeğin güçlenmesine neden oldukları "ürün döngüsü" ile ilgili zengin bilgi ve veri var.

144 Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, Çeviren: Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2003, s. 332.

Çıkarı, "üretim maliyeti"ni, değişir sermayeye, yani emek gücüne en az ödemeyi yaparak düşürmek olduğundan, kapitalist için ücretin önsel bir alt sınırı yoktur. İlkesi, en çok kâr (azami kâr) için en az (asgari) ücrettir. Emek gücü satıcısı proleter için ise tam tersine, bilinç düzeyinden, öznel isteminden bağımsız olarak çalışmaya ve yaşamaya devam etmesi için böyle bir alt sınır vardır.

Marx, bu ilişkiyi şöyle açıklamıştı:

"Demek ki, kârın azamisi, ücretin fiziksel asgarisi ve işgününün fiziksel azamisi ile sınırlıdır. Açıktır ki, *azami kâr oranının* bu iki sınırı arasında, değişebilen sınırsız bir ıskala yer alır. *Kâr oranının fiilî ölçüsü, sermaye ile emek arasındaki kesintisiz savaşım tarafından belirlenir (*italikler benim-HY) … Böylece sorun, savaşım veren tarafların karşılıklı güçler dengesine indirgenir."[145]

Görüldüğü gibi, emek gücünün değeri, emekle sermaye arasındaki uzlaşmaz çelişkinin, kesintisiz mücadelenin konusudur.

"Asgari ücret", bu mücadelenin en genel başlıklarından biridir. İşçi sınıfı, emek gücünün değerinin, toplumsal gelişmenin yarattığı olanaklar ölçüsünde daha aşağısının olamayacağı bir sınır üzerinden belirlenmesi, başka bir anlatımla tüm ücretlere temel olacak bir "asgari ücret" saptanması için savaşır. Sermaye, bağlayıcı bir "asgari" sınırın hiç konulmaması, ya da konulacaksa olabilecek en alt sınırda tutulması için mücadele eder. "Olanaklar"ı ve "olabilecek"leri somut olarak belirleyecek olan ise sınıf mücadelesinin kendisidir.

Kapitalist üretimde emek gücünün değeri ve onun kritik bir biçimi ve belli bir tarih döneminde simgesel kodu olan asgari ücret üzerindeki mücadele toplumsal/siyasal nitelikli bir mücadeledir.

Toplumsaldır; çünkü asgari ücret konusu, yalnız ücretli emekçinin varlık yokluk sorunu değil, aynı zamanda toplumsal

145 Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret Fiyat ve Kâr,* Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara 2008, 8.baskı, s. 138).

üretimin devamı sorunudur. Toplumsallığı bencil çıkarlarıyla körelmiş kapitalist sınıf için, emek gücünün kendini yeniden üretmesi, hiçbir zaman somut emekçinin varlığı ve yaşamıyla ilgili değildir. Emekçilerin milyonlarcası açlık ve sefalet içinde telef olabilir, yedek emekçi ordusundan yenileri onların yerini alabilir vb. Tek tek kapitalistlerin kısa erimli bireysel çıkarlarının üstüne çıkarak düzenin güvenliğinden ve sürekliliğinden sorumlu olan, yoksulların ayaklanarak düzeni tehdit ettiği deneyimine sahip olan en başta devlet olmak üzere toplumsal-siyasal kurumlar ise konuya böyle yaklaşamazlar. *Yalnızca sermaye sınıfını koruyan bir devlet meşruluğunu yitirir.* Kaldı ki, yoksulluk, düzeni tehdit eden bunalımlara da yol açabilir. Tek tek kapitalistler, "kâr için kâr" güdüleri ve aralarındaki rekabet nedeniyle kapitalist üretimin genel ve bütünsel çıkarlarını kendi özel çıkarlarının önüne koyamazlar. Bu işlevi devlet yerine getirir.

Proletarya, tarihin çeşitli dönemlerinde, sahipsiz kalmış ortak insan çıkarlarının temsilciliğini üstlenmiş, daha doğuşunda, kendi sınıf çıkarlarını aşan ortak amaçların savunucusu olmuştur.

Asgari ücret mücadelesinin tarihi bu tezi doğrulayan örneklerle doludur.

Devlet, üretim ilişkisinden ve biçiminden bağımsız bir varlık değildir.

Devletle pazar da birbirlerine "dışsal" değildir.

Devlet, temel sınıflar karşısında tarafsız ya da özerk değildir.

Devlet, kapitalist gelişmenin tarihsel olarak geciktiği ülkelerde kapitalist üretim biçiminin taşıyıcısı ve kurucusu işlevlerini üstlenir.

Marx'ın deyimiyle emek gücü değeri üzerindeki "kesintisiz mücadele", tek tek üretim birimleriyle sınırlı ekonomik bir mücadele olarak değil, en başından sınıfın sınıfa karşı siyasal mücadelesi olarak yürütülmüştür. Çünkü, emek gücü değeri, farklı fabrika ve işletmelere göre değişen bir şey olamaz.

Dünyada ilk kez 1890 yılında, Avustralya ve Yeni Zelanda'da başlayan asgari ücret uygulaması, 1900'lü yılların başında Avrupa'ya, daha sonra ise tüm dünyaya yayıldı. Bugün, ülkelerinin yüzde doksanında, kuralları yasayla belirlenmiş, her yıl saptanması çeşitli karma kurumlara ya da toplu sözleşmelere bırakılmış asgari ücret uygulaması var.

"Açlık sınırı", "yoksulluk sınırı" kavram ve hesaplamaları da, bu hesaplamalar sonucunda belirlenecek asgari ücret de devletin doğrudan taraf olduğu bir sınıf mücadelesi konusudur.

Asgari ücret, yalnız asgari ücretle çalışanları değil toplumsal proletaryanın tamamını ilgilendirir. Çünkü, hem tüm ücret merdivenini belirlemekte, hem de her türlü "toplumsal gelir", "yardım" vb.ne ölçüt olmaktadır.

Şimdilerde, "ücretli işçi" toplamındaki daralmanın da yol açtığı durum nedeniyle, asgari ücretle birlikte "yurttaşlık geliri", "toplumsal gelir", "toplumsal ücret", "toplumsal pay", "yaşanabilir ücret" vb. kavramları kullanılıyor. Bunlara dönmek üzere, konunun üretim ve toplumsal yeniden üretimden gelen özünün değişmediğinin altını çizelim. Hangi kavramla anlatılırsa anlatılsın, verili tarihsel-toplumsal olanaklara endeksli bir en az ücret ya da gelirin toplum tarafından güvence altına alınması, toplumsal proletaryanın ancak mücadeleyle kazanılacak siyasal içerikli bir istemidir.

Emek Süresi

Kapitalist sistemde işgününün daha baştan gerekli emek zamanı ve artık emek zamanı olarak iki kısma bölünmüş olduğunu, mutlak artık değer üretiminin işgününün uzunluğuna; göreli artık değer üretiminin, emek üretkenliğindeki artışa bağlı olduğunu görmüştük.

Zorunlu üretime ayrılmış zamanın azaltılması her türlü özgürleşmenin önkoşuludur. Yüksek bir üretkenlik sağlamak için

en etkili araçların aranmasını, "üretim için üretimcilik"le karıştırmamak gerekir. Artık ürün, daha çok kâra değil, giderek daha az çalışmaya hizmet etmeye başladığı zaman özgürleşmenin koşulu olur.

Kapitalizmde ne iş, ne işgünü belirli ve sabittir. Marx, "normal işgününün" kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki uzun bir iç savaşın ürünü olduğunu, yasal olarak sınırlandırılmış işgününün "başkasına devredilemez insan hakları" görkemli kataloğunda alçakgönüllü bir Magna Carta olarak yerini aldığını yazmıştı.[146]

Normal işgünü nedir? Sermaye için normal işgünü, 24 saatlik tam günün, emek gücünün yeniden işe koşulabilmesi için mutlak gerekli birkaç dinlenme saati çıktıktan sonraki tamamıdır. Sermaye, ölçü tanımayan hırsıyla işgününün manevi ve fiziksel üst sınırlarını zorlar. "İnsan bedeninin büyümesi, gelişmesi ve sağlıklı tutulması için gerekli zamanı gasp eder. Sermaye, temiz hava alması ve güneş ışığı görmesi için gereken zamanı işçinin elinden zorla alır. Sermaye yemek zamanından tırtıkladığı zamanları her fırsatta üretim sürecine katar; öyle ki, sadece bir üretim aracı durumunda bulunan işçiye, yemeği, buhar kazanına kömür, makineye yağ verir gibi verilir."[147]

İş günü üzerinden yürüyen mücadelenin de tarafları bellidir ve istemleri uzlaşmazdır. Sermaye, olanaklı en kısa zamanda, olanaklı en fazla emeği sızdırmak, işgününün uzatılması ya da emek üretkenliğinin artırılması yöntemleriyle artık değer ve kâr oranlarını yükseltmek için mücadele eder. İşçi sınıfı ise, kendisine maddi ve manevi gereksinmelerini karşılayacak zaman bırakan "normal" bir işgününü elde etmek, emek üretkenliğindeki yükselmenin yarattığı ek artık zamanın sonuçlarının kendisine döndürmek için savaşır. İş gününü uzatmak için kapitalistlerin mücadelesi, iş gününe yasal sınır elde etmek için işçilerin müca-

146 Agy. s. 293.

147 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, agy. s. 259.

delesi: "Sınıf mücadelesi" başlığı altındaki hemen her şeyi burada bulmak olanaklıdır.

Marx *Kapital*'de, işgünü üzerine yürütülen mücadelenin "toplam kapitalist"le "toplam işçi" (*gesamtarbeiter*) arasında yürütülen bir sınıf mücadelesi olduğunun altını çizmişti.[148]

İş gününün kısaltılması için mücadelenin önemine ve siyasal karakterine ilişkin olarak söyledikleri ise şöyle:

> … işçi sınıfının yönetici sınıflara bir *sınıf* olarak karşı çıktığı ve onları dışarıdan baskı yoluyla zorlamaya giriştiği her hareket siyasal harekettir. Örneğin, belirli bir fabrikada ya da hatta belirli bir iş kolunda grevler vb. yoluyla tekil kapitalistleri daha kısa işgününe zorlama girişimi katıksız bir ekonomik harekettir. Öte yandan, 8 saatlik işgünü *yasasını* kabul ettirme hareketi bir *siyasal* harekettir. Ve bu yolla, her yerde işçilerin tek tek ekonomik hareketlerinden *siyasal* hareket, yani *sınıfın* kendi çıkarlarını genel bir biçimde elde etme amacını taşıyan hareketi doğar.[149]

Kapital'in I. Cildinde, göreli artık değer üretimini incelerken Marx, İngiltere'de sermayenin görülmemiş uzunluktaki işgününü, genellikle devlet eliyle, büyüyen emek gücüne nasıl dayattığını gözler önüne serer. Normal işgününün saptanması, kapitalistle işçi arasında yüzlerce yıllık bir mücadelenin sonucudur. Sermaye, 14. yüzyıl ortasından 17. yüzyılın sonuna kadar, işgününün uzatılmasını işçilere devlet zoruyla kabul ettirmiş, 19. yüzyılın ikinci yarısında ise yine devlet zoruyla işgününe kayıtlar koymak zorunda kalmıştır.[150]

İki durumda da, kimilerince "ekonomik" bir istem ve mücadele konusu sayılan işgününün devlet eliyle, yasayla belirlendiğini görmüş oluyoruz.

İş gününü sınırlama mücadelesi kritik önemini bugün de değişik biçimlerde sürdürüyor.

---

148 Agy, s. 232.

149 Marx'ın F. Bolte'ye, 23 Kasım 1871 tarihli mektubu, *Marx and Engels Selected Works in Three Volumes*. Cilt 2, pp. 423-424.

150 Karl Marx, *Kapital* , 1.Cilt, agy. s. 265.

Burada birkaç noktanın altını çizmemiz gerekiyor. Bir kez, sınıf mücadelesinde, hukukta olduğu türden "kazanılmış hak" söz konusu değildir. Kapitalist sınıf, bir uğrakta vermek zorunda kaldığı ödünleri koşullar değiştiğinde geri alır; konulmuş sınırları kaldırır.

1945-70 arasında yükselen sınıf mücadelesi, Keynesci "tam istihdam" ilkesine, sürekli güvenceli "iş"e, 8 saatlik işgününe dayanan "Fordist" üretim ve birikim modelini işlemez hale getirdi. Taylorcu iş bölümüne yönelen, hastalık bahanesiyle işten kaytarma, sık sık iş değiştirme, bant sistemini sabote etme, yasa dışı grevler biçimindeki sınıf tepkilerine, daha yüksek ücretler, daha kısa işgünü talepleriyle yürütülen örgütlü bir mücadele eşlik ediyordu. Çalışma süreleri Almanya'da, Fransa'da haftalık 35, günlük 7, hatta 6 saate doğru düşüyordu. İşçi sınıfının işgününün kısaltılmasındaki başarısı, tarihsel olarak sermaye açısından derin bir kriz yarattı ve sermayeyi yeni stratejiler aramaya zorladı. Fabrikada karşılığı ödenmeyen işin azaltılmasına sermayenin yanıtı, ücretlendirilmemiş iş gücünü fabrika dışına yaymak oldu.

İş günü konulu sınıf mücadelesi, yalnızca işgününün ve gerekli emek zamanın uzunluğuna kısalığına değil, aynı zamanda *emek yoğunluğuna* bağlıdır. Emeğin sömürü derecesi, işgünü belli ise emeğin ortalama yoğunluğuna, sömürünün yoğunluk derecesi belli ise, işgününün uzunluğuna bağlıdır.[151]

Emek yoğunlaşması, belli bir birim zamandaki güç harcama oran ya da derecesinin sürekli olarak artırılmasıdır.

1945-1970 arasında işgününün kısaltılması yönündeki eğilim ağır basıyordu, şimdi üretim ve emek süreçlerinin "esnekleştirilmesiyle" dünya işçilerinin bu kazanımı çok önemli ölçüde geri alınıyor. Tanımlanmış "işgünü", onunla birlikte her türlü zaman sınırı, çalışmanın sürekliliğine ara getiren "hafta sonu

151 Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, Ağustos 1978, s.208-209.

tatili", daha yüksek ödenmesi gereken "fazla mesai" kavramı yok oluyor.

2002'de Almanya'da Volkswagen firmasında yaşananlar yeni durumu iyi anlatan bir örnek olarak alınabilir. Volkwagen yönetimi, 5 bin işçinin istihdam edildiği bir üretim birimini başka bir yere taşımamanın koşulu olarak, sendikayla daha önce başka işyerleri için yaptığı haftalık çalışma saatini ortalama 28,5 saatle sınırlayan toplu iş sözleşmesinin yerine, önceden belirlenmiş bir üretim hacmi için ayda 2500 Euro ödemeyi önerdi. Eğer üretim belirlenen hedefin altına düşerse ücretler azalacak, hedefi aşarsa prim verilecekti. Çalışma süresi hiçbir biçimde belirlenmemişti. IG Metall sendikası sonuçta, toplu sözleşme mantığının ölümü demek olan bu öneriyi kabul etti.[152]

Emeği özgürleştirmek, insanlığı saatin dayattığı iş disiplininin kısıtlayıcılığından kurtarmakla olacaktır. Komünizm, gelirin emek miktarına bağlı olmaktan çıkıp toplumun üretmeyi kararlaştırdığı zenginlik miktarına bağlanması olarak bile tanımlanabilir.

Bugün, gerekli ve artık emek zamanı, "çalışma zamanı", "boş zaman" kavramları yeni içerikler kazanıyor. Ama "zaman", sermaye ile toplumsal proletarya arasındaki sınıf mücadelesinin en siyasal başlıklarından biri olmayı sürdürüyor.

152 Andrè Gorz, *Maddesiz Bilgi, Değer ve Sermaye*, Çeviren: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 15.

BÖLÜM 16

Ekonomi-Siyaset, "Ekonomizm", "Politisizm"

"Ekonominin bağımsızlığı" aldatmacası ile aslında, mülkiyet ve üretimle ilgili karar ve uygulama yetkisi toplumsal-siyasal katılım ve denetimin dışına çıkarılmış olmaktadır.

1. "Ekonomi" ile "Siyaset"

Kapitalist ekonomi politiğin bir başarısı, sınıfı yalnızca bir ekonomik kategori olarak göstererek, aslında sınıfsız bir dünya resmetmesidir. Kapitalistlerin dünden bugüne tüm çabası, eşitsiz meta mübadelesini ve bunun yol açtığı her türlü sonucu gizlemektir. Bu temel önemdeki olguyu gizlemenin püf noktalarından biri, ekonomi ve siyasal alanların birbirinden ayrı olduğu savıdır.

Bu, üretim ile toplum yaşamının birbirinden ayrı örgütlendiğini iddia etmektir.

Oysa, kapitalist üretim biçiminde sınıf mücadelesinin özgüllüğü üretim alanında yoğunlaşması; üretimle ilgili en temel sorunların siyasetin konusu olmasıdır.

Öyleyse, ekonomik-siyasal alanlar ve mücadeleler arasındaki ilişki Marksistler arasında neden bu ölçüde tartışmalıdır?

Bu soruyu yanıtlayabilmek için, kapitalist üretim biçimi altında, ekonomi ile siyasetin birbirleriyle nasıl bir ilişki içinde olduklarını, gerçekten ayrışıp ayrışmadıklarını, ya da ne ölçüde ayrıştıklarını incelememiz gerekiyor. Bunu yapmaya çalışırken, dikkatimizi söz konusu ikiliğin mücadele düzeyindeki yansımalarına, bu yansımaların toplumsal proletarya hareketinde yol açtığı iki eğilime yoğunlaştıracağız.

Kapitalizmin onu dünyaya getiren ilk "günah"ı, gördüğümüz gibi, salt ekonomik değil, aynı zamanda siyasaldır. Devlet, elindeki tüm zoru kullanarak ilk ve ilkel birikim için seferber olmuş, yasalar, yasaklar, kurallar koymuş, koruyuculuk ve kollayıcılık yapmıştır.

Siyaset ve devlet, üretim ilişkilerinin yapısal öğesidir. Mutlak özel mülkiyet, üretici ile sömürülen arasındaki bağlayıcı sözleşme ilişkileri, meta değiş tokuş süreci: Bütün bunlar yasal koşulları, baskıcı mekanizmaları ve devletin asayişi sağlama işlevlerini gerektirir.

Ekonomi-siyaset ayrım ve ikiliğinin bu ölçüde etkili olmasının nedeni, eşitsiz meta mübadelesini "gizlemek" ve iki alanı birbirinden ayrı göstermek üzere başvurulan ideolojik savlara kapitalist hukuk uygulamalarının ve fiilî işleyişlerin eşlik etmesidir. *"Ekonominin bağımsızlığı" aldatmacası ile aslında, mülkiyet ve üretimle ilgili karar ve uygulama yetkisi toplumsal-siyasal katılım ve denetimin dışına çıkarılmış olmaktadır.*

En açıklayıcı örnek Amerika Birleşik Devletleri'dir. Amerikan anayasası ekonomi alanını bütünüyle anayasa yetkisinden ayırmış, böylece mülkiyeti düşünülebilecek en büyük güvence altına almıştır. Amerikan seçmenlerinin mülk sahipleri karşısında hiçbir gücü yoktur. Amerikan yurttaşlarının aklına mali oligarşinin ekonomiyi ve siyaseti güttüğü hiç gelmemektedir. Sıradan Amerikan yurttaşı için siyaset kendisine hiçbir rolün düşmediği bir uğraştır. Seçimlere katılım oranlarındaki akıl almaz düşüklük bu durumu açıklayan bir manifesto gibi ortada durmaktadır.

Anayasalar düzeyinde aynı açıklıkla olmasa da, kapitalizmin tüm anayurtlarında benzer düzenleme ve işleyişler egemendir. Toplum yaşamını ilgilendiren en temel ekonomik kararlar parlamentolarda, yerel meclislerde, halk oylamasında değil, finans kapital ve hükümet elitlerinden oluşan dar bir kadro tarafından alınmaktadır.

Tüm bunlar, kapitalist üretim biçiminin en iyi işleyeceği koşulları oluşturmak içindir. *Bu sistem en iyi, çoğunluğun siyaset dışına sürüklendiği koşullarda işler.* İnsanların gerçekleştirilmesi olanaklı daha iyi bir dünya umudundan vazgeçtikleri, toplumsal karar alma süreçlerinden uzaklaştıkları zamanlarda ekonomiyi siyasetsizleştirmek, siyaseti de ekonomi dışı bir uğraş olarak sunmak olanaklı hale gelir.Kapitalist bilinç üretim merkezlerinin sürekli olarak, "demokrasi"nin başarıya ulaşmasının "ekonominin politikasızlaştırılma süreci" ile mümkün olduğunu belirtmesi rastlantı değildir.

Yalnız ekonomik ilişkilerin değil, her türlü sömürü, baskı, hükmetme ilişkisinin siyasal içeriğini boşaltmak sermayenin etkili bir böl-yönet ilkesidir. Her türlü sorun, "piyasanın gereği", özel mülkiyetin sonucu, ya da yönetici ve planlamacıların çözeceği teknik sorunlar olarak, yani her durumda siyaset dışı etkinlikler olarak sunulur.

Özetlemek gerekirse, kapitalistler, ekonomik ve siyasal alanlar ve mücadeleler arasındaki ayrılık görünümünü, çok etkili bir "yanlış bilinç" üretme seferberliği ve buna eşlik eden kurum ve uygulamalar eliyle "gerçeklik" gibi gösterebilmeyi başarmışlardır.

Eğer durum buysa, bu kez iki soru ile karşı karşıyayız demektir: Bu ayrımın etkili olmasının kapitalistlerin ve aldatmacaları dışındaki nedenleri nelerdir ve ayrımın komünist hareket ve proletarya üzerindeki yansıması, sınıf mücadelesi üzerindeki etkileri nasıldır?

Kestirmeden söylemek gerekirse, söz konusu ikiliğin bir tür toplumsal bilinç haline getirilmesinde kapitalist üretimin kimi gerçeklerinin önemli payı olmalıdır. Bir yanlışın gücü, her zaman içindeki gerçekten gelir.

Feodal düzenden kapitalist ilişkilere geçişteki önemli yenilik, mülk sahiplerinin doğrudan siyasal güç kullanma yetkisini, artık genel ve mutlak bir resmî yetkinin sahibi olan devlete devretmeleri, üretimi örgütleme ve denetim yetkisini ise ellerinde tutmalarıdır. "Feodal lord hem siyasi, hem de iktisadi gücü temsil eden bir kişiyken, kapitalizmde genellikle bu işlevler ayırt edilmiştir. Milletvekiliniz genellikle işvereniniz değildir."[153] Böylelikle, üretimi örgütleme, denetleme ve artık değere *doğrudan* el koyma artık siyasal erkin değil kapitalistin işi olmaktadır. Siyasal gücü temsil eden devletle, ekonomik güce sahip kapitalist sınıf arasında bir işlev farklılaşması söz konusudur. Yeni bir iş bölümü kurulmaktadır. Böylece ilk kez bir toplumsal sınıf, ekonomik gücünü devletin *doğrudan* karışmadığı *görece* bağımsız bir alanda kullanabilmektedir. Bu, asla, şiddet tekeline sahip devletin kapitalist üretimle ilişkisini kesmesi, bulutların üstüne çekilmesi değildir. Ancak, siyasetin ve zorun çıplak ve doğrudan değil, dolaylı ve örtük biçimdeki varlığı, egemen sınıfın "ekonomi ile siyaset birbirinden bağımsızdır" söyleminin proletarya içinde etkili olmasına yardım etmektedir. Ekonomi-siyaset ayrımının gerçeklikteki ve yansımadaki birinci boyutu budur.

İkinci boyutu, kapitalizmde sınıf mücadelesinin "üretim alanında" yoğunlaşmasının tersinden bir sonucu olarak düşünebiliriz. Kapitalist üretim, tek ve dev bir birimde değil, irili ufaklı milyonlarca fabrika, işletme ya da işyerinde gerçekleşiyor. İşçiler üretim/emek süreçlerinde ortaya çıkan tüm çelişki ve sorunlarla "kendi" birimlerinde tanışıyor, sınıf mücadelesiyle ilgili ilk deneyimlerini oralarda ediniyorlar. Tüm bunlar, çelişki ve çatışmaların işyeri ölçeğinde çözülebileceği düşüncesini ve mücadeleyi söz konusu üretim birimine hapsetme eğilimlerini besliyor. Lenin'in, sosyalist siyasal bilincin "fabrika ilişkilerinin dışından" üretilip aşılanması gerektiği öngörüsü bu nedenle çok değerli ve her zaman geçerli bir yaklaşımdır.

153 Terry Eagleton, agy, s. 229.

Kendisini sömürü ve yoksunluğa mahkûm eden toplumsal-siyasal koşullardan toptan kurtulmanın pratik bir sorun olarak gündeme geldiği devrimci durum ve devrim dönemleri dışında, proletarya doğal bir sınıf refleksi olarak mücadeleye, iş, yaşam, ücret vb. koşullarını iyileştirmeye kendi işyerinden başlamaya eğilimlidir. Başka türlü söylersek, işçiler başlangıçta nedenlere değil sonuçlara, onların da bir parçasına karşı Marx'ın deyişiyle "gerilla" savaşları yürütürler. İşyeri ufkuyla sınırlı hareket etme eğilimi, ancak mücadelenin fiilen o üretim biriminin dışına taşmasıyla aşılabilir. Ancak o zaman işçiler, kendi patronlarından ibaret olmayan kapitalist sınıfı, bu sınıfın "arkasında"ki devleti "görmeye" başlarlar. İşte bu noktada, emekçilerin, üreticilerin ilk sermaye birikimi ve kapitalizmin oluşum dönemlerindeki mücadele deneyim ve gelenekleri önemli bir kaynak olur. Sınıf oluşumu, tek başına fabrika sisteminin değil, aynı zamanda tarihsel mirasın, mücadele gelenek ve değerlerinin ürünüdür. Grev, bu nedenle okuldur.[154]

Üçüncü boyut: Sınıf mücadelesinin, tarihsel olarak üretim/hizmet birimi kaynaklı olmasının son derece önemli bir sonucu, sermayedeki kendiliğinden merkezileşme ve yoğunlaşma eğiliminin proletaryada olmamasıdır. Proletaryanın merkezileşmesi, birliği, bu nedenle mücadele-gereksinim diyalektiği üzerinde yükselen kurucu bir etkinliği gerektirir. Bu durumun, eldeki problemi daha da karmaşık hale getirdiği açıktır.

Ekonomi-siyaset ayrımcılığının etkili olmasının günümüzde özellikle öne çıkan iki nedeni daha var.

Birincisi, kapitalizm giderek hızlanan bir tempo içinde bir "toplumsal" sistem olma karakterini yitiriyor. Yalnız mal ve hiz-

154 Grev ve direnişler, özellikle ilk ortaya çıktıklarında, hem üretim birimine hapsolmanın hem de onu aşmanın öğrenildiği okul işlevi görüyorlar. Grev, işçilere işverenlerin ve işçilerin gücünün nerede olduğunu öğretiyor; onlara yalnız kendi işverenlerini, kendi yakın iş arkadaşlarını değil, tüm işverenleri, tüm kapitalist sınıfı ve tüm işçi sınıfını düşünmeyi öğretiyor... Grev, işçilerin gözünü yalnız kapitalistlerin değil, hükümet ve yasaların ne olduğu noktasında açıyor… Her grev işçinin aklına sosyalizm düşüncesini, tüm işçi sınıfının sermayenin ezgisinden kurtulma düşüncesini sokuyor.

met piyasalarının değil, tüm toplumsal kurumların ve süreçlerin, "ekonomi"ye bağımlı olduğu, "özelleştirme" ve "el koyma" yöntemleriyle "kamusal alanın", "kamu hizmeti" uygulama ve kavramının daralabileceği en son noktaya kadar daraltıldığı bir sisteme dönüşüyor. Bu dönüşüm, siyaset alanının daralmasına, siyasetin kitle damarlarının kurumasına yol açıyor.

İkincisi, IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi "ekonomik" kisveli uluslararası kurumlar en yaşamsal siyasal kararları salt ekonomik işlemler olarak sunuyor ve kabul ettiriyorlar. Böylece, ekonomi ile siyaset uluslararası düzeyde de "ayrıldığı" gibi, ekonomik bakımdan giderek yetkisizleşen ulusal devlet toplumsal mücadelenin hedefi, muhatabı olmaktan da uzaklaşmış gibi görünüyor. "Ekonomi" böyle emrediyor, yapacak bir şey yok!

Bu ayrımın bu denli etkili olmasında dünya komünist ve işçi hareketindeki, kaba, mekanik algılamaların da önemli payı var. "Altyapı-üstyapıyı belirler" önermesinin, kimi Marksistler tarafından da tek yanlı bir söz kalıbı olarak anlaşılmasının, ekonomi-siyaset ayrımının komünist hareket tarafından yeniden üretilmesine zemin hazırladığı açıktır. Bu ayrımın siyaset ve örgütlenmedeki izdüşümü, "siyasal mücadele parti, ekonomik mücadele sendikalar eliyle yürütülür" biçimindedir.

Günümüzün modası "sivil toplumculuk", ekonomi-siyaset ayrımını körükleyen bir başka akımdır. Sivil toplumculuk, siyasal erkten ayrı, siyasal otoriteden bağımsız, kimi zaman bu otoriteye karşı ahlaki talepler yükselten bir toplumsal hareketi ima eder. Bu akımın Markist görünümlü sözcüleri çokça Gramsci'ye atıfta bulunur, ondan destek almaya çalışırlar. Arayan niyetine bağlı olarak aradığını her yerde bulabilir ve Gramsci'nin sorunlara yaklaşımı da genellikle "şudur" denilecek netlikte değildir. Yine de, Gramsci'nin sivil toplum vurgusunun ana doğrultusu, kapitalizme karşı mücadeleyi yalnızca kapitalizmin ekonomik temellerine değil, aynı zamanda günlük yaşamdaki kültürel ve ideolojik köklerine yöneliktir. Dolayısıyla Gramsci de baskın olan

iki alanı ayıran değil, tam tersine birleştiren ve kültür-ideoloji boyutlarını katarak zenginleştiren bir yaklaşımdır. Günümüzün modası sivil toplumculuk ise siyasal mücadeleyi konu ve gündem dışı tuttuğu ölçüde siyaseti gözden ve gündemden düşüren bir işlev görüyor.

2. Ekonomizm ve Politisizm

Marksist literatürde "ekonomizm" mücadeleyi ekonomik hak ve taleplerle, üç kuruşa beş kuruş ekleme mücadelesiyle sınırlayan, ekonomi-siyaset ayrılığı aldatmacasına teslim olan bir "sapma" olarak nitelenir. Kanımca, bunun bir adım ötesine geçmek, 200 yılı aşkın deneyimden sonra ekonomizmin derin kökleri olan *bir sosyalizm anlayışı* olduğunu kabul etmek gerekiyor. İkinci Enternasyonal'e, giderek Avrupa komünist hareketine egemen olan bu sosyalizm anlayışının ortak paydalarından biri, *Kapital*'i ve Marx'ı "ekonomi" alanına hapsetmesidir.

Ekonomizmin sosyalizm içinde güçlü bir akım haline gelmesinde, "politisizm" diyebileceğimiz, zıddında göründüğü halde ekonomizmi besleyen bir eğilimin de önemli payı olduğunu, daha doğrusu bu ikisinin aynı olgunun iki yüzü olduğunu düşünüyorum.

Marx'ın ekonomiye büyük bir dikkat ve çalışkanlıkla eğilmesinin nedeni, ekonomiyi yüceltmek değil, ekonominin insan üzerindeki gücünün nasıl azaltılacağını bulma güdüsüydü. Ancak, Marx'ın, hem de sendikal hareketin henüz filizlenmekte olduğu bir dönemde, 1865'te çok yerinde bir erken uyarı yaptığı unutulmamalıdır. Şunları yazmıştı:

> Aynı zamanda ve ücretlilik sisteminin getirdiği genel köleleşmenin tamamıyla dışında olarak, işçiler, bu günlük savaşımın sonal sonucunu fazla abartmamalıdırlar. Unutmamaları gerekir ki, sonuçlara karşı savaşım vermektedirler; bu sonuçların nedenlerine karşı değil; unutmamaları gerekir ki, aşağı doğru inen hareketi yalnızca geciktirmekte, ama yönünü değiştirme-

> mektedirler; ancak geçici çareler bulmakta, ama hastalığı iyi etmemektedirler. Demek ki, işçiler sermayenin ara vermeden sürüp giden gasplarının ya da piyasa değişikliklerinin doğurduğu bu kaçınılmaz gerilla savaşlarına kendilerini tamamıyla kaptırmamalıdırlar. Anlamaları gerekir ki, bellerini büken, bütün yoksulluğu ile birlikte, mevcut düzen, aynı zamanda, toplumun iktisadi dönüşümü için gerekli *maddi koşulları ve toplumsal biçimleri de* yaratır. "*Adil bir işgünü karşılığında adil bir ücret!"* biçimindeki tutucu slogan yerine, bayrakları üzerine şu devrimci sloganı yazmalıdırlar: "*Ücret sisteminin kaldırılması*!"[155]

Marx'a göre sendikaların en önemli işlevi, işçilerin özgüvenlerini ve örgütlenme deneyimlerini geliştirmekti. Görece dar kapsamlı ekonomik konularda bile sınıf mücadelesi deneyimi, işçileri sömürünün eli kolu bağlı kurbanı olmaktan, toplumu dönüştürme isteği giderek artan bilinçli öznelere dönüşmelerine hizmet edebilirdi:

> Sendikalar, sermayenin saldırılarına karşı direniş merkezleri olarak yararlı iş görürler. Güçlerini pek yerinde olmayan bir biçimde kullandılar mı, kısmen hedeflerini gözden kaçırırlar. Aynı zamanda mevcut düzeni değiştirmeye çalışacakları ve örgütlü güçlerini, işçi sınıfının kesin kurtuluşu, yani ücretlilik sisteminin kesin olarak kaldırılması için bir araç olarak kullanmaya çalışacakları yerde, düzenin sonuçlarına karşı gerilla savaşı ile yetindikleri anda da, hedeflerini büsbütün yitirirler.[156]

Marx, *Felsefenin Sefaleti*'nde ise, işçi sınıfının ekonomik istemlerle başlayan sınıf mücadelesinin giderek siyasal nitelik kazandığını yazdı. İşçi mücadelelerinin ilk amacı ücretleri korumaktır; ama kapitalistler buna karşı birleştikçe, işçi sınıfı için de "birliğin korunması, işçi ücretlerinin korunmasından daha gerekli hale" gelmektedir; mücadelede bir kez bu noktaya ulaşıldı mı, *birlik siyasal bir nitelik almaktadır."*[157] Marx'ta ekonomik

155 Marx, *Ücret, Fiyat ve Kâr*, agy. s. 142.

156 Agy.

157 K. Marx, *Felsefenin Sefaleti*, Çeviren: Ahmet Kardam, Sol Yayınları, Ankara, 1999, s.171-172.

ve siyasal mücadele mekanik bir ayrımın değil, diyalektik bir birliğin konusudur.

Ekonomist Sosyalizmin İki Okulu

II. Enternasyonal iki okulun da kaynağıdır.

"Reel sosyalizm" ve Batı Avrupa'daki sosyal demokrasi, toplumsal açıdan farklı içeriklerde olmakla birlikte, sonuçları işçi sınıfına daha adil ve eşitlikçi ekonomik bölüşüm ve tüketim olarak dönen programlar uyguladılar. Bu deneyimler gerçekleştikleri dönemde "başarıları"yla dünya işçi hareketindeki ekonomizmi, daha önemlisi ekonomist bir sosyalizm anlayışını güçlendirdiler.

SSCB, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin kaldırılıp yerine devlet mülkiyetinin geçirildiği, üretilenin paylaşımında kapitalizmde asla söz konusu olmayacak eşitlikçi kuralların geçerli olduğu, ama üretimin örgütlenmesinden, kafa-kol emeği arasındaki bölünmüşlüğün sürmesine kadar birçok temel alanda kapitalizmin aşılamadığı, proletaryanın yönetici-kurucu özne olamadığı bir toplumdu. Bu durum, "reel sosyalizm"in, örnek olma gücünü olumsuz etkilemekle kalmadı; Sovyet iktidarının tutunduğu topraklarda derinleşip ilerleyememesinin de en önemli nedeni oldu. Sosyalizmin demir çelik üretimindeki artışa indirgenmesi, 1980'lerde Sovyetler Birliği'nin her alanda ABD'yi geçerek komünizme ulaşılacağının savunulması Sovyetlerdeki ekonomist sosyalizm anlayışının yazılı belgelere geçmiş özet anlatımıdır.

Sovyet sosyalizmi tek ülkede sosyalizm pratiklerini teorik ilke haline getirdiği noktada bataklığa saplandı.

Sovyet iktidarı, işçi sınıfına giderek daha iyi yaşam koşulları sağladı; emekçi kitleler bu kazanım ile tek ülkede sosyalizmi yaşatmak arasında birbirini olumlayan bir ilişki kurdular. Avrupa işçi sınıfı da, sendikal mücadele ve sosyal demokrat partilerin iktidardaki ve muhalefetteki etkinlikleri yolundan önemli toplumsal haklar kazandılar; dünya ölçü alındığında "yüksek"

bir yaşam standardına ulaştılar. Bu iki uçlu gelişme, Sovyet ve Avrupa sosyalizmlerini, 20. yüzyıl ortasında statükoyu korumada ortaklaştıran bir temel yarattı. Ortaklaşmanın en açık ve olumsuz sonucu, dünya devrimi perspektifinin ve proletarya enternasyonalizminin Sovyet ve Avrupa sosyalist hareketlerinin kesimsel çıkarları karşısında ikinci plana atılması oldu.

Dünyanın ilk ve bir dönem için tek kapitalist parçası olan Batı Avrupa'da işçi sınıfının sendikal örgütlenme ve mücadelesinin gelişmesi, esas olarak yenilgiyle sonuçlanan 1848 Avrupa devrimlerinin, yani siyasal sınıf mücadelesinin ürünüdür. İngiltere başta olmak üzere, Avrupa'da sendikaların kurulduğu, geliştiği dönem on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısıdır.

Yirminci yüzyılın başında, kapitalizm emperyalist aşamaya geçtiğinde Avrupa'da milyonlarca işçiyi kucaklayan büyük sendikal örgütlenmeler dönemi ise esas olarak 1917 Ekim Devrimi'nden sonra açıldı. Yalnızca bir örnek: 1910'da İngiltere'deki sendikalı işçi sayısı 2 milyon 565 bin iken, 1920'de bu sayı 8 milyon 334 bine yükseldi.

Kapitalizm bir dünya sistemidir. Dünyayı sarsan Ekim Devrimi'nin doğrudan ve dolaylı etkileriyle tüm dünyada işçi sınıfının siyasal, ona koşut olarak da sendikal-ekonomik örgütlenme ve mücadelelerine büyük bir ivme kazandırması bunu kanıtlar. 1917 sonrasında Avrupa'da işçi hareketinin yükselişi, büyük ölçüde Ekim sosyalist devriminin, yani işçi sınıfının siyasal bir zaferinin yan ürünü oldu.

Bu iki önemli deneyimden şu sonucu çıkarabiliriz: İşçi sınıfının sendikal örgütlenme ve haklar kazanma mücadelesi asla ve tek başına "ekonomik" mücadelenin sonucu değildir. Daha açık ve kesin bir anlatımla, gerçek yaşamda kendi başına "ekonomik" mücadele diye bir şey yoktur. *İşçi hareketindeki en büyük ekonomik-sendikal kazanımlar, işçi sınıfının düzenin varlığını ve devamını tehdit ettiği çıkışlardan sonra elde edilmişlerdir.* Burjuvazi, biraz da bu tehdidi yumuşatarak ortadan kaldırmak için, kimi ödünleri devrimsiz vermeye razı olmuştur.

Ekim'in ve "Sovyet" Örgütlenmesinin Katkısı

Ekonomik-siyasal mücadele ilişkisinin özüyle ilgili bu kritik önemdeki anımsatmalardan sonra, konunun Ekim Devrimi pratiğindeki gözlerden kaçan önemli bir yönüne bakabiliriz.

İşçi Köylü ve Asker Sovyetlerin (konseylerinin) Ekim Devrimi'nde oynadığı rol her türlü tartışmanın ötesindedir. Bir ayaklanma ve işçi sınıfı iktidarı organı olarak Sovyet örgütlenmesinin rolü hemen herkes tarafından teslim ediliyor. Ama çoğu kez, Sovyet örgütlenmesinin ekonomi-siyaset ilişkisi bakımından taşıdığı özgünlük gözden kaçırılıyor.

Başlangıçta, Bolşevik Partisi'nin, özellikle de Rusya'daki örgütlerinin Sovyet örgütlenmesine ilişkin değerlendirmeleri olumsuzdu. Sovyetlerin "siyaset dışı" bir örgütlenme olduğu, bu tip örgütlerin proleter bir çizgi izleyemeyecekleri görüşü ağır basıyordu. Lenin bu görüşlerin parti basınında yer almasından sonra, 1905 Kasımında "Görevlerimiz ve İşçi Temsilcileri Sovyeti" başlıklı yazısında şu görüşü savundu:

> Yoldaş Radin'in sorunu İşçi Temsilcileri Sovyeti mi, yoksa Parti mi biçiminde koyması yanlıştır. Karar *kesinlikle* şöyle olmalıdır: *Hem* İşçi Temsilcileri Sovyeti, *hem* Parti… Sovyet'in herhangi bir partiye tümüyle bağlanmasını önermek doğru olmayacaktır… İşçi Temsilcileri Sovyeti genel grev sırasında, greve bağlı olarak ve onun amaçları içinde doğdu. Grevi yöneten ve zafere ulaştıran kimdi? Tüm proletarya, bunlar arasında sosyal-demokrat olmayan işçiler de vardı. Bereket bunlar azınlıktaydılar. Grevlerin amaçları nelerdi? *Bunlar hem ekonomik, hem siyasal amaçlardı* (abç-HY). Ekonomik amaçlar tüm proletaryayı, tüm işçileri, yalnızca ücretli işçileri değil, hatta kısmen tüm emekçi halkı ilgilendiriyordu. Siyasal amaçlar Rusya'nın tüm halkını, daha doğrusu tüm halklarını ilgilendiriyordu. (…) Proletarya ekonomik mücadeleyi sürdürmeli midir? Mutlaka. Bu konuda bir anlaşmazlık yoktur, olamaz da. Bu mücadele yalnızca Sosyal Demokratlar tarafından ve yalnızca sosyal demokrat bayrak altında mı yürütülmelidir? Öyle olduğunu sanmıyorum.[158]

158 Lenin, agy. Cilt:10, 19-20.

Menşevikler Sovyetlere, "proleter bir özyönetim örgütü", bir parlamento gözüyle bakarken Lenin Sovyetlerde bir ayaklanma ve "devrim merkezi" görüyordu: "Bence İşçi Temsilcileri Sovyeti, *siyasal önderlik sağlayan devrimci bir merkez olarak* (italikler benim-HY) çok geniş değil tersine çok dar bir örgütlenmedir… Sovyet, geçici devrim hükümeti için güçlü bir çekirdek seçmeli ve bu çekirdeği tüm devrimci partilerin ve tüm devrimci demokratların (elbette, yalnızca devrimci, liberal değil) temsilcileri ile pekiştirmelidir. Biz böyle geniş ve karışık bir bileşimden korkmuyoruz.[159]

Sovyetler ekonomik ve siyasal mücadeleyi birleştiren bir örgütlenmeydi. Dünyanın ilk sosyalist devriminin kaldıracı olması en çok bundandır.

Ekim Devrimi'nden sonra da, "sovyet", "konsey", "komite", "komisyon" vb. adlarıyla anılan, işçi sınıfının kendiliğindenlik ve eylemlilik özellikleri ön planda olan özörgütlenmeleri geleneksel partilerin ve sendikaların dışında ekonomik-siyasal mücadeleyi birleştiren örgütler olarak ortaya çıktılar. İngiltere'de 1915'de ortaya çıkan Shop Stewards (İşyeri Temsilcileri) hareketi, 1918 ile 1921 yılları arasında Almanya'da, Macaristan'da, Avusturya'da, İtalya'da kurulan işçi ve asker konseyleri, grev ve işgal komiteleri; 1931-1937 arasında İspanya'da çeşitli adlar altında kurulan konsey ve komiteler; yine İspanya'da 1960'lı yıllarda oluşup hızla gelişen "İşçi Komisyonları"; 1970'li yıllarda Portekizde doğan "İşçileri Savunma, Halk Denetim Komiteleri"... Bunlar, dönemin ve yerelliklerinin ayrı renklerini yansıtan, ancak sendika ve parti dışında bir taban örgütlenmesi olmak, grev başta olmak üzere eylemlilikle oluşup gelişmek, ekonomik ve siyasal mücadeleyi birleştirmek, doğrudan demokrasi yöntemleri uygulamak türünden ortak özelliklere sahip örgütlenmelerdi.[160]

159 Agy. s.23-24.

160 Volkan Yaraşır, *Uluslararası İşçi Hareketleri*, Akyüz Yayın Grubu, İkinci Basım, İstanbul, Mart 2004. Bu kitap, özellikle Batı Avrupa işçi hareketinin yüz yıllık tarihinin sovyet/konsey tipi örgütlenmeler esas alınarak yazılmış bir ansiklopedisi özelliği taşıyor. Bu kitapta, burada değinerek geçtiğim konsey denemelerinin tarihsel-toplumsal bağlam içindeki ayrıntılı öyküleri var.

Ekonomik-siyasal mücadele ayrılığının, "iş bölümünün" izdüşümü olan "ekonomik mücadeleyi sendikalar, siyasal mücadeleyi partiler yürütür" söz kalıbının bugün iki nedenle yadsınması gerekiyor. Birincisi, uzun bir tarihsel dönemi ve tüm dünyayı kapsayan sınıf mücadelesi deneyimi, bu "iş bölümü" ya da ayrılığın işçi sınıfının mücadele gücünü azaltmakla kalmayıp, onu temel misyonundan, sömürü düzenini yıkma, yeni bir düzen kurma inisiyatifinden uzaklaştırdığını yeterince açık göstermiştir. İkincisi, 1970'lerden başlayan, 1991'den sonra hızlanan bir süreç içinde, "sanayi kapitalizmi" döneminin sendikal mücadele modeli sürdürülemez, kendisini yeniden üretemez hale gelmiştir. Emperyalist kapitalizmin yeniden yapılanma ve SSCB'nin çözülme süreçlerine koşut ve eşzamanlı olarak "ekonomist sosyalizm"in tarihsel, toplumsal temelleri ciddi biçimde zayıflamıştır. Henüz tümüyle yok olmamıştır. Tarihsel-toplumsal her olgu gibi, geleneksel sendikal hareket ve ekonomist sosyalizm de geçmişten bugüne taşıdığı alışkanlık ve güçlerle direniyor; bir bakıma uzatmaları oynuyor. Ancak toprak kaymış, bu geleneksel oluşumlara can veren dönem esas olarak kapanmıştır. Bu genel yargıyı doğrulayan yüzlerce kanıt var. Ayrıntısına girmeden, tüm dünya için geçerli bir eğilim olarak, geleneksel sendikaların düzen içi ikili işlevlerini yitirmekte olduklarını söyleyebiliriz. Var olan sendikalar, işçi sınıfı için ekonomik mücadele/kazanım örgütü, sermaye için de işçi hareketini toplu pazarlık ve kırıntılar vererek düzene bağlamanın zorunlu aracı olma işlevlerini yeni koşullarda yeniden üreterek sürdüremiyorlar. Ciddi boyutlarda üye ve etki kaybı yaşanıyor. Geleneksel sendikal anlayış ve modellerini aşan, sendika kavramının kendisini, görev/işlev tanımından, "üyelik" koşullarına kadar sorgulayıp yeni yol ve yöntemler arayan, ev kadınlarını, işsizleri, kayıt dışındakileri, topraksızları vs. sendikalaştırmaya çalışan denemeler sendikal hareketteki tıkanmaya çıkış arayışlarıdır.

Politisizm

Burjuvazinin dayattığı ekonomi/siyaset ayrılığını, işçi sınıfını birinci dereceden ilgilendiren emek/üretim süreçlerinden, yaşamsal ekonomik gereksinmelerden kopuk, uzak bir tutumla "siyaset" yaparak tersinden pekiştiren etkili bir yaklaşım var: "Politisizm".

Politisizm, kısaca, üretim zeminini ihmal eden, ekonomik gerçeklik alanını siyaset dışı bırakan bir eğilimdir.

Devletin üretim ve emek süreçleri içindeki rolünün dikkatten kaçırılması, ona karşı mücadelenin ikinci plana itilmesi, siyasal mücadelenin devletin yasama, yürütme ve yargı erklerinde cisimleşen etkinliklerine karşı mücadele olarak algılanması politisizmin karakteristik özellikleridir.

Marx, "ekonomik mücadelenin siyasi mücadelede ifade bulmasının şart" olduğunu belirtmişti.[161]

Siyasal mücadele, ekonominin göbeğinde yer almaktadır, ayrıca ekonomik mücadele alanı Zizek'in deyişiyle siyasal mücadelelerin "şifresini kıracak anahtarı" sağlamaktadır.[162]

"Üretim ilişkileri" kavramını sınıf mücadelesini dışlayan bir ekonomi anlayışıyla ikame edenler "ekonomizm"den kaçmaya çalışırken başka bir yanlışa düşüyorlar. "Ekonomi" ile siyaset arasındaki bağlantının iyice zayıflatılması, bu kez "siyasal" düzleme hapsolmaya, "konjonktür"e bağımlılığa yol açıyor.

Politisizm, "siyaset"i, devlet etkinlikleri alanına hapsederek emek ve üretim süreçlerinin, işçi sınıfının çalışma ve yaşam ortamının dışına taşıyan, "ekonomik" sorunu işçi ile işverenin sözleşmeyle çözecekleri aldatmacasına dayanan burjuva yaklaşıma soldan destek verdiği için sorundur; tersinden ekonomizmdir. Mücadele ve müdahale alanı olarak "ekonomi"yi terk etmiş olan "siyasetçiler" politisizmin temsilcileridir.

---

161 Jacques Attali, *Karl Marx Evrensel Zihin*, Çevirenler: Martı Şahin, Melike Işık Durmaz, Turkuaz Kitap, İstanbul, Mayıs 2010, s. 215-216).

162 Slavoj Zizek, *Lenin Üzerine*, Çeviren Nilgün Aras, Encore, İstanbul, Temmuz 2004, s. 62.

Geniş anlamıyla üretimden, maddi temelden uzaklaşmış ideoloji ve siyaset üretimi kaçınılmaz olarak politisizme yol açmaktadır. Siyasal pragmatizm, radikal demokrasi, liberter ve sivil toplumculuk aynı yaklaşımdan besleniyorlar.

Ekonomizmin panzehiri, ekonomi/siyaset ikiliğini kaldıran sınıf siyasetidir. Sınıf siyasetinin bu ayrılığı etkisizleştiren kalkış noktaları, ilkesel yaklaşımları ise *Komünist Manifesto*'dan beri teorik olarak var olmuş, pratikte sınanmış, ancak bugün büyük ölçüde unutulup terkedilmiştir.

Bu bir yana, kapitalizm altında her zaman geçerli olan, işsizlik, yoksulluk, uzun ve ağır çalışma koşulları, toplumsal güvenlik yokluğu, sağlık, barınma, eğitim vb. doğrudan üreticilerin, emekçilerin çalışma ve yaşam koşullarına ilişkin sorunların işçi sınıfı kitleleri için gerçekten *yaşamsal* önem taşımasıdır.

Bugün, insanlığın tüm tarih boyunca biriktirdiği zenginliklerin, ulaşılan teknolojik düzey ve üretim kapasitesinin bu sorunların çözümünü fazlasıyla olanaklı kıldığı bir tarih döneminde, bu sorunların nasıl, hangi kaynak ve yöntemlerle, kimin tarafından çözülebileceğini tam bir açıklıkla gösterebilmek büyük önem taşıyor.

Hem devrimci/yıkıcı, hem de tüm toplumsal yaşamı yeniden yaratmaya yetenekli yönetici/kurucu bir sınıf olan toplumsal proletaryanın yaşamsal gereksinmelerini *gerçekten* karşılamak üzere girişeceği mücadele ile yeni bir toplumsal düzen arasındaki mesafe sanıldığından kısadır. Çünkü emekçi kitleler iş, ekmek ve özgürlüğü, insanca yaşamı *sahiden* elde edebilecekleri özgüveniyle mücadele ettikleri zaman önüne geçilemez, durdurulamaz bir güç olurlar.

Örnek olsun, bugün Türkiye'de, sosyal güvenlik hakkı, açlık sınırının üstünde asgari ücret, iş güvenliği, işsizlere ve çalışmayanlara aylık gelir gibi toplumsal proletaryanın, tüm emekçilerin ortak ve birleştirici istemleri üzerinden yükseltilecek toplu bir mücadele pratik olarak bugünkü düzen içi denge ve durumları altüst eder.

Sorunumuz kapitalizm koşullarında bu istemlerin gerçekçi ve uygulanabilir olup olmadığında değil başka yerdedir. Emekçi kitleler bu istemler için toplu mücadeleyi gerçekleştirecek bir sınıfsal-siyasal güç bileşimi olmadığını gördükleri, bu yüzden de bu hedefler için mücadeleyi "gerçekçi" bulmadıkları koşullarda harekete geçmiyorlar. Buradan bakıldığında, önemli bir öncelik öne çıkıyor: İşçi sınıfını devrime ve sosyalizme kazanmanın yolu, öncelikle en yaşamsal istemleri için mücadeleye kazanmaktan geçiyor.

Bugünkü durumu değişmez veri kabul edenler, işçi sınıfının "çürümüşlüğü" ve benzeri teorik kurgular eşliğinde iyiden iyiye işçi sınıfına uzak ve yabancı, "dışarıdan" siyasetlere yönelenler çıkmaz sokaklara sürükleniyorlar. Çetrefil sorunların kolay çözümü yoktur. Kolaycılık ve ikamecilik çözmeye aday olduğu sorunları daha da ağırlaştıran bir çözümsüzlüktür. Çetin görev, ekonomik/siyasal mücadelenin birliğini, sosyalist hareketle işçi sınıfı hareketinin yeniden kaynaşmasını, emek ve üretim süreçlerinin, proletaryanın *içinden* bir etkinlikle sağlamak olarak öne çıkıyor.

BÖLÜM 17

Sınıf Bilinci

Bilinen iki materyalist belirlemeyle başlayabiliriz. Maddi yaşamın üretim biçimi, genel olarak, toplumsal, siyasal ve düşünsel yaşam sürecini koşullamaktadır. Yaşamı belirleyen bilinç değildir; bilinci belirleyen yaşamdır. İnsan tarihin edilgen değil etkin öğesidir; ortam ve koşullar insanları yarattığı kadar, insanlar da ortam ve koşulları yaratırlar.

İnsan düşünen bir varlıktır. Davranmadan önce ne yapacağını, nasıl yapacağını tasarlar. Örümcek/arı ile dokumacı/mimar insan arasındaki fark ikincilerin yapacağı şeyi önce zihinde tasarlamasından gelir. Bilinç konusuna yaklaşırken referans alınması gereken birinci nokta budur. Davranış düşünceyi izler; ikisi birbirinden ayrılamaz. Düşüncelerin, hareket halindeki madde içinde, pratik içinde temelleri olduğunu görmeyen idealizmdir.

İkinci nokta: İnsan toplumsal bir varlıktır. Tümüyle insana özgü olan, iç ve dış dünyaları (toplum, doğa) içeren, ikisini de karşılıklı olarak dönüşüme uğratan bütünsel eylemlilik, üretimdir. İnsan aklının yaratıcılığı, doğada ve toplumda ayrı duran nesnelerin imgelerini, simgelerini düşüncede birleştirme, ilişkilendirme ve gerçeklikte üretme yeteneğinden gelir. İnsan zihni, beynin kendisinden, duyu organlarından, sinirlerden oluşan maddi-biyolojik, aynı zamanda manevi/duyusal bir dizgedir. Simgeleştirme, somut ve soyut şeyler arasında bağ kurma aklın işlevleridir.

İnsan aklının, öteki canlılarda bulunmayan en önemli ilk yetisi kendi varlığının farkına varmaktır. Tüm bilgi düzeneği bu farkındalığın üzerinde yükselir. Bilinç de... Bilinç kendimizle maddi çevremiz arasındaki karşılıklı ilişkinin sonucudur.

Diyalektik materyalizm varlığın farkındalıktan önce geldiği üzerine kurulmuştur. İnsan, olmayan bir şeyin değil, kendi maddi ve toplumsal varlığının farkına varır. Aklî, düşünsel, ruhsal oluşumlar, dış dürtülerle insan beyninin karşılıklı etkileşmesi sonucunda ortaya çıkarlar; bu süreç içinde insan düşüncesinde nesnel dünyanın öznel görüntüsü doğar. Maddenin hareketi, nesnel dünya, şu ya da bu biçimde, doğru ya da yanlış biçimde insan aklına yansır. Maddi gerçeğin insan düşüncesine bilgi olarak yansıması, bir dizi soyutlamalar yapmayı, yeni kavramlar, yasalar bulup geliştirmeyi gerektiren karmaşık bir süreçtir. Dahası, insan düşüncesinde geliştirilen kavramlar en iyi durumda bile, doğa ve toplumdaki hareket yasalarını ancak koşullu ve yaklaşık olarak yansıtabilir. Basit, anında ve tam bir yansıma yoktur.

Ayrıca, insan bilgisi ve algısı yalnız maddi dünyanın yansıması da değildir. Duygu, heyecan, irade, karakter, sezgi vb. öğeler de işin içine karışır. Bu da, bilinç kavramını, bilgi teorisiyle birlikte, ideoloji, toplumsal psikoloji, ekonomik ve siyasal mücadeleyle ilintisi içinde ele almayı, gerektirir.

Bu söylenenler bizi, toplumsal bilincin, toplumsal varlığın bir yansıması olmakla birlikte, ikisinin hemen hemen hiçbir durumda özdeş olmadığı düşüncesine götürür.

Öznel görüntünün nesnel gerçekliği ne ölçüde yansıttığı, temel materyalist önermeyi yanlışlamayan ama konunun düz mantıkla açıklanamayacak çetrefil yapısını ortaya koyan bir sorudur.

Üçüncü nokta: İnsanın düşünen ve toplumsal bir varlık olması dil'le bağlıdır. Dil, üretmeye yatkın biricik türün, üretmek için iş birliği ve ortak eylem yapma gereksiniminden doğmuştur. Dil'in ebesi toplumsal örgütlenmedir.

İnsan bilincini, bir ilk yaklaşım olarak doğal ve toplumsal varlık zemini üstünde yükselen; akıl, duygu, irade, karakter, heyecan, zeka, sezgi vb. tüm düşünsel ve duyusal süreçlerin *bileşkesi* olarak ortaya çıkan bir farkında olma, bilme ve davranma bütünlüğü olarak tanımlayabiliriz.

Bizde tek bir sözcükle, "bilinç"le anlatılan kavramın Osmanlıca/Arapçadaki karşılıkları şunlar: Şuur (anlama, anlayış), istiş'ar (danışma), zamir (bir şeyin içyüzü), idrak (anlama yeteneği, akıl erdirme, algılama), vukuf (anlama, bilme, bilgi, biliş), vicdan (törel bilinç; kişinin düşündüğüyle yaptığının uyumlu olup olmadığını kestirmesini sağlayan törel değerler sistemi), akide (inanç), itikat (inanma, inanç), insaf (acımaya, vicdana ya da mantığa dayanan adalet), derûn (iç, içeri, öz, gönül, yürek, ruh). Duruma, kullanış amacına ve yerine göre, bilinç sözcüğünü zaman zaman bu sayılan anlam içerikleriyle kullanıyoruz.

İngilizce sözlüklerde bilinç, *consciousness*, başlıca, "1) psikolojik ya da duyusal olguların farkına varma, algılama; 2) nesne, durum ve olguların içsel farkındalığı; 3) duyu, heyecan ve iradenin karakterize ettiği durum ve etkinlikler; 4) bir birey ya da grubun, verili bir zamanda farkında olduğu duyu, algı, düşünce, davranış ve duygular toplamı" olarak veriliyor.[163]

İngilizce, Fransızca, İspanyolca, İtalyancada "bilinç" Latince *conscius* kökünden geliyor. İki anlamı var. Birincisi, İngilizcesiyle "*sharing knowledge*" "paylaşılan bilgi" anlamına geliyor.[164] İkincisi, yine Latince *conscientia,* aynı bilgilere sahip olduklarından ötürü kişiler arasında kurulan *dayanışma*yı anlatıyor.[165]

Almancada *bewusst*, bilerek, kasıtlı olarak, bağlantıları, tehlikeleri bilerek anlamına geliyor. Bizdeki bilincin tam karşıtı sayılabilecek *bewusstsein*, "zihinsel netlik durumu, duyulara

163 *Websters Third New International Dictionary*, Merriam-Webster Inc.,1993. s. 482

164 *The Collins English Dictionary*, Second Edition 1986, Glasgow.

165 Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 1, Remzi Kitabevi, Birinci Basım, İstanbul 1976, s. 172-173.

tam egemenlik", "şeylerin ve olayların farkında olma durumu" (Wahrig). Alman *Brockhaus* Ansiklopedisi'nin *bewusstsein* maddesinde şunlar var: İnsanın içindeki ve dışındaki şeylerle ilişkisi; bilinmesi olanaklı olan şey. Kişinin kendi kimlik ve kişiliği hakkındaki çeşitli süreçlerdeki bilgisi "ben bilinci"dir. Bilincin eşiği, bilinmeyen içeriğin, bilince kavuştuğu sınırdır. *Brockhaus,* aynı maddede Kant'ın bilincin günlük deneyimle bağını ve ampirik bilincin içeriğine bakılmaksızın, bilinçlenmenin en yaygın biçimi olduğuna ilişkin sözlerini de aktarıyor.[166]

Yanlış Bilinç

Marx bilinç konusunu, esas olarak "yanlış" bilinç ve yabancılaşma bağlamında ele almış, varlığı bilinçten hiç ayırmamıştır. Yanlış bilinç, yabancılaşmış insanın bilincidir.

Marx, sınıftan ayrı, bir sınıfı oluşturan birbirleriyle ilişki içindeki bireylerden ayrı bir "sınıf bilinci" hiç düşünmemiştir.

Marx'ın yaptığı, müthiş bir eleştiri ve soyutlama gücüyle yanlış bilincin insan zihninde yarattığı yanılsama, kırılma ve çarpıtmaları başka bir mercek tutarak düzeltme, tersine dönmüş dünyayı ayakları üstüne oturtma eylemidir. Marx, bu bağlam dışında "işçi sınıf bilinci" başlığında pek az şey yazmıştır.

Zihinsel emekle fiziksel emeği ayıran iş bölümü, bilinci dış dünyanın, toplumsal pratiğin insan zihnine bire bir yansıması olmaktan çıkarmış, düşüncelerin pratiğe yabancılaşması sürecini başlatmıştır.

Yanlış bilincin tek kaynağı, egemen sınıfın manipülasyonları, gizemciliği değildir. Böyle sanmak büyük bir yanılgı olur. "Yanlış bilinç", iç mantığı olmayan, kendi içinde tutarsız bilinç demek değildir. Yanlış bilincin kökleri sınıf mücadelesinden önce, sınıf uzlaşmazlığının doğmasına da yol açan tarihsel ve kültürel koşullardadır. Toplumsal sınıf egemenliğinin belli bir biçimi, tarihsel olarak gerekli olduğu ölçüde, egemen sınıflar in-

166 *Brockhaus Enzyklopadeie*, 1988, Band 2, s. 248.

sanlığın çıkarlarını gerçekten temsil etmişti.Üretici güçler, verili üretim ilişkilerine başkaldırdığı zaman, ancak o zaman bir toplumsal devrim çağı açılır ve işte o zaman egemen sınıfın tarihsel haklılığı tarihsel bir mazerete dönüştü.

Marx'tan okuyalım:

> [Emeğin] ürünleri kendi eseri olarak kavraması ve kendi gerçekleşme koşullarından koparılmışlığını bir sakatlık, bir zor eseri, bir şiddet eylemi olarak değerlendirmesi muazzam bir bilinçtir ve bizzat sermayeye dayalı üretim tarzının ürünü olan bu bilinç, tıpkı kölenin bir başkasının mülkü olamayacağının bilincine, bir kişi olma bilincine varmasıyla kölelik kurumunun salt yapay ve yozlaşmış bir varlık haline gelmesi ve üretimin temeli olma niteliğini uzun süre sürdürmesinin imkânsızlaşması gibi, aynı zamanda bu üretim tarzının ölüm çanlarının çalmaya başlaması demektir.[167]

Kapitalist sömürü, öteki sömürü biçimlerinden daha karmaşıktır. Örneğin, emeğin karşılığı kapitalizmde, kölecilikte olduğundan çok farklı görünür:

> Ücretlilik sistemi temeli üzerinde, *ödenmemiş emek* bile, *ödenmiş* emek gibi görünür. *Kölelikte* ise durum tam tersinedir: emeğinin ödenmiş bölümü bile ödenmemiş emek gibi görünür. Çalışabilmesi için kölenin elbette ki yaşaması ve işgününün bir bölümünün kendi varlığını sürdürmesinin değerini karşılamaya gitmesi gerekir. Ama, köle ile efendisi arasında sonuca bağlanmış bir pazarlık olmadığından, her iki yan arasında alış ve satış işlemi bulunmadığından, köle, kendi emeğinin tümünü, hiçbir karşılık almadan veriyormuş gibi görünür.[168]

Kapitalist üretim ve egemenlik biçiminin gelişmesiyle birlikte, gerçekliği perdeleyen "mistik" tül çok katmanlı bir örtüye dönüşmüş, yanlış bilinç düşünce ve davranış biçimlerinin her hücresine sinmiştir.

---

167 K. Marx, *Grundrisse*, Birikim Yayınları, Birinci Basım, Haziran 1980, sayfa:502-503.

168 K. Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret Fiyat ve ve Kâr*, Çeviren Sevim Belli, Sol Yayınları, Sekizinci Basım, Ankara, 2008, s. 122.

Burjuvazinin kendisi, kısmi ve parçalı bir dünya görüşü geliştirmiştir. Egemen sınıfın düşünceleri toplumda egemen düşüncelerdir ve kapitalist toplumun bireysel işçiye doğrudan görünüş biçimi de parçalıdır.

Yanlış bilince karşı eleştirel etkinlik, ilişkilerin ve olguların ilk bakışta görünmeyen, ya da yanlış görünen derindeki özünü, bilim yordamıyla ortaya çıkarmaktır. Buna, "bilimsel" ya da "teorik" üretim diyebiliriz.

Öte yandan, yanlış bilincin, parçalı egemen sınıf aklının, bu ikisinin anlatımı olmak üzere kapitalist dünya görüşünün toplumsal çapta etkisizleştirilmesi yalnızca giz yumaklarının çözülmesiyle (bilimsel, teorik deşifrasyonla) olanaklı değildir. Etkisizleştirmek için karşıt etki yaratmak, bunun için de karşıt dünya görüşünü yaymak, eylemli biçimde maddi güce dönüştürmek gerekir!

İdeoloji

"İdeoloji" kavramı Marx ve Engels tarafından ağırlıklı olarak, en başta din olmak üzere yanlış bilinçle özdeşleştirilmiş, gerçekliğin ancak tersyüz edilmiş bir yansıması olarak işlenmiştir. Oysa, ideoloji başka anlamları da olan, özellikle de günümüzde sınıf mücadelesi ve bilinç başlıklarında son derece işlevli bir kavramdır.

"İdeoloji", sınıf mücadelesinin en önemli, en yaşamsal *alanlarından* biridir.

Marx ve Engels de, ağırlıkla yukarıda özetlediğim biçimde kullanmakla birlikte, "ideoloji" kavramını bu anlama kilitlememişlerdi.

Engels, ideoloji alanının bağımsız tarihsel gelişmesini kabul etmemelerinin, bu alanın *tarihsel etkisini* reddetmek anlamına gelmediğini yazmış ve "Tarihsel bir etkenin, sonunda başka ekonomik olgular tarafından yaratılır yaratılmaz, kendisinin de bir etki yarattığını ve çevresi ve kendi öz nedenleri üzerinde etki-

li olduğunu" eklemişti.[169] İdeolojinin bağımsız bir gelişme alanı yoktur; ancak tarihsel bir durum maddi/nesnel olgu ve ilişkiler tarafından bir kez yaratıldıktan sonra ideoloji tarihsel bir etkiye sahip olabilir. Kapitalist üretim biçiminin gelişimi, Engels'in altını çizdiği bu yönü daha da öne çıkarmış, ideoloji alanını sınıf mücadelesinin en kritik konularından biri durumuna getirmiştir.

Marx da *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın 1859 tarihli önsözünde, insanların ekonomik üretim koşullarının maddi altüst oluşu ile ortaya çıkan üretim ilişkileri ile üretim güçleri arasındaki çelişkinin bilincine hukuksal, siyasal, dinsel, artistik ya da felsefi *ideolojik biçimler* içinde vardıklarını yazmıştır.[170]

İdeoloji sözcüğü, Yunanca *idea-logos* kökünden türetilmiştir. *İdea*, "görünen biçim" demektir. Bunlardan esinlenerek ideolojinin kök anlamının "bilgi" anlamındaki *logos* eki ile birlikte "görme bilgisi" ya da "görme bilimi" olduğunu düşünebiliriz. Böyle düşünmek son derece ufuk açıcıdır. Çünkü, sınıf kitlesinin birlikte davranmasının ilk koşulu, kendisini ve dünyayı ortak bir bakışla *görmesi*; öteki sınıf üyeleriyle düşünsel-kültürel bir temelde *bağlanmasıdır*. İdeoloji, sınıf bireylerini düşünce yoluyla birbirine bağlayan, birlikte davranmaya, mücadeleye yönlendiren düşünsel, psikolojik ve kültürel ortak bakış açısıdır.

Tek bir tanıma sığmayacak bir kavram olduğunu düşünmekle birlikte, ideolojinin yukarıda altını çizdiğim yönünü yalın ve çarpıcı biçimde aktaran bir alıntıya yer vereceğim: "İdeoloji, basitleştirilmiş, karşı ve düzeltici eğilimlerinden arındırılmış, halklaştırılmış anlamında vulgarize edilmiş bilim olarak ortaya çıkıyor. Kütlenin, en kestirme ve bulandırılmamış bir biçimde dünyayı görmesini sağlıyor."[171]

---

169 Engels'in Berlin'deki F. Mehring'e yazdığı 14 Temmuz 1893 tarihli mektup. Karl Marx-Frederick Engels, *Selected Works in three Volumes*, Cilt III, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 497.

170 Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Altıncı Basım, Ankara, Ekim 2005, s. 39.

171 Yalçın Küçük, *Kürtler Üzerine Tezler*, Dönem Yayınevi, Ankara, Ağustos 1990, s. 21

İdeoloji bilim değildir. Ancak, ideoloji "bilimsel" olabilir.

Bilinç ve eylem, gerçekliğin eksiksiz ve mutlak bilgisiyle değil, bu gerçekliğe, sınıfsal bakış ve yön duygusuyla yaklaşan ideolojiler aracılığıyla mayalanıyor. İdeoloji, sınıf bütününün tek bir görüş altında kalıba sokacak bir torna tezgâhı değildir. Her insan toplumunda olduğu gibi, proletaryanın büyük "bütün"ü de farklı/çeşitli düşünce ve güdülerle düzensiz ve çoğul biçimde devinen öğelerden oluşur. İdeoloji, bu öğelere açık ve ortak bir bakış açısı sağlayan düşüncelerin en genelleştirici toplamı, daha doğrusu bileşkesidir. Tekçilik, sermaye hareketinde olduğu ve erk tutkunu solcu siyasetçiler tarafından da heveslenildiği gibi, "tekel"e değil, parçalanmaya, soyutlanmaya götürür.

Proletarya kitlesi söz konusu olduğunda, yalnızca teorik, hattâ ideolojik üretimin kendiliğinden bilinç aşılama ve hele de taşıma gücü yoktur. Teori ve ideolojinin önemi ve gücü, esas olarak *siyaset ve hareket* üzerinden edinilecek bilincin, yanlış bilinç gizlerini çözecek, egemen düzeninin tarihsel mazeretini çürütecek temel düşünsel donanımı, deyim yerindeyse sınıfsal birliğin proteinini (yapıtaşını) sağlamasından gelir.

Buradan bakıldığında, proletaryanın sınıf bilinci, kitlesel düzeyde ideoloji, siyaset ve eylem üçlüsü dolayımıyla oluşur. Buna döneceğim.

Bundan önce, iki soruyu tartışmamız gerekiyor. Bir: Sınıf varlığı, sınıf bilincine ne ölçüde kaynaklık eder? İki: İşçi sınıfına bilincin dışarıdan taşınması ne demektir, nasıl anlaşılmalı, nasıl değerlendirilmelidir?

Sınıf Bilincinin Kaynağı

İşçi sınıfının üretimdeki yerinin ve toplumsal yaşam koşullarının bu sınıfın bilincinin oluşmasındaki kaynak rolüne Marx ve Engels *Alman İdeolojisi* 'nde değinmiş, tarih anlayışlarının sonuçlarını özetlerken birinci olarak şunu yazmışlardı:

> 1. Üretici güçlerin gelişmesinde, mevcut ilişkiler çerçevesinde ancak zararlı olabilen, artık üretici güçler olmaktan çıkıp yıkıcı güçler haline gelen (makineler ve para) üretici güçler ve dolaşım araçlarının doğduğu bir aşama gelir; nimetlerinden yararlanmadan toplumun tüm yükünü taşıyan, toplumdan dışlanmış ve öteki sınıflara karşı en uzlaşmaz bir karşıtlığa mecbur edilmiş olan bir sınıf doğar, köklü bir devrim için gerekli bilinç, komünist bilinç, bu sınıfın durumunu gösterdiklerinde başka sınıflar arasında da doğabilecek bu bilinç, toplumun çoğunluğunu oluşturan bu sınıfın içinden fışkırır.[172]

İngilizce "to emanate" fiilî Türkçe'ye "fışkırmak" yerine "kaynaklanmak", "çıkmak" "yayılmak", "neş'et etmek" olarak da çevrilebilir. Bu alıntıdaki önemli ileti, komünist bilincin kaynağının, deyim yerindeyse cevherinin proletaryada olduğu vurgusundadır. Yoksa, gelişmiş biçimiyle komünist bilincin sınıfın geniş gövdesinden, kendiliğinden çıkacağı kastedilmemiştir. Marx ve Engels'in böyle düşünmediklerini, birkaç cümle sonra yazdıklarından açıkça anlıyoruz:

> Komünist bilincin kitlesel ölçekte üretilmesi ve davanın kendisinin de başarısı için insanların, ancak pratikteki bir hareketle, *bir devrimle* kitlesel bir değişikliğe uğratılması zorunludur; bu devrim demek ki, yalnızca *egemen* sınıfı devirmenin tek yolu olduğu için değil, aynı zamanda onu *deviren* sınıfa eski sistemin kendisine bulaştırdığı pisliklerden kurtulmak ve toplumu yeni temeller üzerinde kurmaya uygun hale getirmek olanağını ancak bir devrim vereceği için zorunludur.[173]

Bu iki alıntıdaki görüşleri bir kez daha kendi cümlelerimizle özetleyelim: Bir: Marx ve Engels'e göre devrimin toplumsal maddesi proletaryadır ve komünist bilinç, bir cevher, bir gizil güç olarak proletaryanın *içindedir*. İki: Komünist bilincin kitlesel ölçekte, aynı anlama gelmek üzere proletarya düzeyinde üretilmesi için devrim düzeyinde bir pratik değişiklik gerekmektedir.

---

172 Karl Marx-Frederick Engels, *Selected Works*, in three volumes, agy. 1. Cilt, s.40.

173 Agy. s. 41.

Devrimin kitlesel ölçekte en köktenci değiştirici olduğundan kuşku yok.

Peki, proletarya, kendisini de kökten değiştirecek devrim için gerekli bilinç ve hareketlilik düzeyine nasıl erişecektir? Marx ve Engels'e göre, bu komünist bilincin kitlesellik kazanması kendi kendine mi olacaktır? Bir öncü hareketine hiç mi gerek yoktur? Marx ve Engels'in yaklaşımlarını böyle yorumlamak kanımca hem yanlış, hem de onlara haksızlık olur. Şöyle yorumlanmalıdır: İnsanları kitlesel değişikliğe uğratacak olan devrimdir ve devrim, elbette belli nesnel koşullar temelinde, ama son çözümlemede insan eylemiyle gerçekleşir. Öyleyse, işçi sınıfı kitlesinin bilincini değiştirerek onu devrimin öznel ve aktif öğesi durumuna getirme mücadelesinin hem devrim öncesinde, hem devrim sonrasında sürdürülmesi gerekir. Düğüm noktası bu çerçevedeki komünist önderlik ve yol açıcılıktır. Komünist yol açıcının görevi, kendi tekelinde tuttuğu bilinç öğesini sınıfına taşımak değil, *siyasal bilincin sınıf içinde kendi iç dinamiğini yaratacak biçimde mayalanmasına hizmet ve aracılık etmektir*. Mayanın maddesi işçi sınıfı içindeki öncü öğelerdir; mayalanacak olan, bağrında devrimci bilinç öğeleri barındıran proletaryadır; mayayı çalması gereken komünist siyasal etkinliktir.

Bu açıklamalara karşın sorun karmaşıklığını sürdürüyor. Proletaryayı oluşturan gerçek insanların, olağan koşullarda proleterliği bireysel bir gelişme ve kurtuluş olarak yaşamaları neredeyse olanaksızdır. Bireysel kurtuluş ile toplumsal kurtuluş arasındaki mesafe, birincisi devrimci durum koşullarında, ikincisi sınıfın yalnız alternatif iktidar odağı olarak değil, aynı zamanda farklılaşmış bir toplumsal ilişkiler ağı içinde örgütlenip hareket edebildiği durumlarda kapatılabiliyor.

Ne Yapmalı? yazarı Lenin bilincin kaynağı, komünist bilinç sorunuyla başka bir bağlamda ilgilendi ve 1900'ler Rusya'sındaki somut durumunun somut çözümlemesini yaparken şunları yazdı:

> "Kendiliğinden öğe"den söz edecek olursak, kendiliğinden olarak kabul edilmesi gereken şey her şeyden önce grev hareketleridir. Ama kendiliğindenlik var, kendiliğindenlik var. Yetmişlerde ve altmışlarda (ve hatta 19. yüzyılın ilk yarısında) Rusya'da grevler olmuş ve bunlara makinelerin "kendiliğinden" tahribi eşlik etmişti. Bu 'isyan'larla karşılaştırıldığında doksanların grevleri, bu dönemde işçi sınıfı hareketinin kaydettiği ilerlemeyi işaret ettiği ölçüde 'bilinçli' olarak bile tanımlanabilir. Bu, "kendiliğinden öğe"nin özünde *embriyonik biçimde* bir bilinçlilikten başka bir şey olmadığını göstermektedir. İlkel isyanlar bile, belli ölçülerde bilinç uyanmasının anlatımıydı.[174]

Lenin, bilincin proletaryanın "kendiliğinden hareketi" içinde ancak tohum olarak var olabileceğini savunmuştu.

Daha fazla alıntıya başvurmadan özetlersek, Lenin bir yandan ekonomik mücadelenin kendiliğinden yalnızca sendikal bilinç ürettiğini son derece açık ve kesin biçimde formülleştirirken, belli koşullarda sınıf mücadelesinin "kendiliğinden" sınıf bilincinin "embriyonik" biçimlerini de ürettiğini, işçiler arasında siyasal "bilinç kıvılcımları" yarattığını kabul etmektedir.

Lenin, başka bir çalışmasında sosyalizm mesajıyla proletaryaya "gelen" komünistlerin, orada "sosyalizme doğru içgüdüsel bir dürtüyle" karşılaştığını yazıyor[175]; hemen arkasından Kautsky'nin cümlesini ekliyor: "Proletaryayla birlikte, hem bu sınıfın kendi arasında, hem de proletaryanın bakış açısını benimseyenler arasında sosyalizm yönünde bir eğilim ortaya çıkar, sosyalizme doğru bir dürtünün doğuşu böyle açıklanır."[176]

Bu aktarmalar, Marx-Engels'le Lenin'in yaklaşımları arasındaki benzerlik ve farkı açık biçimde ortaya koyuyor. Marx ve Engels, komünist bilincin proletaryadan fışkıracağını belirtirlerken, Kautsky'nin etkisindeki Lenin açıkça, altını çizerek "işçiler arasında sosyal-demokrat bilincin *olamayacağını*"[177] söylü-

174 Lenin, *Toplu Yapıtlar*, agy. s.374.

175 Lenin, *Toplu Yapıtlar*, Cilt:9, s. 388.

176 Agy.

177 Agy. Cilt:5, s. 374-375.

yor. Öte yandan, Kautsky'nin görüşlerinden uzaklaştığı ölçüde, gördüğümüz gibi, proletarya saflarında "sosyalizme doğru bir dürtü" olduğunu, kendiliğinden hareket içinde bilincin embriyonik biçimlerinin doğabileceğini belirtiyor.

Eğer bu noktada kalsaydı, bu vurgu farkları çok önemli sayılmayabilir, gündemimize de girmezdi.

Sav ve gerekçelerin bu noktada kalmadığını, farklılığın komünist bilincin kim tarafından üretileceği, proletaryanın bu bilinci nasıl kazanacağı boyutlarına vardığını, "içeriden mi, dışarıdan mı?" tartışmasına büyüdüğünü biliyoruz.

Neyin Dışından?

Lenin *Ne Yapmalı?* da "dışarıdan" sözcüğünü iki anlamda kullanıyor.

Bir: Proletaryanın sınıf bilinci ekonomik-sendikal mücadelenin, işverenlerle işçiler arasındaki ilişki alanının *dışından*, bütün sınıf ve katmanların devletle ilişkiler alanından, bütün sınıfların birbirleriyle ilişkiler alanından doğar. Lenin'in kendi sözleriyle ve somutlaştırılmış biçimiyle şöyle:

> Bir işçinin sosyalist olabilmesi için, toprak sahibi ile papazın, yüksek memur ile köylünün, öğrenci ile serserinin ekonomik doğaları, toplumsal ve siyasal özellikleri konusunda açık seçik bir düşünceye sahip olması, onların güçlü ve zayıf yönlerini bilmesi, her sınıf ve katmanın bencil özlemlerini gizlemek için kullandığı bütün parlak ve boş sözlerin anlamını kavraması, kurumların ve yasaların hangi çıkarları nasıl yansıttığını anlaması gerekir. Ama bu 'açık tablo', herhangi bir kitaptan edinilemez.[178]

Buradaki "dışarıdan"lık vurgusunun sonuna dek doğru ve yerinde olduğunu düşünüyorum. Burada, daha önce de dikkat çektiğim[179], Lenin'le Kautsky arasındaki kritik önemdeki formülasyon farkını bir kez daha anımsatmak istiyorum. Kautsky'nin

178 Agy, s. 413.

179 Haluk Yurtsever, *Özgürlük ve Örgütlülük*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s. 220

"dışarıdan"ı ile Lenin'inki aynı değildir. Kautsky, "sınıf mücadelesinin dışından" derken, Lenin "ekonomik mücadelenin, işçi ile işveren arasındaki mücadelenin dışından" demektedir. [180] Bu, dikkatlerden kaçan, son derece önemli bir farklılıktır.

İki: Lenin'e göre, sosyalist bilinç, proletaryaya dışarıdan, yani burjuva aydınları tarafından üretilip taşınabilir. Bu yaklaşım ise son derece sorunludur.

Lenin'in Kautsky'den *Ne Yapmalı?*'ya aldığı bölümü okuyalım:

> Modern sosyalist bilinç, yalnızca derin bilimsel bilgi temeli üzerinde ortaya çıkabilir… Bilimin taşıyıcısı proletarya değil, burjuva intelijansiyasıdır, modern sosyalizm bu katman bireylerinin zihinlerinden çıkmıştır; sosyalizmi entelektüel olarak daha gelişmiş olan ve koşulların izin verdiği yerlerde proleter sınıf mücadelesine sokan proleterlere iletenler de bu burjuva aydınlardır. Demek ki, sosyalist bilinç, proleter sınıf mücadelesine dışarıdan [von aussen Hinein getragenes] getirilen bir şeydir, onun içinden kendiliğinden doğan [urwüchsig] bir şey değildir.

Kautsky, başka bir yazısında taşınacak bilinci açıkça "sosyalist teori" olarak tanımlıyor: "Ne olursa olsun, bilim bugün hâlâ mülk sahibi sınıfların bir ayrıcalığıdır. Proletarya kendi hesabına geçerli bir *sosyalist teori* (abç-HY)yaratmaya yetenekli değildir. Böyle bir teori ona taşınmalıdır."[181]

Lenin, burada da Kautsky'den ayrılıyor. Proletaryaya taşınacak olanın teori ya da bilim değil, sınıf mücadelesinin bütünsel bilgisi anlamındaki *siyasal sınıf bilinci* olduğunu savunuyor. Kautsky'den aktardığı paragrafın hemen ardından ilişkiyi "bilim" ya da "teori" kavramlarıyla değil, "ideoloji" kavramıyla irdeliyor: "Emekçi kitlelerin hareket süreci içinde kendi başlarına formüle edecekleri bağımsız bir ideolojiden söz edilemeyeceğine göre *tek* seçenek şudur: Ya burjuva ideolojisi, ya sosyalist ideoloji.

180 Lenin, agy. Cilt 5, s. 422.

181 Aktaran: Dick Geary, *Karl Kautsky*, Manchester University Press, Manchester 1987, s. 31.

İkisi arasında bir orta yol yoktur... Öyleyse, *herhangi* bir biçimde sosyalist ideolojiyi küçümsemek, *ona birazcık olsun yan çizmek*, burjuva ideolojisini güçlendirmek anlamına gelir."[182] Yukarıdaki çözümlemelerimiz ışığında ideolojiye vurgunun sınıf bilinci açısından "bilim" ve "teori"ye oranla daha doğru bir kavram tercihi olduğu açıktır.

Nasıl tanımlanırsa tanımlansın, bilincin burjuva aydınlar tarafından *üretilip*, bir yönerge gibi proletaryaya *aktarılacağı* düşüncesi, bunu Lenin de söylemiş olsa, doğru ve Marksist bir görüş değildir.

Birincisi, bilinç doğası gereği salt *üretilecek* bir bilgi dizgesi değil, bizzat sınıfın içinden *üreyen* bir düşünce, algılama, farkındalık vb. toplamı, bileşkesidir.

İkincisi, bilim, ideoloji vb. "bilinç" etiketiyle kalıplanıp "taşınacak" bir şey değil, sınıf içindeki düşünsel, içgüdüsel ve kültürel oluşumlarla *etkileştikleri* ölçüde kitlelere sinen bilgi birikimidir; "girdi" dir. Tarihsel ve pratik olarak baktığımızda da, proletaryanın burjuva ya da Marksist aydınların denetiminde edilgen bir yığın olmadığını, durgun gökte çakan şimşek örneği beklenmedik eylemlilik ve patlayışlar gösterdiğini görüyoruz. Başı sonu belirsiz, mekanik, dışarıdan bilinç taşıma yaklaşımı, sınıfın devrimci çıkışlarını görmeye, onunla bağlanmaya engel olan bir göz bağıdır.

Öte yandan, bu bilgi birikimi, ne tarihsel, ne de güncel olarak salt burjuvaziye, burjuva aydınlarına aittir. Geçerken, insanlığın bilgi birikiminin burjuva aydınlanmacılığı dönemi dışında burjuvaziye mal edilemeyeceğini, kapitalist sınıfın egemenliğiyle birlikte bu sınıfa bağlı aydınlar tarafından işçi sınıfı hayrına hiçbir üretim yapılmadığını, eğer yapılmışsa da bu kişilerin sınıfsal kopma ve sapma içinde, bir tür "imalat hatası" olduğunu kaydedelim.

182 Lenin, agy, Cilt 5, s. 384.

Aydın: Aracı mı, Taşıyıcı mı?

Bu kayıt şimdilik bir yana, zihinsel emek ve aydınlar her zaman önemli olmuşlardır. Bizzat Marx ve Engels 1848 Avrupa Devrimi'nin yenilgiyle sonuçlanmasından ve Komünist Birlik'in 1852'de dağılmasından sonra kendilerini "parti"nin teorik temsilcileri olarak görmüşlerdi. Marx'ın bu tarihten de önce 1846-1847 kışında yazdığı *Felsefenin Sefaleti* kitabındaki aşağıdaki sözleri teorisyenleri sınıfsal köklerine göre değil, sınıfsal tercih ve üretimlerine göre ayırdığını gösteriyor:

> İktisatçılar nasıl burjuva sınıfının bilimsel temsilcileriyseler, sosyalistler ve komünistler de proleter sınıfın teorisyenleridirler... [B]u teorisyenler, ezilen sınıfların isteklerini karşılamak üzere sistemler uyduran ve canlandırıcı bir bilim bulmaya çalışan ütopyacılardır ancak. Ama tarih ilerledikçe ve onunla birlikte proletarya savaşımının çizgileri daha da belirginleştikçe, bunların kafaları içinde bilim aramalarına artık gerek kalmaz; gözlerinin önünde olup biteni saptamaları ve bunun sözcüsü durumuna gelmeleri yeterlidir. Bilim aradıkları ve sistemler kurmakla kaldıkları, savaşımın başlangıcında kaldıkları sürece sefaletin içinde sefaletten başka bir şey bulamazlar, *sefaletin içinde eski toplumu alaşağı edecek devrimci, yıkıcı yönü göremezler.* (abç-HY)Tarihsel hareketin bir ürünü olan bilim, bir andan sonra kendisini bilinçli olarak tarihsel hareketle birleştirmiş, doktriner olmaktan çıkmış ve artık devrimci olmuştur.[183]

Bilimin işlevi kafanın içinde değil, gerçek dünyada olup biteni, yani yanlış bilinçle ters yüz edilmiş dünyayı saptayıp dillendirmek olarak tanımlanmış oluyor. Tek ve evrensel bilim olan tarih bilimi, eski toplum içindeki devrimci/yıkıcı yönü gördüğü zaman devrimcileşecektir. Bilim, tarihsel hareketin ürünüdür, kendisini bilinçli olarak tarihsel hareketle birleştirerek devrimcileşecektir.

Marx'ın yukarıdaki sözlerinden başka sonuçlar çıkaranlar da var. Örneğin, Metin Çulhaoğlu şunları yazıyor:

183 K. Marx, *Felsefenin Sefaleti*, Çeviren: Ahmet Kardam, Sol Yayınları, Beşinci Basım, Ankara 1999 s:123-124.

> ...sınıf mücadelelerinin yaklaşık 200 yıllık tarihinin, dışarıdan bilinç vurgusunun haklılığını kanıtladığını, Lenin'in bu yöndeki ısrarının bugün daha geçerli olduğunu düşünüyorum. Örneğin Marx'ın aydınlara sınıf mücadelelerinde biçtiği rol, en azından 1847 yılında aşırı nesnelci, bu nedenle de yüzeyseldir. Marx'ın bu döneminde, aydına düşen misyon, ütopyacılık ve 'yalın sözcülük' dışında, aracılıkla ilgili bir içerik taşımaz. Sınıf mücadelesi yeterince gelişmemişse, aydın en çok ütopyacılık yapabilecektir. Sınıf mücadelesinin geliştiği dönemde ise, sınıfın yalın sözcülüğü dışında, aydına zaten yapacak iş kalmayacaktır.[184]

Çulhaoğlu'nun dışarıdan bilinç konusundaki ısrarı nedeniyle Marx'a haksızlık yaptığını düşünüyorum. Marx yukarıdaki sözleriyle o dönemler çevresinde çokça bulunan, toplumu maddi çıkar ve karşıtlıkların değil, düşünce karşıtlıklarının alanı olarak gören, salt akıl yürütme yoluyla karşıtlarını ikna edeceklerine inanan ütopik sosyalistleri, dikkatleri güncel siyasal pratik görevlerden uzaklaştırdıkları için eleştiriyordu. Marx için, büyük olasılıkla tasarlanmasından, düşlenmesinden kendisinin de heyecan duyacağı güzel bir geleceği düşünmekten daha önemli olan, o geleceğin önündeki engelleri kaldıran, çelişkileri çözen pratik eleştirel etkinlikti. İkincisi, "olup biteni saptamak ve sözcülüğünü yapmak" Marx'ın başka zaman ve yerlerde söyledikleriyle birlikte düşündüğümüzde maddenin hareketinin ilk bakışta görünmeyen derindeki özünü saptamaktır ve bu hiç de "yalın sözcülük" değildir. Marx'ın, proleter sınıfın teorisyenleri olarak tanımladığı, kendisini de içlerinde saydığı sosyalist ve komünistlerin teorik çalışmalarını küçümsediğini düşünmemiz için hiçbir neden yoktur. Ve üçüncüsü, sınıf mücadelesinin proletaryanın mücadele çizgileri belirginleştikçe kendi dışında bir "aydın" kategorisine yapacak iş bırakmaması komünistlerin tutkuyla bağlı kalmaları gereken bir amaçtır. Komünist teorisyen ya da aydınların sınıf mücadelesi bağlamındaki amaçları, kendilerini bir sınıf gereksinimi olmaktan çıkarmaktır.

184 Metin Çulhaoğlu, agy. s.27.

Toparlamak gerekirse, Marx ve Engels komünist bilincin sınıf mücadelesi pratiği içinde doğacağını, devrimle yığınsal ölçekte mayalanacağını savunmuş, komünizmi "bugünkü durumu ortadan kaldıran gerçek hareket" olarak tanımlamış ve hareketin koşullarının ve bilincinin "fiilen varolan öncüllerden" doğacağını savunmuşlardır.

İşçi sınıfının konumunu benimseyerek proletarya saflarına katılan aydınlara Marx ve Engels'in hiçbir rol biçmedikleri doğru değildir. Biçtikleri rol işçi sınıfına dışarıdan bilinç taşımak değil, *eğitim öğeleri* getirmektir.

"Şimdiye kadar egemen olan sınıftan insanların da savaşkan proletaryaya katılmaları ve ona eğitim öğeleri getirmeleri, gelişmenin akışında yeri olan kaçınılmaz bir olaydır. Bunu *Manifesto*'da açıkça söyledik. Ancak bu konuda iki şey belirtmek gerekir:

> Birincisi, bu kişiler, proleter harekete yararlı olmak için gerçek eğitim öğelerini de birlikte getirmek zorundadırlar...
>
> İkincisi, başka sınıflardan böylesi kişiler proleter harekete katılırsa, ileri sürülecek ilk koşul, bunların burjuva, küçük-burjuva vb. önyargıların kalıntılarını birlikte getirmemeleri, proleter görüş biçimini olduğu gibi benimsemeleridir...
>
> (...)
>
> Enternasyonalin kuruluşunda şu savaş çağrısını kesinlikle formüle ettik: İşçi sınıfının kurtuluşu, işçi sınıfının kendi eseri olmalıdır. Öyleyse biz, işçilerin kendi kendilerini kurtarmaya yetecek düzeyde yetişmediklerini ve insan sever büyük ve küçük-burjuva yoluyla ancak tepeden inme kurtarılmaları gerektiğini açıkça söyleyen kişilerle aynı yolda olamayız.[185]

Bu anlatımlar son derece açık, bu yaklaşımın proletaryaya sınıf bilincinin burjuva aydınları tarafından üretilip taşınacağı görüşüyle arasındaki fark ise bıçak kadar keskindir.

---

185 August Bebel, Wilhelm Liebknecht, Wilhelm Bracke'ye vb. Genelge Mektup (K. Marx/F. Engels, Londra, 17-18 Eylül 1879), K. Marx, F. Engels, *Selected Works* in three Volumes, agy. s.92-95.

Burjuva aydınlar eliyle dışarıdan bilinç taşıma konusunun tartışılacak daha birçok yönü var. Örneğin, burjuva aydınların bilinç taşıma misyonunun sosyalist hareketin doğuş dönemleriyle sınırlı olduğu, sonradan bu görevin proletaryanın kolektif iradesinin temsilcisi ve sözcüsü olan parti tarafından yerine getirildiği/getirileceği söylenmiş, kapitalizmin gelişmesinin, proletaryanın geleneksel küçük burjuva aydınları da içine alarak büyümesinin "sınıfın dışından" bilinç üretilmesi/taşınması gereğini ortadan kaldırdığı savunulmuştur. Bu savlarda doğruluk payı olmakla birlikte, sorunun esası sınıf bilincininin kaynağı ve kavranışı noktasındadır.

Bu tezi savunanın Lenin olması ve Türkiye'de konunun hep "örgütlenme" konusunda tartışılması Türkiye solcuları arasında bu konuya özel bir duyarlılık ve kırılganlıkla yaklaşılmasına yol açmıştır. Oysa, ikinci anlamıyla dışarıdan bilinç taşıma yaklaşımı bizzat Lenin'in bu ölçüde önem verip, her şeyi üzerine bina ettiği bir temel görüş değildi.[186]

Bu konunun asıl önemi, Lenin sonrası dönemde proletaryaya bilincin dışarıdan ve aydınlar eliyle taşınması yaklaşımının bir söz kalıbı ve bir tür "aydın politisizmi" durumuna getirilmesinden kaynaklanıyor. Lenin, "entelijansiya" terimini dünya siyaset yazınına sokan bir ülkenin, ağabeyinin de içinde olduğu bir

186 21 yıl önce 1990'da, *Sınıf ve Parti*'nin ilk baskısında (Dönem Yayınevi, Ankara, Nisan 1990, s. 62) şunları yazmıştım: Lenin'in *Ne Yapmalı*'da, o çalışmasının önemli bir vurgusu olarak altını çizdiği "bilincin dışardan taşınması" fikrinin dondurulması ve bu fikirden çıkarak işçi sınıfının bilincinin doğruyu "elinde tutan" bir aydın grubunun ya da parti önderlerinin bilincine eşitlenmesi yanlış bir çıkarsamadır. Böyle olmasında Lenin'in en önemli çalışmalarından olan *Ne Yapmalı*'nın tek yönlü ve çoğu zaman tek başına okunmasının katkısı var. Türkiye devrimci hareketinde örgütlenme sorunlarına büyük bir öncelik verilmiştir. Lenin'in *Ne Yapmalı?*'da örgüt teorisini ve özellikle bilincin dışardan taşınması fikrini geliştirmesi böyle bir öncelikle üst üste düşünce, *Ne Yapmalı?* bütün sorunları yanıtlayan bir reçete gibi algılanmıştır. Oysa kitabın böyle algılanmaması gerektiğini söyleyen bizzat Lenin'in kendisidir. 1907'de bir yayınevinin yazılarını topladığı kitaba yazdığı Önsöz'de şöyle diyor: "*Ne Yapmalı*'da ekonomistler tarafından bozulup bükülenin düzeltilmesini söyledim... *Ne Yapmalı?* ekonomist çarpıtmaların tartışmalı bir düzeltilmesidir ve broşüre bundan öte bir önem vermek yanlıştır." Lenin, *Toplu Yapıtlar*, Cilt 13 s.107-108.

avuç Narodnik aydının Çarlığa karşı özveriyle mücadele ettiği toprakların çocuğudur. Dolayısıyla, Lenin'in "dışarıdan bilinç temasına *Ne Yapmalı* 'da bu denli vurgu yapmasının nedenleri arasında, Rus aydınında daha da belirginleşen aracılık sendromunun payı"[187] olmalıdır.

Özetle komünist bilinç, bilimsel, teorik, ideolojik ve siyasal etkinliklerin toplam ürünü olarak var olabilir ve ancak hareket ve eylemlilik kanallarından proletaryaya ulaşabilir; proletarya komünist bilince bilim ve teori aracılığıyla değil, kendi içinden ve dışından ideolojik-siyasal etkileşim ve hareketlilik içinde ulaşabilir.

"Zamanın ruhu" ve toplumsal psikoloji de genel olarak bilincin, özel olarak da sınıf bilincinin oluşum ortamları, aracılarıdırlar. Farklı tarihsel uğraklarda proletarya bilincine farklı düşünce ve davranış girdilerinin sinmesinin en önemli nedenlerinden biri, üretim ilişkileri ile üretim güçlerinin verili uğraktaki koşulları, bu temeldeki çelişkilerin keskinlik derecesi, kitlelere egemen olan ruh hali, kültürel bağlanmalar, pratikleşme zamanı gelmiş düşünce ve ideolojilerin gücü türünden "zamanın ruhu" üst başlığında toplayabileceğimiz etkenlerin başka başka olmasıdır.

Toplumsal psikoloji, tüm duygusal, düşünsel oluşumlardır. Dış dünyanın insan zihnindeki deneysel, doğrudan yansımalarıdır: Zevkler, alışkanlıklar, inançlar, töreler, görenekler, önyargılar, hurafeler, dinsel inançlar... Toplumsal psikoloji, görgül düzeyin yansıması, genellemesi olduğundan, kendiliğinden mayalanır. Çoğu zaman, birbiriyle çelişen yönleri birlikte barındırır.[188] İşçi sınıfı ideolojisi, işçinin yalnızca işçi olmasından kaynaklanmaz. Bu psikolojide tarihten, kültürden gelen alışkanlık ve deneyimlerin derin izleri vardır.[189]

---

187 Metin Çulhaoğlu, *Bin Yıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, Eylül 1997, s. 27.

188 R. Yürükoğlu, *Propaganda ve Ajitasyonun Güncel Sorunları*, İşçinin Sesi Yayınları, Londra, Ağustos 1980, s. 14.

189 Agy. s. 19.

"Bilinç Endüstrisi"

Buraya dek bilinç konusuna ağırlıklı olarak proletarya açısından yaklaştık.

Şimdi, soruna kapitalist sınıf açısından bakalım.

Var olan tüm iktidar yapıları yönetilenlerin, en azından "edilgen" rızasını elde etmek zorundadır. Sermayenin, üretim araçlarının, üretimin, devlet organlarının ve silahlı kuvvetlerin denetimi tek başına yeterli değildir. Azınlık, çoğunluğun zihnini işlemleyecek (manipüle edecek) gücü biriktirmedikçe sermaye biriktirmeye devam edemez. İnsan gücüne, artık ürüne, artık değere el koymak, insanın beyin gücüne el koymayı, düşünsel ve ruhsal oluşumlarını etkilemeyi gerektirir. Sömürü düzenini insan zihninde meşru, doğal, seçeneksiz, değiştirilemez kılmak için düşünsel-ruhsal sömürü düzeneklerine ihtiyaç vardır. Bu sömürü, günümüzde Enzensberger'in "bilinç endüstrisi" dediği devasa bir ağ aracılığıyla gerçekleştiriliyor.

Hans Magnus Enzensberger'in, 1962 ile 1973 yılları arasında yazdığı makalelerden oluşan *The Consciousness Industry* (*Bilinç Endüstrisi)* başlıklı 1974 baskısı kitabındaki[190] 1962'de yazılmış ilk makalesi olan "Aklın Endüstrileştirilmesi"nde (kitapta, 3-16. sayfalar) bilinç konusu bugünkü gelişmeleri de açıklayıcı bir kapsamda işleniyor.

Enzensberger, bu makalesinde, aslında herhangi bir şey üretmeyen, üretilenin yalnızca ikincil, üçüncül türevlerini iletmekle, süzmekle, çoğaltmakla, alıcıya teslim etmekle ilgilenen akıl işleme endüstrisinin (mind industry) aracı işlevi üzerinde duruyor. Sinema, radyo, televizyon, reklam ve halkla ilişkiler türünden işlemleme ve propaganda tekniklerinin her birinin kendi terimleriyle ateşli biçimde tartışıldığını, ama akıl işleme endüstrisinin bir bütün olarak dikkatlerden kaçtığını belirtiyor. Bu süreçte, eğitim aracının kitle medyası olacağının altını çiziyor.

190 Hans Magnus Enzensberger, *The Consciousness Industry On Literature, Politics and the Media*, The Seabury Press, ABD, 1974.

Medya'nın yeni işlevi ile ilgili olarak, kanımca son derece önemli bir saptama ve uyarı yapıyor. Şöyle:

> Bir kitap satın alırsanız, onun gerçek üretim maliyetine göre ödeme yaparsınız… Bir radyo ya da televizyon programını parasız sağlarsınız; doğrudan reklam ve propaganda hiç kimsenin satın almadığı bir şeydir –tersine boğazımıza kadar tıkıştırılır. Akıl işleme endüstrisinin ürünleri 'alıcı, satıcı pazarı' ya da üretim maliyeti terimleriyle anlaşılamaz: Onlar, fiyatsızdırlar. Kapitalist medya sömürüsü kendiliğinden değil, rastlantısaldır; *dikkati metalaştırılmalarına yoğunlaştırmak esas noktayı, akıl endüstrisinin modern toplumlardaki özel hizmetini gözden kaçırmak olur (*italikler benim-HY*)*… Akıl işleme endüstrisinin esas işi ve derdi ürünlerini satmak değil var olan düzeni 'satmak'tır; toplumu kim hangi araçlarla yönetirse yönetsin insanın insana hükmettiği bu düzeni sürdürmektir. Ana görevi bilinçlerimizi bizi sömürmek için geliştirip terbiye etmektir.

Enzensberger'in uyarısı yerindedir. İdeolojik "ürünler", bilinç yayma araçları söz konusu olduğunda kapitalist düzenin eğilimi metalaştırmak değil, ucuzlatmak, hatta bedavalaştırmaktır.

Akıl işleme endüstrisine medyanın yanında akademiyi de eklememiz gerekir.

1970'den bu yana, emekten sermayeye büyük bir servet transferi gerçekleştiren kapitalistler, Ergin Yıldızoğlu'nun deyişiyle, "bu transferi sorgulayacak kavramları da yalnızca popüler söylemden, toplumsal hafızadan değil, akademik dünyadan da büyük ölçüde silebildiler."[191] Elbette, sanat alanını da boş bırakmadılar. "Egemen ideolojinin 'karartma', 'silme', 'çarpıtma', 'yanlış tanıtma' işlevlerinin, devletin fiilen bastırma operasyonlarının esas hedefi, yapıya tehdit oluşturabilecek kesimlerin, 'sesini kesmek', konuşmasını anlaşılmaz, varlığını, eylemini görülemez kılmaktır."[192]

---

191 Ergin Yıldızoğlu "İşçi sınıfını kim kaybetti?" 18 Ağustos 2011, www. sendika.org

192 Agy.

Medya ve Aydınları

Enzensberger'in, akıl işleme endüstrisinin hızlı gelişmesinin, aydınların rolünü köklü biçimde değiştirdiği görüşü de dikkate değer. Bu endüstri, farkında olsun olmasın, aydını devasa bir düzeneğe bağlıyor. Öte yandan, Enzensberger'e göre bu bağlanma kendi içinde kaçınılmaz çelişkiler taşıyor. Bu tür "angaje" aydın son derece kararsız olabiliyor; beklenmedik bir anda tutum değiştirebiliyor; bir gün yandaşı olduğu var sayılan düzeni ertesi gün tehdit edebiliyor. Hiçbir yönetim bu aydınlara sonuna dek güvenemiyor. Onları "yönlendirmek" (to handle) ve yıkıcı etkilerini nötralize etmek için tamamlayıcı beceriler gerekiyor. "En kabasından en gelişmişine her türlü teknik sonuna dek geliştirilir: Fiziksel tehdit, kara listeye alma, moral ve ekonomik baskı bir yandan, aşırı teşhir, yıldız putlaştırması, yönetim eliti içine alma öte yandan…"

Kapitalist düzen ideolojik üretim/yayma ortam ve aygıtlarını sürekli olarak yeniden örgütlüyor. Sermaye sınıfının organik aydınları artık esas olarak medya aydınlarıdır. Misyonları, sermayenin stratejik yöneliş ve iletilerini, kişisel birikimlerini, uzmanlık ve yeteneklerini kullanarak, entelektüel işlemlerden geçirerek topluma taşımaktır. Öte yandan, medya aydınlarının iletilerini emen, içselleştiren, kendi yaşam ve kültürel ortamında yayan bir küçük burjuva toplumsallığı var. Geleneksel küçük burjuvazinin (küçük üretici köylü, kentteki esnaf, avukat, doktor, mühendis vb. serbest meslek sahipleri) giderek artan bir bölümü proleterleşerek ücretli emekçi olmakta, öte yandan üretim aracı sahibi olmayan ama üstlendiği sermaye işlev ve hizmetleriyle bir emekçiden daha fazla ekonomik pay ve statü sahibi olan yeni küçük burjuvazi oluşmaktadır. Proleterleşen eski küçük burjuvalar ve yeni küçük burjuvalar, birlikte, "orta sınıf" yaşam tarzının ve kültürünün toplumsal tüketici ve yayıcılarıdır. Medya aydınlarından feyz alan ve onları yaşatan bu toplumsal katmandır. Birincilerle ikinciler, başka deyimle "öncü azınlık"

ile onları izleyen "kitle" arasında her bakımdan (ün, para vb.) hiyerarşik, ama aynı zamanda birbirini var eden, yaşatan sembiyotik bir ilişki söz konusudur.

Ortalama ya da standart bilincin, akıl işleme endüstrisinin en önemli ürünü olduğunu söyleyebiliriz. "Mass media"nın kendisine kural edindiği şey, kamunun tümüne ulaşmak ve bu amaçla da, onu başka bir eksende bölecek, karşıtlıkları besleyecek sorunlardan kaçınmaktır.

Burada bir parantez açıp internetle ilgili kısa bir değerlendirme yapalım.

İnternet?

1990'larda yaşamlarımıza giren, hızla kitlesellik kazanan internet, özellikle ilk dönemlerinde, insanlık tarihinde ilk kez sansürsüz bilgi edinme hak ve eşitliğini olanaklı kılan; özgür yazılım, iletişim, örgütlenme ve eylem ortamları sağlayan; medya tekelini kırabilecek bir araç olacağı izlenimi yaratmıştı.

Bunlara, 2011 Arap isyanlarından sonra, internetin, özellikle de "sosyal paylaşım siteleri"nin, yeni dönemin siyasal eylem kürsüsü, eylem örgütleyicisi olacağı türünden ekler yapıldı.

İnternet ve dijital iletişimin, toplumsal ve bireysel yaşamlarımızda birçok değişikliğe yol açtığı açıktır. Etkileri ve gerçekleşleri, en eleştirel yaklaşanlar da içinde olmak üzere, hiç kimsenin internet ve dijital iletişimin dışına çıkamamasından bellidir. Ayrıca, tüm teknolojik yenilikler gibi, internet de, devrimci propaganda, iletişim ve hatta örgütlenme açılarından mutlaka değerlendirilmelidir. Bu nokta bir yana, internetin kitlesel kullanıma açılmasından bu yana geçen 20 yıllık zaman, iyimser öngörü ve beklentilerin çoğunu yanlış çıkarmıştır.

Ne denli güçlü ve etkili olurlarsa olsunlar, teknolojik araçlar tarihin, sınıf mücadelesinin üstüne çıkamazlar. Toplumsal, siyasal ve ekonomik ilişkiler içinde var olur ve işlevlerini de bu çerçevede yerine getirirler. Bu kural, internet için de geçerlidir.

Bir kez, internet on-line rekabetle tekelleri sınırlamamış, medya tekelini kırmamış, tersine süreç kısa zamanda tekellerin internet ortamına egemen olması yönünde ilerlemiştir. İnternet sunum sağlayıcıları, kablo erişim hatları bir avuç tekelin elindedir. ABD'de kablosuz yayılım pazarı dört firmanın denetimindedir. Google, arama motorları pazarının yüzde 70'ini elinde tutuyor. Microsoft, Intel, Amazon, eBay, Facebook, Cisco ve daha birkaç büyük firma ciddi bir tekelci yoğunlaşmayı temsil ediyorlar. Apple, via iTunes dijital müzik indirme pazarının tahminen yüzde 87'sini, "MP3 çalar" pazarının yüzde 70'ini kontrol ediyorlar.[193] İnternet ve dijital teknolojilerin on-line rekabetle tekelleri etkisizleştirecekleri boş hayaldir.

Açık kaynak (Open Source) hareketi, Mozilla Firefox, Wikileaks, Wikipedia deneyimleri var. Bunlar, internetin, en azından belli ölçülerde, kapitalist devlet ve tekellerin denetimi dışında etkili bilgi/haber kaynakları yaratmaya olanak sağladığını, bu site ve hareketlerin resmî ve tekelci medyaya kitlesel güvensizlik ortamında etkili de olduklarını gösteriyor. Ancak, bunların ne ölçüde güdüldüklerini bilemiyoruz. Etkili ve aykırı çıkışlar yaptıklarında kuşatıldıklarını, yalnız tekelci kuşatma ile değil, devletlerin gizli servisleri eliyle siyasal denetim ve gözetim altında tutulduklarını ise biliyoruz.

İnternet, özel yaşamın gizliliğini korumak bir yana, kapitalist devlet ve tekellerin bilmediği, girmediği, gözetlemediği hiçbir alan bırakmıyor.

Teorik olarak internet her kullanıcısına bir web site, blog vb. inşa etme, facebook ve twitter aracılığıyla çok sayıda insana seslenme olanağı, anlatım özgürlüğü verir. Ancak, konuşma, söz alma hakkı ile duyurulabilir olmak aynı şeyler değildir.[194] İnsanlar, sınırsız sayıdaki web sitesinin çok azına düzenli olarak girerler. Hangilerine gireceklerini kendileri belirleyemezler.

193 John Bellamy Foster-Robert W. McChesney, "The Internet's Unholy Marriage to Capitalism", *Monthly Review*, Mart 2011.

194 Agy.

Hepimiz kendi deneyimlerimizden biliriz. Google'ı herhangi bir amaç için tıkladığımızda ilk sayfalar bizi yönlendirir. Arkada kalan sayfalar çok büyük çoğunluk için pratik olarak yoktur. Herkesin bir web site ya da blog'a sahip olma olanağını, kurnaz ve rafine Britanya burjuvazisinin Hyde Park'a koyduğu "serbest kürsü"ye benzetebiliriz. Burada herkes konuşabilir. Çoğunlukla, çok az sayıda kişinin toplandığı bu köşe, zaman içinde ciddiye alınmayan, gülüp geçilen tuhaf kişilerin söylev verdikleri bir orta oyununa dönüşmemiş midir?

Burada interneti yadsımak ya da eleştirmek türünden saçma bir amacım yok. Sınırlarını göstermeye çalışıyorum. Sınırlarını bilmek, bu araca doğru, açtığı olanakları da gören bir yerden bakmanın biricik yoludur. İnternetin devrimci amaçlara hizmet edip etmeyeceği nasıl kullanıldığına, ama bundan da çok kullanacak olanların *gerçek yaşamdaki ideolojik, örgütsel, kitlesel güç ve etkilerine bağlıdır.* Bu güç varsa, etkiyi internet ortamına taşımak, oradan da yaymak, bu etkiyle yeni ilişki, örgütlenme ve eylemlilikler üretmek olanaklıdır. Bağımsız, devrimci bir hareket ve örgütlülüğün olmadığı koşullarda internet üzerinden var olmaya çalışmak, çaresizlikten fantezi ile sıyrılma kolaycılığından başka bir şey değildir.

İnternetle ilgili parantezi burada kapatıp, komünistlerin genel olarak medya konusundaki tutum ve stratejilerini dayandıracakları kimi hareket noktalarına geçelim.

Medyaya komünist yaklaşımın ilk ilkesi, her bir katılımcının toplumsal öğrenme ve üretim süreçlerinden yalıtılmışlığına son vermek olmalıdır.

Medya, yalnızca tüketim aracı değildir. Aynı zamanda üretim aracıdır. Öyleyse, temel strateji, öteki üretim araçları gibi, bu aracı da toplumsallaştırmaktır. Ne var ki, medyayı toplumsallaştırma, iktidara geldiğimizde medya tekellerini, internet sunum sağlayıcılarını kamulaştırmakla başlayan ve biten bir işlem olamaz. Toplumsallaştırma, mülkiyeti kapitaliste ait olan, ama varoluş koşullarıyla, işleviyle, işleyişiyle kamunun bilgisine ve

girişine açık olan bir ortamı sonuna dek değerlendirme sürecidir. Medya herhangi bir özel mülkiyet değildir. Doğası ve kitlesel karakteri nedeniyle, örgütlü, ideolojik mücadeleyle içinde karşıtlıklar, çatlaklar yaratmaya elverişli bir aracı-ortamdır.

Var olan hiçbir rejim medyanın potansiyelini tam olarak değerlendiremiyor.

Medyanın kapitalist/baskıcı kullanımı, kapitalistlerin ve bürokratların resmî denetimine, bir verici birçok alıcı ilkesine, yalıtık bireylerin edilgenliğine, siyasetsizleşmeye, uzman efsanesine dayanır. Bunun karşısına, medyanın toplumsal ya da özgürlükçü kullanımı yandaşları bu güne dek şu ilkeleri savunageldiler: Programlar yalnız resmî değil aynı zamanda âdemi merkeziyetçi olmalıdır; her alıcının aynı zamanda verici olacağından hareket edilmelidir, karşılıklılık (interaktivite) geliştirilmelidir; medya siyasal öğrenme, kolektif üretim ve halkın öz örgütlerinin denetim alanı olmalıdır.

"Bilinç endüstrisi" ideolojik mücadelenin, burada sayılanlarla sınırlı olmayan yaratıcı yöntemler, girişkenlik ve eylemlilik isteyen bir alanıdır.

Bilinç ve Hareket

Bu notlardan sonra, bilinç-hareket ilişkisine yeniden dönebiliriz.

Önce, "bilinç" kavramının kök anlamına bir kez daha bakalım.

İngilizcede bilinç anlamında kullanılan "con-sciousness" "knowing with" –"birlikte bilmek"; "başkası ile bilmek" anlamına geliyor.

Rusçada "sınıf bilinci", soznanie'dir (klassovoe soznanie/ классовое сознание). Znat kökünden geliyor; "bilmek" demek. "So" ön eki birincisi, bir yerden çıkarmak, kendine mal etmek anlamına geliyor. İkincisi, Arapçadaki "isti" ön eki gibi "birlikte", "dayanışmayla" anlamını içeriyor. "So", İngilizcedeki

"with" oluyor, köke aynı anlamı katıyor. Bu bilgilerden, bilincin Rusya'da da "birlikte bilmek" olduğunu öğreniyoruz.

Almanca *bewusstsein*'ın İngilizce ve Rusçada olduğu gibi, doğrudan "birlikte bilme" anlamı yok. Ama yukarıda gördüğümüz gibi, bilincin Almancada da şeylerin ve olayların farkında olma anlamı var ve "ampirik bilinç" de yaygın bir bilinç biçimi olarak veriliyor.

Bunlardan çıkarak, sınıf bilincinin, bu sınıf bileşenlerinin birlikte bilme, birlikte düşünme ve davranma etkinliği olduğunu söyleyebiliriz.

Bu tanım denemesi, sınıf bilincinin salt "bilimsel", "teorik" bilme-öğrenme sürecinden de, salt pratikten edinilen deneyimin bilgisinden de, sınıfı oluşturan öğelerin ortalama bilgi ve deneyiminden de daha karmaşık, bunları içeren ama bunlardan birine indirgenemeyen süreçsel, zamansal bir *bileşke anlamı içerdiğini* gösteriyor.

Dünya hakkındaki bilgiyi temel olarak kendimizin ve başkalarının hareketlerinden, pratikten ediniriz. Keman çalmayı, dans etmeyi, yüzmeyi, otomobil kullanmayı pratiğini yapmadan kendi kendimize, örneğin yalnızca klavuz kitaplar okuyarak öğrenemeyiz.

Pratik en büyük öğretmen, kapitalist sınıf için de, proletarya için de en etkili sınıf bilinci üreticisidir.

Sınıf bilinci, sermaye sınıfının bilinci söz konusu olduğunda da, proletaryanınkine benzer kimi sorunlar içerir. Tarihsel iş bölümü, egemen sınıf içinde de zihinsel ve fiziksel emeğin bölünmesi olarak kendini gösterir. Kapitalist sınıfın da düşünürleri ve teorisyenleri, daha edilgen ve kabullenici izleyicileri vardır. Bu ayrılık, ya da bölünme karşıtlık ve düşmanlıklara dönüşebilir ve tarihte birçok kez görüldüğü gibi dönüşmüştür de. Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'nde belirttikleri gibi "sınıfın kendi varlığını tehdit eden pratik bir çatışma durumunda, bu durum kendiliğinden ortadan kalkar ve egemen düşüncelerin sınıfın düşünceleri olmadığı ve bu düşüncelerin bu sınıfın gücün-

den ayrı bir güce sahip bulundukları yolundaki görüntü de uçup gider."[195] Egemen sınıf içinde görüntünün uçup gitmediğini düşünenler, kendi kesimsel çıkarlarını verili üretim biçiminin güvenliğinin ve sürekliliğinin önüne koyanlar, güzellikle olmazsa şiddetle hizaya getirilirler. Faşizm başta olmak üzere, olağanüstü devlet biçimlerinin işlevlerinden biri budur.

"Pratik çatışma", ya da aynı önemde başka bir "pratik gereksinme" bir sınıfı bir araya getiren, bir arada tutan en önemli bağı oluşturur. Pratik, bir yönüyle açıkça fiziksel bir iştir; ama aynı zamanda anlamlardan, değerlerden, amaçlardan ve niyetlerden koparılamaz bir etkinliktir.

Proletaryanın mücadelesi söz konusu olduğunda, yazılı ya da sözlü propaganda ile yüzlerle, en iyi durumda binlerle ifade edilebilecek insan ikna edilebilir. Milyonları yalnızca pratik ikna edebiliyor. Tarihteki hiçbir büyük devrimci atılım ve devrimde milyonlar, teorik metinleri okuyup ikna olarak ya da komutlara uyarak harekete geçmediler. Onları savaşa çeken pratik hareketin kendisi oldu.

Maddi sınırların ötesine düşünerek geçilemez. Bu sınırların ötesine ancak maddi yaşam biçimi değiştirilerek geçilebilir. Düşünce, kitleler tarafından benimsendiği zaman maddi bir güç haline gelir ve maddi bir durum ancak maddi bir güçle değiştirilebilir.

Marksist yazın, proletarya kitlesinin bilincinin, eninde sonunda "pratik", "mücadele", "deneyim" vb. kavramlarla bağını işleyen formüllerle doludur.

Aşağıdaki kısa döküm bunu göstermek için.

Marx ve Engels ilk ortak çalışmaları *Kutsal Aile*'de, "gerçek olan akılcıdır ve akılcı olan da gerçektir" diyen Hegelciliği eleştirirken, gerçeği yaratanın akıl değil, aklı ve her şeyi yaratan *insanın pratik eylemliliği* olduğunu yazmış, "Fikirler hiçbir zaman dünyanın bir eski durumunun ötesine götürmezler.(...) Genel

195 K. Marx- F. Engels, *Alman İdeolojisi*, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Beşinci Basım, Ankara, 2004, s. 76.

olarak söylemek gerekirse, fikirler hiçbir şeyi iyi bir sonuca vardıramazlar. Fikirleri iyi bir sonuca vardırmak için, pratik bir güç kullanan insanlar gerekir."[196]

Engels 28 Aralık 1886'da New York'taki F. Kelley'e yazdığı mektupta, "Teorik bir anlayış açıklığına varmak için, kendini kendi öz yanılgıları ile yetiştirmekten, durch Schaden klug werden (acı deneyimlerde öğrenmekten) daha iyi bir yol yoktur. Ve büyük bir sınıfın tümü için, özellikle Amerikalılar kadar son derece pratik ve teoriyi küçümseyen bir ulusta, başka yol yoktur. Önemli olan, işçi sınıfını sınıf olarak harekete geçmeye götürmektir; bu bir kez sağlandıktan sonra, insanlar doğru yönü çok çabuk bulacaklardır…"[197] Doğru yönü bulmanın yolu, *harekete geçmektir*. Proletarya kitlesi yaparak, eyleyerek bilinçlenecektir.

Marx teorik karşıtlıkların, ancak pratik bir yoldan, insanların pratik enerjileriyle çözülebileceğini birçok kez vurgulamıştır.

Başka bir örnek: "Özel mülkiyet düşüncesini ortadan kaldırmak için komünizm düşüncesi tümüyle yeterlidir. Gerçek özel mülkiyeti kaldırmak için gerçek komünist eylem gerekir. Tarih bu yolu açacak, ve teoride kendini aştığını şimdiden bildiğimiz bu hareket çok çetin ve sürüncemeli bir süreç içinde gerçeği oluşturacaktır."[198]

Gotha Programının Eleştirisi'nde Marx, ünlü "Gerçek hareketteki her adım bir düzine programdan daha önemlidir" sözünün hemen ardından daha ileri bir program yapmanın olanaklı olmadığı bir durumda "ortak düşmana karşı bir eylem anlaşması yapmanın gerekli" olduğunun altını çizmişti.[199] Çünkü, eylemin kendisinin program tartışmalarının ötesine geçeceğine, proletaryanın birliğine hizmet edeceğine inanıyordu.

---

196 K. Marx-F. Engels, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1976, s. 182-183.

197 Marx Engels, *Seçme Yapıtlar 3*, Sol Yayınları, agy. s. 585.

198 http://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/manuscripts/needs.htm

199 K. Marx, *Critique of the Gotha Programme*, Progress Publishers, Moskova, 1978, s.9.

Engels'e göre, nasıl olursa olsun, proletaryanın kendi hareketi, onu ileriye itecek, "akıllandıracak"tır:

"Yığınların gelişmek için zamanı ve fırsatı olmalıdır ve fırsatı ancak, kendilerinin bir hareketi olunca elde ederler –bu yalnızca onların kendi hareketi olduğuna göre, hangi biçimde olduğu önemli değildir– bu hareket içinde onlar, kendi yanlışları ile ileriye doğru itilecekler, zarara uğrayarak akıllanacaklardır." [200]

Lenin'in "yığınlar en iyi kendi deneyimlerinden öğrenirler" önermesi kanımca bilincin dışarıdan taşınması düşüncesinden çok daha ufuk açıcıdır. 1905 Ocak ayında, işçi sınıfı hareketinin yenilgisinden sonra, "İşçi sınıfı iç savaştan ciddi bir ders çıkardı; proletaryanın devrimci eğitimi bir günde, kasvetli, yavan, bezgin geçen ay ve yıllardan çok daha fazla ilerleme kaydetti" diye yazmıştı.[201]

"Kitleler pratikten öğreniyor, tüm dünyanın gözü önünde ilk deneme adımlarını atıyor, yollarını duyumsuyor, amaçlarını tanımlıyor, kendilerini ve ideologlarının teorilerini sınıyorlar."[202] İdeolojinin, teorinin sınanacağı tek gerçek sınav pratiktir.

"Olaylar, halkın siyasal olarak en geri kesimlerine bile öğretiyor."[203] Pratik, yalnız işçi sınıfını değil en geri kesimleri bile bilinçlendiriyor!

Tarih ve Sınıf Bilinci yazarı Lukacs proletaryanın teori ve pratiğinin birliğinin bilinç dolayımıyla sağlanacağını, bilincin ise pratik, partili hareket içinde oluşacağını, bütünlüğün proletaryanın eyleminde kurulacağını savunmuştu.[204] Gerçeklik düşüncenin doğruluğunun ölçütüdür, ama gerçeklik olan değil oluşan bir şey olduğu için, oluşmasına düşüncenin katılması gerekir.

200 F. Engels'ten, Hoboken'deki Friedrich Adolph Sorge'ye Mektup, Londra, 18 Aralık 1889, Marx Engels Lenin, *İşçi Sınıfı Partisi Üzerine*, Sol Yayınları, birinci basım, Mayıs 1979, s: 135-136.

201 Lenin, agy Cilt. 8, s. 97.

202 Agy. s. 104.

203 Agy. s.539.

204 G. Lukacs, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Çeviren: Yılmaz Öner, Belge Yayınları, İstanbul, Mart 1998,

Bilincin tamamlanması için ise eylem zorunludur. Bilinç ile mücadele arasındaki bağ doğrudandır. Sosyalizmi gören ve isteyen bilinç proletaryanın en yüksek bilincidir. Lukacs, "gerçekliği tarih olarak alan bir bakışın, gerçekliği kendi 'eylem'i olarak" görebileceğinin altını çizmişti.[205]

Gramsci, "Belirli bir hegemonya gücünün bir öğesi olduğu bilinci (yani siyasal bilinç) sonunda teori ile pratiğin birleştiği gittikçe artan kendi bilincine ermede ilk aşamadır. Teori ile pratiğin birliği de, mekanik bir olgu değil tarihsel bir oluştur. Bunun ilk aşaması, emekçinin, hemen hemen içgüdüden gelme bir duygu ile kendisini öteki sınıflardan "başka", "ayrı" bir sınıftan olduğunu, bağımsızlığını hissetmesidir."[206]

E.P. Thompson, proletaryanın kendi deneyimi ile oluşup bilinçlendiği tezini işlerken, tartışmaya gerçekten zengin boyutlar getirmiştir:

> Kendi kendini yetiştirmiş olanların açık-seçik bilinci, her şeyden önce siyasal bir bilinçti. Halkın büyük kısmının örgün eğitiminin okuma, yazma ve aritmetiğin ötesine pek fazla geçmediği 19. yüzyılın ilk yarısı, hiçbir şekilde entelektüel bir körelme dönemi değildi. Kasabalar ve hatta köyler, kendi kendilerini yetiştirenlerin enerjisi ile uğulduyordu (...) Böylelikle çalışan insan, kendi deneyimleri ve güçlükle elde ettiği kararsız eğitiminin yardımıyla toplumun örgütlenmesi konusunda kafasında bir tablo oluşturuyor ve bu tablo her şeyden önce siyasi bir tablo oluyordu… 1830'dan itibaren, alışılagelmiş Marksist anlamda, daha net olarak tanımlanmış bir sınıf bilinci kavramı olgunlaşmaya başlıyor ve çalışan insanlar süregelen eski ve yeni kendi savaşlarının farkına varıyorlardı. (...) Okuma yazma bilmeyen bir işçi, aynen bir vaizi dinlemek için yaptığı gibi, bir radikal hatibi dinlemek için kilometrelerce yol tepiyordu.[207] Thompson'a göre, "bilme" isteği yapma iradesinden doğuyordu: "Biz yapacağız!"

205 Agy. s. 240.

206 Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri,* Belge Yayınları, Beşinci Basım, İstanbul, Mart 2007, s. 21-22.

207 E. P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 848-849.

> "Bu 'biz yapacağız', çalışan insanların erginliğe yaklaştıklarının ve bir sınıf olarak kendi çıkar ve özlemlerinin bilincine varmaya başladıklarının" kanıtıydı.[208]

Ve sınıf bilincinin, itaatsizlik/isyan geleneğiyle bağını kuran şu cümle: "Sınıf ayrıca İngiliz hayatında alışılmadık bir yankılanım bulmuştur: okullarından dükkânlarına, şapellerinden eğlencelerine her şey bir sınıf savaşı alanına dönüştürülmüştür. Bunun izleri hâlâ vardır, ama dışarıdan olanlarca her zaman anlaşılmamaktadır. Eğer toplumsal hayatımızda bir parça egalite geleneği varsa, bunda çalışan insanın sınıf bilincinde riayetin yerinin az olmasının rolü vardır." ⊠ Gerçekten de, İngiliz işçi sınıfının tarihi, toplumsal, siyasal, dinsel hattâ kültürel kural ve dayatmalara isyanla doludur ve "eylemli red" sınıf bilinci oluşumunun en akışkan damarlarından biridir.

Özünde soyut ve tuzaklarla dolu bir kavram olan "sınıf çıkarları" da, "sınıflar karşı karşıya geldiklerinde, başka bir deyişle çatışma içinde somutlaşmaktadır."[209]

Proletaryanın harekete geçmesinde kendi varlığını ve eylemini haklı ve meşru görmesinin önemli bir payı vardır. Tülin Öngen'in deyişiyle, "...devrimci bilince yol açacak bir başka önemli etmen, belli bir toplumda düzenin meşruiyetini yitirmesi ve bunu böyle algılayan insanların düzeni yeniden kurmak için harekete geçmesidir."[210]

Marksizm ve Sınıf Bilinci kitabında bilinç konusundaki farklı Marksist yaklaşımları ve tartışmaları ayrıntılı biçimde aktaran, işleyen İlker Belek, dayanışmayı öğrenmenin, kendi gücünün farkına varmanın sınıf oluşumundaki yapıcı işlevine değindikten sonra şunları yazıyor: "...Bugün sosyalist hareketlerin yapması gereken çok önemli bir şey, sınıfa sistem dışı bilinci dışarıdan taşımak ise, bir diğeri de siyasal dolayımlar üzerinden,

208 Agy. s. 954.

209 Tülin Öngen, *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi*, Alan Yayıncılık, İstanbul, Mayıs 1994, s. 59.

210 Agy. s. 57.

sınıfa kendi gücünü hissettirecek eylemci kapasiteyi kontrollü biçimde oluşturmaya çalışmaktır... sınıfın siyasetle ilişkisinin kurulmasının esas yolu sonunda başarı hissettirecek eylemlerin, etkinliklerin gerçekleştirilmesidir."[211]

Alıntıyı, bilincin dışarıdan taşınması konusunda farklı düşündüğümüz için olduğu gibi aktardım. Dikkat çekmek istediğim yön, Belek'in eylem ve etkinliklerin sınıfın bir bütün olarak kendisini fark etmesindeki rolüne ve başarı duygusunun buradan geleceğine işaret etmesi.

Sonuç olarak, kitlesel sınıf bilincinin en önemli üreticisi sınıf hareketidir.

Hareket ile bilinç arasındaki ilişkiyi en iyi anlayanlar egemenlerdir. Hareketin bilince, bilincin devrimci harekete yol açtığını deneyimlerinden çok iyi biliyorlar. Bu yüzden, proletaryanın düşünce-davranış, bilinç-hareket bütünlüğünü, eylem birliğini bozmayı yaşamsal önemde bir öncelik olarak görüyorlar. Türkiye'yi yönetenlerin sınıfsal çıkarları açısından çözüm zamanı gelmiş bir sorun olan Kürt konusuna yaklaşımlarında, pratik mücadelesiyle kendisinden öte çözümler dayatan Kürt halk hareketinin Türkiye emekçilerine "bilinç virüsü" bulaştıracağı korkusunun çok büyük payı var. Demirel'in, Türkiye egemenlerinin ortak düşüncelerini dile getirerek, "her ayağa kalkana hak verme"ye "yol" olacağı için karşı çıkması bundandır.

Yalnız devrimler değil, karşı devrimler de, belli ve açık ortak amaçları temsil eden eylemli azınlıkların toplumsal dönüşümlere etkili biçimde öncülük edebileceklerini gösteriyor.

Proletarya yalnız kendi eyleminden değil, başka sınıf ve katmanların eylemlerinden de öğreniyor. Günümüzün karmaşık koşullarında, "yapmak", yaparak yapılabileceğini göstermek, söylemekten çok daha etkili bir bilinçlenme yöntemi olarak öne çıkıyor. Eyleme, amaç ve hedef katmak sözü eyleme dönüştürmekten daha sonuç alıcı bir yoldur. Kuşkusuz bu, amaç birliği ve

211 İlker Belek, *Marksizm ve Sınıf Bilinci*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2007, s.169.

programı olan bir örgütlülüğü gerektirir. Öte yandan, dünyanın çeşitli yerlerindeki "isyan" hareketlerinde olduğu gibi, harekete geçen kitlelerle örgütlü azınlıklar arasındaki kopukluk günümüzün, üzerinde titizlikle düşünülmesi gereken bir gerilimini dışa vuruyor. Kanımca bu çelişki, komünist hareketin dönemin istediği programları üretememesinin, komünist öznelerin olağan yani devrimci olmayan dönemlerde, toplumsal proletarya içinde ideolojik etki yaratmakta, köprü başları tutmakta eksik kalmasının, etkili bir propaganda ve eylem çizgisi izleyememesinin sonucudur.

"Pratik", "hareket" ve "eylem" deyimlerini, dar anlamda salt "fiziksel eylemlilik" olarak değil, sınıf mücadelesinin çeşitli biçimlerini, düşük yoğunluklu olanlarını da içine alan bir genişlikte kullanıyorum.

Proleteri ve aydını ile komünistler, toplum önünde ne söylediklerinden çok ne yaptıklarıyla, algılanıyorlar.

İnsan bir kültür varlığıdır. "Kuşbakışı bir yaklaşımla 'kültür': İnsanın ortaya koyduğu, içinde insanın varolduğu tüm gerçeklik demektir. Öyleyse, 'kültür' deyimiyle insan dünyasını taşıyan, yani insan varlığını gördüğümüz her şey anlaşılır."[212] Daha da kısa ve özlü bir anlatımla, kültürü yaşamla ilgili her şey olarak anlayabiliriz.

Bir toplumun tümü için genelleştirilebilecek kültürden söz edilebileceği gibi, farklılaşan alt kültür kümeleri de olabiliyor. Aynı toplum içinde yaşayan farklı toplumsal/kültürel oluşumlar birbirlerinden ayrı kompartımanlarda filizlenip gelişmiyorlar. Farklı kültürler birbirleriyle etkileşiyor, benzeşiyor ve değişiyorlar. Böyle bakıldığında kültür sorunu özünde bir *kültürleşme* (*acculturation*) sorunudur.[213] Öte yandan, zarlar burada da hilelidir.

---

212 Nermi Uygur, *Kültür Kuramı*, Yapı Kredi Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul, Ocak 2006, s. 17.

213 "Kültürleşme" sorunsalıyla ilgili daha ayrıntılı değerlendirme ve çözümlemeler için: Ali İleri, "İktidar Yürüyüşünde Zorunlu Bir Adım 'Kültürleşme'" makalesine bakılabilir. *Yaşayan Marksizm*, Sayı:2, İstanbul, Mart 2010, s. 125-166.

Egemen sınıf, kültürleşmeyi kendi üstün-egemen kültürünün aşılanması etkinliğine dönüştürmüştür. Bu dayatmaya karşı mücadele, tüm alanları içine almaktadır.

Yukarıdaki tanımıyla kültürel alan ve kültürleşme bu mücadelenin en kritik alanlarından biridir.

Komünist hareket ve siyaset söz konusu olduğunda, kültür, tarihsel ve toplumsal bir bütünlük içinde komünistlerin, ilke ve amaçlarıyla pratik yaşamları arasındaki bağı somut olarak nasıl kurdukları; nasıl mücadele ettikleri; nasıl örgütlendikleri; birbirleriyle ve başkalarıyla nasıl ilişkilendikleri; aşkı, sevgiyi nasıl yaşadıkları; öldüklerinde nasıl uğurlandıkları vb. kısacası, nasıl yaşayıp eyledikleri oluyor. Ve kültür, hareket-bilinç ilişkisinde önemli bir yer tutuyor. Bir başka dünyanın mümkün olabileceğini, henüz komünist olmayanlara anlatmanın en etkili yöntemlerinden biri, daha şimdiden varolan komünizan ilişkilerin, amaç yolunda katedilen yolun somut olarak gösterilmesidir.

Sorun daha somut olarak, komünistlerin seslendiklerine "bizde başka, daha iyi, bugünün zorunluluklarına yanıt vermekle kalmayan, amaçladığımız toplumsal ilişkilerin tohumlarını da taşıyan daha insani bir yaşam var" diyebilecek durumda olmalarıdır.

Örgütlü komünist hareketin bu bağlamdaki temel işlevi, düzen karşıtı devrimci ideoloji ve kültürleşmeyi mücadele içinde geliştirerek komünist toplumsallığın bugün için tıkanmış damarlarını açmaktır.

Sosyalist Cumhuriyet İçin Tezler'de sorun şöyle formüle ediliyor:

> (...)Proletarya bilinçli etkinliğiyle devrimci-karşı siyaseti oluşturduğu ölçüde yabancılaşmanın kaynak nedenine ve sonuçlarına karşı etkili bir mücadele yürütebilir. Esnek üretimin yol açtığı çelişkili gelişmeler bu mücadele açısından değerlendirilmesi gereken olanaklardır. Post-fordist dönemin işçisinin ürünü kendi eseri, işyerini bir yönüyle kendisine de ait bir etkinlik alanı olarak görmesini kolaylaştıran, "kapitalist"in toplumsal olarak

> gereksizleştiğini kavramasına yardım eden koşullar oluşmakta, kapitalist özel mülkiyetteki anonimleşme süreçleri nesnel bir etkiyle zihinlerde toplumsal mülkiyet düşüncesini yakınlaştırmaktadır. Kapitalist üretim organizasyonu içinden ve dışından devrimci karşı-siyaseti üretebilmenin olmazsa olmaz koşulu, siyasallaşmada, eylemde ve örgütlülükte sürekliliğin sağlanması, devrimci karşı-siyasetin kendisini gündelik hayat içinde alışkanlıklar düzeyinde yeniden üretebilmesi, yani *kültürleşebilmesidir.*[214]

Aynı *Tezler*' de, komünistlerin, örgütlü proletaryanın yeni bir kültür ve toplumsallık yaratmaya kendi örgüt ve ilişkilerinden başlaması gerektiği de belirtiliyor:

> (...)Toplumsal proletaryanın iktidar ve kurtuluş mücadelesinde kendi örgütlerinde (sendika, parti, devlet) ve pratiğinde özneleşerek en başta ve öncelikli olarak buralardaki yabancılaşmayı kırması, bu doğrultuda ideolojik, pratik, kültürel dönüşümler gerçekleştirmesi yaşamsal önem taşımaktadır.[215]

214 *Sosyalist Cumhuriyet İçin Tezler*, İstanbul, Ağustos 2008, s. 35. 41. Tez.

215 Agy. s. 39, 45. Tez.

DÖRDÜNCÜ KISIM

KAPİTALİZMİN GÜNCELLİĞİ

BÖLÜM 18

Sermayenin Sınırsız Hareketi ve "Güç"

Sermaye birikimi, güzellikle olmaz.

Devlet hem bir ekonomik özne olduğu ve hem de "ekonomi dışı zor" uygulayacak tek özne olduğu için sermaye birikiminin organik öğesidir. Kapitalizm, devlet olmadan kendini yeniden üretememektedir. İlk bölümde devletin oynadığı rol üzerinde durmuştuk. Tekelci dönemde, günümüzde ise sermaye devleti birikmiş toplumsal varlıklara el koyarak, bir tür yeniden ilkel birikim sağlamaktadır.

Sömürgecilik, daha sonra da ulus devlet temelli emperyalizm döneminde, her metropol devlet sermaye birikiminin içinde gerçekleştiği coğrafi ve siyasal koşulları, bu birikimi kendi egemenlik alanına aktarmak için zorlamak, uluslararası mübadele eşitsizliğini kendi lehine çevirmek için her araç ve yöntemi kullanmıştır.

Kapitalizm için "güç" vazgeçilmezdir.

Hannah Arendt'in *Emperyalizm* kitabındaki şu saptaması sermaye-güç ilişkisini özlü biçimde anlatıyor: "Asla bir sonu olmayan mülkiyet birikimi sonsuz güç birikimine dayanmak zorundadır… Sınırsız sermaye birikimi süreci, büyüyen zenginliği gücünü artırarak koruyabilecek 'sınırsız bir gücün' siyasal yapısına gereksinim duyar."[216]

216 Hannah Arendt, *Imperialism Part Two of the Origins of Totalitarism,* A Harwest Book, New York , 1976, s. 23.

Bu güç, sermayenin ilk birikim döneminde sömürgeci, kapitalizmin egemen olduktan sonra emperyalist devlettir. Devletlerdir.

1. Sermayenin Hareketinin İç Mantığı

Sermayenin varoluş nedeni kendisini çoğaltmaksa, yeniden ve yeniden yatırılması gerekecektir. Kapitalist, elindeki sermayeyi ancak bu sermaye ona kâr sağlayacaksa yeniden yatırır. Bir önceki üretim devresinde elde edilen sermaye ile genişletilmiş yeniden üretim için gerekli sermaye, miktar ve daha önemlisi *zaman* olarak üst üste düşmezler. Çünkü bir önceki evrede elde edilen artık değerin gerçekleşmesi, yani kapitaliste para olarak dönmesi zaman alır. Yeniden üretim, bu sürecin sonuçlanmasını bekleyemez. Zaman ve para açığının bir biçimde kapatılması gerekir. İşte, *kredi* sistemi bu sorunu çözer.

Kredi, öte yandan öteki sermayeler üzerinde egemenlik kurmanın doğrudan mülkiyete dayanmayan aracıdır.

> Kredi, bireysel kapitaliste, ya da kendisine kapitalist gözüyle bakılan kimseye, belli sınırlar içerisinde başkalarının sermayesi ve malı ve böylece de başkalarının emeği üzerinde mutlak bir denetim olanağı sağlar... Spekülasyon yapan toptancı tüccarın tehlikeye attığı mülkiyet, *kendi mülkiyeti* değil, toplumsal mülkiyettir. Sermayenin kökeninin tasarruf olduğu yolundaki söz de, burada gene çıkarcı bir anlama bürünür; çünkü onun istediği şey, kendisi için başkalarının tasarrufta bulunmasıdır.[217]

Kredinin toplumsal niteliği ile özel işlevi bundan iyi anlatılamaz!

Kapitalist, elindeki para ve para-kredi ile iki şeyden birini yapacaktır. Ya daha önce yatırdığından fazla emek gücü ve üretim aracı satın alacak, ya da biriktirdiği zenginliği çeşitli varlıklara, hisse senetlerine, borsa kağıtlarına, fonlara yatıracaktır. Bu almaşıklardan hangisini seçeceği, hangisinden daha fazla kâr sağlayacağına bağlıdır. İkinci durumda paranın yeniden yatırılması,

217 Karl Marx, *Kapital 3. Cilt*, Sol Yayınları, agy. s.466-467.

artık değer üretimine hiçbir katkı yapmayacaktır. Oysa, artık değer kapitalist üretim biçiminin temelidir. Üretken olmayan tüm ekonomik ve toplumsal etkinliklerin maddi kaynağı odur. Kapitalist sermayesini nereye yatıracağını, hindi gibi düşünerek ya da papatya falı açarak belirlemez. Çünkü öteki aç kurtlar pusuda beklemektedir. Burada devreye kapitalist üretim biçiminin bir başka düzeneği, *rekabet* girer.

> Kavramsal açıdan *rekabet*, sermayenin *içsel dinamiğinin*, özünü tanımlayan yapının, çok sayıda sermayenin karşılıklı etkileşimi biçiminde belirmesi ve realize edilmesi, iç dinamiğin, dışsal bir zorunluluk biçiminde tezahür etmesidir. (Sermaye ancak çok sayıda sermaye biçiminde var olabilir ve dolayısıyla sermayenin kendi kendini yönlendirişi, bu çok sayıda sermayenin karşılıklı etkileşimi şeklinde gözükür).

Sermaye ancak çok sayıda sermayeler biçiminde var olabilir! Bu olağanüstü değerde bir soyutlamadır. Kapitalizmin gelişme dinamiği ve sorunu aynı yerdedir: Rekabet!

Öte yandan, rekabet sınırsız olamaz. Ortalama kâr oranlarının daha aşağıya düşürülemeyeceği bir sınır vardır. Sistemin "aklı" bu sınırın aşılmamasını gerektirir. Rekabeti, *tekel* terbiye eder. Londra'dan Glasgow'a 12 rakip demiryolu gülünç olurdu. Aynı caddede 12 süpermarketin ekonomik bir anlamı yoktur.[218]

Tümüyle "serbest" bir pazar neden olamaz? Çünkü böyle bir pazarda, alıcılarla satıcıların pazarlığı fiyatları çok küçük, en küçük bir kâr düzeyine kadar çekerek, yeniden sermaye yatırımını ve sermayenin sonsuz birikimini olanaksız hale getirir.

Dolayısıyla kapitalist her zaman tekelden yana olur. Çünkü ancak o zaman üretim maliyetleri ile satış fiyatı arasında doyurucu bir fark yaratılabilir. Ancak, "tekel"i de mutlak ve tek tekel olarak değil, "kısmi" tekel olarak anlamak gerekir. En çok rastlanan biçim bu kısmi tekellerdir. Kısmi tekeli yaşama geçirmenin yollarından biri, bir buluşun haklarını belirli süreler saklı tutan

218 David Harvey, *The Enigma of Capital and Crises of Capitalism*, Profile Books, Suffolks, 2010, s. 164.

patent sistemidir. Korumacılık, devlet sübvansiyonları, vergi indirimleri, alıcı-tüketici olarak devlet ve devletin pazara öteki fiilî müdahale biçimleri de aynı amaca hizmet ederler.

Yine de yeni üreticilerin pazara girmesiyle zaman içinde her kısmi tekel bozulur.

Krizli bir sistem olan, yaşamını krizlerden beslenerek uzatan kapitalizm, bugüne dek kredi sistemini, rekabeti, tekelleşmeyi ve başka birçok düzeneği krizleri öteleme araçları olarak değerlendirmiştir. Ne var ki, bu geçici çözüm her seferinde, sistemin çelişkilerini daha da derinleştirmiş, hatta azdırmıştır.

"Kapitalist üretimin *gerçek engeli sermayenin kendisidir.* İşte bu sermaye ve onun kendisini genişletmesidir ki, üretimin hem çıkış ve hem de sonuç noktası, hem itici gücü, hem amacı olarak görünür; üretim yalnız *sermaye* için üretimdir, ama bunun tersi doğru değildir; üretim araçları, sırf, üreticiler *toplumunun* yaşama sürecinde, devamlı bir gelişmenin araçları değillerdir… Bu sınırlar, sermaye tarafından kendi amaçları için kullanılan ve üretimin sınırsız büyümesine, üretimin kendisinin bir amaç haline gelmesine, emeğin toplumsal üretkenliğinin hiçbir koşula bağlı olmadan gelişmesine doğru yol alan üretim yöntemleri ile sürekli bir çatışma haline girerler."[219]

Kapitalist üretimin esas sorunu aşırı sermaye birikimidir. Aşırı ya da fazla sermaye, iki yoldan sermayenin değersizleşmesine yol açtığı için "fazla"dır.

Birincisi, üçüncü devreyi tamamlayamamak, yani üretilen metaları satamamak, üretim araçları varlığının atıl hale gelmesine yol açar: Bina ve makine yığını haline gelmiş fabrikalar, boş perakende satış mağazaları, depolarda birikmiş satılamayan metalar... Birincinin sonucu olarak ikincisi, eldeki para sermayenin, ortalama kâr oranlarının üstünde artık değer yaratacak yatırım yapmaya elverişli alan ve araçlar bulamaz hale gelmesidir. O kadar çok fabrika, makine, meta ve para sermaye vardır ki, varlıklar ve ürünler çöp, para pul olur. Sermaye değersizleşir.

219 Karl Marx, *Kapital*, 3. Cilt, Sol Yayınları, agy, s.263.

Marx, *Grundrisse*'de, para birikiminin potansiyel sınırsızlığıyla, maddi etkinliğin (metaların üretim, mübadele ve tüketimi) potansiyel sınırlılığı arasındaki karşıtlığa işaret eder: "Bir para tutarı olarak para, niceliğiyle sınırlıdır. Bu sınırlılık, paranın sınırsızlığa yönelik olması gereken temel niteliğiyle çelişir."[220]

Tüm öteki metalardan farklı olarak para, iç sınırı olmayan bir toplumsal erk biçimidir. Sınırsız bir niceliktir. Bölünebilir ve akışkandır. Para birikimi, gerçek zenginlikten kopuktur; zenginliğin gerçek insani ya da doğal sınırlarını da tanımaz. Marx, erken yazılarından birinde şunları söylemişti: "Para bütün şeylerin evrensel ve kendinden menkul değeridir. Bu yüzden, bütün dünyayı –hem insani hem doğal dünyayı– özgül değerinden yoksun bırakmıştır."[221]

Sermayenin değersizleşmesi, kapitalistleri üretim için daha elverişli alanlar bulmaya, koşullar yaratmaya zorlar. Sermayenin, hiçbir coğrafi-siyasal sınır tanımayan yayılmacılığının, sürekli teknolojik yenileşim peşinde koşmasının, her şeyi metalaştırmasının altında yatan, sermayesini en çok kâr sağlayacak biçimde yeniden değerlendirme dürtüsüdür.

Bu yönelişlerin hiçbiri salt ekonomik düzeyde yaşanmaz. Yinelemiş oluyorum, devlet kapitalist sermaye birikiminin koşullarını hazırlayan ve sürekliliğini güvence altına alan en gelişmiş örgütlenmedir.

2. Sömürgecilik-Emperyalizm

"Sömürgecilik sistemi, Avrupa'nın eski tanrılarının yanında kendisine sunakta yer açan ve günün birinde diğerlerinin tümünü elinin tersiyle bir yana iten 'yabancı tanrı'ydı. Kâr elde etmeyi, insanlığın son ve biricik amacı ilan etmişti."[222]

---

220 Karl Marx, *Grundrisse*, Birikim Yayınları, agy. s. 347.

221 Karl Marx, "Early Writings", Aktaran John Bellamy Foster, *Marx'ın Ekolojisi*, Çeviren Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, İkinci Basım, Ankara 2011, s.120.

222 Karl Marx, *Kapital*, 1. Cilt, Yordam Kitap, agy, s. 721.

"Sömürge sistemi, devlet borçları, yüksek vergiler, koruma, ticaret savaşları vb. gerçek manifaktür döneminin bu yaratıkları, büyük sanayinin çocukluk dönemi boyunca devler gibi büyümüştür."[223]

Sömürgeciliği yalnızca emperyalizm öncesi bir aşama, emperyalizmi ise yalnızca kapitalizmin en yüksek aşaması olarak algılamak, tarihsel süreçleri fazlaca aşamalara ayırmak, insan düşüncesinde de kompartımanlaştırmalara yol açabiliyor.

Bu kayıtla devam edersek, elbette ki, sömürgecilik kapitalizmden önce gelmiştir. Sömürgeci devlet, ilk sermaye birikiminin baş aktörüdür. Ve elbette ki, emperyalizm tekelci kapitalizmdir. Tarih içinde kazandıkları anlam ve tanımların farklı olması da doğal ve doğrudur.

Sömürge kavramıyla, kendi topraklarında egemen olmayan ve bir başka devletin yönetimi altında bulunan siyasal-yönetsel birimleri kastediyoruz. Modern sömürgeler dünya çapındaki eşitsiz ve eş zamansız ekonomik gelişmenin ürünüdür. Ekonomik ve askerî açıdan güçlü devletler dünyanın ekonomik ve siyasal yapıları zayıf bölgelerini fethedip, yağmaladılar. Metropol sanayilerinin gereksinmelerini karşılamak üzere bu toprakların, halkların doğal zenginliklerine, hammaddelerine el koydular. Mülkiyet haklarını ve siyasal hukuku sermaye birikiminin o anki gereksinmelerine göre düzenlediler. Bu toprakları sömürge valileri ve personeli ile yönettiler. Sömürgeci devletler, sömürgelerdeki üretim süreçlerinin denetimini güvence altına almanın yanı sıra, başka devletlerin sömürge kaynaklarına ve pazarına girmesini, ya da buraları mutlak denetimi altına almasını önlemek için de birbirleriyle çatıştılar. 20. yüzyılın başlarından itibaren, sömürge halkların ulusal kurtuluş hareketleri çığırı açıldı. Birçok ülke siyasal bağımsızlığına kavuştu.

Emperyalizm, sömürgeci siyasetin sonu değil, başka biçimlerde sürdürülmesidir. Lenin, emperyalist dönemde dünyanın

223 Agy. s. 724.

paylaşılmasını, "daha önce el konmamış bölgelere yayılan sömürge siyasetinden, tümüyle paylaşılmış toprakların tekellerce ele geçirilmesi için uygulanan sömürge siyasetine geçiş" olarak açıklamıştı.[224]

Sömürgecilik, ucuz hammadde ve doğal kaynak sağlamak için siyasal ve askerî yöntemlere başvurulmasıyken emperyalizm, sermaye devrelerinin sömürge topraklarına yoğun girişidir.

Lenin emperyalizmi şöyle tanımlamıştı:

> Emperyalizm, tekellerin ve mali sermayenin egemenliğinin kurulduğu; sermaye ihracının öncelikli önem kazandığı; dünyanın büyük uluslararası tröstler arasında paylaşılmasının başlamış olduğu ve dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında bölüşülmesinin tamamlanmış bulunduğu bir gelişme aşamasındaki kapitalizmdir.[225]

Bu özellikler, birazdan göreceğimiz gibi, uğradıkları kimi değişikliklere rağmen emperyalizmin temel öğeleri olmaya devam ediyorlar. Burada bir sorun yok. Bu beş özellikli tanımın Lenin'in bu kitaptaki son derece önemli öteki vurgularını gölgelemesi ise bir talihsizlik.

Lenin'in kitabının kimi önemli iletileri, "emperyalizmin eleştirisi" ve "emperyalizmin tarihteki yeri" başlıklı son iki bölümde yer alıyor.

20. yüzyılın başı, emperyalizm yazınında bir patlamanın yaşandığı zamandır. On üç yıllık bir zaman dilimi içinde emperyalizm teorisi açısından bugün için bile önemli, ona yakın kitap yazılmıştır. A. Hobson'un *Emperyalizm*'i 1902'de, R. Hilferding'in *Finans Kapital*'i 1905'te, R. Luxemburg'un *Sermaye Birikimi* 1913'te, K. Kautsky'nin *Emperyalizm*'i 1909-1915'te, N. Buharin'in *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* 1915'te, Lenin'in *Emperyalizm*'i 1916'da yayınlanmıştır. Bu çalışmalar arasında

224 Lenin, *Toplu Eserler,* cilt 22, s. 266.

225 Agy. s. 266-267.

ortak yanlar, etkileşimler yanında önemli teorik farklılıklar olduğunu biliyoruz. Bu yoğunlaşmanın birinci dünya savaşı öncesinde ve başlarında yaşanması "emperyalizm"in "zamanı gelmiş" bir "düşünce" olduğunun kanıtıdır.

Farklı teorik yaklaşımlar birinci emperyalist paylaşım savaşıyla bir tür pratik sınavdan geçtiler. "Bir tür", çünkü tek tek pratikler gerçek teorileri olumlamaz ya da yanlışlamazlar. Birinci Dünya Savaşı, emperyalizmin tarihteki yerini açık eden, yeniden paylaşımın tek ilkesinin "güç" olduğu görüşünü doğrulayan bir pratik olduğu için sınav işlevi gördü.

Lenin, emperyalizmin tarihteki yerini dört temel önermeye dayandırmıştı. Bir: Kapitalizm bu aşamada *asalaklaşır*. İki: Emperyalizm bir *çürüme* eğilimidir. Üç: Bu aşamada emperyalist ülkelerde bir *işçi aristokrasisi* ortaya çıkar, bu yolla proletaryanın devrimci gizil gücü yumuşatılır. Dört: Emperyalizm aşamasında sermaye üretimde toplumsallaşmayı geliştirerek *sosyalizmin maddi temellerini* hazırlar.

Bu önermelerden ilk ikisi, çok fazla çarpıtma ve kabalaştırmaya uğramıştır. Bunları, yeni eğilimlere vurgu olarak değil de, sermayenin tümüyle üretimden uzaklaştığı, üretici güçlerin artık hiç gelişmediği türünden mutlak yargılar olarak anlayanlar, suya kılıç sallayıp durmuşlardır. Oysa, tekelci dönemin asalaklık ve çürüme olarak dillendirilen iki eğilimi de, doğru anlaşıldığı, yeni gelişmelerle birlikte düşünüldüğü zaman, son derece yerinde saptamalardır. Kaldı ki, Lenin, emperyalist dönemde, "çürüme" eğilimleri gösteren kapitalizmin aynı zamanda daha hızlı büyüyeceğinin, üretici güçleri sistematik olarak geliştirmeye devam edeceğinin altını çizmişti.[226]

Emperyalizmin, üretimde toplumsallaşmayı geliştirerek sosyalizmin maddi temellerini hazırladığı görüşü bu dört önerme içinde en önemli olanıdır. Lenin kapitalizmin bu eğilimini anlatırken sanki bugünleri betimlemişti:

226 Lenin, *Toplu Eserler*, Cilt 22, s. 300.

> Büyük bir işletme dev boyutlara ulaştığı; büyük ölçekli verilerin tam sayılması temelinde on milyonlarca insanın gereksinmelerinin üçte ikisini ya da dörtte üçünü karşılayacak biçimde başta gelen hammaddelerin sağlanmasının bir plana göre düzenlendiği, bu hammaddeler kimi zaman birbirlerinden yüzlerce, binlerce mil uzaklıktaki en uygun üretim noktalarına en sistematik ve örgütlü biçimde ulaştırıldığı; tek bir merkez bu malzemeyi işlemenin değişik aşamalarını bitmiş malların sayısız çeşidinin imaline kadar yönettiği; bu ürünler on milyonlarca, yüz milyonlarca tüketiciye tek bir plan uyarınca dağıtıldığı zaman (Amerikan petrol tröstünün Amerika ve Almanya'da petrol pazarlamasında olduğu gibi) işte o zaman, artık yalnız "içiçecilik"le değil, açık seçik üretimin toplumsallaşmasıyla yüz yüzeyizdir; özel ekonomik ilişkiler ve özel mülkiyet ilişkilerinin içeriğine uymayan kabuktan çıkarılması yapay olarak geciktirilirse bu kabuk mutlaka çürüyecek, belki bu kabuk oldukça uzun zaman bu çürüme durumunu sürdürecek (en kötü olasılıkla oportünist çıbanın iyileşmesi uzun süre alacak) ama sonunda bu kabuk mutlaka atılacaktır.[227]

Lenin için, üretimde toplumsallaşmanın bu düzeyi, yeni bir toplumsal düzene geçişin maddi zemininin oluşması demekti ve bu oluşum süreci uzun sürebilirdi. Lenin, yüz yıl kadar önce, tekelci sermaye birikiminin kapitalizmin tarihsel sınırlarına dayanacağını tahmin etmişti.

Lenin, *Emperyalizm* kitabının bir başka yerinde bu aşamada üretimin kapitalistlerin istek ve iradelerinden bağımsız olarak toplumsallaşma eğilimi taşıdığını ve yeni bir toplumsal düzeni çağırdığını anlatır:

> Kapitalizm emperyalist aşamasında üretimin doğrudan en kapsamlı biçimde toplumsallaşmasına yol açar; deyim yerindeyse kapitalistleri kendi irade ve bilinçlerine rağmen tam serbest rekabetten tam toplumsallaşmaya geçiş olan yeni türden bir toplumsal düzene sürükler.[228]

---

227 Lenin, *Toplu Eserler*, Cilt 22, s. 303.

228 Agy. s. 205.

Lenin burada, kapitalizmden komünizme gidişin tek olanaklı yolu olan geçiş süreci ve geçiş toplumunun toplumsallaşan üretim zemininden yükseleceğini özlü biçimde ortaya koymuş oluyor.

Konumuz açısından daha önemli olan, Lenin'in *emperyalist siyaset*e ilişkin görüşleridir. Lenin, emperyalizmin kendine özgü siyasal özelliğinin her yerde "gericilik", "şiddet" ve giderek artan "ulusal baskı" olduğunu[229] belirtmekle kalmadı. Emperyalizmin, her yerde özgürlük için değil, egemenlik için uğraşan mali sermayenin ve tekellerin dönemi olduğunu da ekledi.[230]

Emperyalizmin en önemli ve kalıcı özelliği, gerici, sömürgeci, militarist bir siyaset gütmesidir.

Kapitalist üretim biçiminin tarihi bize, sermaye birikim rejim ve modellerindeki her değişikliğin er geç siyasal rejim değişikliklerine, devletin yeniden yapılanmasına yol açtığını gösteriyor. Bu nedenle, kapitalist üretim biçimi içindeki farklı uğrakları, sermaye birikim model ve rejimleri üzerinden çözümlemek, emperyalist devletlerin dünya çapında izledikleri ekonomik ve siyasal stratejilere de bu açıdan bakmak doğru olur. Bu birikim rejimi değişiklikleri ne olursa olsun, kapitalizmin emperyalist karakteri değişmemektedir.

> Emperyalizm bugün bütün ülke ve devletler açısından bir *iç olgudur*; emek-sermaye mücadelesi, hatta antiemperyalist mücadele esas toplumsal içeriğiyle devletlerarası değil, *sınıflar arası* bir mücadeledir. Bugün dünyanın hiçbir yerinde emperyalizmden bağımsız, emperyalizme karşı mücadele potansiyeli taşıyan bir burjuva sınıf fraksiyonu ya da katmanı yoktur.[231]

Emperyalizmin bir iç olgu olması, aynı zamanda dünyanın birçok ülkesi için askerî, işgalci bir "dış güç" olmaya devam ettiği

229 Agy. s. 287.

230 Agy. s.297.

231 *Sosyalist Cumhuriyet İçin Tezler*, Yayınlayan: Özcan Işık, Ağustos 2008, İstanbul, s.62.

gerçeğini değiştirmiyor. Irak'ta, Afganistan'da, Libya'da olanları başka türlü açıklamak mümkün değildir.

Emperyalizm hiyerarşik bir dizgedir ve sömürgecilik gibi siyasal bağımlılık ilişkileri kurar. Metin Özuğurlu ve onun aktardığı Cabral'dan [232] esinlenerek, ama onlardan belli ölçüde farklı olarak şöyle formüle edebiliriz: Emperyalizm geniş anlamda bir sermaye birikim siyaseti, sömürgecilik ise sermayenin ilk birikim siyasetidir. Sermaye birikiminin gereksinmeleri, sömürgeci araç ve yöntemleri bugün yeniden güncelleştiriyor. Sermayenin "neo-liberal" de denen güncel saldırısı, yeni türden bir sömürgecilik siyaseti ile el ele yürütülüyor.

Tekelcilik ve emperyalizm, kapitalist üretim biçimi dünya çapında egemen olduğu andan itibaren, nitelikçe farklı geçici bir aşama, bir evre değil, kapitalizmin sürekli bir karakteridir.

Emperyalizm, gerici, hiyerarşik ve militarist karakterini bugün de aynen koruyor. Emperyalist ülkeler beş alanda tekele sahipler: Teknoloji, finansal denetim, doğal kaynakları kullanma, medya/iletişim ve kitlesel imha silahları…

Bilim ve teknoloji, bir avuç OECD ülkesinde yoğunlaşmıştır. 1993'te küresel çapta, araştırma geliştirme çalışmalarının yüzde 84'ü 10 ülkenin elindeydi; bu 10 ülke, son yirmi yılda ABD'de alınan patentlerin yüzde 95'ini kontrol ediyordu. 1990'ların sonuna gelindiğinde, telefon hatlarının yüzde 74'ü, dünya nüfusunun üst gelir düzeyindeki ülkelerde yaşayan beşte birlik kesimin elindeydi; internet kullanıcılarının yüzde 93'ü de onlardaydı.[233]

Araştırma-Geliştirme (AR-GE) çalışmalarına ayrılan sermaye ve insan gücü kaynağı bakımından devletler ve askerî-sınai kompleks önde gitmektedir. *Stockholm International Peace Research Institute*, SIPRI (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü) 1970'li yıllarda, ortalama bir askerî ay-

232 Metin Özuğurlu, agy. s.88.

233 Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi Toplum ve Kültür, Birinci Cilt, Ağ Toplumunun Yükselişi*, Çeviren: Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul, Nisan 2005, s. 56.

gıtın sivil piyasalardaki herhangi bir aygıttan 20 kat daha fazla araştırma yoğun olduğunu tahmin ediyordu.[234]

"Askerî Ar-Ge'yle uğraşan bilimci ve mühendis sayısı kesin olarak bilinmemektedir. SIPRI 1970'li yıllarda bu sayının yaklaşık 400 bin olduğunu tahmin ederken, daha sonraları yapılan tahminler bu sayıyı 500 bine yükseltti. Bu rakamlar dünyanın araştırmacı bilim adamlarının yüzde 45'inin askerî işlerle uğraştığı ya da yalnızca fizikçiler ve mühendisler düşünüldüğünde araştırmacıların yarıdan fazlasının askerî alanlarda çalıştığı anlamına gelir."[235]

SIPRI'nın 2011 yılı raporuna göre, dünya askerî harcamalar toplamı 2010'da 1,63 trilyon dolar. En çok askerî harcama yapan ilk on ülkeyle ilgili veriler, ABD doları cinsinden[236] şöyle:

ABD 698 milyar, Çin 119 milyar (tahminî), İngiltere 59.8 milyar, Fransa 59.3 milyar, Rusya 58.7 milyar (tahminî), Japonya 54.5 milyar, Suudi Arabistan 45.2 milyar, Almanya 45.2 milyar (tahminî), Hindistan 41.3 milyar, İtalya 37 milyar (tahminî). [237]

ABD brüt ulusal gelirinin yüzde 4.8'ini, Rusya yüzde 4'ünü, Çin yüzde 2.1'ini, Suudi Arabistan ise ulusal gelirinin yüzde 10.4'ünü silahlanmaya harcamaktadır.

ABD'nin ABD dışındaki askerî üslerinin sayısı 1000'den fazladır. Pentagon'un kendisi bu sayıyı 865 olarak veriyor. 150 civarındaki ülkede konuşlanan bu üslerde on binlerce kişi istihdam ediliyor.

NATO soğuk savaş döneminde, anti-komünist, anti-sovyetik askerî yığınağın, aynı zamanda "sovyet tehdidine" ve

---

234 Deniz Moralı, "Radyoaktif Kapitalizm Nükleer Santrallere Karşı Marksist Tutum" (http://www.marksist.com/deniz_morali/radyoaktif_kapitalizm.htm)

235 Federico Mayor-Augusto Forti, *Bilim ve İktidar,* TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, Haziran 1999, s.95-96.

236 Cari fiyat ve mübadele oranlarına göre (current prices and exchange rates) hesaplanmış. Ülkeler, Pazar Mübadele Oranları'na (Market Exchange Rates) (MER) göre sıralanmıştır.

237 http://www.sipri.org/research/armaments/milex/resultoutput/trendgraphs/worldus2011.

Avrupa'daki komünist harekete karşı ideolojik, siyasal saldırının karargâhıydı. Hep Varşova Paktı'na, "Sovyet işgaline" karşı kurulduğu söylenmiş, ama asıl işlevi hiç gizlenememişti. ABD'nin, 1951'de bütün NATO ülkelerine, "komünistlerin legal yoldan hükümete gelme ve hükümeti kontrol etme tehlikesinin" belirdiği her durumda "önlem alma" hakkı olduğunu kabul ettirdiği biliniyor. Sovyetler Birliği'nin ve Varşova Paktı'nın dağılmasından sonra NATO'nun varlığını sürdürmesi ve genişletmesi ise bu emperyalist terör örgütünün yalnızca reel sosyalizmden gelen tehdide karşı örgütlenmediğini, gerçek ya da potansiyel anti-emperyalist, sosyalist hareketleri önleme, bastırma, ezme misyonuyla yüklü olduğunu, emperyalizmin en zayıf durumunda bile sosyalizmi kendisi için "tehdit" görmeye devam ettiğini gösterdi. NATO, anti-emperyalist, devrimci gelişme ve yönelişleri her baş gösterdiği yerde etkisizleştirmek için elde tutulan bir "hazır kuvvet" olmaya devam ediyor. NATO tek tek ülkelerde ortaya çıkacak kitlesel hareketleri silahla bastırmak için hazırlık yürütüyor. NATO'nun yeniden yapılanma sürecindeki düzenlemelerden biri Acil Mukabele Kuvveti (NATO Response Force-NRF). "Sokak gösterilerine" müdahale edecek biçimde örgütlenmesi planlanan "yüksek vurucu güce sahip" bu birliğin asıl görevi "dünyanın herhangi bir yerindeki krize hızlı biçimde müdahale edebilmek" olarak tanımlanıyor. Yeni NATO konsepti, ittifaklar zincirini Rusya'yı da içine alacak biçimde genişleterek, Amerika-Avrupa-Avrasya üzerinden Çin karşıtı bir eksen yaratmayı hedefliyor gibi görünüyor.

Emperyalizm, hem gerçek durumu doğru anlatan, hem de güncel kapitalizmi deşifre eden son derece işlevli bir kavramdır. Dünyayı değiştirmek isteyenler bu kavramdan vazgeçemezler.

Emperyalizm ve Sınıf Mücadelesi

Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* kitabının 1892 tarihli İngilizce baskısının önsözüne aldığı 1885 tarihli makalesinde şunları yazdı:

"Gerçek şu: İngiltere'nin sanayi tekeli döneminde, İngiliz işçi sınıfı, bir dereceye kadar bu tekelden yarar sağladı. Bu yararlar, onlar arasında çok dengesiz bölüştürüldü; ayrıcalıklı azınlık çoğunu kendi cebine attı; ama büyük kitle bile ara sıra geçici bir yarar sağladı. Owenciliğin ölümünden bu yana İngiltere'de sosyalizm olmayışının nedeni işte budur."[238]

Lenin *Emperyalizm* kitabında, emperyalizmin ateşli savunucularından İngiliz milyoneri, finans kıralı Cecil Rhodes'ın şu sözlerini aktarmıştı:

> Dün East-End'deydim (Londra'da bir işçi semti), işsizlerin bir toplantısına katıldım. Orada, "ekmek! ekmek" diye haykıran ateşli konuşmalar dinledim. Eve dönerken, tüm sahneyi yeniden yaşadım ve emperyalizmin önemini bir kez daha kavradım... En büyük düşüncem toplumsal soruna bir çözüm bulmak, yani Birleşik Krallığın 40 milyon nüfusunu kanlı bir iç savaştan kurtarmak için biz sömürge siyasetçileri nüfus fazlasını yerleştirebileceğimiz, fabrikalarımızın ve madenlerimizin ürünleri için yeni pazarlar edinebileceğimiz yeni topraklar elde etmek zorundayız. Her zaman söylediğim gibi, İmparatorluk bir ekmek ve tereyağı sorunudur. İç savaştan kaçınmak istiyorsanız, emperyalist olmak zorundasınız.[239]

Doğal zenginliklerine (altın, gümüş, petrol vb.) el koymak, hammaddelerini ucuza kapatmak, topraklarını genişliğine ve derinliğine pazara açmak, ya da bugünün yeni yöntemleriyle yoksul çevre ülkelerden kapitalizmin anayurtlarına sürekli kaynak transfer etmek, emperyalist ülkelere içeride sınıf mücadelesini yumuşatacak olanaklar sağlıyor.

Özellikle kapitalizmin "altın yılları" denilen 1945-1970 döneminde, emperyalist ülkeler tekelci süper kâr ve kaynak aktarımından elde ettikleriyle, proletaryaya "sus payı" kırıntıları, proletarya kökenli bürokrat ve aristokratlara burjuva yaşam koşulları sağlayan "ödül"ler verebildiler.

---

238 Friedrich Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, Ekim 1997, s. 41.

239 Lenin, *Toplu Yapıtlar*, agy. Cilt 22, 256-257.

Çok kısaca, devletin üretimi canlandırmak üzere yatırım yapması, yüzde 5'i aşmayan enflasyon, yüzde 5'i aşmayan işsizlik ilkelerinin gözetildiği bir rejim olarak tanımlanabilecek *Keynesçilik* ve sonradan yeni birikim rejiminin adı olarak anılan *Fordizm*, tekelci süper kârlarla sağlanan büyük sermaye birikiminin ürünüydü. Fordizmi, daha tam olarak, bu temelde üretkenlikte ortaya çıkan artışı, kitlesel alım gücündeki artışla bağlayan ve bu bağı toplumsal bir oydaşma temelinde kurumsallaştıran bir birikim modeli olarak tanımlayabiliriz.[240] Fordizm, bir başka deyişle efektif talepteki artışla, kitlesel üretim artışını birbirine endeksleyerek, yaygın tüketime, Taylorist iş örgütlenmesine, reel ücretlerde göreli artışa, tama yakın sürekli ve güvenceli istihdama, geniş bir toplumsal güvenlik ağına dayanan bir birikim modeliydi.

Bu modelin, yalnızca ekonomik boyutlu olmadığı açıktır. 1929 büyük buhranını yaşayan, Sovyetler Birliği'nin temsil ettiği alternatif düzenin basıncını üzerinde duyan emperyalist kapitalizm sınıfsal-siyasal nedenlerle de böyle bir yola girdi. ABD'deki Roosevelt'in 1932'de başlattığı *New Deal* ile Batı Avrupa'daki refah devleti, bu sürecin emperyalist-kapitalizmin iki önemli anayurdundaki iki somutlaşma biçimiydi. ABD, tarihsel biçimleniş koşullarının sonucu olarak, kapitalizmi tehdit eden sınıfsal bir iç meydan okumayla karşılaşmadığı için refah devletinin tipik toprağı olmadı. Batı Avrupa ise, bu iç sınıfsal tehditle hem de defalarca karşılaşmış, örgütlü komünist ve işçi hareketinin defalarca ayaklandığı bir toplumsal coğrafya olarak, proletaryanın kimi istemlerini devrimsiz karşılayarak, Bismark'ın yolundan "sosyalist hareketi iyilikle öldürme" seçeneğine yöneldi. Sovyetler Birliği ve bağlaşıklarının yarattığı tehdit, daha uzak olan ABD için dolaylı, içindeki/yanıbaşındaki Avrupa için doğrudan bir nitelik taşıyordu.

Sonuç olarak, kapitalizmin anayurtlarında emekle sermaye arasındaki çelişkiler yumuşatılmış oldu.

240 Coşkun Adalı, agy. s. 45.

19. yüzyılın sonlarında başlayıp 20. yüzyılın son çeyreğine dek yükselerek süren dünya çapındaki bir başka gelişme, antisömürgeci renkler taşımaya devam eden ulusal bağımsızlık savaşlarıydı.

Bu sürecin sınıf mücadelesine etkileri çelişkili oldu. Doğu'nun ve Güneyin bağımsızlık mücadelesi veren halkları büyük bir çoğunlukla anti-emperyalist ve Sovyet yanlısı bir çizgiye yöneldiler; emperyalist ülkelerdeki işçi hareketi kuşkusuz sınıf mücadelesini yumuşatan etkenlerin de katkısıyla, ama aynı zamanda emperyalist bir ülkenin ayrıcalıklı "yurttaşı" olmanın bilinçaltı farkındalığıyla sosyalizmden uzaklaştı. Sovyetler Birliği ise ulusal bağımsızlık savaşı yürüten ülkelere "kapitalist olmayan yol"dan kalkınmayı ve sosyalizme yönelmeyi önerirken, emperyalist-kapitalizmin anayurtlarında sosyalizmi, dünya devrimini körüklemek yerine, kapitalizmle barış içinde yan yana yaşamayı (*peaceful coexistence*) bir varoluş ilkesi durumuna getirdi. "Kapitalizmden sosyalizme geçiş"in, "sosyalist ülkeler, kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfı ve ulusal kurtuluş hareketleri" üçlüsünden oluşan "dünya devrimci hareketi" eliyle gerçekleştirileceği propaganda edildi. Gerçekte ise, bu üçlü bir yana, sovyetik komünist partileri arasında bile enternasyonal birlik ve dünya devrimi birleştirici amaç olmaktan çıkmış, "dünya devrimci bileşenleri" ulus devlet ulusçuluğu denecek bir ortak eğilim içinde birbirlerinden uzaklaşmıştı.

Bu dönemin sınıf mücadelesi bakımından en önemli ve olumsuz sonucu, "reel sosyalist" ülkelerin, kapitalist ülke işçilerinin ve tarihsel olarak daha haklı nedenlere dayanmakla birlikte ezilen bağımlı halklar içinde ulusçuluğun güçlenmesi oldu.

3. Sermayenin Hareketi Devleti Aşar

Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nin bir yerinde şöyle yazmışlardı:

> Sivil toplum, bir aşamanın ticari ve sınai yaşamının tümünü birden kucaklar ve bu bakımdan da, her ne kadar dışarda ulus-top-

> luluğu olarak kendini olurlamak ve içerde devlet olarak örgütlenmek zorundaysa da, *devleti ve ulusu aşar* (italikler benim-HY).[241]

Marx ve Engels burada, "sivil toplum"la kapitalist üretim ilişkilerini, kapitalist toplumsal formasyonu kastediyorlar.

Sınırsız ve sonsuz sermaye birikimine dayanan kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olma sürecinde burjuvazi devleti ele geçirmiş, süreç içinde dünya pazarının oluşup güçlenmesiyle birlikte, en başından içinde taşıdığı "ulus devlet"i aşma yönündeki eğilim kuvveden fiile çıkmaya başlamıştır.

Bugün içinden geçmekte olduğumuz "geçiş dönemi"nin, "ara dönem"in temel eğilimlerinden biri, *sermayenin ulus devleti aşan hareketi* ve bunun çeşitli düzeylerde yol açtığı yeni çelişki ve gerilimlerdir.

Devletsiz bir kapitalizm ve emperyalizm konu dışıdır.

Öte yandan, geleneksel ulus-devlet emperyalizmleri ve genel olarak da devletler arası ilişkiler temelinde kurulmuş uluslararası düzen değişiyor. Bu, son derece çelişkili ve sürüngen bir süreçtir. Çünkü değişikliğin temel aktörü ulus/ülke-devletlerdir ve olumlusundan çözüme gitmeyen her süreç gibi bu da sancılı, engelli bir yolda zikzaklarla ilerlemektedir.

En başta, kapitalist üretimin, sermayenin hareketinin, artıdeğerin gerçekleşmesinin, iş gücü sömürüsünün dünya ölçeğinde, devlet örgütlenmesinin ise esas olarak hâlâ ülkeler ölçeğinde olması, yeni çelişkilerin kaynağıdır: Sınıf ve iktidar mücadelesinin optimum siyasal birimi hâlâ ulus ya da ülke devlettir. Öte yandan, dünya tekelci sermayesi bugün ülke devletleri ekonomik/siyasal egemenliği sınırlanmış alt birimler olarak yeniden yapılandırmak istiyor.

Sürecin çelişkisi şurada ki, emperyalist devletler, dünyanın paylaşımının ve giderek daha da artan eşitsizlikleri dayatmanın en önemli aracı olmaya devam ediyor. Ancak artık esas olarak teritoryal bir yayılmanın değil, sermayenin zaman ve mekân

241 K. Marx-F.Engels, *Alman İdeolojisi ve Feuerbach*, Sol Yayınlar, Beşinci Baskı, Ankara 2004, s. 114

olarak sınırsız hareketinin, derinliğine nüfuz etme etkinliğinin aracıdır. Dünyanın neresinde, hangi ülkesinde olursa olsun, tekelci sermaye grupları arasında, ülke-devletlerle bağlı ve sınırlı olmayan, tümüyle kendi dinamik ve inisiyatiflerine bağlı organik bir bütünleşme gerçekleşiyor. Emperyalizmin bağımlı ülke devletlerini kendi teritoryal alanında iktidarsızlaştırma, etkisizleştirme, bu ülkeleri sömürgeci yöntemlerle çekip çevirme uygulamaları ile birlikte düşünüldüğünde ise bu bütünleşme, öncelikli amacı kendi ulusal pazarını elinde tutmak olan "ulusal burjuvazi" vb. kategorilerin tarihe karışması anlamına geliyor. Öte yandan, ülke-devletleri yeniden sömürgeleştirmek de, kendi iç çelişkisini doğuruyor.

Devlet hâlâ, ama giderek azalan oranlarda, sermaye için kârlı olmayan ekonomik alanlarda etkinlik gösteriyor; kapitalist devlet her zaman tekelci sermaye gruplarını destekliyor; kamu varlıkları bir tür ilkel birikim yöntemi sayılacak el koyma uygulamalarıyla tekellere peşkeş çekiliyor; su gibi doğal kaynaklar devlet eliyle meta haline getiriliyor; tekelci devlet kendisine ait varlık ve işletmeleri, kamu hizmeti kavramına giren işlevleri özelleştirirken, kapitalist işletmelerin zararlarını yalnız içinden geçmekte olduğumuz büyük krizde değil *her zaman* topluma yüklemek üzere kamulaştırıyor vb.

Devlet, sermaye birikiminin sürekliliğini güvence altına alan, sermaye grupları arasındaki rekabette taraf olan, tüm bu süreçlerin yönetilmesinde önemli roller oynayan siyasal örgütlenme olmaya devam ediyor.

Yaşanmakta olan bir devletsizleşme süreci değildir. Devletle sermaye birbirlerinden kopmuyor, devletle sermaye arasındaki birbirini var eden ilişki sona ermiyor.

Yaşanmakta olan sermayenin ülke devletleri aşan hareketinin sonucu olarak devletler arası düzenin, hiyerarşi ve hegemonya ilişkilerinin içsel yapısının, dokusunun değişmesidir. Bu doku değişikliğinin ne zaman, nitelik olarak yeni biçimler alacağını bilmiyoruz.

Bildiğimiz şudur: Tüm devletler, tekelci sermayenin, dünya mali oligarşisinin istek ve çıkarlarına bağlı olarak yeniden yapılanıyor. Bu değişimin itici gücü, kapitalin ve kapitalizmin nesnel gelişiminin olgunlaştırdığı iki başat eğilimdir. Artık *üretken sermayenin* hareketi ulus ya da ülke devlet mekânına bağımlı olmaktan çıkmıştır. Kapitalizm, rekabetin ağırlıkla ülke devletler *üzerinden* yürütüldüğü bir sermaye birikim sürecinden, ülke devletlerin yalnızca "ülke" menşeli tekellerin değil, genel olarak sermayenin, çok uluslu tekellerin rekabet koşullarının, çıkarlarının gözetildiği bir *zemine* dönüştüğü bir evreye ilerliyor.

Evet, sermayenin hareketi ulus/ülke devletleri *aşıyor*. Artık tekelci sermaye grupları "bir ülke ekonomisine ait", ona bağımlı, o ülkeyle kaim değiller. Tersine, artık yalnızca bu sermaye gruplarının sicil kaydı bakımından bağlı oldukları ülkeler değil, bütün ülkeler, bu büyük, çok uluslu, ulus ötesi sermaye gruplarına aittir. *Sermaye ülkelere değil, ülkeler sermayeye aittir!* Dolayısıyla yalnızca dünya pazarının varlığı değil, sermayenin büyüklüğü ve hareketinin vardığı düzey de mevcut ülkeler arası/devletler arası ilişkiler zeminini *aşıyor*.

"Tek", "süper", "ultra" sermaye ve bu kavramlarla anlatılacak, içindeki çelişkileri söndürmüş bir kapitalizmden söz etmiyoruz. Birden çok sermayenin olmadığı, bunlar arasında rekabetin yaşanmadığı bir durum kapitalizm değildir.

Sonuç olarak, emperyalizmin yeni evresindeki yeni ve önemli çelişkilerden biri, sermayenin ulus/devlet sınırlarını aşan hareketi ile mevcut ulus/ülke devletler gerçekliği arasındadır.

Yol açacağı siyasal sonuçlar ve sınıf mücadelesi açısından bizi doğrudan ilgilendiren en kritik saptama budur. Ulus devlet modelini aşan yeni bir burjuva devlet modeli oluşturulana dek bu gerçek değişmeyecek, ulus ya da ülke devlet, sınıf ve iktidar mücadelesinin optimum siyasal birimi olmaya devam edecektir. Bu noktada herhangi bir belirsizlik yoktur. Çelişki ise duruyor.

BÖLÜM 19

Eğilimler

1. Teknoloji ve Enerji

"Teknik"i, bilimin pratiğe uygulanmasını, insanın üretim etkinliğini, becerisini geliştiren her şey olarak anlayabiliriz. Örneğin, cisimlerin ısıyla genişlediği bilimsel bir bilgidir; bu bilgi ile ray döşerken raylar arasında genişlemeyi hesaba katan boşluğu bırakmak bir tekniktir. Teknoloji, çeşitli yeni teknikleri bulan, inceleyen bilimdir; "teknikbilim"dir. Güç ve bilgiyi ortaya çıkarma, denetleme, işleme, iletme dizge ve araçlarının tümü, toplamı, "teknoloji" yi oluşturur. Teknoloji, yalnızca bilimi kullanarak buluşlar yapmak değil, aynı zamanda, hatta daha da önemli olarak üretim usul ve yöntemlerinin belirlemektir.

Marx'ta daha yetkin bir teknoloji tanımı var: "Teknoloji, insanın doğa ile arasındaki aktif ilişki tarzını, insan yaşamının dolaysız üretim sürecini ve dolayısıyla da aynı zamanda onun toplumsal yaşamın ilişkilerini ve bunlardan kaynaklanan zihinsel tasarımlarını açığa çıkarır."[242]

Teknik ve teknoloji, insanın üretim gücünü artırdığı için toplumsal gelişmenin dinamik bir öğesidir. Ancak, teknoloji, tarihsel bir biçimlenme olan toplumun üstünde, onu belirleyen bir olgu değildir.

Teknolojik gelişme ve bu gelişmedeki önemli uğrakları, evreler için kullanılan "teknolojik devrim" kavramı, bu kavramın

242 Karl Marx, *Kapital I,* Yordam Kitap, agy. s. 358, 95 nolu dipnot.

kullanıldığı her durum için doğruluğu tartışmaya açık olmakla birlikte, kapitalizmle birlikte hızı/temposu durmadan artan bir süreci anlatmaktadır.

İnsanlığın bugüne dek üç büyük teknolojik devrimden geçtiği kabul ediliyor: 18. yüzyıl sonlarında buhar makinesinin bulunuşu, 19. yüzyıl sonlarında elektriğin üretim devrelerine girmesiyle, 20. yüzyılın son çeyreğinde bilgisayarın, internetin yaygın kullanılmaya başlanmasıyla açılan ve biyogenetik ve nano teknolojiyle sürmekte olan, "enformasyonel" teknoloji.

İlk bakışta ayırdedileceği gibi, ilk iki teknolojik atılımla üçüncüsü arasında temel bir fark var. Buhar makinesi ve elektrik, hatta keşfi bir teknolojik devrime adını vermese de petrol, üretimin en önemli öğelerinden biri olan enerjiyle ilgili oldukları halde, *günümüzdeki teknolojik atılım yeni bir enerji kaynağına dayanmıyor.*

Bu teknoloji, daha az hammadde ve enerjiyle, daha az ama daha yoğun canlı emekle, çok az hatayla, çok ve çeşitli üretim yapmayı sağlıyor; ancak yarattığı ürünler, bilgisayar, internet, cep telefonu ve benzerleriyle sınırlıdır. Henüz buharlı gemi, tren ve benzinli otomobil türünden bir meta üretememiştir.

Bu teknoloji, en azından şimdilik enerji sorununa bir çözüm getirmemiştir.

Enerji sorununa kısaca göz attığımızda, anlatılmak istenen daha açık anlaşılacaktır.

Uluslararası Enerji Ajansı, gelecek 25 yılda tüm dünyada yüzde 53 oranında daha fazla enerjiye gereksinim duyulacağını belirtiyor. Geleneksel enerji kaynakları, üçü de "fosil yakıt" olan petrol, doğal gaz ve kömür. Petrol rezervlerinin ancak 35-40 yıl yetebileceği tahmin ediliyor. Doğal gazın petrolün yerini alabileceği düşünülüyor; ancak doğal gaz rezervlerine biçilen ömür de 60 yıl. Kömür rezervleri daha büyük; 220 yıl yetecek kadar kömür var dünyada. Ancak kömürden enerji elde etmenin ekolojik, dolayısıyla toplumsal maliyeti yüksek. Dünyada kullanılan toplam enerjinin çok büyük bölümünü tüketen emperyalist mer-

kezler, sanayileşmenin enerji krizini daha da derinleştireceğine işaret ederek, krizin ve sera etkisinin sorumluluğunu az gelişmiş ülkelere yıkmaya çalışıyorlar.

Özetle, enerji sorunu iki boyutlu: Geleneksel enerji kaynakları tükeniyor; ayrıca maliyet ve kullanım güçlükleri nedeniyle bugünkü gereksinimi bile karşılayamıyor; birinci boyut bu. İkincisi, bu kaynaklara bağımlılık küresel ısınmaya, küresel ısınmanın geri döndürülemez noktalara ulaşmasına, ozon katmanının delinmesine, iklim değişikliklerine, afetlere yol açıyor.

Nükleer enerji, biyoyakıt, güneş, rüzgâr yakıt pilleri ve hidrojen ile "CSP" denilen yoğunlaştırılmış güneş enerjisi alternatif enerji kaynakları olarak öne sürülüyor.

Nükleer enerji konusunda, bilgisizlikten, sermayenin saptırma ve çarpıtmalarından, kaynaklanan büyük bir akıl karışıklığı var.

Konuyu hem bilimsel, hem de uzman olmayanların da anlayacağı bir dille anlatan bir makaleden, Deniz Moralı'nın *Radyoaktif Kapitalizm*'inden aktarmalarla özetlemeye çalışalım:

> Öncelikle bilimsel açıdan netleştirmemiz gereken bir nokta var ki, o da nükleer enerji kavramının gündelik dilde ifade ettiği anlamla gerçek bilimsel içeriği arasındaki son derece önemli farktır… Aslında söz ve eleştiri konusu olan, genel anlamda nükleer enerji olmayıp, özel olarak *fisyon* (Fisyon: Atom çekirdeğinin bölünmesi biçimindeki nükleer reaksiyona verilen ad. Daha ziyade uranyum gibi ağır çekirdeklerde rastlanır.) tipi nükleer tepkimeye dayalı enerji santralleridir. Yani karşı çıkılan şey *nükleer fisyon santralleri*dir. Genel bir kavram olarak nükleer enerji atomun çekirdeğinden çıkan enerji demektir ve bizim için atom çekirdeğinden çıkan enerjiye prensip olarak karşı çıkmak söz konusu değildir. Nitekim nükleer fisyona dayalı mevcut elektrik üretme teknolojisinden farklı olarak, henüz uygulamaya sokulmamış olmakla birlikte, nükleer *füzyona* (Füzyon: Atom çekirdeklerinin kaynaşması biçimindeki nükleer reaksiyona verilen ad. Daha ziyade hidrojen gibi hafif çekirdekler belirli şartlar altında bir araya gelerek bu tür reaksiyonlar oluşturabilirler.)

> dayalı alternatif teknolojiler mevcuttur ve bunlar genel olarak fisyon teknolojilerinin içerdiği tehlikeyi barındırmamaktadırlar… Yeryüzündeki canlı hayatın temeli olan *güneş enerjisi aslında nükleer füzyon enerjisidir.* Uğruna şiirler yazdığımız güneş, tüm güzelliğini borçlu olduğu koca bir füzyon reaktörüdür. Keza tıp alanında, başta kanser olmak üzere birçok hastalığın teşhis ve tedavisinde nükleer yöntemler, yani nükleer enerji kullanılmaktadır vb. O halde, başta biz Marksistler olmak üzere, aklıselim sahibi herkes "nükleer" kelimesine daha baştan bir peşin hükümle yaklaşmamalıyız.
>
> Başta güneş enerjisine dayalı teknolojiler olmak üzere, nükleer füzyon ve diğer yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı yolların, dünyanın enerji ihtiyacını karşılamak için teknik/potansiyel açıdan yeterli oldukları ortaya çıktığı andan itibaren, hem fosil enerji teknolojileri hem nükleer fisyon enerjisi tarihsel bakımdan gerici nitelik kazanmışlardır.[243]

Moralı'nın makalesinden, fisyona dayalı nükleer santrallerin, iyonlaştırıcı radyasyon yayarak insan DNA'sı üzerinde kansere yol açabilecek bozucu etkiler yarattıklarını, kalıt ve atıklar yoluyla mutasyona yol açtıklarını, bir nükleer reaktörün içinin radyasyon cehennemi olduğunu, bugüne dek iki kez yaşandığı gibi bir "kaza" durumunda izotopların dünyayı cehenneme çevirme olasılığının yabana atılamayacak bir risk olduğunu öğreniyoruz.

Nükleer fisyoncular ve fosil kaynaklara dayalı enerji biçimlerini savunanlar alternatif temiz enerji kaynaklarının henüz yeterli ve kullanışlı olmadıklarını, ya da çok pahalı olduklarını öne sürüyorlar. Oysa bugün dünyada hem insanlığa bolca yetecek hem de doğayı tahrip etmeyecek türde enerji kaynakları ve bunları yararlı kullanım biçimlerine dönüştürecek enerji teknolojileri vardır. Güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, füzyon enerjisi ve diğer bazı yenilenebilir enerji kaynakları hem bol hem de temiz ve tehlikesiz enerji sunuyorlar.

---

243 Deniz Moralı "Radyoaktif Kapitalizm Nükleer Santrallere Karşı Marksist Tutum"(http://www.marksist.com/deniz_morali/radyoaktif_kapitalizm.htm).

Sorun tümüyle, eldeki bilimsel bilgi ve teknolojinin ne tür enerji kaynakları için seferber edileceğine karar verme sorunudur.

Bu kararı bugün kapitalistler veriyor. Dosyalarındaki alternatif enerji teknolojilerine ilişkin bilgileri (güneş pili ve elektrikli otomobil bunlardan, Moralı'nın somut bilgilerini verdiği örneklerden yalnızca ikisidir) maliyetini yüksek buldukları ve geleneksel kaynak ve teknolojilerin sağladığı kârlardan vazgeçmek istemedikleri için uygulamaya sokmuyorlar. Var olan enerji kaynaklarından hâlâ yüksek kârlar sağlamayı sürdüren kapitalistleri yeni enerji teknolojilerine "ikna" edecek "ekonomik" bir neden şimdilik yoktur.

Bugün, insanlığın, zararlı hiçbir yan ürünü ve atığı olmayan, felaketlere yol açabilecek bir tehlike taşımayan, teknik bir engeli bulunmayan yenilenebilir enerji teknolojilerine yönelmemesinin tek nedeni, kullanım tarihi çoktan dolmuş bu kapitalist sömürü düzenidir.

Ekoloji sorununa yeniden dönmek üzere, şimdilik, kapitalizm altında geçerli teknolojik tercih ve yönelimlerin enerji sorununa bir çözüm getirmediğini yineleyerek bilgi-iletişim teknolojilerinin ne olduğuna, ne tür gelişmelere yol açtıklarına bakalım.

Bilgi-İletişim Teknolojileri

Mikro-elektronik, makine ve yazılım olarak bilgisayarlar, başta internet olmak üzere iletişim ve araçları bilgi-iletişim teknolojisinin üç temel sacayağıdır. Opto-elektronik[244], nanoteknoloji, biyoteknoloji ve gen mühendisliğinin gelişmesinde bu ayaklar büyük ve belirleyici katkı sağlıyor.

Biyoteknoloji, insanın doğayla metabolik ilişkisinde, yaşam parametrelerinde önemli yenilik ve sorunlara yol açıyor.

---

244 Işığın doğasını elektronikle birleştiren, kırılma, yansıma, lüminesans, düz ışığa bilgi yüklenmesi, lazerler, foton aygıtları gibi birçok konuyu kapsayan, termal sistemler, güvenlik ve akustik elektroniğinin vazgeçilmez ve kapsamlı bir kolu.

Bilişim teknolojilerinin temeli, büyük miktardaki "bilgi"yi, "veri"yi, mikro ölçeklerde çok hızlı olarak işleme, depolama ve aynı anda sayısız hedefe iletmedir.

Bu teknolojilerin daha bugünden üretim ve toplum yaşamına getirdiği kökten değişiklikler, kısaca otomatikleşme, robotlaşma, bilgisayarlaşma ve ağ tipi iletişimdir. Genetik mühendisliğinin insana uygulanması, yapay yaşam, yapay zekâ vb. toplum ve insan yaşamına şimdiden tam bilemeyeceğimiz boyutlar getirmeye aday teknolojilerdir.

Bu teknolojilerin en önemli özelliklerinden biri, hammaddesinin veri, bilgi ve enformasyon olmasıdır. Veri, hem "girdi", hem "çıktı"dır. Uygulanabilir, işlenebilir, kendi araçlarını yaratabilir bir güç… Tarihte ilk kez, insan aklı yalnızca üretim sürecinin belirleyici bir öğesi olmakla yetinmeyip, doğrudan üretici güç olmaktadır.

Bilgi ve enformasyon üretimi ve iletimi tüm insan etkinliklerine nüfuz ettiği için bireysel ve toplumsal yaşamı her yönden etkilemektedir.

Yeni teknolojilerin bilgisayar ve özellikle de internet sayesinde getirdikleri bir yenilik, dikine hiyerarşi yerine, çok yönlü ve çoğul, yatay iletişime olanak vermeleri, böylece üretim ve toplumsal ilişkilerde ağ tipi örgütlenme ve oluşumları olanaklı kılmalarıdır. Biraz sonra göreceğimiz üzere bu, üretici sermayenin herhangi bir tek mekâna bağlı olmadan etkinlik göstermesine, çok uluslu şirketlerin hukuksal yapılanmasından çok daha işlevli/pratik katkı sağlamaktadır.

Bilgi-iletişim teknolojilerinin bir başka özelliği bütünleşmiş bir dizge oluşturmalarıdır. Örneğin mikroelektronik olmadan bilgisayar, bilgisayar olmadan internet, mikroelektronik ve bilgisayar olmadan nanoteknoloji vb. olamazdı.

Bu alt bölümü iki notla bitirebiliriz: Söz konusu teknolojiler bir yandan, kapitalizmin sorunlarına tersinden ve geçici çözümler getiriyor, öte yandan, şaşırtıcı bir açıklıkla kapitalizmin sınırlarını gösteriyorlar. Bu nedenle, konunun merkezindeki iki

çok temel sorun olan, "enformasyon/bilgi iletişim toplumu" ile "emek değer" yasası konularını bundan sonraki bölümde, kapitalizmin sınırları bağlamında ele alacağım.

2.Üretim ve Emek

Bu başlık altında, üretimin içerik ve bileşimindeki, üretim ve emek süreçlerinin örgütlenişindeki, üretici sermayenin üretim mekanıyla ilişkisindeki gelişme ve değişiklikleri incelemeye çalışacağım.

2.1. Sanayi ve Hizmet

Belli aralıklarla birbirini izleyen krizler, yeni birikim rejimlerine ve sanayinin yeniden yapılandırılmasına, ağırlık merkezlerinde yer değiştirmelere, emeğin çalışma koşullarında belirsizliklere yol açıyor.

2007'de başlayan büyük buhrana rağmen kapitalizmin anayurtları olan ABD, AB ve Japonya'da maddi üretim azalıp yok olmuyor; üretim sanayisizleşmiyor; ekonomi maddesizleşmiyor; artık değer üretimi durmuyor.[245]

İmalat üretimi, 2011'in ilk çeyreğinde dünyada yüzde 6,5; "yeni sanayileşmiş" ülkelerde, yüzde 6; "gelişmekte olan" ülkelerde yüzde 11; Çin'de yüzde 15; "gelişmiş-sanayileşmiş ülkelerde" yüzde 4,4; ABD'de yüzde 7,1 artmış; Mısır'da yüzde 8,9; Tunus'ta yüzde 7,4; Yunanistan'da yüzde 6,9 düşmüştür.[246]

Bu veriler dört gerçeği birden gösteriyor: Bir: Dünya çapında maddi üretim (imalat) krize rağmen artıyor. İki: Bu artışta en büyük pay başta Çin olmak üzere az ve orta gelişmiş ülkelere

245 Ursula Huws'un, *Socialist Register*'in 1999 yıllığında yayınlanan "The Myth of the "Weightless Economy?" makalesi bu konuya ilişkin güçlü kanıt ve veriler içeriyor.

246 Report on World Manufacturing Production, Quarter I, 2011, United Nations Industrial Development Organization, UNIDO http://www.unido.org/fileadmin/user_media/Services/Research_and_Statistics/statistics/publication/QuartProd/STA%20Report%20on%20Quarterly%20production_2011Q1.pdf

aittir; dünya çapında üretim merkezi Batı'dan Doğu'ya kayıyor. Üç: Hâlâ dünyanın en büyük ekonomisi olan ABD üretim artış oranlarındaki gerilemeye rağmen sanayi/imalat üretiminde önemli bir yer tutuyor. Biraz sonra geleceğiz, emek üretkenliği ölçüleri dikkate alındığında bu önem daha da artıyor. Dört: Mısır, Tunus ve Yunanistan verileri, maddi üretimdeki düşme ile buralarda yaşanan toplumsal patlama ve isyanlar arasındaki ilişkiyi gösteriyor.

İkinci konu, dünya çapında, özellikle de emperyalist merkezlerde sanayi/imalat üretim ve istihdamından hizmet üretim ve istihdamına doğru yaşanan değişimdir. Bu değişimi en iyi ortaya koyan istihdam göstergelerine göre dünya ve gelişmiş ülkeler açısından durum 1996-2009 döneminde Tablo 1'deki gibidir.

TABLO 1: İSTİHDAMIN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (1996-2009) %

	Tarım		Sanayi		Hizmet	
	1996	2009	1996	2009	1996	2009
Dünya	43,1	35	21,4	21,8	35,5	43,2
Gelişmiş Ülkeler +AB	5,2	3,7	28,5	23,4	66,4	72,8

Kaynak: ILO, (1996 verileri) 2007 ve (2009 verileri) 2011Raporları
Tabloyu hazırlayan: Ali İleri

Bu tablo, canlı emek oranının maddi üretim alanında göreli, tarımda mutlak olarak küçüldüğünü, hizmette ise büyüdüğünü gösteriyor.

ABD ve Çin istihdam verileriyle hazırlanan Tablo 2 ise "sanayiden hizmete kayma" denilen süreçle, iki büyük ülke arasında şaşırtıcı bir denge kurulduğuna işaret ediyor. Bu iki büyük ülkede de hizmet sektöründe istihdam büyüyor. ABD'de sanayi istihdamı hem mutlak sayı, hem oran olarak düşerken Çin'de yükseliyor. Çin'de sanayi istihdamı 1980'de 77 milyondan (yüzde 18,2) 2008'de 211 milyona (yüzde 27,2) yükselirken, aynı dönemde ABD'de 30,5 milyondan (yüzde 30,8), 28,9 milyona (yüzde 19,9) düşmüş. Hizmet sektöründe ise 1980'de ABD'de 65

milyon kişi çalışırken (yüzde 65,7), 2008'de bu sayı 114 milyona ve toplam iş gücünün yüzde 78,6'sına yükselmiş. Çin'de 1980'de 55 milyon olan hizmet emekçisi sayısı (yüzde 13,1), 2008'de 257 milyona (yüzde 33,2) çıkmış. ABD'de sanayi istihdamındaki yüzde 11 civarındaki düşüş, bir bakıma Çin'deki yüzde 9'luk artışla dengelenmiş.

Demek ki, "hizmet"te büyüme dünya çapında genel bir eğilimken, sanayide küçülme, örneğimiz ABD kişiliğinde emperyalist-kapitalist anayurtlar için söz konusudur.

TABLO 2: ABD ve ÇİN İSTİHDAMININ SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (1980-2008)

	Tarım				Sanayi				Hizmet			
	1980		2008		1980		2008		1980		2008	
	Toplam (Milyon)	%	Toplam (Milyon)	%	Toplam (Milyon)	%	Toplam (Milyon)	%	Toplam (Milyon)	%	Toplam (Milyon)	%
ABD	3,5	3,6	2,1	1,5	30,5	30,8	28,9	19,9	65	65,7	114	78,6
ÇİN	291	68,6	306	39,7	77	18,2	211	27,2	55	13,1	257	33,2

Kaynak: ILO verileri, KILM2009, Ali İleri

Bu konunun maddi üretim açısından dikkate almadan geçemeyeceğimiz bir yönü daha var. İstihdam verileri, emek üretkenlik oranları dikkate alınmadığı sürece işçi sınıfının sektörel dağılımı ile ilgili fikir verir ama üretimin gerçek bilgisini vermezler. Çünkü emek üretkenliğinde artış, eskisinden daha az sayıda işçinin daha fazla üretim yapması demektir.

ABD'de sanayi işçilerinin mutlak olarak azaldığı, Çin'de hem mutlak, hem de göreli olarak arttığı Tablo 2'deki rakamlar, emek üretkenliği verileriyle birlikte değerlendirildiğinde ortaya şu çıkıyor: 1990 fiyatlarıyla sabitlenmiş satın alma gücü paritesine göre, ABD'nin 2008'de emek üretkenliği kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla bazında 65.480, Çin'in ise 10.375 dolardır (ILO-KILM 2009). ABD'de 28,9 milyon işçi, yüksek emek üretkenliği nedeniyle, neredeyse Çin'in 211 milyon sanayi işçisi kadar değer üretmiş oluyor.

"Hizmet"teki Maddi Emek

Devam edelim. Dünya çapındaki dengeleyici eğilimlere, maddi üretimin artarak devam ettiğini kanıtlayan verilere rağmen hizmet sektöründeki büyüme neyi anlatıyor?

Tüm ürünleri metaya, üretim araçlarından yoksun insanı artık değer üreticisine dönüştüren kapitalizm "hizmet"i ve hizmet emeğini de metalaştırmıştır.

İstatistiklerde "hizmet" başlığında toplananların bir bölümü maddi üretim karakteri taşıyor. İstatistiklerde tarım, madencilik, inşaat ve imalat sektörleri dışında olmaktan başka ortak özelliği olmayan etkinlikler "hizmetler" başlığı altında toplanıyor. Dolayısıyla, "hizmet", bu kullanımıyla analitik karmaşa yaratan negatif bir kavram oluyor.

Bu önemli nokta bir yana, hizmet var, hizmet var. Üretkenliğin, verimliliğin artmasına destek sunan *üretim hizmetleri*; sağlık, eğitim başta olmak üzere *toplumsal hizmetler*; taşıma, depolama işlerini ve toptan-perakende ticareti içine alan *dağıtım hizmetleri*; nihayet yeme-içme, giyim-kuşam, eğlence, dinlence sunan *kişisel hizmetler ve "enformasyonel" hizmetler*- birçok bakımdan farklı özellikler gösteriyorlar.[247]

Kimi üretim etkinliklerinin özü, içeriği değişmediği halde salt isimleri değiştirilerek üretim dışı ve hizmet sayılıyor. Chris Harman'ın verdiği iki örnek son derece açıklayıcıdır:

> 30 yıl önce, bir gazetede dizgi makinesinde çalışan biri (genellikle bir erkek) sanayi işçisinin özel bir çeşidi "matbaa işçisi" (print worker) olarak sınıflandırılırdı. Bugün, bir gazetede bilgi işlem terminalinde çalışan biri (genellikle bir kadın) "hizmet işçisi" sayılıyor. Oysa yapılan iş özünde aynıdır; nihai ürün de aşağı yukarı aynıdır.
>
> …Bir fabrikada çalışan ve gıdaları sonradan insanların ısıtıp evlerinde yiyecekleri bir konserve kutusuna koyan kişi bir 'imalat işçisi'dir, aynı ya da benzer yiyecekleri evde ısıtıp yiyecek zamanı olmayan insanlara sunmak için bir fast food büfesinde

247 Agy, s. 288-294.

> didinen kişi 'hizmet işçisi'dir. Bir metal parçasını işleyerek bilgisayar imal eden biri "imalat işçisi", aynı bilgisayar için klavye başında yazılım hazırlayan biri 'hizmet işçisi'dir.[248]

Demek ki, istatistiklerde "hizmet işçisi" sayılanların bir bölümü düpedüz imalat işçisidir.

Sayısı çoğaltılabilecek bu tür durumlarla birlikte, genel olarak *üretim hizmetleri*'nin önemli bir bölümü, artık değer üretimine katkı yaptıkları için pekâlâ üretken emek etkinliği içinde sayılabilecek işlerdir: Fabrika inşaat, onarım, bakım, işçi ve meta taşıma, depolama vb… Bu işlerin, istatistiklere "hizmet" kategorisinden geçmelerinin esas nedeni, eskisinden farklı olarak parçalanıp taşeron şirketlere havale edilmiş olmalarıdır.

Britanya Makine İşverenleri Federasyonu'nun (The Engineering Employers' Federation in Britain) *Financial Times*'ın 12 Şubat 2002'de yayınlanan raporunda imalatın bakım, yeme içme ve hukuk türünden işleri taşeronlaştırarak büyük bir hizmet endüstrisi yarattığı, eğer uygun istatistik tanımlarla ölçülseydi imalatın genel olarak kabul edildiği gibi ekonominin yüzde 20'sini değil, yüzde 35'ini oluşturacağı belirtilmişti.[249]

Toplumsal Hizmetler

Toplumsal hizmetler alanı da göründüğü ve istatistiklerde gösterildiği gibi değildir. Toplumsal hizmetlerin başında sağlık ve eğitim geliyor.

Bir kapitalist toplumda sağlık sisteminin özü, emek gücünün yeniden üretimini ve soyun devamını güvenceye almaktır. Sağlık hizmetinin ve emeğinin metalaştırılması, sağlığın günümüzün en kârlı sektörlerinden biri haline gelmesi, birçok yönden ele alınması gereken son derece önemli bir konudur. Sağlığın, eğitimle birlikte, tüm ticarileştirme süreçlerine rağmen toplumsal hizmetler kategorisi içinde sayılması gerekiyor.

---

248 Chris Harman, "The Workers of the World", *Issue 96 of International Socialism Journal*, Güz 2002, No: 96 http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj96/harman.htm

249 Chris Harman, agy.

Eğitim de, sağlıkla aynı amaca hizmet ediyor. Kitlesel eğitim, emek gücünü daha üretken kılmaya, aynı zamanda disipline etmeye hizmet eden bir uygulama olarak 19. yüzyıldan bu yana sürekli olarak büyüyen toplumsal bir hizmet alanıdır.

Eğitim ve sağlıkta istihdam edilenlerin sayısı 20. yüzyıl boyunca büyüdü.

Hizmetlerin en hızlı artan, en büyük bölümü üretim ve toplumsal hizmetler toplamıdır. Genel resmin, dar anlamda bile işçi sınıfının yok olduğunu ya da küçüldüğünü değil, sürekli olarak büyüdüğünü gösterdiğini söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, işçi sınıfı yok olmuyor. "Orta sınıf" içinde kaybolmuyor. Ayrıcalıklı bir katmana dönüşmüyor. Ampirik veriler, proleterlerin sayısının sürekli olarak büyüdüğünü gösteriyor. 1980'de kapitalist ekonomilerdeki küresel emek gücü 1 milyarın altındaydı. 2000'de 1,5 milyara vardı. Çin ve Sovyet emekçilerinin "iş gücü piyasası"na eklenmesiyle 3 milyara, yani dünya nüfusunun nerdeyse yarısına ulaştı.

2.2. Esnek Üretim, Yoğun Sömürü

1970'li yıllara dek işleyen sermaye birikim modelinin krize girerek tıkanması, Taylorizmle başlayıp Fordizmle süren üretim ve emek örgütlenmesi modelinin de sonunu getirdi. Yolu açan İtalyan işçileri başta gelmek üzere proletaryanın Taylorist uygulamalara karşı başlattığı aktif ve pasif direnişlerin de zorlamasıyla "esneklik" modeline geçiş başladı. Enformasyon teknolojisindeki yenilikler bu geçişi olanaklı kıldı. İşçiyi ve işçi sınıfını devre dışı bırakmaya yönelen teknolojilerle, onu besleyen örgütlenme ve yönetim düzenekleri bir sarmal halinde sınıf siyaseti bütününü oluşturdukları için esnek üretimi, bir sınıf stratejisi olarak da anlamak gerekir.[250] Ekonomik durgunluktan ve kriz burgacından çıkışta işçi sınıfının bastırılması, örgütlülüğünün dağıtılması bu nedenle kritik bir önem taşır.

250 İlker Belek, *Esnek Üretim Derin Sömürü*, NK Yayınları, İstanbul, Ekim 2004, s. 21.

Bir anda, dünyanın her yerinde birden eski üretim ve iş örgütlenmesi terk edilip yenisine geçilmemiştir. Üretim ve iş örgütlenmeleri bugün de türdeş değildir. Kimi sektörlerde ve dünyanın değişik bölgelerinde, Fordizm hatta düpedüz akarbant üretimi sürer ya da kurulurken, bir yandan da birçok yerde teknoloji-düşük emek-yoğun üretim etkinlikleri varlıklarını korumaktadır.

Ford otomobil şirketinin Fordizmin isim babası olmasına benzer biçimde, esnek üretime de, Japon otomobil devi Toyota modellik etti. Buradan bakıldığında, Fordizm'in alternatifinin Toyotizm olduğunu söylemek yanlış olmaz. Esnek üretim, bir bakıma Amerikan tipi üretim ve emek örgütlenmesinden Japon tarzının baskın olduğu bir modele geçiş olarak da tanımlanabilir. Japon ekonomisti Aoki iki tarz arasındaki farkı şöyle özetliyor:

> Amerikan şirketleri ile Japon şirketleri arasındaki temel fark şöyle özetlenebilir: Amerikan şirketleri, verimliliğin ince uzmanlaşmayla, işlerin keskin bir biçimde tanımlanmasıyla sağlanmasına vurgu yapar, Japon şirketleriyse işçilerin ortaya çıkabilecek acil durumları hemen halledebilme becerisini öne çıkarır ki, bu da yaparak öğrenmeyle, bilgilerin paylaşımıyla geliştirilecek bir beceridir.

Fark ve geçişle ilgili söylenenler doğru olmakla birlikte, bu nokta, zaman içinde esnek üretimin belirleyici yönü olmaktan çıkmış, dünya kapitalizmi Japon tarzını kendisine benzetmiştir.

Esnekleşme, teknolojide, imalatta, üretim biriminde, üretim örgütlenme ve yönetiminde, çalışma saat ve düzenlerinde, iş sözleşmelerinde, istihdamda vb. tüm bağlayıcı sınır ve kuralların kaldırılarak sermaye sınıfına büyük bir hareket ve manevra özgürlüğü tanıyan, su gibi akışkan, aslında kendi biçimi olmayan bir yöntemdir.

Taşeronlaştırma, sendikasızlaştırma, işsizlik, istihdamda geçicilik ve güvencesizlik, yoğun emek sürecinin yarattığı yeni sağlık sorunları, ücretlerde ve toplumsal ücretlerde düşme, esnek üretim örgütlenmesinin proletarya kitlelerini doğrudan ilgilendiren sonuçlarıdır.

Kapitalistler, esnekliği "beş sıfır ilkesi" ile açıklıyorlar: Parçalarda sıfır hata, makinelerin işleyişinde sıfır hata, sıfır stok, sıfır gecikme, sıfır bürokrasi.

Esnek üretim, geleneksel çalışma zaman dilim ve sürelerinin ortadan kalktığı, bugün çalışan kişinin gelecekte de istihdam edilme yönünde hiçbir patrona hiçbir sorumluluk yüklenmediği, "işyeri" kavramının belirsizleştiği ve işçi sınıfının uzun mücadeleler sonunda kazandığı "asgari ücret", hafta sonu tatilli ve fazla mesaili "işgünü"nü ve benzeri kazanımlarını yitirdiği bir rejim demektir.

Esnek üretimin kapitaliste sağladığı öteki avantajlar şöyle sıralanabilir: Sipariş üzerine üretim (just in time) ile denetimli, riski azaltan operasyonel etkinlik; sürekli olarak yeni ürün geliştirme, aynı anda çok çeşitte meta üretme olanağı; üretim zincirinin tüm aşamalarında kalite kontrolü; çekirdek firma-tedarikçi firma ilişkilerinin her yeni duruma uyum sağlayacak biçimde düzenlenmesi.

2.3. Üretimin Belli Bir Mekana Bağımlı Olmaktan Çıkması

Bugün para sermaye, bir bilgisayar tuşuna dokunularak bir yerden başka bir yere aktarılabiliyor. Kuşkusuz üretim aracı biçimindeki sermaye yer yüzünde aynı kolaylıkla dolaşamaz. Tesisleri, makineleri, aygıtları taşımak ek zaman ve maliyet demektir. Üretilen metaların tüketilecekleri alanlara taşınmaları da öyledir.

Öte yandan, üretici sermayenin hareketi önündeki bu tür engeller hızla aşılıyor. Bir ürünü tasarlamak, standart ürün model ve kalıpları geliştirip iletmek, kalite denetimini tüm süreç boyunca sürdürmek, bilgisayar ve internet sayesinde işten bile sayılmıyor. Ulaşım teknik ve araçlarındaki gelişmeler,bir ürünün farklı parçalarını, hammadde kaynaklarına ve pazara yakınlık-uzaklığa, enerji, emek gücü fiyatlarına, vergi rejimlerine vb. göre, farklı yerlerde üretip yeniden toplamayı, taşımayı daha kolay ve ucuz hale getiriyor.

Sermayenin ulus ötesi hareketinin iki kaldıracı var: *Çokuluslu şirketler ve esnek, taşeron- yoğun ağ tipi üretim örgütlenmesi.*

Çokuluslu Tekeller

"Çokuluslu şirket" tekinsiz bir kavram. Neye göre çok uluslu? Sermaye sahiplerinin, ortaklarının birden çok ulusal aidiyet taşımasına göre mi, şirket üretim ve ticaret birimlerinin dünyanın çeşitli ülkelerinde faaliyet göstermesine göre mi, metaların paraya dönüştüğü coğrafyanın birçok ülkeyi kapsamasına göre mi?

Kanımca, bu tanımlardan birini esas almak yerine, dev tekellerin, ortaklarının ulusal aidiyetlerinden, üretimde ve satışta tüm dünyayı tek bir ekonomik birim ve pazar haline getiren pratiklerine bakmak, çok sayıdaki taşeron şirketi de içine alan üretim ağının baskın tekelci karakterini ayırdetmek gerekiyor.

Konunun daha fazla ilerlemeden açıklığa kavuşturulması gereken bir yönü daha var. İsterse en büyüğü olsun, hiçbir tekelin "kendi" ülkesi ve devletiyle ilişkisi önemsiz değil. Dünyanın en büyük, en "küresel" tekellerinin, aynı zamanda dünyanın en büyük ve güçlü ülkesi olan ABD kökenli olması rastlantı olmadığı gibi, öteki emperyalist devletlerin "kendi" tekellerini kayırmak için giriştikleri ekonomik, ticari ve siyasal rekabet de apaçık ortadadır.

Baran ve Sweezy, çok uluslu şirketleri, *yurt dışındaki tekelci sermaye* olarak tanımlamış, bu şirketlerin amacının "yabancı hammadde kaynaklarını ve pazarlarını kontrol etmek, onlarla özel ve ayrıcalıklı fiyatlarla alış veriş yapmak, siparişleri birinden ötekine kaydırmak, vergi, emek ve öteki konularda en avantajlı koşulları sağlamak, tek sözcükle işi kendi koşul ve seçimlerine göre yürütmek" olduğunu belirtmişlerdi.[251]

---

251 John Bellamy Foster, Robert W. McChesney and R. Jamil Jonna, "Monopoly and Competition in Twenty-First Century Capitalism", *Monthly Review*, Nisan 2011, Cilt 62, Sayı 11 Monopoly and Competition in Twenty-First Century Capitalism http://monthlyreview.org/2011/04/01/monopoly-and-competition-in-twenty-first-century-capitalism

Doğrusu da budur. Çokulusluluk esas olarak emperyalist ülke merkezli dev tekellerin "yurt dışı" ekonomik etkinliklerinden, sermayenin yeni koşullarda iyice artan hareket yeteneğinden kaynaklanıyor. Büyük sanayi merkezlerini kuşatan "yan sanayileşme"yi anımsatan, ancak ondan farklı olarak çok sayıda taşeron şirketin çok uluslu tekeller için üretim yaptıkları bir ağ oluşuyor. Negri'lerin Castells'lerin tüm "ağ" teorilerinin altındaki gerçek ilişki budur.

Çokuluslu şirketi, bu çerçevede kendi ülkesi dışına doğrudan yatırım yapan, birden fazla ülkede mal ya da hizmet üretimini örgütleyen işletme olarak anlayabiliriz. Bu şirketlerin çeşitli ülkelerde büro ve fabrikaları bulunuyor. 1990'da sayıları 3 bin civarında olan bu tür şirketlerin bugünkü sayıları 63 bin olarak tahmin ediliyor. Dünyaya yayılmış bu şirketlere ait 821 bin şubede, 20 milyonu az gelişmiş ülkelerde olmak üzere 90 milyon kişi çalışıyor ve dünya brüt üretiminin yüzde 25'ini bu şirketler gerçekleştiriyor. En tepedeki 1000 şirket dünya sanayi çıktısının yüzde 80'ni üretiyor.[252]

Çokuluslu şirketlerin tekelci karakterini ve ekonomik ağırlıklarını anlayabilmek için, şube ve çalışan sayısından daha önemli bir göstergeye "Doğrudan Yabancı Yatırımlar"a (DYY) bakmak gerekiyor.

Doğrudan yabancı yatırımlar toplamı 1980'de dünya gelirinin yüzde 7'si kadardı; 2009'da bu oran yüzde 30'a yükseldi.[253]

2008'de dünyanın ilk 100 bankacılık dışı çok uluslu şirketinin toplam varlık ve istihdamlarının yaklaşık yüzde 60'ı, satışlarının ise yüzde 60'dan fazlası yabancı ülkelerdeki ortaklıkları eliyle gerçekleştirilmişti.[254]

---

252 http://yaleglobal.yale.edu/about/globalinc.jsp

253 John Bellamy Foster, *Tekelci Finans Sermayesi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, Eylül 2011, s. 151.

254 Agy. s. 151-152.

1998'de ABD merkezli çok uluslu ana şirketler, bu ülkenin toplam 682,5 milyar dolar olan ihracatının 438,3 milyar dolarlık bölümünü, yani üçte ikisini gerçekleştirmişlerdi.[255]

Çokuluslu şirketleşmenin tekelci karakterini anlatan daha güncel bir veriye göre, 2008'de dünyanın en büyük 100 şirketi arasında yer alan 18 ABD merkezli şirket, finans dışı ABD'li çok uluslu şirketlerin toplam varlıklarının yaklaşık yüzde 16'sını, satışlarının yüzde 28'ini ve toplam istihdamının yüzde 23'ünü temsil ediyordu. Bu 18 şirketin toplam varlık, üretim ve istihdamlarının yarısı, belki de daha fazlası yabancı ülkelerdeki iştiraklerin elindeydi.[256] Bu 18 şirketlik listenin birinci sırasında bulunan *General Electric*'in yabancı ülkedeki iştiraklerinin toplam varlıkları içindeki payı yüzde 50, satış ve istihdam içindeki payı yüzde 53'tü. Dördüncü sıradaki Ford'un yabancı ülkelerdeki iştiraklerinin toplam varlıkları içindeki payı yüzde 46, satıştaki payı yüzde 59 ve istihdamdaki payı yüzde 59 düzeyindeydi.[257]

Doğrudan yabancı yatırımların çok büyük bölümünün kaynağı da gittiği yer de gelişmiş ülkelerdir. Çokuluslu şirketlerin büyük çoğunluğu ABD ve AB merkezlidir. Örneğin, Avrupa ülkelerindeki emek gücünün yüzde 15-20'si yabancı şirketlerin şubelerinde istihdam ediliyor. [258]

En son uluslararası doğrudan yatırım verilerine göz atalım. Verilerin tümü Birleşmiş Milletler UNCTAD 2011 Dünya Yatırım Raporu'ndan[259]. 2000 yılında doğrudan yatırım miktarı 1,4 trilyon dolara ulaşmıştı. 2010 yılında 1,2 trilyon dolar. 2010'da en çok doğrudan *yatırım yapan* ilk 10 ülke ABD doları cinsinden (milyar) yatırım miktarlarıyla birlikte şöyle sıralanıyor: ABD 328.9, Almanya 104.9, Fransa 84.1, Hong Kong 76.1,

255 http://yaleglobal.yale.edu/about/globalinc.jsp

256 John Bellamy Foster, agy. s. 152.

257 Agy. s. 154.

258 http://www.cepr.org/pubs/fdi_report.pdf

259 http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/Yayinlar/Documents/OzlemOzyigit%20Sunum%20UNCTAD%20WIR2011-tr.pdf

Çin 68.0, İsviçre 58.3, Japonya 56.3, Rusya 51.7, Kanada 38.6, Belçika 37.8. Hindistan, 14.6 milyar dolarla bu listenin 20. sırasında yer alıyor.

En çok *yatırım çeken* ülke sıralamasıysa yine ABD milyar dolarlarıyla şöyle: ABD 228.3, Çin 105.7, Hong-Kong 68.9, Belçika 61,7, Brezilya 48.4, Almanya 46.1, İngiltere 45.9, Rusya 41.2, Singapur 38.6, Fransa 33.9. 14. sırada yer alan Hindistan 24.6 milyar dolarlık doğrudan yatırım çekmiş.

Bu veriler, doğrudan yatırımların ağırlıklı olarak (yüzde 71) gelişmiş/zengin ülkeler arasında yapıldığını, 2010 yılında uluslararası doğrudan yatırımcılarda ABD ve Almanya'nın başı çektiğini, Çin ve Rusya'dan sonra Brezilya'nın en çok yatırım çeken ilk on ülke arasına, hem de beşinci sırada girdiğini, dördüncü BRİC (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) üyesi Hindistan'ın da yatırım yapma ve çekmede ilk ona doğru hamle yaptığını gösteriyor.

Üretimin çok mekânlılığı, yalnız çok uluslu şirketlerin resmî planlama ve etkinlikleri yoluyla değil, aynı zamanda yerel şirketlerin inisiyatifleri üzerinden yaşam buluyor. Çokuluslu tekeller üretim ağlarını esas olarak "*outsourcing*" denilen, üretim ve hizmetlerin tümünü ya da bir bölümünü başka bir şirkete yaptırmak olarak tanımlayabileceğimiz bir yöntemle kuruyorlar. Taşeronluk, bu yöntemin en yaygın uygulama biçimidir. Kesin rakamlar olmamakla birlikte dünya çapında taşeron etkinlik oranının hızla arttığı, yüzde 40'lara ulaştığı kabul ediliyor.

Castells, 1990'lardan bu yana, malların ve hizmetlerin küresel üretiminin, giderek çok uluslu şirketler tarafından değil, ulusüstü üretim ağları tarafından gerçekleştiğini söylüyor.[260] Üretimdeki çok birimliliği şöyle anlatıp yorumluyor:

> Üretim süreci, birçok farklı şirket tarafından birçok farklı yerde üretilen parçaları bir araya toplar; belli amaçlar, belli piyasalar için yeni bir üretim ve ticaret tarzıyla birleştirir: Geniş hacimli,

260 Manuel Castells, agy. s. 153.

> esnek, tek örnek üretim. Bu ağın, dünya çapında farklı birimlerin tedarik ettiği küresel bir şirket kavrayışıyla ilgisi yoktur. Yeni üretim sistemi, bir stratejik ittifaklar bileşkesine, şirketler, her büyük şirketin merkezden ayrı birimleri, birbirlerine ve/veya büyük şirketlere ya da şirket ağlarına bağlı küçük ve orta ölçekli girişim ağları arasındaki *ad hoc* (geçici-HY) işbirliği projelerine dayanır.[261]

Bu belirlemenin yanlışı, üretimin dünya çapında, birbirleriyle ilişkili on binlerce şirket tarafından yapılıyor olmasında çok uluslu tekellerin kurucu rolünü, ağırlığını silmesidir. Çokuluslu tekeller sürükleyici güçtür; yatırılan sermayenin patronu ve son sözün sahibidir. Bu sürecin, gerçekten yalnız yukarıdan aşağıya değil, aynı zamanda yatayına işlediği ise doğrudur. İnsan aklının, bilginin üretici gücünü inanılmaz ölçülerde artıran bilgi-iletişim teknolojileri uluslararası üretimin ağlar biçiminde örgütlenmesinin koşullarını hazırlamıştır.

Tekelci üretken sermayenin mekâna bağımlılıktan kurtulmasına ilişkin olarak iki somut örnek vereceğim.

Birincisi, kişisel bilgisayar, servis sunucuları, yazılımlar, bilgi depolama aygıtları, ağ girişleri, bilgisayar yan ürünleri, kamera, printer, M3 çalar vb. üreten, 50 ülkede faaliyet gösteren, bağlı/sözleşmeli birimlerinde 69 bin kişinin çalıştığı, 2006 geliri 55,9 milyar dolar olan *Dell. Inc*. şirketi. Bu çok uluslu tekelin ürettiği bir bilgisayarın pili-bataryası Meksika'da; dizaynı Teksas ve Tayvan'da; bellek kartı Almanya'da; CD/DVD sürücüsü İsrail'de; grafik kartı Çin'de; güç adaptörü Tayland'da; hard disk sürücüsü Singapur'da; güç kablosu Hindistan'da; mikro işlemcisi Costa Rica'da yapılıp, Malezya'da monte ediliyor. Oradan tüm dünyaya pazarlanıyor.[262]

İkinci örnek, spor ayakkabıları ve malzemeleri üreten çok uluslu tekel *Nike*'dır. Nike'ın ABD dışında 45 ülkede 700 ci-

---

261 Agy. s. 154.

262 Volkan Yaraşır, "Uluslararası İşçi Hareketinin Yeniden Yapılanması: Ne yapmalı? Nasıl yapmalı? 1", *Kızıl Bayrak*, 4 Temmuz 2008 http://www.kizilbayrak.net/makaleleryazarlar/haber/arsiv/2008/06/30/artikel/177/uluslararasi-is.html

varında mağazası var. 2008'de 18,6 milyar dolar gelir elde etti. Doğrudan işlettiği mağaza ve işyerlerinde 26 bin, siparişlerini üretmek üzere sözleşmeyle kendisine bağladığı 731 fabrikada ise 650 bin işçi çalışıyor. Bu 731 fabrika başlıca şu ülkelere dağılmış durumda: Çin, Güney Kore, Tayvan, Hindistan, Tayland, Vietnam, Pakistan, Filipinler, Endonezya, Malezya...[263]*Nike*'ın kendisine ait fabrikası, üretim birimleri yok. Bu yüzden "içi boş bir şirket" olarak anılıyor. Sermayesi, tasarımı, markası ve satış mağazaları var. Üretimi, dağıtımı, pazarlamayı, reklamı taşeron firmalara yaptırıyor. 1996'da bir tek *Nike* marka ayakkabının, beş farklı ülkede 52 farklı taşeron firmada üretilen parçaların bir araya getirilmesiyle üretildiği bilgisi var.[264]

Taşeron şirket temelli üretim ağlarının bir başka özelliği de, aynı taşeron firmanın birbirleriyle rekabet etmeyen birden çok dev tekel için üretim yapmalarıdır. Tipik örnek, General Electric'in elektronik aksamlarını üreten Singapur merkezli taşeron firma Flextronix'tir. Bu firma, Honeywell, Compaq, Pratt&Whitney, Nortel ve başka şirketlere de parça üretiyor.[265]

Evden, ya da internet bağlantısının olduğu herhangi bir yerden çalışma da mekâna bağlı olmayan bir üretim yöntemidir.

Esnek çalışma icadı "proje temelinde istihdam" kavramı ile bu yöntem yaygınlaştırılıyor.

Bu tür örneklerin sayısını artırmak mümkün, ama sanıyorum yukarıdaki bilgiler dünya çapında üretim yapan yeni tekel tipolojisi ve ağ biçimli üretim örgütlenmesiyle ilgili yeterli açıklık sağlıyor.

Bu sürecin sınıf mücadelesi açısından en önemli sonucu, tüm dünyanın sermayenin erişebileceği bir emek gücü pazarı durumuna gelmesidir. Üretken sermayenin hareket serbestisi olağanüstü artmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların, ağırlıklı olarak hâlâ gelişmiş ülkeler arasında yapıldığı, ama Çin örneğinde du-

263 http://afrbiz.com.au/companies/nike.html

264 John Bellamy Foster, agy. s. 156.

265 Agy. s. 158.

rumun hızla değişmekte olduğu bir geçiş döneminde, dolayısıyla sürecin henüz başlarındayız. Ancak gidişin yönü bellidir ve ivmesi yüksektir.

2.4.Proletarya Cephesi

Proletarya cephesindeki en önemli eğilimlerden biri olarak öne sürülen emek gücünün üretimden hizmete kayması saptaması üzerinde durduk, bu saptamanın doğru, eksik-yanlış yönlerini irdeledik, ancak bilgi iletişim alanındaki emek gücü konusuna girmedik.

En başta şunu belirtmek gerekir ki, bu alan abartıldığı büyüklükte bir istihdam yaratmamıştır. 1999-2009 dönemi istatistikleri "bilgi sektörü"nde çalışanların ABD dâhil 8 gelişmiş ülkede yüzde 4-6 oranlarında olduğunu gösteriyor.

Bu gelişmelerin, kapitalizmin emperyalist anayurtlarında sınıflar yapısında, sınıfların karşılıklı yer alışlarında yol açtığı yeniliklerini satırbaşları halinde şöyle sıralayabiliriz.

Bir: Çok büyük sayıda işçinin çalıştığı, endüstriyel yoğun işyerleri seyreliyor. Büyük işyerleri, üretim teknolojisindeki yenilikler nedeniyle yerlerini daha küçük işyerlerine, hatta neredeyse "işçisiz" işletmelere bırakıyorlar. Öte yandan, sağlık, eğitim ve kültür-eğlence sektörleri yeni türden bir endüstriyel yoğunlaşma yaratıyor. Günümüzün endüstri yoğun işyerleri artık, 1917 Rusya'sının Putilov fabrikası türünden sanayi işletmeleri değil, büyük hastaneler, üniversiteler, okullar ve benzerleridir.

İki: Emek gücü türdeş olma özelliğini yitiriyor. Hizmet ve bilgi-iletişim sektörleri emeğin tektipleşmesine uygun olmadığı gibi, esnek üretim ve onun en yaygın uygulamalarından biri olan taşeronlaştırma vb. işçi sınıfını kendi içinde katmanlaştırıyor.

Üç: Taylorizmden farklı olarak, esnek üretim, özellikle de "takım çalışması", emeğin sayıca küçük ama etkili bir bölümünün üretimle ilgili teknik ve örgütsel bilgi edinmesine, üretimde inisiyatif kullanmasına olanak sağlıyor.

Dört: "İş günü"nün 20. yüzyılda biçimlenen yapısı değişmekle kalmıyor, belirlenmiş "işgünü", "iş haftası", "hafta sonu tatili", "fazla mesai" kavramları ortadan kalkıyor. Ücretlerle verimlilik arasındaki bağ kopuyor.

Beş: Sınıfsal yapıdaki değişikliklerin en önemlisi, imalatta otomasyondur. Otomasyon, sanayide canlı emek kullanımını azaltıyor. İmalat sanayinde iki üretim kategorisi doğuyor: Otomasyonun ağırlıkta olduğu resmî-çekirdek üretim alanları ve bunlara sözleşmelerle bağlı, esnek tedarikçi taşeron firmalar ağı. Böylece, imalat sektöründeki işçi yapısı iki ana bölüğe ayrılıyor: "Merkezde daha nitelikli ve güvenlikli işçi çekirdeği, tedarikçi firmalarda gelgeç, taşeron, hiçbir güvenliği olmayan iş gücü ortaya çıkıyor."[266] İmalat sanayisinden canlı emeğin otomasyonla seyrelmesi ile eş zamanlı olarak bilgi-iletişim ve kişiden kişiye hizmet alanlarında canlı emek yoğunlaşması yükseliyor.

Altı: Emek yoğunlaşmış, karşılığı ödenmeyen emek oranı büyümüştür.

Küresel Proletarya?

Önemli bir konu, sermayenin bu bölüm boyunca anlatmaya çalıştığım sınırsız hareketi karşısında emeğin ne durumda olduğudur.

Sermayenin ve emeğin yeryüzündeki hareket olanakları arasında koşutluk da, simetri de yoktur.

Dünya emek gücü, devlet sınırlarının, yasaların, bunlarla birlikte ulusçu kültür ve yabancı düşmanlığının kısıtlaması altında önemli ölçüde ait olduğu ülkeler içinde tutuluyor. Emek, sermaye gibi kendiliğinden merkezileşemiyor ve somut bir hareket olarak kendiliğinden uluslararasılaşamıyor. Devletler, yalnız üretim ve emek süreçlerini denetim altında tutmak için değil, aynı zamanda emek gücü hareketliliğini kendi gereksinim ve birikim rejimlerinin isteklerine göre düzenlemek için varlar.

---

266 Mehmet Yılmazer, agy. s. 455.

Kapitalistler birikmiş ölü emek olan sermayenin ulusal olmaktan çıkması için can atar, ama canlı emek üzerindeki egemenlik ilişkisinin küreselleşmesini istemez, proletaryayı edilginleştiren/tutan topraktan kendi elleriyle koparıp (proleter, etnik, yerel, dinsel vb. binlerce bağla bu toprağa bağlıdır) uluslararasına, ulusötesine taşımazlar. Emeğin enternasyonelleşmesini, küreselleşmesini savunan, bunun için mücadele edenler komünistlerdir.

Dünle bugün arasındaki önemli fark, kapitalistlerin bir zamanlar olduğu gibi az gelişmiş dünyadan niteliksiz emek gücü çekmeye ihtiyaç duymamalarıdır. Yüksek ekonomik ve toplumsal maliyetiyle emek gücünün kapitalist/emperyalist anayurtlara gelmesindense, sermayenin emeğin en ucuz olduğu yere gitmesi tercih ediliyor. Bu pratik, açıklamaya çalıştığım nesnel gelişmelerin olanaklı kıldığı bir temel üzerinde, emperyalist siyasetler eşliğinde yürütülüyor.

İşçi ve sol hareket içindeki en yanlış yaklaşımlardan biri, bu durumdan ulus/ülke devleti savunmak, ya da ona sahip çıkmak türünden görevler çıkarmaktır. Bu yaklaşım, yalnız "dışarıya" yönelik antiemperyalist görünümlü bir milliyetçiliği değil, "içerideki" "düşman" ulus ya da uluslara karşı ezen ulus milliyetçiliğini de besliyor. Dünyanın birçok yerinde çok uluslu, çok etnili olan proletaryanın ulusal temelde bölünmesinin ideolojik dayanaklarından birini oluşturuyor.

Öte yandan, işçi sınıfının verili nesnel koşullarını, dünya çapındaki hareket sınırlarını yadsıyan, örneğin "göç"ü proletaryanın *uluslararası hareketi* diye abartan yaklaşımlar ne milliyetçiliğin panzehri olabiliyor, ne de enternasyonalizme hizmet edebiliyorlar.

İsteklerimizi değil, gerçeği esas alacaksak, bugün dünya çapındaki fiilî *emek gücü göçünün,* dünya sisteminin baskın, güncel ve temel bir özelliği olmadığını açıkça söylememiz gerekiyor.

Hobsbawm'ın belirttiği gibi, "Bugün dünyada, 1914 öncesine kıyasla iş gücünün serbest dolaşımında daha büyük bir

kısıt söz konusudur. 1914'ten önce Birleşik Amerika'ya ya da Güney Amerika'ya olan göç üzerinde hiçbir sınırlama yoktu."[267] Uluslararası emek gücü hareketliliği, sermaye ve meta akışıyla karşılaştırılamayacak ölçüde geriden geliyor. Fiili göç de, göç talebinin gerisindedir. Gallup'un 2009 anketine göre, dünyada 700 milyon yetişkin doğup yaşadığı yerden başka bir yere göç etmek istiyor.[268] Yıllar içinde birikmiş dünya "göçmen" sayısı ise bu sayının çok çok altındadır. Çeşitli kaynaklara göre, dünya çapında göçmen sayısı 174 ile 214 milyon arasındadır.

"Göçmen", çalışma çağında olmayan çocuk ve yaşlıları da kapsadığı için somutta "göçmen emek gücü"yle özdeş bir kategori değildir. Ayrıca, "göçmenlik" zaman içinde sayıları artanları anlatan bir statü olduğu için, göçmenlik verileri güncel emek hareketliliğinin ne durumda olduğunu ortaya koymazlar. ABD ve Avustralya örneğinde geleneksel göç ülkelerindeki, Almanya örneğinde II. Dünya Savaşı sonrası sanayileşme atılımını az gelişmiş ülkelerden emek ithal ederek karşılayan bir ülkedeki göçmen işçi oranı yüksekliği, emek gücünün küreselleştiğini göstermez.

Metropollerdeki kapitalistlerin kendi işçi sınıflarını bölmek ve kırmak için zaman zaman legal ve illegal toplu işçi göçlerine kapıları açtıkları gerçektir. Ancak vanayı hep ellerinde tutarlar.

Özetlemek gerekirse, özellikle niteliksiz emek gücünün uluslararası hareketi kısıtlanmış durumda. Sermaye küresel, üretim ağları giderek küreselleşiyor emeğin çok büyük bölümü ise yerel.

Tam bu noktada, günümüzün üzerinde dikkatle durulması gereken karşıt yöndeki bir eğilimi kendini gösteriyor: Nitelikli emek gücü, genel proletarya kitlesiyle, özellikle niteliksiz emek gücüyle karşılaştırılamayacak bir hızda küreselleşiyor. Özellikle bilgi-iletişim alanında, donanım ve beceri düzeyi yüksek emek gücüne dünya çapında giderek artan bir talep var. Göçmen yasa-

267 Eric Hobsbawm, Yeni Yüzyılın Eşiğinde, Çeviren: İbrahim Yıldız, Yordam Kitap, İstanbul, Ocak 2007, s. 90.

268 http://en.wikipedia.org/wiki/Immigration

larının, ücret ve çalışma koşullarının getirdiği kısıtlayıcı kurallar bunlara uygulanmıyor. ABD'nin, Almanya'nın dünyanın her yerinden, dünyanın her yerinde çalıştırmak üzere mühendisler, uzmanlar istediğini gazetelerden okuyoruz. "İş gücünün küçük bir kesimi için küresel bir piyasa olduğu doğrudur; yenilikçi araştırma geliştirme, mühendislik, finans yönetimi, ileri işletme hizmetleri, eğlence sektörü faaliyetleriyle ilgilenen beceri düzeyi yüksek profesyoneller, gezegeni kontrol eden küresel ağların düğüm noktaları arasında gidip gelir. Bu en yetenekli kesimin küresel ağlarla birleşmesi, enformasyonel ekonominin komuta mevkileri için kritik önemde olsa da, gelişmekte olan ülkeler kadar gelişmiş ülkelerde de iş gücünün önemli bir bölümü büyük ölçüde ülkelerine bağlıdır."[269]

Öte yandan, çok uluslu şirketlerin dünyaya yayılan üretim ağları, uluslararası ticaret ve esnek istihdam düzenekleri emekçiler arasındaki uluslararası bağ ve dayanışma gereksinimini yaşamsal hale getiriyor. Çokuluslu şirketlere karşı birlikte mücadele zorunluluğu bilince çıkmaya başlıyor. Enternasyonalist proletarya hareketinin geleceği büyük ölçüde bu bilinç dönüşümüne bağlı görünüyor.

Gereksinim ve zorunluluğun pratiğe, hareket birliğine dönüşmesi, önemli ölçüde ulusal engellerin, esas olarak da ideolojik siyasal engellerin yıkılmasına bağlıdır. Siyaset sorunudur.

Proletarya ve bu sınıfın evrensel kurtuluşçu siyasal hareketi olması gereken komünizm, bugün enternasyonal siyaset, örgüt hatta ilişkilerden yoksun olduğu gibi, dünya proletaryası uluslararası pratik olarak eylem birliği ve dayanışma içinde değildir.

Bu saptamanın doğruluğunu değiştirmeyecek ayrıksı durumları bir yana bırakırsak, komünizmle işçi sınıfı arasındaki mesafe, kapitalizm ayakları üzerinde dikildiğinden bu yana hiçbir zaman olmadığı kadar açılmış, ikisi arasındaki ilişki dünya çapında ve tek tek ülkeler özelinde organik ve siyasal olma karakterini önemli ölçüde yitirmiştir.

269 Manuel Castells, agy. s. 317.

Kapitalizmin yol açtığı enternasyonalizm de sınıfsaldır. Kapitalizm, sermayenin hareketini, üretim ve meta mübadele süreçlerini uluslararasılaştırırken, emeği eşitsiz gelişim ve rekabet içinde en çok da ulus/ülke temelinde bölmektedir. Bu nedenle, işçi sınıfının merkezileşmesi gibi, enternasyonalleşmesi de ancak ideolojik-siyasal bilinç ve pratiğin ürünü olabilir.

Komünist Manifesto'daki şu pasaj komünistlerin görevini özetliyor: "Komünistler pratikte bütün ülkelerin işçi partilerinin en kararlı ileri ve hep ilerici bölümüdürler; teorik bakımdan proletaryanın geri kalan kitlesi karşısında proletarya hareketinin koşullarını, proletarya hareketinin seyrini ve genel sonuçlarını kavrama üstünlüğüne sahiptirler." [270]

Bugün önümüzdeki sorun tam da budur: Yukarıdaki alıntıdaki "parti" sözcüğünün bugünkü anlamıyla bir somut örgütü değil, toplumsal proletarya "tarafı" anlamında kullanıldığını akılda tutarak, ideolojik bağ ve açık seçik anlama üstünlüğüne sahip olmak, enternasyonal ideoloji ve siyaseti yeniden üretmek; enternasyonal örgütlenmeyi yeniden yaratmak. Belirleyici nokta, net ve devrimci bir bakış ve siyasettir. Yaşama geçmesi aynen bilinç konusunda olduğu gibi, son çözümlemede devrimci toplumsal maddeyi oluşturacak olan bilinç ile hareketin bir araya gelmesidir. Bu satırlar yazılırken (15 Ekim 2011) 71 ülkede 1000'e yakın kentte, en ortak belgisi "Wall Street'i işgal et!" olan toplantı ve gösteriler yapılıyordu.

Enternasyonal birlik ve dayanışma, yeni dönemin antikapitalist isyan ve eylemliliği üzerinde yükselecektir.

3.Sermayenin Malileşmesi ve Tekelci Finans Kapital

Güncel kapitalizmin üç belirgin eğilimi, tekelcilik, tüm dünyanın emperyalist devletler ve dev tekeller tarafından dünya pazarını derinleştirmek üzere yeniden bölüşülmesi ve sermayenin malileşmesidir.

---

270 Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, Yordam Kitap, agy. s. 33.

Tekelleşmenin kapitalizmin sürekli bir eğilimi olduğunu söylemiştik. Tekel, riski düşürmenin ve kârı yükseltmenin en etkili yolu olduğu için kapitalistlerin hep peşinden koştukları bir hedeftir.

Mutlak tekel olmayacağının da altını çizmiştik. Tekel, fiyatı, çıktıyı ve yatırımı etkileyecek pazar payına sahip olan ve aynı pazara kârlar yüksek bile olsa yeni rakiplerin girmesini sınırlayan, ileri derecede yoğun ve resmî sermaye gücüdür.

Tekelci kapitalizmde rekabet biçim ve yöntemleri değişmiştir. Rekabetin en serti, en etkilisi, aynı zamanda "tüketici"ye yarayacak olan türü "fiyat kırma"dır. Günümüz kapitalizminin en önemli özelliklerinden biri, rekabetin bu en etkili biçiminin, tekeller arası anlaşmalarla önemli ölçüde devreden çıkarılmasıdır. Örneğin maliyetteki düşme, artık neredeyse fiyatlara hiç yansımıyor. Daha doğrusu, anlaşmalı ve denetimli biçimde çok küçük oranlarda yansıyor. Fiyat kırmanın yerini anlaşmalı fiyatlandırma sistemleri alıyor.

Fiyat rekabetini önemli ölçülerde denetim altına almak tekelci kapitalistlerin başarısıdır.

ABD Başkanı Roosevelt yurttaşı kapitalistlerin bu başarısını açık sözlülükle, biraz da şaşkınlıkla şöyle anlatmıştı: "Bir yandan tarihte eşi görülmemiş biçimde ekonomik güç özel ellerde toplanırken, öte yandan fiyat rekabeti ortadan kalkıyor."[271]

Tekelci dönemde rekabet elbette ki, tümüyle yok olup gitmiyor. Kılık ve yöntem değiştiriyor. Örneğin, fiyat rekabeti yerine reklam ve marka öne geçiyor. Reklamcılığın günümüz kapitalizmindeki parlak başarısının altında hem etkin, hem de düşük riskli bir rekabet aracı olması yatıyor.

Bu alt başlığın esas konusu sermayenin malileşmesi ve "yeni" finans kapital. Bu konuyu sermayenin tekelleşme düzeyini bilmeden çözümleyemeyiz. Olabildiğince yeni ve çoğunlukla ABD kaynaklı veriler şunları gösteriyor:[272]

---

271 John Belammy Foster ve diğerleri, agy.

272 Verilerin tümü, John Belammy Foster ve diğerlerinin yukarıda adı geçen makalelerinden alınmıştır.

2000 yılında ABD'de 5,5 milyon şirket, 2 milyon ortaklık, 17,7 milyon kişiye ait tarım dışı işletme vardı. En büyük 200 şirketin toplam gelir içindeki payı 1950'de yüzde 21'di. 2008'de bu oran yüzde 30'a yükseldi.

Beş çok uluslu firma dünyadaki motorlu taşıt araçlarının neredeyse yarısını, 10 en büyük çok uluslu firma ise yüzde 70'ini üretiyor.

Finansta, 1995'de 6 en büyük banka holdingi (yani bünyesinde birden fazla banka bulunduran şirket) JPMorgan Chase, Bank of America, Citigroup, Wells Fargo, Goldman Sachs ve Morgan Stanley'in varlıkları ABD millî gelirinin yüzde 17'sine varmıştı. 2006 sonunda bu oran yüzde 55'e; 2010'un ilk üç çeyreğinde yüzde 64'e çıktı.

Perakende satışlarda, tepedeki 50 firma 1992'de yüzde 22.4 olan satış oranlarını, 2007'de yüzde 33.3'e çıkardılar. Wal-Mart'ın simgelediği başı çeken en büyük dört firma 1992'de yüzde 47.3 olan yoğunlaşma oranlarını 2007'de yüzde 73.2'ye yükselttiler.

Enformasyon mallarında, kitap mağazalarında 4 firma yoğunlaşması 1992'de yüzde 41.3'tü, 2007'de yüzde 71 oldu. Bilgisayar ve yazılım mağazalarında 1992'de yüzde 26.2 olan 4 firma yoğunlaşması 2007'de yüzde 73.1'e yükseldi.

11 Nisan 2010 tarihli *Fortune* dergisine göre ABD'nin en tepedeki 500 firmasının gelirleri 2009'da yüzde 335 arttı.

Bu veriler, yüksek tekelleşmeyi gösteriyor; yine de gerçek resmi tam olarak yansıtmıyor. Bunun en önemli nedenlerinden biri, büyük tekellerin birden çok sektörde faaliyet göstermesidir.

Banka tekelleşmesinde, 9 uluslararası banka öne çıkıyor: Citygroup, HSCB, Bank of America, RBS, Barclays, Santander, BNP Paribas, Dresdner Bank ve Sumitoma Mitsui Financial Group (SMFG). ABD, Avrupa ve Japonya ve İspanya'nın önde gelen bu bankaları 2007'de 16 trilyon dolarlık varlığı kontrol ediyorlardı. Çoğunun zarar ettiği 2007'de bile ortalama özser-

maye kârlılık oranları yüzde 14.87 ile oldukça yüksek bir düzeydeydi.[273]

Tekeller ve tekelleşme üzerinde durmamızın bir nedeni, solu da içine alan güncel literatürde, "emperyalizm" kavramı gibi tekelciliğin de gözden ve kullanımdan önemli ölçüde düşmüş olmasıdır. "Küresel şirketler" söylemi, üretimin birbirine denk birimlerin karmaşık bağlarından oluşan "ağ"larla örgütlendiği teorileri de tam bu algıyı besliyorlar. Oysa yaşayan kapitalizm, tekelci kapitalizmdir; tekel eğilimi süreklidir; dünya üretiminin örgütlenmesinde tekeller belirleyicidir.

Marx bugünkü büyük tekellerin, dev holdinglerin tohumu olan anonim şirketlerin gelişmesindeki en önemli aracın kredi/finans olduğunu yazmıştı.

Tarihsel gelişme bu öngörüyü doğruladı. Finans, sermayenin merkezileşmesine ivme kazandırdı. Sonra da bu "başarısının" karşılığını aldı. Zaman içinde, özellikle de 1970'lerden bu yana mali spekülasyon sermaye kârının en önemli, en çok öne çıkan kaynağı olmaya başladı.

İçine düştüğü ekonomik durgunluktan kurtulma yolları arayan sermaye, çareyi finansa yönelmekte buldu. Finans hep vardı ve 20. yüzyılın başından bu yana sanayi hisseleri piyasası gelişmiş, demiryolları ile birlikte yatırım bankacılığı keşfedilmişti.

1929 büyük buhranı, önemli ölçüde mali genişleme ve spekülasyonun sonucuydu; yine de caydırıcı olmadı. Finans sermayesi 1929 bunalımı içinde eridi ve gerçek ekonominin iyileşme döneminde hiçbir kayda değer rol oynamadı. ABD ekonomisi, devlet yatırımları ve büyük çaptaki askerî harcamalarla onarıldı. Kapitalist dünya, Avrupa'da faşizm olarak cisimleşen bu büyük bunalımdan ancak savaşla sıyrılabildi.

1945-1970 arasındaki kapitalizmin "altın yıllar"ından sonra ise dünya kapitalist ekonomisi durgunluğa girdi.

Durgunluğun temel nedeni, aşırı sermaye birikimiydi. Giderek artan miktardaki artık değeri kârlı biçimde değerlendi-

273 Paulo L. Dos Santos, "Günümüz Kapitalizminde Bankacılığın İçeriği Üzerine", Costas Lapavitsas, *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi* içinde, agy. s. 122-123.

recek bir yer bulamayan sermaye yeniden finans sektörüne yöneldi. Varlık değerlerinin artışı üzerinden spekülasyona girişti. Finansal kurumlar da, büyük miktardaki para sermaye akışını yönlendirecekleri, ekonominin üstyapısını ek borçlanma yardımıyla daha üst bir düzeye yükseltecekleri yeni yatırım araçları, türevler, fonlar buldular. Sonuç, borçların çığ gibi büyümesi, finans sektörünün inanılmaz bir güç kazanması oldu. Hane halklarının ve şirketlerin borcunun ABD millî gelirine oranı 1970'de yüzde 110 iken, 2007'de yüzde 293 düzeyine fırladı; finans sektörünün kârı 1995 ile 2007 arasında yüzde 300'den fazla arttı.[274]

Öte yandan, finansa yönelerek durgunluktan kurtulma yaklaşımı iki sınır ya da gerilimle yüz yüzeydi. Bir: Bu yönelim kaçınılmaz olarak üretimin finansa bağımlılığını artıracaktı. İki: Finansal üstyapının üretken ekonomiden bağımsız biçimde genişlemesinin sınırları vardı.

Ne var ki, şişeden çıkan cin de tekrar şişeye konamazdı. Üç düzenek devreye sokuldu: *Dolar spekülasyonu, az gelişmiş ülkelerin borçlandırılması ve borsa...*

Bunlardan önce bankaların değişen rolü ile ilgili bir not: Günümüz bankacılığı şirketlerden ve halktan mevduat toplayıp kredi veren, ikisi arasındaki faiz farkından kâr eden geleneksel bankacılıktan birçok bakımdan farklıdır. Son 30 yılda bankaların faiz oranı farklarından elde ettikleri bu geleneksel gelir kalemi sürekli azaldı. Hane halkları varlıklarını banka mevduatlarından çeşitli tüketim fonlarına kaydırdılar. Bankalar da "reel sektör"e kredi vermek yerine, bireysel tüketim ve ipotek kredileri vermeye yöneldiler.

Yalnızca bir örnek: Citibank, 2006'da toplam kârının yüzde 56'sını (12,1 milyar dolar) tüketici kredileri bölümünden elde etmişti.[275]

---

274 John Belammy Foster, *Tekelci Finans Sermayesi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, Eylül 2011, s. 63.

275 Paulo L. Dos Santos, *Günümüz Kapitalizminde Bankacılığın İçeriği Üzerine* agy. s. 135.

ABD'nin dışarıdaki varlıklarının altın stokunu aşması, dolar-altın bağının kopmasına yol açtı. Mal ihraç etme gücü zayıflayan ABD, senyöraj hakkını kullanarak hiçbir kurala bağlı olmadan dolar ihraç etmeye başladı. Bu temelde uluslararası para ticareti inanılmaz boyutlarda büyüdü. Para ticaretinde türetilmiş "ürünlerin" itibari değerleri ABD ulusal gelirinin üstüne çıktı. 2007'de dünya günlük para ticareti hacmi, mal ticaretinin on katını bulmuştu. Kredi türevleri hacmi, 1990'da 3.5 trilyon dolarla dünya hasılasının yüzde 27'sine eşit bir büyüklükteydi. 2007'de bir yılda 90 trilyon artarak, 380 trilyon dolarla dünya hasılasının yüzde 778'ine çıktı.[276] *Financial Times*, 2007'de kredi türevlerinin 415 trilyon dolara ulaştığını açıkladı.[277]

1970'de 62.5 milyar olan az gelişmiş ülke borçları 1990'da 1.2 trilyon dolara yükseldi. Borçların ulusal gelire oranı 1970-82 arasında iki buçuk kat artmıştı.[278] 1982'de borç geri ödemeleri tıkandı. Finansal yöneliş, büyük miktardaki borçlandırma, az gelişmiş dünyaya geçici bir süre için "sıcak para", daha kalıcı sonuçlar olarak da özelleştirme, tarımın tasfiyesi, daha fazla yoksullaşma getirdi.

Borsaya gelince. Kapitalizmin kumarhanesi borsanın en önemli özelliği Yılmazer'in belirttiği gibi, para sermayeye "emekle temas etmeden" servet biriktirme olanağı sunmasıdır.[279] Borsa, zamanla kendisine bankalar gibi bono piyasalarında faaliyet göstermek, yatırım amaçlı değerli kâğıt alım satımları yürütmek türünden işlerden daha farklı ve özel bir alan yarattı: Spekülasyon! Spekülasyonun mabedi artık borsadır.

Borsadaki değerli kâğıtların dolaşımının tek hedefi fiyatları dalgalandırmaktır. Spekülasyon, meta üretimine, alım satımına bağlı olmayan bir servet aktarma aracıdır. Borsa, spekülatöre yalnız kâğıtların değeri yükselirken değil, düşerken de kazandırmak-

276 Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2007 Yılı Raporu, agy.

277 *Financial Times*, 21.08.2007.

278 Mehmet Yılmazer, agy. s. 216-217.

279 Agy. s. 218.

tadır. Önemli olan fiyatların dalgalanmasıdır. Borsaya yatırım yapan sıradan insanlar kazanmak için havayı koklarlar, istedikleri havayı üfleyip hep kazananlar ise her zaman spekülatörlerdir.

1970 sonrasında başta emeklilik fonları olmak üzere, birçok yeni fon ve aracın borsaya akması asıl "piyango" oldu. 2000'de emeklilik fonlarının, sigorta şirketleri ve benzeri kurumsal yatırımcıların denetim altında tuttukları para 21 trilyon doların üzerindeydi. Fonların denetimi en başından işçilerin elinden alınmıştı.

Özetlersek, 21. yüzyılın başına gelindiğinde, kapitalist üretim biçimi içindeki en önemli değişikliklerden biri, daha önce üretken ekonomik temeller üzerinde yükselen finansal yapının, bu temelden kopmaya başlamasıdır.

Forbes dergisinin "en zengin 400 Amerikalı kişi" üzerinden yaptığı "*Forbes* 400 2007" raporundan şunları öğreniyoruz: "1982'de petrol ve benzin, *Forbes* 400'ün yüzde 22.8'inin birincil servet kaynağıydı; ikinci sırada yüzde 15.3'lük payıyla imalat sektörü geliyordu. Finans ise yalnızca yüzde 9'luk kesimin birincil servet kaynağıydı. Finans, sigorta ve emlak yüzde 24'e ulaşıyorlardı... 2007'de büyük finansal krizin eşiğinde, birincil servet kaynağı finans olanlar *Forbes* 400'ün yüzde 27.3'ünü, emlakla birlikte yüzde 34'ünü oluşturuyorlardı."[280]

Bu bilgi ve verilere, sermayenin malileşmesinde devletin oynadığı rolü eklediğimiz zaman güncel kapitalizmin yeni finans kapital'ine ulaşmış olacağız.

Kapitalist devletlerin 2008 kriziyle birlikte Keynesci yöntemlere geri döndükleri savının ciddiye alınacak bir yanı yoktur. Koşullar ve eğilimler çok farklıdır. Ötekiler bir yana, Keynes, sistemi kurtarmak için "rantiye sınıfı ötanaziyle ortadan kaldırma"nın zorunlu olduğundan hareket etmişti. Son krizde ise devletler, krizden önce de, kriz patladıktan sonra da finans sermayesinin arkasında durdular. Devlet müdahalesi çeşitli biçimlerde oldu: Faiz oranları sıfıra yakın düzeylere düşürülerek bankaların fon maliyeti en az düzeye indirildi. Merkez Bankaları eliyle deva-

280 Aktaran: John Belammy Foster, *Tekelci Finans Sermayesi*, agy. 222.

sa miktarlarda kamu kredileri verildi. Büyük miktarlarda kamu fonu bankalara kanalize edilerek bankaların ipotek zararlarına göğüs gerebilmeleri sağlandı. Banka mevduatları garanti kapsamına alınarak, halkın bankalara hücum etmesi olasılığı azaltıldı. Bankalara iflasa karşı güvence verildi. Güçlü bankaların küçükleri devralması özendirildi. Devlet mali harcamalarını sürdürerek üretimdeki gerilemeyi ve işsizlikteki artışı zayıflattı.[281]

Devlet müdahaleleri, ağırlıklı olarak Merkez Bankaları eliyle gerçekleştirildi. Vergi kaynaklarına ve hazinenin borçlanma gücüne dayanan devlet, güç kaybeden çok sayıdaki büyük bankanın ödeme gücünü artırmak amacıyla bu bankaların hisse senetlerini aldı. Kısacası, toplumsal kaynaklar, spekülatif etkinliklerin buyruğuna verildi. *Kapitalist devletin desteği ve kefaleti olmasaydı bu düzeyde mali/spekülatif genişleme olamazdı.*

Bu durum, "kötü" mali sermayenin, "iyi" ve üretken sermayeye üstün geldiği masallarıyla açıklanamaz. Sermayenin malileşmesi, tek tek sermaye gruplarının değil, kapitalist üretim biçiminin herkesi içine alan tarihsel bir eğilimidir. Başka bir anlatımla, malileşme tekelci bileşik sermayenin ortak stratejisidir.

Tekelci bileşik sermaye, Hilferding ve Lenin'in 20. yüzyılın başlarında "finans kapital" olarak adlandırıp tanımladıkları bileşik sermayeden farklıdır. Lenin'in finans kapital tanımı şöyleydi: "Böylece, bankacı giderek artan ölçüde bir sanayi kapitalistine dönüşmektedir. Gerçekte sanayi sermayesine dönüşmüş olan bu banka sermayesini, yani para biçimindeki sermayeyi, ben 'finans kapital' olarak adlandırıyorum"[282] Bu cümlenin hemen arkasından Hilferding'in şu cümlesi geliyordu: "Finans kapital, bankalar tarafından denetlenip sanayiciler tarafından kullanılan sermayedir."

Hilferding ve Lenin'in banka sermayesinin süreç içinde sanayi sermayesine egemen olduğu Almanya modelinin etkisinde

281 Costas Lapavitsas, *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi*, Çeviren: Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul, Nisan 2010, s. 14.

282 Lenin, *Toplu Eserler*, cilt 22, s. 226.

kaldıkları doğru bir saptamadır. Sungur Savran'ın belirttiği gibi, örneğin "ABD'de gelişme farklı olmuş, sanayi şirketleri birer finans kapital birimine dönüşmüşlerdir."[283]

21. yüzyılın başında "finans kapital" 20. yüzyılın başındakinden farklıdır. Finansta kâr oranlarının yükselmesiyle birlikte, sanayi şirketleri de sermaye ve para piyasalarına yoğun biçimde katılmaya başlamışlar, bunun sonucu olarak da "mali" ve "sanayi" sermaye ayırımları eski önem ve işlevini yitirmiştir. *Bugünün gerçeği, bir kesiminin değil, genel olarak sermayenin finansa yönelmesidir.* Bütün büyük sanayi tekellerinin kendi finans, sigorta şirketleri vardır. Bu, sermayenin, tekil etkinlik alanının sınırlarından kurtularak, kaynaklarını esnek biçimde kullanarak, "toplam sermayelerini tek tek bütün kullanım değerlerinden koparark bir bakıma 'soyut sermaye' haline"[284] gelmesi demektir.

Buradan bakıldığında, "sermayenin malileşmesi" üretimin tekelci bileşik sermaye üzerinden finansa bağlanması demektir. Bugün dünya çapında büyük sanayi tekeli olarak bilinen sermaye gruplarının gelirlerinin yüzde 50-80 arasındaki bölümünü "değerli kağıtlardan" elde etmeleri bunu gösterir. Daha önce üzerinde durduk, borsa ve yatırım fonları yeni finans kapitalin iki temel kaldıracıdır. Sermayenin toplam maddi üretimde düşmeye yol açmadan finansa yönelmesi ise stratejik, kârlı, kirli vb. alanları finans kapital dışındaki küçük sermaye gruplarına devretmesiyle ve Çin başta olmak üzere sanayinin dünyanın doğusuna ve güneyine kaydırılmasıyla gerçekleşiyor.

Özet ve sonuç olarak, finans kapital bugün tekelci sermayenin bir kesimi değil kendisidir, sentezidir. Bugünün egemen sermaye katmanı, tekelci, çok uluslu, bileşik ve ekonomik etkinlik ağırlığını finansa kaydırmış sermaye kesimidir.

Sermayenin malileşmesinin sınıf mücadelesinde yol açtığı gelişmeleri kriz başlığında inceleyeceğiz.

---

283 Sungur Savran, *Kod Adı Küreselleşme*, Yordam Kitap, İstanbul, Eylül 2008, s. 62-63.

284 Agy. s. 63.

BÖLÜM 20

Sınırlar

Bir önceki bölümde ele aldığımız eğilimler, aynı zamanda kapitalist üretim biçiminin sınırlarını gösteriyor. "Kapitalizm içerebileceği tüm üretim güçlerini içerdi; rezervlerini tüketti; yolun sonuna geldi" demiyorum. "Bu üretim ilişkileri içinde oluşup gelişen eğilimlerin mantıksal sınırları, aynı zamanda kapitalizmin sınırlarıdır" diyorum.

Bu bölümde "bilgi-enformasyon", "emek değer teorisi" ve "ekoloji" başlıkları altında bu sınırları göstermeye çalışacağım.

Bunlara giriş olmak üzere, Marksistlerin çokça eleştirildiği, kapitalizmin "ilericiliği" konusuyla başlayacağım.

1. Giriş Notu: Kapitalizmin "İlericiliği"

Marksizm açısından toplumsal ilerlemenin nesnel ölçütü üretici güçlerin gelişmesidir. İnsanın ve toplumların evriminin incelenmesinde örneğin "alet", öteki kalıntılardan daha önemli bir veridir. İnsanın evrimi, en iyi, üretim alet ve araçlarının gelişmesi üzerinden izlenir. İnsanlık tarihi, üretici güçlerin, farklı üretim ve toplum biçimlerindeki farklı hız ve yoğunlukta ama sürekli gelişmesinin tarihidir. Örneğin Asya Tipi Üretim Tarzı'nda bu gelişme çok yavaş, modern kapitalizmde çok hızlıdır.

Kapitalist üretim biçimi, tarih sahnesine, üretim araçlarını, dolayısıyla üretim ilişkilerini ve bunlarla birlikte bütün toplumsal ilişkileri hızlı ve köklü biçimde dönüştürerek çıktı. Göreli

artık değer elde etmek için emek üretkenliğini sürekli olarak yükseltmek, bunun için gerekli araç ve teknikleri sürekli olarak geliştirmek ve bu tempoya ayak uyduramayan kapitalistleri buldozer gibi ezip geçmek kapitalist üretim biçiminin yasallığıdır. Bu üretim biçimi, yalnız üretimi değil, tüm toplumsal ilişkileri altüst etme özelliğiyle de kendisinden öncekilerden farklıdır. "Üretimin durmadan altüst edilmesi, bütün toplumsal koşulların aralıksız sarsılışı ve bitmek bilmeyen bir belirsizlik ve çalkantı burjuva dönemini bütün eski dönemlerden ayırt eder."[285]

Marx, kapitalizmin, üretimin doğal ve toplumsal koşullarını geliştirdiği, böylece bireyi ortaya çıkardığı ölçüde tarihsel bakımdan ilerici olduğunu belirtmiş, ama buna her zaman eş değer ağırlıkta iki kayıt koymuştur. Bir: Kapitalizm, varoluş nedeni gereği sömürülebilir emek gücüne ve bu sömürü için gereken koşullara zorunlu olduğu için, aynı zamanda insanı kısıtlamakta, kendisine, ürettiklerine, öteki insanlara ve doğaya yabancılaştırmakta, yozlaştırmaktadır. İki: Var olanı altüst edip üretici güçleri geliştiren burjuvazi bunları yaparken bir yandan da kendi mezar kazıcısını, proletaryayı üretmekte, asıl devrimciliği buradan gelmektedir. Kapitalizmin ve burjuvazinin ömrü sınırlıdır; *Manifesto*'nun sözleriyle, "burjuva ilişkileri bu üretici güçlerin yarattığı zenginliği kucaklayamayacak kadar dardır"[286] ve bir noktadan sonra "burjuvazinin yaşamı artık toplumla bağdaşmamak"tadır.[287] "Mezar kazıcı" benzetmesi kapitalist düzeninin geçiciliği üzerine oturtulmuştur ve *Manifesto* yazarlarının kendilerine biçtikleri misyon da daha 1848'de bu "fani"yi bir an önce tarihin çöplüğüne göndermekten başka bir şey değildir.

Bu iki saptamadan birini eksik bırakan bir kapitalizm çözümlemesi Marksist değildir.

Bu kesin yargıyı şimdi burada dillendirmeyi gerekli kılan ise, kendine Marksist diyenler arasından da, kapitalizmin üre-

285 K. Marx-F. Engels, *Komünist Manifesto*, agy. s. 24.

286 Agy. s. 27.

287 Agy, s. 32.

tici güçleri geliştirmesini bir fetiş haline getirenlerin çıkmasıdır. Özellikle de, "küreselleşme" söyleminin modalaştığı 2000'li yılların başlarında kapitalizmin komünizme doğru evrilmekte, devletin sönümlenmekte olduğu üzerine çok şey yazılıp çizilmiş, bu yaklaşıma Marx'ı tanık yapmak için, bağlamından koparılarak, Marx'ın "baylar, ben serbest ticaretten yanayım" dediği vb. tekrar tekrar piyasaya sürülmüştü.

Kapitalizm, üretici güçleri geliştirmeyi sürdürüyor. Bu sistem, ölmemek için üretici güçleri içerebileceği son sınıra kadar sürekli ve hızlı biçimde geliştirmek zorundadır. Ne var ki, bu süreç sermayenin toplumsal temeli benzer süreklilikle daraldığı için siyasal gericilikle kol kola ilerliyor.

Bu son noktaya dönmek üzere, Marx'ın kapitalizmin tarihte oynadığı "ileri" role ilişkin yaklaşımının kimi önemli satırbaşlarını özetlemeye çalışalım.

En başta, Marx'ın özel mülkiyete bakışı iki açılıdır. Toplumsal iş bölümü ve mübadele özel mülkiyete dayanır. Toplumsal iş bölümü, mübadele ve mülkiyet insanın kendini gerçekleştirmesi, birey olması yönünde olduğu için tarihsel anlamda ileri adımlardır. Bu nedenle, tarihten bugüne yürüyen insan, kendisini gerçekleştirmek için önce özel mülkiyete, sonra da özel mülkiyetin kaldırılmasına ihtiyaç duyar.[288] Özel mülkiyet, başkasının mülksüzleştirilmesi üzerine kurulur. Mülksüzleştirme, tarihsel bakımdan ileri bir adımdır. Ama gerçekten ilerici olmak, orada durmamayı, bu adımdan sonra mülksüzleştirenleri mülksüzleştirmeyi gerektirir. Çünkü, özel mülkiyet toplumunda mülksüzlük insanı daha çok kısıtlar.

Kapitalizm öncesinde insanlar arasında üretim koşullarıyla kısıtlı bir birlik ve "kişisel bağımlılık" vardır. Kapitalist üretimde üreticiler üretim araçlarından kopmuş, emek sermayeye kişisel değil "nesnel" bakımdan bağımlı duruma gelmiştir. Bu, bir öncekine göre bir ilerlemedir. Üçüncü aşama komünizm

288 Karl Marx, *1844 El Yazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe*, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, Temmuz 1976, s. 227.

aşamasıdır. Bu kez bir yandan birinci aşamanın karakteristiği olan üreticiyle üretim koşulları yeniden bir araya gelirken, özel mülkiyetin ve yabancılaştırmanın insanı kısıtlayan boyunduruğu kaldırılacaktır. Toplumsal bireyin üçüncü aşamaya özgü evrensel gelişimi, kapitalizm altında geliştirilen ilişkilerin, gereksinmelerin ve evrensel yeteneklerin *toplumsallaştırılmasıyla* başlayan bir sürece bağlanacaktır. İkinci aşama üçüncü aşamayı hazırlar; çünkü üretimin evrenselleşmesi evrensel kurtuluş olanağını belirginleştirir. Paul Burkett'in on ikiden vuran formülleştirmesiyle, sermaye üretici güçleri geliştirerek, iş bölümü ve mübadeleyi yoğunlaştırarak "*insani evrimin içeriğini değil araçlarını sağlar* (İtalikler benim-HY)".[289]

Kapitalist üretim bu araçları geliştirirken, bilimi de sermaye birikiminin üretim sürecinden görece bağımsız bir etmeni olarak destekler, değerlendirir. "[K]apitalist üretimle birlikte bilimsel etmen ilk kez, daha önceki çağlarda hayal bile edilemeyecek bir ölçekte bilinçli olarak geliştirilir, uygulamaya sokulur ve var edilir."[290] Ama, kapitalizm bunu ancak emeği sermayeye boyun eğdirerek ve işçinin mesleki entelektüel gelişimini baskı altına alarak yapar.

Bilimle sermaye sınıfı arasındaki bağ, zamanla hastalıklı bir ilişkiye dönüşmüştür. Lucien Febvre bu ilişki ve çelişkiyi şöyle anlatıyor: "Burjuvazi, umutlarını kaybetmesine yol açan bir dönemeçte, bilimin değerine, hümanist erdemine inanmaktan vazgeçtiği için, bu bilimin uygulamaları tarafından köleleştirilmektedir. Araçlar amaç haline gelmekte ve böylece ufukta hiçbir büyük amaç kalmamaktadır."[291] Bilimin, teknolojinin güdümüne sokulması, eskinin düşünce kalıplarının, kavramsal çerçevesinin aşılmasını engellemektedir. Bilim, bilinenle bilinmeyenin

289 Paul Burkett, *Marx ve Doğa*, Çeviren: Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2004, s. 192.

290 K. Marx-F. Engels, "Economic Manuscript of 1861-63", Conclusion, Aktaran: Paul Burkett, agy, s. 199.

291 Lucien Febvre, *Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınevi, Ankara, Ağustos 1995, s. 145.

sınırlarında bir etkinlik olduğu için teknolojiye göre çok daha derinlikli ve ondan ayrıdır. Bilimin iç dinamiğinin tümüyle denetim ve bağımlılık altına alınması bilimi kısırlaştırır.

Bu son konuyu bir sonraki alt bölümde daha ayrıntılı ele almak üzere toparlarsak:

Bir: Kapitalizmin ileri toplumsal işlevi ilk oluşum dönemiyle sınırlıdır. Ayakları üzerinde dikildiği ve özellikle de 1848 Avrupa devrimiyle proletarya tarafından tehdit edildiği tarihten itibaren toplumsal açıdan gericiliği temsil etmektedir. Üretici güçler, kapitalizm altında gelişmeye devam etmekte, ama bu gelişme her geçen gün daha açık biçimde kapitalist üretimin tarihsel-toplumsal gelişmeyi engelleyen darlığını ortaya koymaktadır.

İki: Kapitalizmin gericiliğinin en yanılmaz ölçütü, en önemli üretim gücü olan insan üzerindeki bozucu, sakatlayıcı, şeyleştirici, dışlayıcı, yoksullaştırıcı ve yoksunlaştırıcı etkisidir. Bu etki bugün maddi ve manevi içeriğiyle akıl almaz boyutlardadır. Bu sistem yere çalınmadıkça geri dönüşsüzdür.

Üç: Kapitalizmin güncel süreçlerini anlamak, bunların içindeki devrimci tohumları, olanakları bilince çıkarmak komünistler için, *her zaman bir an önce* kapitalizmden kurtulmak amaç ve hedefine bağlı bir arayış ve etkinliktir.

Dört: Böyle olduğu için, sahneye çıktığı, ayakları üzerinde dikildiği andan itibaren kapitalizmden komünizme geçişi başlatacak, toplumsal devrimin önünü açacak proleter devrimlerin hem maddi/nesnel, hem de toplumsal/öznel koşulları var demektir. Bunun yerine, örneğin, sanayi kapitalizminde emeğin kurtuluşunun maddi temeli olmadığını söylersek, bambaşka bir sonuca ulaşırız. O durumda, 1848 Avrupa Devrimi, Paris Komünü, Ekim Devrimi tüm tarihsel anlam ve haklılıklarını yitirirler. Oysa bunlar harikulade denemelerdir. Meşrudurlar. Evet, erkendirler. Devrim, zaten erken gelendir.

Beş: Kapitalizm, bir yandan, üretici güçleri geliştirerek, kapitalizmi dünyanın her santimine yayarak, komünizmin mad-

di-teknik temellerini hazırlıyor; ama aynı kapitalizm çürüme ve gericilik üreten, insanın dünyayı değiştirme gücünü kıran, gezegeni yok oluşa taşıyan bir sistemdir. Toplumsal devrimi yavaşlatan, toplumsal devrim dinamiklerini yalıtan, soğuran, söndüren bir sistemdir. Bunu görmemek, niyet dışında kapitalizme hiç hak etmediği bir tarihsel haklılık verir, gerçekten "teknolojik-determinist" bir yanılgı yaratır.

Altı: Biz hiçbir şey yapmasak, devrimler gelmese, diyelim 500 yıl sonra bu kapitalizm bugünden nasıl olacağını bilemeyeceğimiz bir evreye geçebilir; bildiğimiz tanımıyla kapitalizm olmaktan çıkabilir. Bu muhayyel "kapitalist olmayan" toplumun, insan için bugünkü toplumdan daha iyi, daha özgürlükçü olacağının hiçbir işareti yoktur. Bu, kısa bir "barbarlık" dönemini izleyen, kapkaranlık, metalik, "insansız" bir "uygarlık" da olabilir.

Yedi: İnsanlık için, tarihin kaydettiği tüm gerçek ilerlemeler kapitalizmin toplumsal "ilericiliği"nin değil, sınıf mücadelesinin ürünüdür.

2. "Bilgi Toplumu" ve Güncel Kapitalizmin Sınırı

Burjuva bilimcileri, ideologları sanayi toplumundan, "bilgi" *toplumuna*, kimi Marksistler ise "bilgi" ya da "bilgi-hizmet" *kapitalizmine* geçtiğimizi, ya da geçmekte olduğumuzu savunuyorlar.

Bu yöndeki yorum ve çıkarsamalar iki gerçek ve nesnel eğilime dayandırılıyor. Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi, bilim-teknoloji ve üretim-uygulama alanındaki gelişmeler, insan aklını, zihnini, bilgiyi giderek daha önemli bir üretici güç haline getiriyor. Üretimde zihinsel emeğin oransal ağırlığı, önemi artıyor. Maddi olmayan emek ve maddi olmayan meta biçimleri öne çıkıyor. Aynı teknolojik gelişmelerin bir sonucu olan otomasyon, imalat sanayiindeki canlı emek oranlarının ciddi oranlarda düşmesine yol açıyor.

Bu olgu ve gelişmeler son derece önemli soru ve tartışma başlıklarını hepimizin gündemine sokuyor.

Bilgi, enformasyon nedir? Aynı anda birden fazla olgu ve ilişkiyi anlatan bu kavram, ele alınacak soyutlama düzeyine göre değişen ağırlıklarda olmak üzere, ürün-çıktıyı, ürün-girdiyi, maddi olmayan emek ve üretimin bir tür "hammaddesi"ni, toplumsal edinim/birikim/yeniden üretim süreçlerini, içinde cisimleştiği üründen ayrı olarak kendi başına bir üretici gücü ima ediyor; bir durumdan, "şey"den çok, bir süreci anlatıyor.

Kavramın çeşitli anlamlara açılan zenginliğiyle birlikte, güncel kapitalizm altında üretim ve emek süreçlerinde yaşananlar başka soruları kışkırtıyor: Üretimde somutlaşmış emeğin yerini somutlaşmış bilgi mi alıyor? Metaların değerini artık içerdikleri toplumsal emek miktarı yerine bilgi ve enformasyon mu belirliyor? Canlı emeğin, emek değer yasasının sonuna mı geldik? Dünyamız, canlı emek sömürüsünün, emek değer yasasının ortadan kalktığı ama kapitalizmin sürdüğü, bir "bilgi toplumu"na mı evrildi/evriliyor? Böyle bir kapitalizm teorik ve pratik olarak olanaklı mı?

Bu soruları, kendi açımdan bile son sözü söyleme iddiası taşımadan, en önemli gördüğüm noktalar üzerinde yoğunlaşarak açık biçimde yanıtlamaya çalışacağım

Ama önce, her zamanki gibi kavramlar üzerine bir parantez açmam gerekiyor.

Her türlü bilgi teorisinin kurucu öğesi dil'dir; kavramlardır. Tartışma konumuzun hemen tüm kavramları, ilkin yabancı dillerde, en çok da söz konusu kavramları gerekli hale getiren gelişmelerin yaşandığı toplumların dilinde, yani İngilizcede ortaya çıktı.

Bilgi, enformasyon, bilim, iletişim, akıl, zekâ, idrak vb... Ne yazık ki, henüz bu kavramların oturmuş, genel kabul görmüş tanımlarına, Türkçe karşılıkları konusunda görüş birliğine sahip değiliz. Yalnızca bir örnek: Marx'ın birazdan inceleyeceğimiz *Grundrisse*'deki önemli bir pasajda kullandığı, Almanca metin-

de bile İngilizce yazdığı "*general intellect*" in, şu sıralar okuduğum dört ayrı kitapta "genel zekâ", "genel idrak", "genel zihin", "genel akıl" olarak dört ayrı çevirisi var. Üstelik çevirenler pek de haksız değil. *Intellect* 'i Türkçe tek sözcükle karşılamak gerçekten güç. Öyleyse, yapılması gereken, benzer durumlarda tek sözcükle yetinmeyip, kavramı açarak ve bağlamına göre tanımlayarak kullanmaktır.

Yine de, açıklığa kavuşturulması gereken birkaç kavram var. Bunların başında *information* geliyor. İngilizce *information*'ın karşılığı olarak, özellikle de "information society" "enformasyon toplumu" karşılığı olarak dilimizde yoğun ve yaygın biçimde "bilgi" ve "bilgi toplumu" deyimleri kullanılıyor. Bilgi Türkçe'de; "1. Bir iş ve konu üzerine bilinen şey, malumat, 2. Genel olarak ve ilk sezi durumunda zihince kavranmış temel düşünceler, 3. Bir şeyi bilme durumu (marifet) ya da bir yargılama yapabilmek için bilinmesi gereken öğelerin her biri, 4. Öğrenmek" anlamlarına geliyor.[292]

Information yalnızca "bilgi" değildir. Bilgi, "*information*"ın anlamlarından biridir.

Information İngilizcede şu anlamlara geliyor: "1. Deneyim ya da inceleme ile edinilmiş bilgi (*knowledge*), 2. Özel ve zamanı belli olay ya da durumların bilgisi, haber (*news*), 3. Haberdar olma ya da haberdar edilme koşulları, 4.a. İletişim sağlayan büro, örgüt vb. 4.b. 'İletişim' hizmetleri, 5. Tarafların barış kararından önce genel olarak yemin ederek, suç ve ceza usullerini belirlemek için yaptıkları şikayet ya da suçlamalar, 6. *Bilgisayar teknolojisi*, a. Veriye (data) içindeki açıklama yoluyla anlam vermek, b. Verinin öteki anlamı." [293]

Görüldüğü gibi, Türkçe "bilgi" sözcüğünün "information"ın içerdiği, bilgi, haber, iletişim, veri, veri işleme vb. anlamlarını karşılaması olanaksızdır. "Bilgi-iletişim" ya da iki sözcü-

292 *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara, 1974.

293 *Collins English Dictionary*, Londra, 1986.

ğün çitiştirilmesinden üretilen "bilişim" daha doğruya yakın Türkçeleştirmeler gibi duruyorlar.

Şu söylenebilir: Hiçbir dilde, başka dillerde özel anlam kazanmış kavramların tek sözcüklü tam karşılığı olamıyor. Hangi dili başlangıç aldığınıza bağlı.

Bir başka zorluk, günlük dildeki kullanışların kavramları özgün anlam ve içeriklerinden uzaklaştıran etkisidir. Örneğin zekâ ve akıl, birçok durumda birbirlerinin yerine, çoğu kez de gerçek anlamlarının tersine kullanılabiliyorlar. İkisi de Arapça kökenli olan bu sözcüklerden zekâ, bu dilde "zihin keskinliği, çabuk anlama yeteneği" anlamına geliyor.[294] Türkçe-İngilizce sözlüklerde zekânın karşılığında şunlar yazılı: "*intellect; intelligence; shrewdness; (sharpness or quickness of) perception or intellect." İntellect'i* bilme kapasitesi, *intelligence'ı* kavrama yeteneği olarak çevirebiliriz. *Sharpness* keskinlik, *quickness* çabukluk demek. İkinci cümle, tümünü alırsak, zekâyı, algılama, kavrama keskinliği ya da hızı olarak tanımlamış oluyor.

"Akıl"ın Arapça'sı "akl", "1. Akıl, us. 2. Anlama.3. Düşünme.4. Hafıza. 5. Fikir, rey, yol" demek.[295] Türkçe sözlükler ise aklı, "us, bellek, öğüt verilen yol"[296],"düşünme, anlama ve kavrama gücü"[297] olarak veriyorlar. Bizdeki "akıl"ın Batı dillerinde karşılığı, Latince *saymak* ve *hesaplamak* anlamındaki *ratio*'dan geliyor. [298]*Ratio*, "rasyonel"in de kökü oluyor.

Bu bilgiler ışığında, zekâyı insan zihninin keskin ve hızlı algılama kapasitesi; aklı ise sayma, ölçme, tartma, kıyaslama, çözümleme, sınıflayarak depolama vb. yeteneklerin toplamı olarak tanımlıyor; zekânın daha çok bireysel, aklın daha çok toplumsal olduğunu düşünüyorum. Bu tanım ve ayrımı benimsediğim için

294 Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca Türkçe Sözlük,* İnkılap ve Aka Kitabevleri, Ankara, 6. Basım, Mart 1979.

295 Agy.

296 *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1974.

297 *Türkçe Sözlük 1*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1988.

298 Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 7, Remzi Kitabevi, Ankara, 1980.

de, bana "genel zekâ" ,"toplumsal zekâ" kavramları burada ilgilendiğimiz sorunsal açısından kullanışlı gelmiyor.

Tüm bu değinme ve değerlendirmelerden sonra konunun temel kavramlarının belli bir hiyerarşi içinde şöyle tanımlanabileceklerini düşünüyorum:

Başlangıç noktası veridir. Veri, insanın ya da bir aygıtın saptadığı, kaydettiği ham, işlenmemiş olgu-girdilerdir. Saptanmamış, kaydedilmemiş olgu veri değildir. Enformasyon, haber-bilginin, sınıflandırılmak ve işlenmek üzere süzülmesidir. Bilgi, enformasyonun insan aklıyla değerlendirilmesinin sonuçlarıdır. Eldeki bilgilerden derin ve yol gösterici genel sonuçlara varılması ise genel kavrayış, genel akıldır; Marx'ın deyişiyle, biraz sonra inceleyeceğimiz *general intellec*t'tir.

Bilgi Görelidir

Engels, *Anti-Dühring*'te, bundan 134 yıl önce şunları yazmıştı:

> İnsan düşüncesi egemen midir? Evet ya da hayır diye yanıt vermeden önce, insan düşüncesinin ne olduğunu incelemek gerek. Bir bireyin düşüncesi mi? Hayır. Bununla birlikte, o, ancak geçmiş, şimdiki ve gelecek milyarlarca ve milyarlarca insanın bireysel düşüncesi olarak vardır.[299]

İnsan düşüncesi, bilgisi, en bireysel olduğu zaman bile toplumsaldır.

Bilgi ve bilim hiçbir zaman mutlak ve değişmez değildir.

> Yine Engels'ten: "...Biz henüz insanlık tarihinin başında bulunduğumuz ve *bilgimizi* düzeltecek kuşakların, bizim çoğu kez büyük bir küçümsemeyle bilgisini düzeltmek durumunda bulunduğumuz kuşaklardan çok daha kalabalık olmaları gerektiği için, en değerli sonuç, bizi, bugünkü bilgimiz karşısında son derece güvensiz kılmaktan başka bir şey olamaz.[300]

299 F. Engels, Anti-Dühring, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, Mart 1977, s. 166.

300 Agy.

Engels, cansız doğa ile uğraşan matematik, astronomi, mekanik, fizik, kimya gibi "kesin bilimler" diye adlandırılan disiplinlerde bile kesin doğruların zamanla görülmemiş biçimde azaldığını; canlı organizmaları inceleyen bilimlerde "kesin doğruların" sıradan yavanlıkların sınırlarını aşamadığını; toplumsal ilişkileri konu alan bilimlerde "sağlam" bilginin ise biyoloji alanındakinden çok daha ender olduğunu, dahası toplumsal ilişkilerin ancak yaşamlarının sonuna doğru öğrenilebileceklerini belirterek bilginin mutlak olmayan, göreli karakterinin altını çizmişti.[301] Bilgi, her zaman tam'a ulaşmak için ilerleyen eksik ve tamamlanmamış bir zihinsel birikim sürecidir. Doğal ve açık ki, "su şu elementlerden oluşur"; "X şu tarihte doğdu"; "elektrik şu tarihte bulundu" türünden kesin bilgiler vardır.

Marksizmin konuya ilişkin kavramları "genel bilimsel emek", "genel üretici güç", "insan aklının evrensel gücü", "genel toplumsal bilgi", "general intellect" ve benzerleridir. Bu kavramlar, bilginin göreli ve toplumsal karakterini öne çıkardıkları için işlevlidirler.

Buraya birazdan dönmek üzere, bugün güncel kapitalizm altında ne olduğuna bakalım.

Bir: *Bilim ve tekniğin üretimle doğrudan bağı, hız ve uygulama olarak artıyor.* Temel yenilik, birikmiş bilginin üretime, bilgi işleme, iletişime, bilgisayar ve internet başta olmak üzere yeni araç ve aygıtlar yordamıyla doğrudan uygulanabilirliğidir.

İki: *Maddi üretimde zihinsel emek oranının artmasının yanı sıra, daha arı biçimde maddi olmayan emek öne çıkıyor.* Bu ikisi aynı şey değildir.

Maddi olmayan emeğin geleneksel ama giderek yaygınlaşan türleri olan eğitim ve sağlık gibi toplumsal hizmetler, zaten kol gücünden çok zihinsel güç, bilgi ve eğitim gerektirdikleri için farklıydılar. Bilgi-iletişim emekçisinin onlardan farkı, *bilgiyi kendi başına* üretici etkinlik olarak uygulayabilmesinden geliyor. Yazılım durumuna getirilmiş bilgiyle çok sayıda değişken

301 Agy. s. 168-174.

arasındaki ilişki ve etkileşimleri denetlemek, yönetmek, makineleri, tesisleri işletmek, onarmak mümkün oluyor. En önemli noktalardan biri bu. Maddi olmayan emek, düşünceler, simgeler, kodlar, metinler, dilsel ve sayısal biçimler, imajlar ve duygulanımlar (*affection*) üretiyor. Duygulanımsal emek, esenlik, doyum, heyecan ya da tutku gibi duygular üreten ya da işleyen emektir.

Ancak, bu emek gücünün farklılığı yalnızca bu özelliğinden gelmiyor. Sermaye, geleneksel "zihinsel emek"ten farklı olarak, bu emek kategorisini sermayenin bir bileşeni olarak görüyor. Bu emek gücünün değerinin belirlenmesi, yani ücretlendirilmesi geleneksel işçiden farklı kurallara bağlanıyor. "İş günü" denilen, işçinin belli saatlerde işyerine bağlı kalması kuralı değişiyor. Maddi olmayan emek, yeni meta üretimine doğrudan katkısının yanı sıra maddi olmayan insan niteliklerinin "emek gücü" kavramına içerilmesine yol açıyor. Daimler-Chrysler'in insan kaynakları yöneticisi Norbert Bensel açık sözlülükle bu yeni emek kategorisini şöyle anlatıyor:

> Şirket çalışanları onun sermayesinin bir parçasıdır.[…] Onların motivasyonları, bilgi ve becerileri, yenilikçi yetenekleri, müşteri arzusunu dert etmeleri, yenilikçi hizmetlerin hammaddesini oluşturur.[…] Onların tutumlarının, toplumsal ve duygusal yetilerinin çalışmalarını değer kazanmasında artan bir ağırlığı vardır. […] Bu çalışma şirkette kaç saat vakit geçirildiğiyle değil, erişilen hedef ve sonuçların niteliğiyle ölçülebilir. Onlar girişimcidir.[302]

Sermaye, maddi olmayan emekten bağlılık (angajman), gönüllülük, sahiplenme, sorunları tanımlama, çözme, öngörülemeyen olasılıkları sezme gibi elle tutulamayan, gözle görülemeyen nitelikler istiyor. Burada yeni olan, "güler yüzlü hizmet", "çalışkanlık", "işi sahiplenme" ve benzeri geleneksel emek gücü "normları"nın ötesinde kişisel karar ve inisiyatif payının bu emek türünün doğası gereği genişlemesidir.

302 André Gorz, *Maddesiz*, agy. s. 13.

Buradaki en önemli nokta, kapitalistin bu emek türüne nasıl baktığı, hatta nasıl ödüllendirdiği değil, bireysel entelektüel emek-toplumsal entelektüel emek çelişkisinin bu kişiler üzerinde cisimleşmesidir. *Bu emek türü, tüm varlığıyla bu çelişkinin anlatımıdır.*

Üç: *Maddi olmayan meta üretimi "sermaye", "emek", "mülkiyet" kavram ve ilişkilerinde değişikliklere yol açıyor.*

Microsoft'un, sermaye olarak değeri nedir, neye göre belirleniyor? Yanıt açıktır: Baskın biçimde, maddi olmayan "sermaye"sine göre… Markası, simgeleri, görsel çekiciliği, yaratıcı reklam etkisi vb. ürettiği metaların maddi değer ve niteliklerinden çok daha büyük bir "değer" taşıyor. Marka imgesi, üretimi maddi olmayan endüstrinin en gelişkin ve kârlı kolu, aynı zamanda tekel kârlarının başta gelen kaynağıdır. Bir metanın markası nedeniyle emsallerinden daha yüksek fiyata satılması, o metaya bir zamanlar Türkiye'de çok kullanılan bir deyimle bir çeşit "hava parası" ödemek anlamına gelir. Çünkü bu ek ödeme esas olarak ürünün olumlu özellikleri için değil, yarattığı imaj, "hava" nedeniyle yapılır.

Birkaç yazılımcı ve yok denecek kadar üretim aracı (bir büro, büro malzemeleri ve bilgisayarlardan ibaret bir çalışma/üretim ortamı) ile işe başlayarak öne çıkan ve bilişim sektörünün tekellerince akıl almaz fiyatlarla satın alınan firmalar, "değerin" varlık sermayeye göre değil, maddi olmayan sermayeye göre belirlenmesine açıklayıcı örnek oluşturuyorlar.

Bu tür tekel kârı elde etmenin en yaygın uygulamalarından biri olan, *franchising* tipik bir maddi olmayan sermaye örneğidir. *Franchising*, marka ve isim hakkının, belli hammadde ve malzeme standartlarına, aynı ana firmaya bağımlı kalmak koşuluyla, bir bedel karşılığında başkalarına kullandırılması anlaşmasıdır. Mülkiyet hakkı sahibi ana firma, ismi ve markayı maddi olmayan sermaye olarak işletmekte, isim kullanma yetkisi verdiği firmalardan bir tür tekel geliri olan ödentiler almaktadır. Marka ya da isim, pazar üzerindeki tekel gücünün simgesi oldukları için

para ediyorlar. Tasarımla, pazarlama ve reklamla, kısacası maddi olmayan emekle inşa ediliyorlar.

İlk üretiminin maliyeti yüksek, yeniden üretimi neredeyse bedava olan yazılımların internet kullanıcılarıyla, bunların mülkiyetini, bunlara erişimi engelleme yetkisini elde tutmak için didinen kapitalistler arasında yeni bir gerilim alanı doğuyor.

Örneğin, bir ilacın kimyasal bileşiminin, formülünün bulunması zihinsel emek, bilimsel birikim ve deney istemekte, ama bu bir kez bulunduktan sonra, ilacın haplar vb. olarak seri üretiminin birim maliyeti çok önemli ölçülerde düşmektedir. Düşmektedir ama ilaç tekelleri bu maddi olmayan bilgi sermayelerinin sağlayacağı kârdan vazgeçmek istemedikleri için patent hakkı adı altında, tekel fiyatlarından asla ödün vermiyorlar. O kadar ki, birçok örnekte aynı bilgi ya da formülü kendileri üretip maliyet fiyatının biraz üstünde satmaya çalışan firmalar, hatta devletler uluslararası ticari ve siyasi yaptırımlarla yüz yüze geliyorlar. 2000 yılında, Afrika'da 2,5 milyondan fazla insanın öldüğü AIDS sağaltımında kullanılan, hasta başına fiyatı 10.000-15.000 dolar olan pahalı ilaçlar, Dünya Ticaret Örgütü'nün patent kuralları nedeniyle 350 dolara satılan Hindistan'dan, ya da ulusal sağlık hizmetlerinin bir parçası olarak ücretsiz verilen Brezilya'dan ithal edilemiyordu. Uzun ve zorlu mücadelelerden sonra geri adım atmak zorunda kalan ilaç firmaları aynı ilaçları 600 dolardan satmayı kabul ederek aslında patent haklarını korumuş oldular.[303]

Dört: *Bilgi-iletişimdeki emekçiler arasında yeni bir hiyerarşi ve katmanlaşma oluşuyor.*

Hiyerarşinin alt basamaklarındaki "büro yönetim destek" çalışanları tıpkı bant başındaki emek gücü gibi, tek düze bir üretimin içinde yer alırken, biraz önce belirttiğimiz nitelikli ve özellikli emek gücü, üretim sürecindeki statüsü, geliri ve kültürüyle üst basamaklarda yer alıyor. Öte yandan süreç, genel bir eğilim olarak, emek gücünün doğrudan üretim yapmaktan, üre-

303 Ergin Yıldızoğlu, Afrika'dan İki Haber, *Cumhuriyet,* 12 Mart 2001.

timi gözetleme ve denetlemeye doğru evrildiği için basit canlı emeğin üretimdeki ağırlığı da göreli olarak azalıyor.

Yüksek nitelikli bilgi üretimi yapan emek gücünün fiyatı oldukça yüksektir. Verimlilik ve kâr artışından pay alan bu son derece sınırlı emek gücünü on üçüncü bölümdeki çözümleme çerçevesinde emeğin dışında sayabiliriz.

Bilgi üretimi, maddi olmayan emek, sermayeye göbekten bağımlıdır. Bilgisayar başındaki yazılımcı, örneğin dokuma tezgâhı sahibi kadar bile bağımsız değil. Bir dokuma tezgâhı, başka bir tezgâhtan bağımsız olarak üretimde kullanılabilir, bilgisayarın bir üretim aracı olarak değeri ise başka bilgisayarlara, bir dizgeye bağlı olmasından gelir. Hindistan'daki bir yazılımcının ABD'deki aynı işi yapan emekçinin bir ayda aldığı kadar ücretle bir yıl çalışmaya razı olduğu bir dünyada, bilgi iletişim emekçisinin bağımsızlığından ve kendi gelirini, çalışma koşullarını belirleyeceğinden söz edilemez.

Beş: Bilgi-iletişimin üretime otomatikleşme ve robotlaşma olarak yansıyan sonuçları, kapitalist-emperyalist anayurtlarda imalat üretiminde canlı emek oranının düşmesini getiriyor. Meta üretiminde canlı emek daha çok araştırma-geliştirme, tasarım, yazılım bölümlerinde ve hizmet sektörünün doğrudan canlı emek isteyen dallarında yoğunlaşıyor. Çin başta olmak üzere, "gelişmekte olan" ülkelerde ise hem imalatta hem de geniş anlamıyla hizmette canlı emek ağırlığı sürüyor.

Altı: Kapitalizm, bilgiyi sürekli olarak metalaştırmadan yapamaz. Eğitimin ve bilimin standartlaştırılmasıyla toplumsal genel bilgiye erişimin engellenmesi bu amaca hizmet eder.

Toplumsal bilginin ve bu bilgiyi ortaklaştırmanın evrensel araçları olmaya yetenekli bilgisayar ve internetin üretici ve iletici güç olduğu bir dünyada bilgiyi kapitalist mülkiyet ve tekel hapishanesinde tutmak uzun erimde olanaksızdır. Kapitalistlerin bu soruna şimdilik buldukları çözüm, bir yandan kapitalist özel mülkiyet hak ve kavramını esnetirken, öte yandan mülkiyet hakkının en temel işlevlerinden biri olan "başkasını yoksun bı-

rakma" hak ve tekelini elde tutmaktır. Daha somut konuşursak, kapitalistler bilginin bol bulunur ve herkes tarafından yararlanılabilir/kullanılabilir bir kaynak olmasını önlemek için son derece yalın ve operatif bir şey yapıyorlar: Ortam ve araçlarını denetim altına alarak *bilgiye erişimi engelliyorlar*. Bilgiyi tutukluyorlar. Bu birincisi. İkincisi, süzüp icazet verdikleri bilgi ve enformasyona erişim kanallarını tekelci denetime bağımlı kılıyorlar. Örneğin, internet üzerinden başkalarıyla ilişki kurmak için Microsoft'a zorunluyuz. En iyi yazılıma sahip olduğu için değil, kendisini "standart" olarak kabul ettirdiği için. Örneğin, liseli bir genç Linux işlemcisiyle iki saat içinde bir oyun ya da bir program yazabilir, üçüncü saatin sonunda bu program milyonlarca insanın kullanımına parasız olarak sunulabilir. Aynı genç, aynı oyunu Microsoft'la yazsaydı yalnızca satın alanlar kullanacaktı. Demek ki, Linux daha katılımcı, kullanıcı girişimciliğini özendirici bir işlemci. Bu yüzden de kullanıcı sayısı artıyor. Ama Microsoft standart tekelini elinde tuttuğu için, Linux'u tercih eden kişi, kendisi gibi Linux kullanıcısı yoldaşları dışındakilerle iletişim için Microsoft'u kullanmak zorunda kalmaya devam ediyor.

Yaygın kullanılan akıllı cep telefonları, son derece kişisel, kullanımı kolay, yalın hale geldikçe kullanıcının işlemlerini düzenleyen bir ana servis sağlayıcı devresine daha bağımlı hale geliyor. İnternet ve cep telefonu, bunları kullanan insanlarla ilgili her türlü bilgi ve hareketin, tekeller ve devlet tarafından izlenmesini olanaklı kılıyor. Özel yaşamın gizliliği diye bir şey kalmadığı gibi, bu bilgiler maddi ve parasal olmayan bir güç, sınıfsal egemenlik için kritik önemde bir tür "kullanım değeri" oluşturuyor. Bunlar, burjuva ideologlarının "demokrasi"yi geliştirecek "bilgi toplumu" güzellemelerinin büyüklere masaldan başka bir şey olmadığını anlatıyor.

Daha sürecin başlarındayız. Bilgi-enformasyon alanındaki işleyiş, kapitalizmin "demokrasi"yi artık bir dekorasyon öğesi olarak bile kullanamayacağı gerçeğini çıplaklaştırıyor.

Bu tekelci despotluk karşıtlarını üretmeye başladı. Sermayenin internete koyduğu erişim engellerini kıran hacker'ler; yaratıcı program ve uygulama teknikleriyle bilgi ortaklaşmasının bin bir çeşit yeni yolunu bulan yüzbinlerce internet kullanıcısı, sermayenin hapishane duvarlarını delik deşik etmeye başladılar bile. Bu satırların yazıldığı günlerde tanık olduğumuz Berlin seçimleri ise, "bilgi" odaklı mücadelenin yeni siyasal kanallar açtığının somut göstergesi oldu. Önce İsveç'te sonra da Almanya'da "internet özgürlüğü", "bilgi paylaşımı", "kişisel yaşamın özelliği" vb. istemlerle "Korsan Parti"leri zuhur etti. Almanya'daki Korsan Partisi, 18 Eylül 2011'de yapılan Berlin eyalet parlamentosu seçimlerinde yüzde 8.9 oy aldı.

Şimdi, teorik açıdan daha önemli bir noktaya, sorunun "bamteli"ne gelmiş bulunuyoruz. Sorunun bamteli, çok kısaca formüle edersek *maddi üretimdeki* maddi olmayan emek kullanımı ve yol açtığı sonuçlardır.

Adım adım ilerlemeye çalışalım.

Yazılım, kimya formülü vb. maddi olmayan metalar, yeniden üretim maliyetleri çok düşük olduğu için, kısa zamanda çok büyük oranda emek tasarrufu sağlıyor, böylelikle de yaratılan yeni "değer"den daha çoğunu yok etmiş, bir bakıma altın yumurtlayan tavuğu kesmiş oluyorlar. Daha az canlı emek isteyen bir üretim, ödeme aracı olarak daha az para dağıtılması, yani daha az "satın alma" gücü yaratılması demektir. Bu tür ürünler yaşam süreleri kısa olduğu için 5-6 yılda bir yenilenmekte, ayrıca bakım, onarım, destek istemekte, bu yüzden de ek bir ekonomik hareketlilik yaratmaktadırlar. Ama bu, yol açtıkları değersizleşmeyi dengeleyecek bir orana varamamaktadır.

"Bilgi"nin ağır basan üretim gücü durumuna gelmesi, toplumsallaşan üretimle sonuçlarına el koymanın özel karakteri arasındaki çelişkiyi yalnız derinleştirmekle kalmıyor, tersinden çözüm alanını daraltarak, mübadeleye dayanan üretimin sınırlarını her seferinde daha açık biçimde gösteriyor. Çözüm alanı daralıyor, çünkü artık değerin metanın yeniden paraya çevrile-

rek gerçekleştirilme oranı düşüyor. Çelişki derinleşiyor; çünkü hem emeğin, hem de ürünün doğası, bunları üreten araçların özellikleri maddi olmayan metaların kolay, yaygın erişimini olanaklı hale getiriyor. Tersinden söylersek, bunları kapitalist mülkiyet fanusu içinde tutmak zorlaşıyor. "Zor"la tutmaya çalışmak, gericiliği saklanamaz hale getiriyor.

Peki, bu gelişme, kapitalizm sürerken artık emek zamanını değerin kaynağı ve ölçüsü olmaktan çıkarır mı?

Bir kez, yaşanmakta olan, artık değer üretiminin, sömürünün özünün değişmesi değildir. Değişiklik, dünyanın bir bölümünde meta imalatında fiziksel emeğin yerini artan oranda robotların almasıdır. Başka bir deyişle maddi üretimdeki "maddi olmayan emek" oranı artmaktadır. Güzel de, "maddi olmayan emek" de canlı emek değil midir? Tasarım yapan, yazılım üreten, plan çizen kişiler, mühendisler, mimarlar vb. canlı emek gücü kullanmıyorlar mı? Sermaye, bu nitelikli maddi olmayan emeği kendi parçası haline getirmek, bu emekçilerde birikmiş bilgi ve hünerin aygıtlara geçmesini sağlayarak niteliksizleştirmek için uğraşıyor. "Bilginin üretimdeki öneminin artmasıyla, sermayenin onu sıradan bir meta haline getirme savaşı aynı anda derinleşerek" sürüyor.[304]

Bugünkü durumun özlü anlatımı budur. Bu savaş ile bilgi ve enformasyonun baştan beri saymaya çalıştığımız doğası arasındaki uzlaşmazlık kapitalizm içinde aşılamayacak bir sınırdır.

Ve en önemlisi, makineler, robotlar artık değer üretmezler; emek gücü ile yaratılan metaya kendi değerlerini geçirirler. Dolayısıyla, tüm üretim ve hizmetlerin, tüm dünyada robotlar tarafından gerçekleştirildikleri bir durum kapitalist üretim biçiminin sonu demektir.

Öyleyse, bugün gözlerimizin önünde gerçekleşen üretimdeki bilgisayarlaşmayı, otomatikleşmeyi nasıl açıklayacağız? Bu kapitalistler, bu kadar akılsız mı? Canlı emeği ortadan kaldırarak kendi varlık nedenlerini yok ettiklerini görmüyorlar mı?

304 Mehmet Yılmazer, agy, s. 457.

Birincisi, tam olarak görmüyorlar. En önemlisi olmamakla birlikte, bu var. İnsan türü, geleceği beyniyle görür. Küçük üretici köylünün düşünme/görme yeteneğinin tarlasının sınırlarını aşamaması gibi, kapitalist parçalı aklın sınırlarını da "kısa günün kârı" belirliyor. Kâra endeksli aklın tarihsel ve teorik düşünme yeteneği köreliyor. İkincisi, sermaye birikiminin göreli artık değerden ve onu sağlayan teknik ve araçlardan vazgeçmesi düşünülemez. Kapitalist üretim dinamik bir süreçtir. Gücü de, zaafı da bu dinamizminden gelir. Dinamiktir; teknolojik yenileşime ayak uydurmayan sermayeyi ıskartaya çıkarır. Zaaflıdır; dizginleyemeyeceği, denetimi altında tutamayacağı güçleri yaratır. Kapitalistin emek üretkenliğini artırarak göreli artık değer getirecek araçları sürekli olarak geliştirmekten başka bir seçeneği yoktur. Üçüncüsü, Marksistlerin gördüğü bir gerçeği, bu kez onlar da görüyorlar. Bu gerçek kısaca ve kabaca şudur: Dünya çapında tüm üretim ve hizmetlerin robotlar eliyle gerçekleşmesine daha çok var. Emperyalist-kapitalist anayurtlardaki otomatikleşme yönelimi, Çin, Hindistan, Brezilya vb. ülkelerdeki devasa oranlardaki canlı emek kullanımıyla dengeleniyor. Dünyanın, doğrudan ve verimli artık değer üretimine açılmamış, kapitalist pazarı yeterince derinleştirilmemiş daha birçok alanı var. Doğrudan yatırımların, ağırlıklı biçimde ABD, AB ve Japonya üçgeninde gerçekleştiği "al gülüm, ver gülüm" zamanlarının sonuna gelinmiştir. 2011 Arap isyanlarının, "Arap Baharı"na dönüştürülmek istenmesinin altında anayurtlarında tıkanan, büyük bir buhranın burgacına giren tekelci finans kapitalin üretim ilişkileriyle birlikte "krizini" bakir alanlara ihraç etme güdüsü, arayışı var. Bu yeni "iş bölümünün", maddi üretim ağırlığındaki kaymanın, yakın ve orta erimde, önemli siyasal, jeopolitik sorunlara yol açacağı, hegemonya krizini daha da keskinleştireceği açıktır.

Burada bunlara girmeden, iki soru soralım: Otomatikleşme sürecini, bir yandan hızla ilerleten, öte yandan bu ilerlemeyi kapitalizm sınırları içinde tutan "sır" ne olabilir? Tekelci kapitalist giderek daha az canlı emek kullanarak daha çok kârı nasıl sağ-

lıyor? Bu soruların yanıtı, tek sözcükle, ama sözcüğün geniş anlamıyla *tekelcilik*'tir. Sermayede, teknolojide, şiddette ve silahta tekelleşme.

Ekonomi politik açıdan ise sorunun yanıtı yalındır: Kapitalist üretim biçiminde, sermaye kâr payını, daha doğru anlatımla üretilen artık değerden payını, harekete geçirdiği, istihdam ettiği canlı emek oranına göre değil, yatırdığı sermayeye göre, ortalama kâr oranları üzerinden alır.

Marx, *Kapital*'in üçüncü cildinde o gün için kendi deyimiyle "abartma" olan, belki de bu abartma sayesinde bugünleri görmesini sağlayan "varsayımları" şöyle sıralamıştı:

> Her özel üretim alanında bireysel kapitalist ve bütün olarak kapitalistler, toplam sermaye tarafından, toplam işçi sınıfının belli bir sömürü derecesi ile sömürülmelerine, yalnız genel bir sınıf sevgisi ile değil, aynı zamanda, doğrudan ekonomik nedenlerle doğrudan doğruya katılırlar. Çünkü bütün diğer koşullar –bunlar arasında, toplam yatırılan sermaye değeri– veri kabul edildiğinde, ortalama kâr oranı, toplam emek miktarının, toplam sermaye tarafından sömürülmesinin yoğunluğuna bağlıdır.[…] Kendi üretim kolunda, hiç değişen sermaye kullanmayan ve dolayısıyla hiç işçi çalıştırmayan (bu aslında abartılmış bir varsayımdır) bir kapitalist, gene de, diyelim, yalnız değişen sermaye kullanan (bir başka abartma daha) ve böylece tüm sermayesini ücretlere yatıran bir kapitalist kadar, işçi sınıfının sermaye tarafından sömürülmesiyle ilgilidir ve kârını gene onun kadar karşılığı ödenmeyen artı-emekten sağlamaktadır.[305]

Yılmazer'in altını çizdiği gibi, imalat sanayinde tümüyle bir otomasyonun gerçekleştiği varsayıldığında, artık değerin tek kaynağı bilgi ve hizmet sektöründeki canlı emek olacak, ama bu yalnızca bu sektörlerin kârlı olacağı anlamına gelmeyecek, her sermaye yatırıldığı büyüklüğe oranla toplam artık değerden payını alacaktır.[306]

---

305 Karl Marx, *Kapital*, Cilt 3, Sol Yayınları, agy. s. 208.

306 Mehmet Yılmazer, agy. s. 456.

2. Emek Değer Yasasına Ne Oluyor?

Peki, zaman emeğin, emek de değerin ölçüsü olmaktan çıktı mı? Emek değer yasası güncel kapitalizmde artık işlemiyor mu?

Çıkmadı ve işliyor. Ama Marx'ın teorik olarak gördüğü olasılık şimdi gerçek oluyor. Yani, "dolaysız emeğin karşısında, bir yandan *genel bilimsel emek*… bir yandan da üretimin toplumsal bir bütün şeklinde eklemlenişinden ileri gelen *genel üretici güç* birinci plana" geçerek sermayenin egemen olduğu üretim biçiminin çöküşünü hazırlıyor.[307](İtalikler benim-HY)

Grundrisse'de, "burjuva üretiminin temeli (değer ölçüsü) ile gelişimi arasındaki çelişki" başlığı altında yazılan şu dâhice paragrafları dikkatle okuyalım:

> Canlı emeğin nesnelleşmiş emekle mübadelesi, yani toplumsal emeğin sermaye-ücretli emek antitezi biçiminde vazedilmesi, değer ilişkisinin ve değere dayalı üretimin nihai aşamasıdır. [B]üyük sanayi geliştikçe, fiilî zenginlik üretimi, giderek emek süresinden ve harcanan emek miktarından çok, emek işlemi sırasında harekete geçirilen faktörlerin gücüne bağımlı olmaya başlar. Bu faktörlerin "powerful effectiveness"i (güçlü etkililiği -HY) ise, üretimlerinde harcanan direkt emek süresiyle tamamen orantısızdır, daha çok bilimin üretime uygulanışının ne derece ileri olduğuna bağlıdır… Gerçek zenginlik, daha çok, harcanan emek süresi ile bunun ürünü arasındaki müthiş oransızlıkta ve saf bir soyutlamaya indirgenmiş olan emek ile bunun denetlediği üretim sürecinin gücü arasındaki niteliksel dengesizlikte görülür. Büyük sanayi bunun ifadesidir. Emek üretim sürecinin içsel bir öğesinden çok, üretim sürecinin denetçisi ve düzenleyicisi konumunu almaya başlar… İşçi üretim sürecinin başlıca faktörü olacak yerde, sürecin kenarında duran bir bakıcı haline gelir. Bu dönüştürme sürecinin ve zenginliğin büyük temel taşı, ne işçinin harcadığı direkt insan emeğidir, ne de emeğin süresi; temel, insanın toplumsal bir varlık olarak kendi genel üretici gücünü, doğa bilgisini ve doğa üzerindeki egemenliğini kendi malı haline getirmesidir –tek kelimeyle, toplumsal bireyin gelişmesi. *Günümüzde zenginliğin temelinde yatan yabancı*

307 Karl Marx, *Grundrisse,* agy. s. 643.

> *emek süresi hırsızlığı*, bizzat büyük sanayi tarafından yaratılan bu yeni temel karşısında pek zavallı bir dayanak görünümündedir. Dolaysız biçimiyle emek zenginliğin ana kaynağı olmaktan çıkınca, emek süresi zenginliğin ve dolayısıyla mübadele değeri kullanım değerinin ölçüsü olmaktan çıkar ve çıkmak zorundadır. Yığınların artık-emeği genel zenginliğin önkoşulu olmaktan, onunla birlikte azınlığın emeksizliği insan kafasının evrensel güçlerinin gelişmesinin koşulu olmaktan çıkar. Bununla mübadele değerine dayalı olan üretim çöker ve dolaysız maddi üretim süreci sefalet ve antitez biçimlerinden kendini kurtarır. Bireysellik özgürce gelişir.[308]

Bu satırları aşağıdaki gibi "okuma"nın doğru olacağını düşünüyorum:

Bir: Marx, koyduğu başlıktan da açıkça belli olduğu gibi, bu pasajda kapitalist üretimin temeli ile gelişmesi arasındaki çelişkiyi sergiliyor. Üretici güçlerin kapitalizm altında gelişebileceği en son sınırı, "nihai aşamayı" gösteriyor.

İki: Bilimin üretime uygulanma derecesine bağlı olarak, emek fiilî zenginlik üretiminin temel kaynağı olmaktan çıkmakta, zenginlik üretimi bilim ve bilgiye daha çok bağımlı olmaya *başlamaktadır*. Ancak, bu başlangıç kapitalist üretim biçimi içinde mantıksal sonuçlarına varamıyor. Çünkü emek süresi ile ürünü arasında *müthiş bir orantısızlık*, soyut emek ile denetlediği üretim sürecinin gücü arasında *niteliksel dengesizlik* var. Bu dengesizliği ortadan kaldıracak olan şey "toplumsal birey"in gelişmesidir. Toplumsal bireyin gelişmesi, insanın genel üretici gücüne egemen olması demektir. Bu olmadan, emeğin, emek zamanının değerin ölçüsü olma gerçekliği değişmez.

Üç: Emek süresi hırsızlığının dayanağı çökmektedir. Ama hırsızlık, sürmektedir.

Dört: Emek *zenginliğin* ana kaynağı olmaktan çıktığında, emek süresi değerin, mübadele değeri kullanım değerinin *ölçüsü* olmaktan çıkacaktır. Ama bu sürecin toplumsal bireyi ge-

308 Agy. s. 651-652.

liştirmesi, *emekçi olmayan azınlığın* evrensel bilgi üzerindeki tekelinin ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Marx, tüm toplumlarda toplumsal bir varlık olan insanın "toplumsal birey olarak gelişmesi"nden neyi kastettiğini açıkça yazmış: *Toplumsal birey olma, insanın kendi genel üretici gücünü, doğa bilgisini ve doğa üzerindeki egemenliğini kendi malı haline getirmesidir.* Tanım böyle yapıldığında toplumsal birey, kendi varlığında insanlığın bilgi ve deneyim birikimini barındıran, yabancılaşmanın en temel kaynağı olan emek gücü üzerindeki mülkiyet hakkını reddetme noktasına gelmiş soyut bireydir. Toplumsal bireyin göstergelerinden biri, Marx'ın "general intellect" adını verdiği ortak akıl kapasitesinin toplumsal yaşamın yeniden üretiminde oynadığı rolün derecesidir. Marx'ın sözleriyle, "toplumsal yaşam sürecinin koşullarının ne dereceye kadar *general intellect*'in kontrolü altına girmiş olduğu"[309] en belirleyici ölçüttür. *General intellect*'i, insanla makine arasındaki yeni bütünleşme aşaması olarak düşünebiliriz. İnsan, çağlar boyunca biriktirdiği düşünme ve üretme yeteneğini sermayenin elinden alıp kendi malı yaptığı zaman, makinenin bu genel üretici bilgiyi kullanma kapasitesi de gelişecektir.

Beş: Sermaye, bilimin, bilginin, genel aklın birikimlerine bedavadan el koymaktadır. Bu ölçüde bedavacı bir üretim biçiminin her şeyi parayla satın alınacak bir meta haline getirmek için didinmesi, hem mantık, hem de her tür ahlak, adalet, eşitlik, karşılıklılık kavramları karşısında iyot gibi açığa çıkan bir saçmalıktır.

Altı: Marx, yine *Grundrisse*'de, "genel olarak üretimin değil, ama sermayeye dayalı üretimin bir sınırı vardır" dedikten sonra, "kullanım değerleri üretiminin mübadele değeri tarafından sınırlanmış"[310]olduğunu belirtmişti. Başka türlü ve günlük dille söylersek, insan gereksinmeleri için değil, kâr için üretim kendisinin sınırıdır.

309 Agy. s. 654.

310 K. Marx, *Grundrisse*, agy. s. 458 ve 459.

Yedi: Bu süreç, mübadele değerine dayanan üretimi çökme noktasına getirir. Ama kendiliğinden çökmesi sonucunu doğurmaz. Bu üretim biçiminden kurtuluş, ancak insanlığın büyük bölümünü mülksüzleştirip yoksunlaştıranların üretim araçları sahipliğinin, bilgi ve enformasyonu denetleme tekelinin sona erdirilmesiyle olanaklıdır. Bunun için, toplumsal proletaryanın pratik eleştirisinin, başka bir anlatımla alternatif bir toplum düzeninin kuvveden fiile çıkması gerekir.

Marx, yine *Grundrisse*'de üretim güçlerinin gelişmesine ayak bağı olan sermayenin bir boyunduruk gibi kırılıp atılmasından, bu sürecin kendini keskin çelişkiler, bunalımlar, kramplar biçiminde ortaya koyacağından şöyle söz etmişti:

Belli bir noktadan sonra, üretici güçlerin gelişmesi sermaye için bir ayak bağı haline gelmeye, dolayısıyla da sermaye ilişkisi de emeğin üretici güçlerinin gelişmesi için bir ayak bağı haline gelmeye başlar. Bu noktaya vardığında sermaye, yani ücretli emek, toplumsal zenginliğin ve üretici güçlerin gelişimi karşısında tıpkı lonca düzenine, köleliğe, serfliğe benzer bir konum kazanır ve bir boyunduruk gibi kırılıp atılması kaçınılmaz olur. Bir yanda sermaye ile öbür yanda ücretli emek arasındaki, insani faaliyetin aldığı bu en son uşaklık biçimi eskimiş deri gibi soyulup atılır ve bu deri değişimini, sermayeye tekabül eden üretim tarzının bizzat kendisi zorunlu kılar. Ücretli emek ve sermayenin –kendileri de daha önceki özgür olmayan üretim biçimlerinin olumsuzlanması olan bu biçimlerin– olumsuzlanmasının maddi ve manevi koşulları, bizzat kendi üretim süreçlerinin bir eseridir. Toplumun üretken gelişimi ile var olan üretim ilişkileri arasındaki giderek artan uyumsuzluk, kendini keskin çelişkiler, bunalımlar, kramplar biçiminde ortaya koyar. Sermayenin, kendi dışındaki ilişkiler tarafından değil, bizzat kendi varlığını sürdürmesinin koşulu olarak zorla tahrip edilmesi, pılını pırtını toplayıp yerini toplumsal üretimin daha yüksek bir aşamasına bırakması için kendisine verilen işaretlerin en çarpıcısıdır.[311]

311 K. Marx, *Grundrisse*, agy. s. 683.

Bu konuyla ilgili başka bir soru: Kapitalist üretim biçiminin egemenliği koşullarında, emek süresini değerin ölçüsü olmaktan çıkarma yönünde ilerleyen, ancak mantıksal sonuçlarına varamayan eğilim, toplumsal proletaryanın toplumsal kurtuluş mücadelesi açısından hangi nesnel olanakları, kapitalistler açısından hangi "tersinden çözüm" almaşıklarını gündeme getirir?

"Zaman"ın Sınırı

Bu soruların yanıtını bulmak için, "emek zamanı", "çalışma zamanı", "iş", "işgünü" üzerine yeniden düşünmek gerekir.

Ancak bunu yaparken, kapitalist anayurtlarda başat eğilim haline gelen süreçlerin, dünyanın tamamı için aynen geçerli olmadığını hiç unutmamalıyız. Bugün, Çin, Hindistan, Brezilya başta olmak üzere, 21. yüzyıl koşullarında ilkel birikim yöntemlerine başvuran, topraklarını birer çalışma kampına dönüştürerek kendi gecikmiş sanayi devrimlerini yaşayan yerlerde, uzun çalışma saatleri, emek gücü değerinin altında ucuz emek ücretlendirmesi yaygındır. Dolayısıyla buralarda, "geleneksel" diyebileceğimiz işgününün kısaltılması mücadelesi önemini ve anlamını koruyor. Bu durum, yalnız bu ülkelerdeki değil, dünyanın her yerinde emeğin koşullarını olumsuz biçimde etkiliyor. Öte yandan, sözünü ettiğim ülkeler de, emek üretkenliğini büyük ölçülerde artıran teknolojileri kullanıyorlar; kullanmak zorundalar. Sonuç olarak, belli bir zaman farkıyla başat eğilimler her yerde egemen hale geliyor.

Bu kayıtla, emperyalist-kapitalist anayurtlarda, "çalışma"nın, "çalışma/iş zamanı"nın tanımlarının değişmekte olduğunun altını çizelim.

Toplumsal yaşamın üretilmesi ve yeniden üretilmesi için gerekli emek zamanı büyük bir hızla, büyük oranlarda azalıyor. Toplumsal açıdan gerekli emek zamanını azaltmak kapitalist üretim biçiminin sürekli bir eğilimidir. Şimdi bu sürecin hem hızı, hem de yoğunluğu birikimli biçimde artıyor.

Emek zamanının kısaltılması çeşitli zamanlarda kapitalistlerin de gündemine girmiştir. Bir örnekle yetineceğim. Aralık 1932'de ABD'de bir senatör, "işsizlikle baş etmenin tek pratik ve mümkün yöntemi" olduğu gerekçesiyle 30 saatlik iş haftası yasa tasarısı hazırlıyor. Tasarı senatodan 30'a karşı 50 oyla geçiyor. Temsilciler Meclisi Çalışma Komisyonu da tasarıyı oylanmak üzere Temsilciler Meclisi'ne gönderiyor. Başkan Roosevelt, son anda iş adamlarıyla yaptığı toplantının ardından tasarıyı durdurmak üzere harekete geçiyor. İşçi önderlerini, sendikalaşma ve toplu sözleşme hakkı veren bir yasa çıkarma karşılığında ikna ediyor ve tasarı geri çekiliyor. Roosevelt'in gerekçesi şöyle: "Bu yasa, uzun erimde, ABD'nin denizaşırı ülkelerdeki rekabet yeteneğini olumsuz etkileyecektir."[312]

Toplam üretimi düşürmeden iş saatlerini düşürmek, kapitalizm altında olanaklıdır. Sabit ve sürekli olarak azalan bir işgünü, iş haftası da proletaryanın var olduğu andan bugüne en temel sınıf mücadelesi istemi olagelmiştir. Sonuçta, zaman içinde iş saatleri kısalmıştır.[313]Ancak, emek üretkenliğindeki artışla, çalışma saatlerinin kısaltılması arasında hiçbir zaman orantılı bir ilişki kurulamamıştır. İkinci, hep birincinin arkasında kalmıştır.

"20. yüzyılın başında, tam gün bir iş, yılda 3000 saatten fazlaydı. 1960 yılında 2100 saatti. 1985'te 1600 saatti ve % 25 azalmış bu çalışma hacmi, yine de, yirmi beş yıl öncekinden 2.5 misli fazla GSMH yaratıyordu."[314]

Bugün, emek üretkenliği açısından bakıldığında, herkesin daha az çalışarak daha çok üretmesinin, tüm maddi manevi gereksinmelerini karşılayacağı bir gelir elde etmesinin, daha çok iş dışı zaman kullanmasının mümkün olduğu bir dünyada, insanlığın büyük çoğunluğu işten, aştan, her türlü dünyevi, kültürel nimetten yoksun bir yaşamı sürdürmeye çalışıyor.

312 Jeremy Rifkin, *The End of Work*, New York, 1995 s. 26-29.

313 1970'li yıllarda ABD'de, Almanya'da, İngiltere'de, İtalya'da, vb. haftalık çalışma zamanı 35 saat sınırına dayanmıştı.

314 André Gorz, *Kapitalizm Sosyalizm Ekoloji,* Çeviren: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, Ağustos 1993, s. 122.

Maddi üretimdeki otomatikleşme/robotlaşma büyük oranda canlı emeği üretim ve istihdamın dışına itiyor. Yeni teknolojiler ortadan kaldırdıkları oranda iş/istihdam yaratamıyor. İşsizlik parasını çalışanların ücretlerinden yapılan kesintilerle sağlayan sistem, sınırlarına dayandığı için, bu uygulamanın anayurtlarında bile adım adım ortadan kaldırılıyor.

Daha önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi güncel kapitalizmin toplumsal proletaryanın büyük bölümüne dayattığı, yedek sanayi ordusu sınırlarının ötesine geçen işsizlik –toplumsal dışlanmışlık ile yarım günlük, geçici/iğreti,"zamansız", haftasonu tatilinin, ücretli fazla mesainin pratik olarak ortadan kalktığı, güvencesiz ve geleceksiz "iş" arasında bir yaşamdır.

Kapitalizm insanlığa 80'e 20 formülü öneriyor.

27 Eylül 1995'te San Francisco'daki Fairmond Otelinde Mihail Gobaçov için bir ödül töreni düzenlendi. Toplantıya Gorbaçov yönetiminde bulunan 500 politikacıyı, emperyalist ekonomi dünyasının yöneticilerini ve "bilimcileri" çağırdılar. Toplantıya George Bush, George Schultz, Margaret Thatcher, CNN in sahibi Ted Turner ve daha birçok "ünlü" kişi katıldı. Alman *Der Spiegel* dergisi muhabirlerinden Hans-Peter Martin ve Harald Schumann da bu toplantıdaydılar. Bu yazarlar, sonradan orada konuşulanları şöyle aktardılar:

> Fairmond'taki pragmatikler, geleceği bir rakam çiftine ve bir kavrama indirgediler*: "20'ye karşı 80'" ve "tittytainment"* "Çalışabilir durumdaki nüfusun yüzde 20'si, gelecek yüzyılda dünya ekonomisinin canlı tutulmasına yeter. Daha fazla iş gücüne ihtiyaç olmaz" diye düşünüyor, sanayici Washington SyCip. İş arayanların beşte biri, tüm ürünleri üretmeye ve yüksek nitelik gerektiren işleri yapmaya yeter. Bu yüzde yirmi yaşamda, kazançta, tüketimde ve katılımda aktif olacaktır; hangi ülkede olursa olsun.
>
> (…)
>
> Avrupalıların seksenli yıllardan beri korktuğu üçte iki toplumu, demek ki artık refahın ve toplumsal sınıfların gelecekteki bölü-

> şümünü yansıtmıyor. Geleceğin dünya modeli 20'ye 80 formülünü gösteriyor; içinde dışlanmışların 'tittytainment' le teselli edileceği beşte bir topluma yaklaşılıyor.[315]

"Tittytainment", Amerikan İngilizcesindeki kadın göğüslerinin argocası olan "tits" ile "eğlence" anlamındaki "entertaintment"in birleştirilmesinden türetilmiş uyduruk bir sözcük. Bu sözcükle dışlanan nüfusun, anne sütüyle, ya da sütsüz memeyle oyalandırılması çağrıştırılıyor. Bunu, "büyük insanlığın" açlık yokluk sınırında tutulması ve erotik, sanal, tüketim izleyicisi konumunda oyalanıp edilgenleştirilmesi olarak tercüme edebiliriz.

Buradaki amacım, kapitalistlerin insanlık karşısındaki ahlaki konumlarını sergilemek değil. Söyleyenlere değil, söyletene baktığımız zaman bu örnek, kapitalist üretim biçiminin kendi "toplumsallığının" sınırlarına geldiğini gösteriyor.

Toplumsal Kurtuluş Mücadelesinin Odağı Olarak Zaman

"Zaman" bir yanıyla, son derece felsefi ve soyut bir kavramdır. Zaman, aynı zamanda insan yaşamının içinde aktığı somut süreç birimidir. Sınıfsal ve kurtuluş mücadelesi, bir yönüyle insan-zaman ilişkisi ekseninde yürütülen bir mücadeledir.

Emek üretkenliğindeki artışla birlikte, insanlığın önünde yepyeni ufuklar açılıyor. Sermayenin kâr tutkusuna bağımlı, kendi içinde amaçlaşmış bir "üretimciliğin" değil ama tüm insanların, maddi manevi tüm gereksinmelerinin karşılanacağı bir bolluk toplumunun maddi temelleri oluşuyor. Bu, insanların giderek çok daha az çalışarak daha çok zamanı kendi yaratıcı kapasitelerini değerlendirmek, geliştirmek üzere kullanabileceği boş zamanın artması anlamına geliyor.

"Emek dışı süre" sermaye açısından yalnızca bir azınlığın, kendisinin hakkıdır. Bu misyonla, bilimin, sanatın, kültürün,

315 Hans-Peter Martin, Harald Schumann, *Globalleşme Tuzağı Demokrasiye ve Refaha Saldırı*, İstanbul Kasım 1997, Ümit Yayıncılık, s. 15-16.

ideolojinin tüm olanaklarını kullanarak işçinin kendisi için çalıştığı artık emek süresini artırmak için elinden gelen her şeyi yapıyor. Normal. Hedefi kullanım değeri değil, değerdir. Amacı, gelişmiş "toplumsal birey" değil, uysal ve bağlı emek gücüdür.

Ama bu amacın ve sürecin kendisi daha büyük bir çelişkiye yol açar. Marx'tan okuyalım:

> Dolayısıyla sermaye, bilmeden ve istemeden, toplumsal disposable time'ın (kullanılabilir, istendiği gibi kullanılabilir zaman, "boş" zaman da deniliyor-HY) koşullarının yaratılmasına, emek süresinin toplumun tümü için giderek azalan bir minimuma indirgenmesine ve böylece herkesin zamanının kendi kişisel gelişimi için serbest bırakılmasına hizmet etmek durumundadır. Ama sermayenin dinamiği, her zaman için, bir yandan *disposable time yaratırken, bir yandan da bunu artık emeğe dönüştürmektir.* Eğer birincisinde çok başarılı olursa aşırı üretime katlanmak ve *sermayenin artık emeği değerlendirmekten aciz kalması yüzünden* zorunlu emek kesintiye uğramak zorundadır. Bu çelişki ne kadar gelişirse, üretici güçlerin büyümesini yabancı emeğin temellüküyle kısıtlamanın artık imkânsız olduğu ve işçi kitlesinin kendi artık emeğini kendine mal etmesi gerektiği de o ölçüde gün ışığına çıkar. Bu bir kez başarılınca –ve disposable time *antitetik* (antitezci, karşıt-HY) biçiminden kurtulunca– bir yandan zorunlu emek süresinin tek sınırı toplumsal bireyin ihtiyaçları olacak, bir yandan da toplumsal üretici güçler o derece hızlı gelişecektir ki, üretim artık toplumun tümünün zenginliğine yönelik olarak hesaplansa dahi, herkesin *disposable time*'ı artacaktır. Çünkü gerçek zenginlik, tüm bireylerin gelişmiş üretici güçleridir. Bu noktada artık zenginliğin ölçüsü emek süresi değil, disposable time'dır.[316]

Kapitalist üretim biçimi çerçevesinde, zorunlu emek süresinin azalmasıyla, sermayenin kullanılabilir zamanı artık emeğe dönüştürmesi arasındaki çelişkinin ortadan kaldırılması ya da bir noktada uzlaştırılması olanaksızdır.

316 Karl Marx, *Grundrisse,* agy. s. 656-657.

İşçi için ise, yaşam zorunlu emeğin bittiği yerde başlar. Çalışma dışı serbest zamanı çoğaltmak emek gücünü satanların sınıfsal istemidir.

Marx, işçinin çalışma zamanı ile yaşamı arasındaki ilişkiyi tam da bu açıdan yalınlaştırır:

"… işçi, bu on iki saatlik dokumacılığı, iplik eğirmeyi, yol açmayı, tornacılığı, duvarcılığı, kürek sallamayı, taş kırmayı kendi yaşamının ortaya konması olarak, yaşamak olarak mı görür? Tam tersine, onun için yaşam, bu işin bittiği yerde, masada, kahvede, yatakta başlar. Öte yandan bu on iki saatlik emek, kendisi için dokuma, eğirme, yol açma vb. olarak değil, kendini, masaya, kahveye, yatağa götüren kazanç olarak anlam taşır."[317]

Üretkenlikle birlikte tüm insanlar için kullanılabilir boş zamanı artırmanın biricik yolu insan emeğinin alınıp satılır bir meta olmaktan kurtularak kendine ve topluma mal olmasıdır. Zorunlu emek süresinin toplumsal bireyin gereksinmeleriyle belirleneceği, zenginliğin ölçüsünün serbestçe kullanılabilir zaman olduğu durum ise komünizmdir.

Toplumsal açıdan zorunlu emek süresinin hızla ve büyük oranlarda azaldığı, çalışma zamanıyla çalışma dışı zaman arasındaki sınırların belirsizleştiği bir dünyada tam günlük ücretli iş, komünist bir mücadele stratejisinin başlıca istemi olarak kalamaz. Gelir de, artık yalnızca çalışma süresine bağlanamaz. "Emeği özgürleştirmek, insanlığı saatin dayattığı iş disiplininin kısıtlayıcılığından kurtarmak demektir."[318]

Düzenli, tam gün, tam yıl ve tam yaşam boyunca süren iş artık bir azınlık için söz konusudur. Çalışabilir nüfusun yarıya yakını için çalışma, artık yaşamdaki esas varoluş biçimi değildir.

Marx, *Grundrisse*'de komünist toplumda tüm ekonominin "zamandan ekonomi"ye dayandığını şöyle anlatır:

---

317 Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye*, agy. s.29.

318 Joel Kovel, *Doğanın Düşmanı, Kapitalizmin Sonu mu, Dünyanın Sonu mu?* Çeviren: Gürol Koca, Metis Yayınları, İstanbul, Haziran 2005, s. 310.

> Komünal üretimde de, şüphesiz [emek] süresinin belirlenmesi zorunlu bir işlem olarak kalır… Tıpkı bir tek bireyde olduğu gibi, toplumun da gelişiminin, doyumlarının ve faaliyetinin zenginliği zamandan tasarrufa bağlıdır. Zamandan iktisat-tüm iktisat son tahlilde buna bağlıdır. Öte yandan toplumun ihtiyaçlarının bütününü karşılayacak üretimi başarabilmesi için zamanın amaçlı biçimde bölüştürülmesi şarttır; tıpkı yine bireyin, uyumlu oranlarda bilgi kazanabilmek ya da genel olarak çeşitli etkin ihtiyaçlarını gerekli ölçülerde karşılayabilme için zamanını doğru bölüştürmesi gerektiği gibi. Zamandan iktisat ve emek süresinin çeşitli emek dallarının planlı olarak bölüştürülmesi, o halde komünal üretim temeli üzerinde de ilk iktisat yasası olarak kalmaktadır. Hatta daha da yüksek bir yasa haline gelmektedir.[319]

Komünizm, toplumun ekonominin ihtiyaç ve değerlerine bağımlıktan kurtulmasıdır. Komünizm, gönüllü ve işbirliği içinde örgütlenen ve süresi giderek azalan "iş" demektir. Komünizm, zorunlu emekle yaratılan değerin, beslenme, bakım, sağlık ve eğitim için yeniden paylaşılacağı, dolayısıyla hak etmenin çalışma süresine bağımlı olmaktan çıkacağı bir düzendir.

Bütün sorun, bugün kapitalizm egemenliği altında tüm kadın ve erkeklere düzenli, kesintisiz ve tam gün iş sağlama olanaksızlığını, insan özgürlüğünün kurucu olanağı haline dönüştürebilmektir. Güncel kapitalizmde geçici iş ve işsizlik biçiminde ortaya çıkan sonuçları herkesin çok daha az çalıştığı bir ortaklık toplumunun dinamiği kılmak komünist stratejinin üzerinde yükseleceği kalkış noktalarından biridir.

Bu çerçevede, serbestçe kullanılabilir zamanın arttığı üretim koşulları da kapitalist üretim biçiminin sınırlarını göstermektedir. Çünkü kapitalizm tüm varoluşuyla, herkes için gerekli ve yeterli maddi manevi yaşam araçlarının üretildiği, böylelikle daha iyi yaşamanın daha çok ekonomik/ticari değere bağlı olmaktan çıktığı bir toplum düşüncesine yabancıdır.

---

319 Karl Marx, *Grundrisse*, agy. s. 252.

Erich Fromm'un çok yerinde belirttiği gibi, Marx'ın kapitalizme yönelttiği en önemli eleştiri, "çalışmayı zoraki, yabancılaşmış ve anlamsız bir çabalama haline getirerek, insanları 'topal bir canavar' haline dönüştürmesidir. Marx, bu görüşünü 'insanları hayatları boyunca belirli bir işin kölesi olmaktan kurtarmak' şeklinde dile getirmiştir… İhtisaslaşmak yoluyla sınırlanan ve adeta kötürümleştirilen insanların bu etkilerden mutlaka kurtulmaları gerekmektedir."[320]

Eğer tüm bu süreç kapitalizmin sınırlarını gösteriyorsa, mücadeleyi de sınır çizgisi üzerinde, o sınırları bilince çıkararak yürütmek gerekir.

İnsanın maddi manevi gereksinmelerinden kopup, kendi başına amaç haline gelmiş üretim ve tüketim israfına son verilmesi, giderek azalan toplumsal açıdan gerekli çalışma zamanının ortaklaştırılması, gönüllülük ve tercihler temelinde günün, haftanın, ayın belli ve daha az bir bölümünde çalışılıp karşılığında yine eşitçe ve hakça bir temel gelire sahip olunması, toplumun iş veremediği kişilerin de bu temel gelire hak kazanması vb. istemler sınırda mücadelenin kimi başlıklarıdır.

İnsanların giderek daha çok serbest zamana sahip olarak yaşayabilmesi için de kuşkusuz yeterli ölçüde üretmek gerekecektir. Ama bu, bugünkü tüketim ve israf çılgınlığından nitelikçe ve nicelikçe çok farklı, toplumsal bireyin gerçek gereksinmelerini bir katre toplumsal-doğal değeri boşa harcamadan karşılayan bir üretim olacaktır. Bu üretimin esas amacı, üretimi değil, boş zamanı artırmaktır. Üretimin toplumsallaşması, toplumsal bireyin filizlenmesi, zorunlu üretim zamanının azalması, *general intellect*'in üretime aktarılma koşullarının olgunlaşması, kapitalist üretim biçiminin sonunun habercileridir. *Bu, canlı emeğin, yani toplumsal proletaryanın var olan antagonizmaya (uzlaşmazlığa) yeni bir siyasal içerik ve bileşim kazandırmak üzere yeniden oluştuğu bir tarih dönemine adım atıldığı anlamına gelir.*

320 Erich Fromm, *Marx'ın İnsan Anlayışı*, Çeviren: Kaan H. Ökten, Arıtan Yayınevi, İstanbul, Temmuz 1997, s. 102.

Bir toplumsal sistemin sonul sınırlarına yaklaştığının iki en önemli işareti, o sistemi o güne dek taşıyan sınıf ve katmanların var olan konumlarını sürdüremez duruma gelmeleri ve başka bir toplumu oluşturacak güçlerin, koşulların ortaya çıkmasıdır.

3. Ekoloji ve Doğal Sınırlar

Yaşamın tabanı, ekosistemdir. Ekosistem, verili bir alandaki canlılar ile bunları çevreleyen cansız varlıkların karşılıklı ilişkileridir. Ekosistemlerde yaşam, enerji akışı ve besin döngüleriyle sürer. Açık bir sistem olan ekosistemde, enerji ve besin giriş-çıkışı süreklidir.

Üretmeye başladığı andan itibaren insan, doğaya bağımlı olmak yerine egemen olmaya, her koşulda yaşayabileceği ikinci ve yapay bir dünya yaratmaya uğraşmıştır. Kendi gereksinmeleri doğrultusunda doğayı örgütlemek insanın en doğal özelliğidir. Doğal ve yapay yenebilecek her şeyi yiyen, en zor iklim ve doğa koşullarında yaşamı sürdürecek her türlü araç, gereç ve donanımı üreten, doğada olmayan sesler, doğada olmayan renkler yaratan, gelişen aklıyla güçsüz bedeninin yapamadığı şeyleri yapma yeteneğini sürekli olarak geliştiren, yapay döllenme ve klonlamadan sonra yapay zekâ yolunda ilerleyen insan ile doğal ekosistem arasındaki ilişki baştan çatışmalıdır.

İnsan bir yandan evrenin yasalarını öğrenen, onlara uyan bir canlıdır; öte yandan "benliği doğadan ayıran, hatta doğal olana karşı çıkma yolunu seçen inatçı, kibirli, dediğim dedik bir yaratıktır. O halde insanın doğasında *doğayla kavga etmenin, hatta tümüyle doğal olanı reddetmenin* potansiyel olarak var olduğunu söyleyebiliriz."[321]

İnsan hem tarihsel toplumsal, hem de doğal bir varlıktır ve insan doğası da toplumsal ilişkiler temelinde oluşup, değişir. Toplum da bir ekosistemdir. "Her canlının ekolojik bir imzası vardır; insanın imzası da toplumsallık, dil, kültür gibi türümü-

321 Joel Kovel, *agy.* s. 141.

ze özgü özelliklerdir. Bu özelliklerin (yani, *insan doğasının*) bir dışavurumu olan toplum, diğer doğal ekosistemlerle içten içe bir ilişki içinde olduğu ve dinamik sınırlarla onlara bağlandığı için, açık biçimde bir ekosistemdir."[322]

İnsanlığın temel sorunlarından biri bu noktada ortaya çıkmaktadır: Toplumsal ekosistem ile doğal ekosistem arasındaki aykırılık. Toplum ekosisteminin varlık nedeni doğal ekosistemi değiştirmektir.

İnsan olmanın bedeli doğayı değiştirmektir. Doğayı değiştirmeden, "bozmadan" korumanın bedeli ise ancak insandan vazgeçmek olabilir. Evrensel çelişki budur.

Evrensel çelişkinin tarafları doğa ile emeğin kendileri değil, bir araya ya da karşı karşıya gelme biçimleridir.

Türlerin ve bir tür olarak insanın evriminin doğal süreçleri ile emek ve üretimle var olan insan toplumu arasındaki ilişki bir noktadan sonra "birlikte evrim" denebilecek bir yola girmiştir. İnsanın evrimindeki benzersiz ekolojik öğe emektir. Hayvandan insana geçişin sırrı olan emeğin kendisi, yalnız toplumsal değil aynı zamanda doğal bir güçtür. İnsan doğayı, tümüyle kendi seçimlerine göre değil, doğal tarihin sağladığı koşulları bilerek ve bu koşulları dikkate alarak dönüştürebilmektedir. İnsanın doğa üzerinde egemenlik kurma, yeni ve yapay bir dünya inşa etme özgürlüğünün sınırı, bir canlı türü olarak insan yaşamının sürekliliğini sağlayan koşullardır. Örneğin, ısı, havanın bileşimi, yeter miktarda temiz su, enerji kaynakları yaşadığımız ortamın doğal dayanaklarıdır. İnsan varlığını bunlarsız sürdüremez.

İvedi sorun, bugün bu kaynakların sınırına dayanmış olmamızdır.

Ekolojik kriz, küresel ısınmanın yol açtığı iklim değişimi, canlı türlerinin yok oluşu, başta temiz içme suyu olmak üzere doğal kaynakların azalması, okyanusların asitlenmesi, toprak çölleşmesi ve bozulması, biyosfere salınan yeni kimyasalların

322 Agy.

neden olduğu yaygın zehirlenmeler, atmosferin delinmesi gibi ekosistemdeki hasarların tümünün bir arada ve aynı zamanda meydana gelmesidir.[323] Buna, söz konusu sorun kaynaklarının eş zamanlılık ötesinde birbirlerini var eden, krizi ağırlaştıran, yalnız ekolojik değil, aynı zamanda ideolojik-siyasal etkileşim içinde olduklarını da eklemek gerekir. Bir örnek vermek gerekirse, fosil yakıt bugün yalnız enerjinin değil, ekonomik çıkarların da ana kaynağıdır. "Bütün savaşlar da, mücadeleler de, elektronik endüstrisi de, televizyonlar da, her şey fosil yakıta dayalı olduğu ve elektrik de fosil yakıtla elde edilen bir şey olduğu için, medya da susmak zorunda kalıyor."

Darfur'da 5-6 yıl içinde 300 bin insanın öldüğü çatışmanın kaynağında küresel ısınmanın olduğunu öğrenmek şaşırtıcı gelebilir. Sudan'ın güneyinde su kalmadığı için hayvancılık yapan göçebeler, sürülerini akrabaları olan yerleşik insanların tarlalarına sürüyor, tarla sahipleri ise suyun kendilerine de yetmediğini söyleyerek onları durdurmaya çalışıyorlar ve kan gövdeyi götürüyor.[324]

Demek ki, biri insanlığın bu dünyadaki varoluş tarzından kaynaklanan evrensel, öteki yaşamın bitmesine yol açacak sınırlara dayanmamızın gündeme getirdiği ivedi iki sorunla karşı karşıyayız. Bugünkü sorunumuz, insanlığın doğayla ilişkisinde başından beri var olan evrensel sorunun ölümcül bir hastalığa dönüşmesidir. Ekolojik sorun şimdi yerel değil küreseldir. Biyosferin tamamını ve tüm alt sistemleri etkiliyor. Küresel ısınma başta olmak üzere ekosistemdeki bozulma durdurulamaz, hasarlar onarılamazsa yeryüzünde yaşamın sürmesi tehlike altında.

---

323 Küresel ısınma ve iklim değişimi esas olarak, karbondioksit, metan ve azotoksit gazlarıyla bacalardan fışkıran sülfür aerosollerin atmosferde yoğunlaşmasından kaynaklanıyor. Bunun da ana nedeni fosil yakıtların tüketilmesi. Gazlar, güneş ışınlarından gelen ısının geri dönüp atmosferden çıkmasına izin vermiyor, bir fanus gibi atmosferde tutuyorlar. Buna da "sera etkisi" deniyor. Mikdat Kadıoğlu, *Küresel İklim Değişimi ve Türkiye*, Güncel Yayıncılık, İstanbul, Ocak 2007, s. 9-10.

324 Agy. s. 137.

"Yeşil"ve "bilimci" yaklaşımların bu tehlikeyi durduramayacağı ortaya çıkmıştır. Çevreci yeşiller hareketi ve insanlığın geleceğine duyarlı bilimciler sorunun ciddiyetinin kavranmasına, bilince çıkarılmasına önemli katkılar yaptılar. Ancak, çözüm seçeneği yaratamadılar. Aslında geliştirilen bilimsel seçenekler kapitalistlerce yok sayıldı, dikkate alınmadı.

Kimi yeşillerin savunduğu, bugünkü gerçekten ürkütücü gidişe haklı bir tepkiden kaynaklanan, "sanayisizleşme", doğaya dönme ve benzeri ütopik önermelerin hiçbir gerçek toplumsal karşılığı yoktur. Bu ütopyayı gerçekleştirebilecek toplumsal ya da tarihsel bir özne de gösterilemiyor; çünkü o da yoktur. Dolayısıyla yeşilci seçenek, kapitalist uygarlığın, gezegenimizi ve insanlığı geri dönüşsüz bir yıkıma doğru götürdüğünü saptayıp, bu konuda duyarlılık yaratmanın ötesine geçemiyor. Yeşil senaryolardan biri şöyledir: 1) Kapitalist uygarlık, kaçınılmaz bir biçimde, bir yıkıma doğru ilerlemektedir; 2) Kapitalizmi yıkmak üzere devrimci program ve eyleme gerek yoktur; 3) Sistem kendi mezarını kazarken, sanayi uygarlığının mezarını da kazacak, toplum ekolojik bir temelde yeniden yapılanacaktır. Toplumun ekolojik yeniden yapılanması, ekonominin eko-toplumsal önceliklere bağlı kılınmasını gerektirdiği ve bu kapitalist paradigmayla uyum içinde olmadığı için yeşilci yaklaşım kapitalizm içinde çözüm kanalı olamıyor.

Kuşkusuz bu yalınlaştırılmış senaryoyu aşan yeşiller, çevreciler de var. Bunlardan biri, ABD'de Carter döneminde Çevresel Kalite Konseyi başkanı, Dünya Kaynaklarını Savunma Konseyi kurucusu, Bill Clinton'ın danışmanı olan ve 1993-99 yılları arasında BM Kalkınma Programı'nı yöneten James Gustave Speth. Speth, ABD ve uluslararası düzen kurumlarındaki bunca kariyerden sonra, "sonsuz kâr yarışına odaklanmış, acımasız ekonomi" olan kapitalizmin "çevreyi sürdürülebilir kılma yetisine" sahip olmadığı sonucuna varıyor.[325] Speth, ekolojik soruna, sosyalist olmayan bir alternatif arıyor.

325 Aktaran: John Bellamy Foster, "Ekoloji: Karar Anı Bir Giriş", *Monthly Review* (Türkçe), Sayı: 19, Ekim 2008.

Ekolojik yıkım, kendi başına bilimin, teknolojinin çözebileceği bir sorun değildir. Dünya toplumlarının kaynak ve enerjilerinin yoğunlaştırılması durumunda, ekolojik yıkımı durduracak, hasarları onaracak bilimsel teknik birikim ve araçlar daha şimdiden vardır. Bunlar önemlidir; geliştirilmeleri insanlığın yararınadır. Bilimci teknolojici yaklaşımların açmazı ise, ideoloji ve siyaset alanının dışına taşıdıkları sorunun çözüm adresi olarak bugünkü kapitalist devlet ve hükümetlerden başka bir yer gösterememeleridir.

Birçok değerli bilimci, bu alanla ilgili ciddi çalışmalar yapıyor, kısa ve uzun erimli tasarımlar geliştiriyor, acil eylem programları bile üretiyor, ama ne yazık ki, etkili ve sonuç alıcı olamıyorlar. İngiliz doğa tarihçisi, ekolojist aktivist, yazar George Monbiot 2006'da yazdığı kitapta küresel ısınmanın nasıl durdurulacağına ilişkin on maddeden oluşan somut bir program önerdi: Bütün hükümetlerin uyacağı kesin ve işe yarar bir hedef konulması; her ülkenin bir yılda salabileceği karbon miktarının bulunması; buna bağlı olarak her yurttaş için bir yıllık karbondioksit kotası saptayıp bir çeşit karne verilmesi; elektrikle çalışan tüm aygıtlar için tükettikleri elektrik oranlarına göre ceza ve ödül (vergi indirimi-yükseltmesi) uygulanması; nükleer füzelere ayrılmış kaynakların enerji verimliliğini artıran ve yenilenebilir enerji yaratan projelere kaydırılması; otobüse dayalı bir ulaşım sistemi; elektrikli arabaların yaygınlaştırılması, bütün benzin istasyonlarına elektrikli araba şarj aygıtları konulması; uçuşların sayısının ciddi biçimde azaltılması büyük alışveriş merkezlerinin kapatılarak sanal alış verişin geliştirilmesi.[326] Bu kitabı okuyan bir insan, bu on önlemin küresel ısınmayı durdurabileceğine ikna olabilir. Ne var ki, daha ilk öneriden başlayarak tüm önlemlerin uygulanması devletlerin, hükümetlerin bu programları benimsemesine, kaynak ayırmasına, yasal yapıyı oluşturmasına vb. bağlıdır. Devletler, devlet kadro ve teknokratları insan

326 George Monbiot, *Heat: How to Stop the Planet Burning*, Allen Lane Penguin Books, 2006.

soyunun yaşamda kalması söz konusu olduğunda bile sermayeyi denetleyip düzenleyemezler; böyle bir şeye kalkışmazlar. Bunların hepsinden daha önemlisi ise, biraz sonra daha yakından bakacağımız kapitalist uygarlığın "büyüme" çılgınlığının bu düzen içinde dizginlenmesinin olanaksızlığıdır.

Marksizm ve Ekoloji

Marx ve Engels'in ekoloji konusundaki yaklaşımları zamanlarının çok ötesindeydi; doğal olarak bugünkü gereksinmelerin gerisindedir.

Marx ve Engels, sanayi devrimi dönemi kapitalizminin yol açtığı ekolojik sorunları inceleyip işlemişlerdi: Toprağın bozulması, kentlerde nüfus yoğunlaşması, kentsel atık ve geri dönüşüm sorunları, sanayi kirliliği, gıda, barınma, sağlık sorunları, iş hastalıkları, doğal kaynakların talanı, ormanların yok edilmesi, seller, su sorunu, yöresel iklim değişiklikleri, enerji sorunları, kıtlık…

Marx emek süreci ile üretim sürecini özdeşleştirmez. Üretim süreci emek sürecinden daha uzundur. Başka bir anlatımla, mayalanmaya bırakılan üzüm örneğinde olduğu gibi, üretim süreci emek süreci bittikten sonra da devam eder ve bu bölüm doğal organik yasalara ve zamana bağlıdır.

Emek süreci en yalın anlamıyla emeğin maddeleştiği ya da kullanım değeri olarak nesneleştiği süreçtir. Toplumsal üretimin, tüm üretim biçimlerinde geçerli ortak koşuludur. Emek sürecinde, emek aracı yardımıyla, emek nesnesi üzerinde daha başından amaçlanmış bir değişiklik gerçekleştirilir. Süreç ürünle son bulur. Kapitalist toplumda emek sürecinin sahibi kapitalisttir ve emek süreci artık değer üretme süreci ile birleşerek kapitalist üretim sürecini oluşturur. Kapitalist üretimde, artık değer üretme süreci, emek süreci biitikten sonra da sürer. Üretim süreci, emek süreci ile değer yaratma sürecinin birliğidir. Her toplumsal üretim süreci aynı zamanda bir yeniden üretim sürecidir.

Marx'ta emek ve emek gücü hem toplumsal, hem de doğal kategorilerdir. Emek gücünü "insanın doğal gücü", "canlı toplumsal güç" olarak kullanır. Emek gücü, insanın kaslarının, sinirlerinin, beyninin vb. belirli bir miktarıdır. Yıpranmaya, aşınmaya ve ölüme açıktır. Bu yüzden beslenerek, dinlenerek vb. yenilenmesi ve cinsellik yoluyla yeniden üretilmesi gerekir. Bunların tümü doğal-biyolojik süreçlerdir.

Emekçinin üretim araçlarından koparıldığı ilk birikimle, emek aynı zamanda doğal koşullarından koparılmıştır.

Sermayenin emek üzerindeki egemenliği, eş zamanlı olarak sermayenin doğa üzerindeki egemenliği demektir. Sermaye, bu egemenliğini doğanın, toprak, su, rüzgâr, madenler, ağaçlar gibi emeğin ürünü olmayan tüm üretim araçlarına bedavadan el koyarak kullanır.

Marx bu saptama ve önermelerden çıkarak kapitalist üretim biçiminin doğurduğu iki tür çevre krizi üzerinde durmuştur: 1. Sermayenin maddi gereksinimiyle doğal hammadde koşulları arasındaki dengesizliğin yol açtığı birikim krizleri. 2. Madde ve yaşam güçlerinin kentle kır olarak bölünmesinden doğan insani yaşamın kalitesinde ortaya çıkan sorun ve gerilimler.[327] Marx, *Kapital*'de, kentli nüfusun artmasıyla birlikte, kapitalist üretim biçiminin "insanla toprak arasındaki madde alış verişini yani insanın topraktan alıp besin maddesi ve giyim eşyası olarak yararlandığı unsurların toprağa dönüşünü ve dolayısıyla topraktaki verim gücünün devamı için gerekli olan ebedi koşulu ihlal" ettiğini yazmıştı.[328]

Bunların ötesinde Marksizmin soruna teorik yaklaşımını veren çok önemli dört ipucumuz var. Biri *Grundrisse*'de, üçü *Kapital*'in birinci ve üçüncü ciltlerinde yer alan bu ipuçlarına bakalım:

---

327 Paul Burkett, *Marx ve Doğa*, Çeviren: Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2004, s.139.

328 Karl Marx, *Kapital* I, Yordam Kitap, agy. s.481.

Kapital'in I. Cildinde şu cümle yer alıyor: "Emek, kendisi tarafından üretilen kullanım değerlerinin, yani maddi servetin biricik kaynağı değildir. William Petty'nin dediği gibi, emek onun babası ve toprak onun anasıdır."[329]

Bu, Marx'ın binlerce sayfa içinde geçerken dudak ucuyla söylediği bir söz değil, hep bağlı kaldığı bir yaklaşımdır. Örneğin, *Gotha Programının Eleştirisi*, bu programdaki "Emek bütün servetin ve bütün kültürün kaynağıdır" saptamasının eleştirisiyle başlar. Marx, doğanın da kullanım değerleri ve maddi zenginlik kaynağı olduğunun altını çizer.[330]

Kapital'de "Büyük Sanayi ve Tarım" başlığı altında şunları yazmıştı: "…kapitalist tarımdaki her ilerleme, sadece işçiyi soyma sanatında bir ilerlemeden ibaret olmayıp, aynı zamanda toprağı soyma sanatında da bir ilerlemedir… Bundan dolayı kapitalist üretim, tekniği ve toplumsal üretim süreçlerinin birleşmesini, ancak, bütün zenginliğin iki kaynağını, toprağı ve işçiyi kurutarak ilerletir."[331] Ve Marx, onlarca yerde, toprağın verimliliğinin, iklim koşullarının, doğal hammadde bolluk ya da azlığının sermayenin doğal koşullara bağımlılığını gösterdiğini ortaya koyar. Sermaye bu bağımlığı azaltmak, birikimin önünde engel olmaktan çıkarmak için her yola başvurur.

Bu önemli noktayı aklımızda tutalım.

İkinci ipucumuz *Grundrisse*'den:

> Açıklanması gereken, ya da tarihî bir sürecin sonucu olan şey, canlı ve eylemli insanın doğa ile metabolik alışverişinin ve dolayısıyla doğayı mülk edinişinin doğal, inorganik koşullarıyla *birlik* halinde olması değildir; açıklanması gereken, eylemli insanla, bu insanın varlığının inorganik koşullarının birbirinden *ayrılmasıdır* ve bu ayrılış, bu kopuş, tam anlamıyla ilk kez ücretli emek-sermaye ilişkisinde vazedilmiştir.

---

329 Karl Marx, *Kapital* I, Yordam Kitap, agy. s. 56.

330 K. Marx-F. Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Çeviren: Barışta Erdost, Sol Yayınları, Beşinci Basım, Ankara, 2010, s.20.

331 Karl Marx, *Kapital* I, Yordam Kitap, agy. 482.

Marx, *Kapital*'in birinci ve üçüncü ciltlerinde bu metobolik yarılma saptamasını yineler. Büyük toprak mülkiyetinin tarımsal nüfusu azaltırken kentlerdeki sanayi nüfusunu artırdığını, böylece yaşamın doğal yasalarının emrettiği toplumsal alışveriş bütünlüğünde yarılmaya neden olan koşullar yarattığını[332], "insanla toprak arasındaki madde alışverişini, yani insanın topraktan alıp besin maddesi ve giyim eşyası olarak yararlandığı unsurların toprağa dönüşünü ve dolayısıyla topraktaki verim gücünün devamı için gerekli olan ebedi koşulu ihlal" ettiğini[333] belirtir.

Burada Marx, insanın doğayla ilişkisinde, deyim yerindeyse filmin koptuğu noktayı gösteriyor. Metabolizma, canlı organizma ya da hücrelerde hareketi, enerjiyi sağlayan biyolojik ve kimyasal değişimlerdir. Almanca *Stoffwechsel* Türkçeye doğru biçimde "madde alışverişi" olarak çevrilmiştir ve biyolojik değişimin (büyüme ya da çürüme) temelindeki madde alış verişini anlatmaktadır. Organik, canlılarla ve canlıların ürettiği maddelerle ilgili her şey; bir de "uzuv"la, organla bağlı-ilişkili, örgensel anlamına geliyor. "İnorganik" ise yalnız cansız olanı değil, "organ olmayan"ı da anlatıyor. Ağaç, birinci anlamıyla organiktir; ama ikinci anlamıyla, örneğin insan ya da hayvanın organı değil, inorganik doğal ortamıdır. İnsan doğanın içinde yaşar, doğa onun bedenidir. İnsanın ilk emek aletleri olan evcilleştirilmiş hayvanlar, taşlar, kemikler, deniz kabukları vb. insan bedeninin uzantıları, "insanın inorganik bedeni"dirler. Marx, burada, birinci olarak insan ile doğa arasında, özel olarak da insan ile cansız inorganik doğa arasında metabolik, yani canlıların canlı kalmasını sağlayan bir *alışveriş* bir *ilişki* olduğunu söylemiş oluyor. İkincisi, insanın doğa ile canlı yaşam için gerekli enerjiyi sağlayan (en başta beslenme) bir ilişki içinde olması, bunun için doğayı mülk edinmesi anlaşılır bir durumdur. Bunun gibi insanın, doğanın inorganik, yani canlı yaşam dışındaki koşullarıyla uyum ve birlik içinde olup olmaması da önemli, açıklanması

332 Karl Marx, *Kapital* III, Sol Yayınları agy, s. 851.

333 Karl Marx, *Kapital* I, Yordam Kitap, agy. s 481.

gereken bir durum değildir. Önemli olan ve açıklanma isteyen sorun, eylemli insanla, onun inorganik varlık koşullarının, yani bitki ve hayvanlar dışındaki doğada olan varlık koşullarının birbirinden uzaklaşmasıdır. Başka bir anlatımla, insanın doğaya yabancılaşmasıdır. Sorun, insan üretiminin doğa koşullarını yok sayan, hesaba katmayan bir sürece girmesidir. Ve bu kopuş ilk kez, ücretli emek-sermaye ilişkisiyle ortaya çıkmıştır. Köle ve serf, tıpkı bir çift öküz gibi doğanın/toprağın uzantısı, yani üretimin inorganik koşuluydular.

Marx, bu pasajda ve izleyen sayfalarda sorunu komünal üretim-mülkiyet ilişkileri üzerinden inceliyor. Kişinin cemaatin doğal üyesi olarak, komünal mülkiyette payı vardır; bunun belli bir parçasının da zilyedliğine (eldeciliğine, elde tutma hakkına) sahiptir. Mülkiyet, bu tarihsel aşamada üretimin doğal önkoşullarının, cemaat üyesi kişi tarafından kendisine ait şeyler olarak sahiplenilmesidir. Emek-sermaye ilişkisi, Marx'ın yukarıdaki satırların devamında açıkça belirttiği gibi, "emekçinin mülk sahibi olduğu, mülk sahibinin aynı zamanda çalışan kişi olduğu çeşitli biçimleri çözen belli bir tarihî süreci varsayar."[334] Bu süreç, Marx'ın mülkiyetin "ikinci tarihsel aşaması" dediği, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin oluşmasına varır. Sermaye artık organik ve inorganik doğanın ürünü olan hammaddeye, inorganik dünyanın doğal toplumsallaşmış biçimi olan üretim araçlarına ve emek gücüne sahiptir. Böylece, doğanın her türlü anlamdan arındırılarak, salt bir yararlanma nesnesine dönüştürülmesi başlamış olur.

İnsanın doğayla metabolik ilişkisinin bozulmasında da, demek ki bir "ilk adım" var. Engels, bu adımın bedelini özlü biçimde şu sözlerle anlatmıştı:

> Doğa üzerinde kazandığımız zaferlerden dolayı kendimizi fazla övmeyelim. Böyle her zafer için doğa bizden öcünü alır… Hiçbir zaman, başka bir topluluğa egemen olan bir fatih, doğa dışında bulunan bir kişi gibi, doğaya egemen değiliz; tersine etimiz, ka-

334 K. Marx, *Grundrisse*, agy. s.560-561.

> nımız ve beynimizle ondan bir parçayız, onun tam ortasındayız, onun üzerinde kurduğumuz bütün egemenlik, başka bütün yaratıklardan önce onun yasalarını tanıma ve doğru olarak uygulayabilme üstünlüğüne sahip olmamızdan öteye gitmez.[335]

Doğa-insan ilişkisi, kendisinin doğanın bir parçası olduğunu bilen, doğanın yasalarını öğrenerek uygulayan, doğa üzerindeki egemenliğini *metabolik* bir temelde kuran bir içerikte olmalıdır.

Marx'tan kalan üçüncü ipucu yine doğa-özel mülkiyet ilişkisi üzerinedir ve şöyledir:

> Daha yüksek bir ekonomik biçime sahip bir toplum açısından yer kürenin tek tek bireylerin özel mülkiyeti altında olması, bir insanın başka bir insanın özel mülkiyetinde olması kadar saçmadır. Hatta bütün bir toplum, bir ulus, aynı zamanda var olan toplumların tümü kürenin sahibi değildir. Onlar yalnızca zilyettirler, intifa hakkı sahibidirler ve yalnızca bu hak, tıpkı *aile babasının malları gibi*, koşulları daha da iyileştirilerek sonraki kuşaklara devredilmelidir.[336]

Bu sözler, yalnız üretim araçları üzerinde değil, toprak ve su başta olmak üzere her türlü doğal varlık ve kaynak üzerinde mülkiyet ve metalaştırma hakkı iddia eden sermaye karşısında, komünizmin ekoloji sorununu çözüm yoluna sokacak başlangıç anti-tezidir. İntifa hakkı, mülkiyetten bağımsız kullanım hakkıdır. Çıplak mülkiyetten ayrı kullanım hakkını savunmak, özel mülkiyet hakkının ta kendisine meydan okumaktır. Mülkiyet hakkı, yalnızca bugün yaşayan insanları değil, yarınki kuşakları da toplumsal ya da doğal "nimet"lerden yararlanmaktan yoksun bırakıyor. İntifa hakkı, bu dünyada geçici insan soyunun var olan her şeye asla ihanet edilmemesi gereken bir "emanet" olarak bakabilmesinin temeli oluyor.

Marx, insanın doğayla ilişkisini incelerken, ağırlığı insanın doğa ile savaşına, doğayı denetim altına almasına vermiştir. Zorunluluk dünyasından özgürlük dünyasına geçişi hep dünya-

335 Marx-Engels, *Seçme Yapıtlar 3*, Sol Yayınları, agy. s.90.

336 Karl Marx, *Capital, Cilt III*, Pogress Publishers, Moskova, 1978, s. , 1978, s. 776.

daki tüm insanların maddi ve manevi tüm ihtiyaçlarının karşılanacağı bir üretici güçler düzeyine bağlamıştır.

Marksistler arasından da üretici güçleri geliştirmeyi, üretim artırmayı, ekonomik büyümeyi Marksist ve tarihsel bağlamlarından kopuk biçimde fetişleştirenler çıktığını biliyoruz. Bunda, üretici güçlerin gelişmesine, komünist toplumun ancak bolluk koşullarında gerçekleşeceğine ilişkin vurguların payı olabilir. Ancak, Marx ve Engels asla "üretimci" ve salt ekonomik büyümeyi kutsama anlamında "ilerlemeci" değillerdi.

Onlar, tüm sorunlara, insanın kurtuluşu/özgürleşmesi penceresinden baktılar; en önemli üretici güç olan insanı kendisine, kendi doğasına, kendi dışındaki dünyaya yabancılaştıran kapitalist gelişmeyi hiçbir zaman onaylamadılar. Üretici güçlerin ve kapitalizmin gelişmesini, en çok bu üretim biçiminin mezarını ve mezar kazıcısını hazırlayan yönüyle öne çıkardılar.

Aşağıdaki alıntıda, Marx insanın doğayla mücadelesinin zorunluluğu görüşünü yinelerken, insan-doğa ilişkisine başka bir boyut getiriyor (dördüncü ipucumuz):

> Gerçekte özgürlük dünyası, yalnızca emeğin zorunluluk ve günlük kaygılarla belirlenmesinin sona erdiği yerde başlar, bu dünya eşyanın doğası gereği fiilî maddi üretim alanının ötesinde bulunur. Tıpkı vahşi insanın gereksinmelerini karşılamak, yaşamını sürdürmek ve yeniden üretmek için doğayla boğuşmak zorunda olması gibi, uygar insan da her toplumsal oluşum ve olası üretim biçiminde öyle yapmak zorundadır. İnsanın gelişmesiyle birlikte, isteklerinin de sonucu olarak bu fiziksel gereksinme dünyası genişler; ama aynı zamanda bu istekleri doyuracak olan üretim güçleri de gelişir. Bu alanda özgürlük, ancak doğanın kör güçlerine boyun eğmek yerine, doğayla alışverişini akılcı biçimde düzenleyen, doğayı ortak bir denetim altına alan toplumsallaşmış insan, ortak üreticiler tarafından insan doğasına en uyumlu ve en az enerji harcayan yöntemlerle gerçekleştirilir.[337]

337 Agy. s.820

Bu pasajın önemi, Marx'ın doğa ile insan ilişkisini pek sık kullanmadığı bir kavram olan "insan doğası"ndan çıkarak kurmasından geliyor. Doğayla, insan doğasına uygun, akılcı ve en az enerji kullanan bir ilişki kurmanın ön koşulu ise, ortak üreticilerin soyut anlatımı olan toplumsallaşmış insan, toplumsal birey'dir. Daha önceki aktarmalarda olduğu gibi, burada da konu kapitalizm içinde doğan ve bir eşikten sonra o oluşum içinde daha fazla gelişmesi mümkün olmayan ilişkilere ve insana bağlanıyor. Joel Kovel'in şu cümlesi, toplumsal bireyde cisimleşen insan özgüllüğünü güzel özetliyor. "Tümüyle insana özgü olan şey, iç ve dış dünyaları içeren ve her ikisini de karşılıklı olarak dönüşüme uğratan bütünlüklü bir harekettir."[338]

Marx ve Marksizmin ekoloji konusundaki konumunu, bu dört ipucunu yinelemeden, eleştiri öğelerini de katarak şöyle özetleyebiliriz:

Bir: Tarihsel maddecilik, insan türünün ekolojisine hiçbir zaman ilgisiz kalmamıştır: İnsan doğayı değiştirir, bunu yaparken kendi doğasını da değiştirir.

İki: Üretime başlayan insanla birlikte doğa insan özdeşliği sona ermiştir. Bu noktaya geri dönülemez.

Üç: Öte yandan, doğa mutlak biçimde insan tarihine bağımlı kılınamaz. Doğa, dönüştürücü insan eyleminin koşullarını ve göreli sınırlarını da verir. Bu koşullar ve sınırlar da insanın yaratıcı üretken etkinliği karşısında görelidir. Yalnızca ekolojik kısıtları, döngüleri gören, hesaba katan bir üretim etkinliğiyle bu sınırların ötesine geçilebilir.

Dört: Marksist ekonomi politik eleştiri ve çözümlemesinde, üretimde kullanılan doğal girdilerin ve üretimden çıkan atıkların doğada hangi değişikliklere yol açacağı türünden sorunlar hak ettikleri ağırlıkta işlenmemiştir. Doğa-insan, doğa-üretim ilişkileri, toplumsal biçim ve ilişkilerle karşılaştırıldığında teorinin az gelişmiş bir bölmesi olarak kalmıştır.

---

338 Joel Kovel, *Doğanın Düşmanı, Kapitalizmin Sonu mu, Dünyanın Sonu mu?* Çeviren: Gürol Koca, Metis Yayınları, İstanbul, Haziran 2005, s. 137.

Beş: İnsanın doğayla, insanın insanla, doğanın ve insanın toplumsal düzenle ilişkileri, bu üç vektörün birbirleriyle etkileşimleri yeterli bütünlük ve açıklıkta ortaya konulmamıştır.

Altı: Ayrıca, Joel Kovel'in belirttiği gibi, Marksizm ekolojik krizin olgunlaşmasından yüz yıl önce ortaya çıkmıştır; bugünkü gibi ekosistemin bozulmuş olduğu bir toplum karşısında Marksizmin geleneksel biçiminin yetersiz kalacağı açıktır.[339] Bunda, Marx ve Engels'in, bu kitabın başka yerlerinde de belirttiğim gibi, kapitalist üretim biçiminin ömrüyle ilgili öngörülerinin de önemli payı olduğunu düşünüyorum. Kapitalist üretim biçimine, insanı ve doğayı bu ölçüde yıkıma uğratacak bir yaşam süresi öngörmemiş, Paul Burkett'in yazdığı gibi, bu noktaya varmadan çok önce "çevresel bakımdan sürdürülebilir bir üretim biçimine geçileceğini" [340]düşünmüşlerdi.

Yedi: Komünist toplum, kapitalist üretim güçleriyle, doğrusal ve amaçlaşmış üretimcilik ve büyümeciliğin yalnızca mülkiyet ilişkilerinin değiştirildiği bir devamı olarak asla kurulamaz. Kapitalist uygarlığın gerçekten reddi ve aşılması, onun üretim-tüketim kalıplarının, "ihtiyaç" kavramının, yaşam ilişkilerinin, kültürünün kökten eleştirisiyle, insanın insanla, insanın doğayla ilişkisinin yeniden tanımlanıp kurulacağı toplumsal bir seçeneğin bugünden oluşturulmasıyla mümkün olacaktır.

"Büyüme İçin Büyüme" Kısır Döngüsü

Marx, Proudhon'un savunduğunun tersine, Ortaçağla karşılaştırıldığında sanayi ürünü fiyatlarının düşmeye, tarımsal ürünlerin fiyatlarının ise artmaya eğilimli olduğunu belirttikten sonra şunları yazmıştı: "Çağımızda gereksiz olanı üretmek zorunlu olanı üretmekten daha kolaydır."[341] Günümüzün gerçeği tam da böyledir: Bir yanda milyonlarca insanın karşılanma-

339 Joel Kovel, agy, s. 29.

340 Paul Burkett, agy. s. 161.

341 Aktaran John Bellamy Foster, *Marx'ın Ekolojisi*, agy. s. 189-190.

yan zorunlu gereksinmeleri, öte yanda gerçek insan gereksinmelerinin çok ötesine geçen üretim ve tüketim çılgınlığı. Yani israf.

Sermayenin, gezegendeki insan yaşamının sürdürülmesi de içinde olmak üzere, ekolojik kaygıları hiçe saymasının altında, psikolojik-patolojik güdüler değil, kendi içinde bir amaç olarak sistemin yeniden üretmesini sağlama amacı yatıyor. Sermaye, varoluş nedeni kendini sonsuz biçimde büyütmek olduğu için ekolojik krizin de kaynağıdır. Bildiği tek şey, mübadele değerine göre üretim yapmaktır. Kapitalistin belgisi, "dünya mahvolsa bile kâr devam etsin"dir.

Marx'ın deyişiyle, "üretimin sınırlarını kapitalistin kârı belirler, asla üreticilerin gereksinmeleri değil."[342]

Ekonomik büyüme sarmalının kısa tarihi bize şu bilgileri veriyor: Kapitalist dünya ekonomisi 1750'den bu yana yılda ortalama yüzde 2.25 büyümüş. Şimdi de, kapitalizmin yola devam edebilmesi için yılda yüzde 3'lük büyüme gerektiği söyleniyor.[343] Burada yüzde 3'lük büyümenin içinden geçtiğimiz kriz döneminde gerçekleşip gerçekleşmeyeceği tartışmasına girmeden şunu söyleyebiliriz ki, ekonomik durgunluk kapitalist üretim biçimi için ölümdür. Ekolojik kriz bir yana, büyümenin pazardan, kârlı yatırım alanlarının daralmasından vb. gelen sınırlarına rağmen kapitalist üretimin büyümesi, çarkın dönmesi gerekir. Ortadoğu ve Afrika pazarlarını derinleştirerek sermaye birikimi için yeni alanlar açma çabaları bu doğrultudadır.

Büyüme, daha çok enerji kullanımı demektir. 1973'ten günümüze, görece düşük dünya ekonomik büyümesine karşın yıllık enerji tüketimi ortalama yüzde 2 artmıştır.

Düz mantıkla düşünürsek, doğanın insanlığın üzerine bindirdiği yükü taşıma kapasitesini artırmak olanaklı değilse (ki böyle olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur; ekolojik tarımla

342 Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri,* İkinci Kitap, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, Kasım 1999, s.506.

343 David Harvey, *The Enigma of Capital*, Profile Books, Clays, Bungay, Suffolk, 2010, s.26-27.

toprağın verimliliğinin artırılabileceği ve daha önemlisi yükün azaltılabileceği haklı olarak öne sürülebilir, burada bizzat kapitalistlerin varsayımı üzerinden konuşuyoruz) ekolojik krizden çıkışın tek yolu bu ekonomik büyümeyi durdurmak, hatta ekonomiyi küçültmek olabilir. Nitekim 2008'de Paris'te toplanan "Ekolojik Sürdürülebilirlik ve Sosyal Eşitlik İçin Ekonomik Küçülme" konferansı türünden arayış düzlemleri ortaya çıktı. Bu girişimin önde gelenlerinden Serge Latouche, "kapitalistlerden kurtulmak ve ücretli emeği, parayı ve üretim araçlarında özel mülkiyeti kaldırmak toplumu kaosa sokacaktır" diyerek, kapitalizm içinde "büyüme dışında bir yol" bulmak, yani küçülmek gerektiğini öne sürmüş, küçülmenin yalnız zengin Kuzey'de değil, az gelişmiş Güney toplumlarında da uygulanması gerektiğini savunmuştur.[344] Son önerinin, Güney'in yoksulluğunun kalıcılaştırılması anlamına gelmesi bir yana, bu tür önerilerin kapitalistleri ikna etmesi, ya da ekonomik küçülmeyi savunan bir kitlesel hareket yaratması olanaklı değildir.

Bunların tümü bir yana, dünya kapitalist ekonomisinin var olan krizi ötelemek için yukarıda anılan "zorunlu" büyüme oranları ile yaklaşan küresel ısınma felaketini önlemenin tek yolu olan karbondioksit emisyonlarını düşürme arasında tam bir uzlaşmazlık var. Çinli Marksist Minqi Li, üşenmemiş, farklı senaryolar üzerinden, deyim yerindeyse sorunun matematiksel yönünü ortaya koymuş. Atmosferdeki karbondioksit oranını 445 ppm'de tutmak (ki bu küresel ısınma sorununu çözecek bir ölçüt olmuyor) için küresel emisyon miktarının yüzde 89 oranında aşağıya çekilmesi durumunda, Li'nin 9 değişik senaryosunda dünya ekonomisinin 2010-2050 arasında 0,7 yüzde ile yüzde 3,4 arası oranlarda küçülmesi gerekiyor.[345]Bir yanda yüzde 3 büyümesi gereken bir ekonomi, öte yanda küçülmezse patlayacak bir

344 Aktaran: John Bellamy Foster, "Kapitalizm ve Küçülme: Bir İmkansızlık Kuramı", *Monthly Review* (Türkçe), Sayı: 27, Temmuz 2011.

345 Minqi Li, "İklim Değişimi, Büyümenin Önündeki Engeller ve Sosyalizmin Gerekliliği", *Monthly Review* (Türkçe), Sayı: 19, Ekim 2008.

dünya. Çelişki bu kadar keskindir. Oysa ihtiyaç kavramını yeniden tanımlayan, güncel kapitalizmin emek gücü, enerji, tüketim "israf"ını ortadan kaldıran bir yaklaşım ile bu çelişki ortadan kaldırılabilir.

Yeryüzünde 1 milyardan fazla insan aç. Her yıl, milyonlarca insan açlıktan kırılıyor. Gıda fiyatlarının tüm öteki metalardan çok daha büyük bir hızla artışı ve yoksulların bu nedenle yüz yüze kaldıkları açlık, tüm dünyada insanların giderek daha kötü beslenmesi, gelişmiş kapitalist ülkelerde obezite ile diyet endüstrisinin eş zamanlı yükselişleri, tarım ve hayvancılık alanındaki tekelci düzenlemelerin sonucudur. Hintli aktivist Vandana Shiva'nın *Çalınmış Hasat* kitabından Hindistan'da geleneksel tarım ve hayvancılığın, Cargill ve Monsanto gibi tekeller tarafından nasıl çökertildiğini öğreniyoruz.[346] Dünya'da daha çok gıda varken, kıtlık çekilmektedir; çünkü yoksulların gıdaları çalınmaktadır. Hindistan'da yemeklik yağın ana kaynağı olan hardal üretimi yasaklandı ve kısıtlandı; Hintliler yeniden hardal yağına dönecek olsalar Monsanto'ya patent bedeli ödeyecekler. Hardal yağının yerine, tohum tekeline aynı firmanın sahip olduğu soya ekimi yaygınlaştırıldı. Balıkçılık geriletilirken karides çiftlikleri mantar gibi çoğaltıldı. Hindistan'da kutsal, ama aynı zamanda sütüyle, tezek ve gübre yapılan dışkısıyla, derisiyle önemli bir ekonomik değer olan, tükettiğinden fazlasını üreten Hint ineklerinin yerini, ürettiğinden çoğunu tüketen ABD kökenli sanayi sığırları aldı. Küçük üreticinin geleneksel hasadının çalınması, yoksulluğu ve açlığı tırmandırırken büyük propaganda makinesinin yaydığının tersine, üretimi, istihdamı ve verimliliği artırmadı. Shiva'nın kitabındaki somut örnek ve veriler bunu kanıtlıyor.

Genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO) 15 yıldır dünyanın gündeminde olan ve kapitalizm-beslenme ilişkisini çıplak biçimde ortaya koyan bir konudur. Kenan Demirkol *GDO:*

346 Vandana Shiva, *Çalınmış Hasat*, Türkçesi: Ali K. Saysel, bgst Yayınları, İstanbul, Şubat 2006.

Çağdaş Esaret kitabında, GDO'ların nasıl, hangi gerekçelerle başlayıp nasıl yaygınlaştığının, doğada ve toplumsal yaşamda yol açtığı sonuçların öyküsünü, konu için gerekli bilimsel bilgi, somut veri, uygulama örnekleri desteğiyle ayrıntılı ve analitik biçimde anlatıyor.[347] GDO üretimini savunan tekellerin, bedellerini ödeyerek satın aldığı bilim ve medya ajanlarının temel savı, dünya gıda üretiminin artan dünya nüfusunun gereksinmelerini karşılamadığı, açlığı önlemek için üretimi artırmanın şart olduğu biçimindedir. Demirkol, bu savı şöyle yanıtlıyor:

> Bugün için açlığa neden olacak gıda maddesi eksikliği yoktur. İnsanlar gıdayı alacak parası olmadığından açlık çekmektedir. Burada çok önemli bir durum da, dünyadaki açların çok büyük bir bölümünün (yüzde 70'e yakın) kırsal alanda yaşayan, aslında gıda maddesi üreten insanlar olmasıdır. Bu küçük çiftçiler tarım ürünlerinde Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulduğu 1995 yılından beri, başlatılan serbest ticaret sonucu ortaya çıkan rekabetle baş edemedikleri için ürünlerini satamaz hale geldiler… 2009 yılında dünya pirinç üretimi 118 milyon ton artmıştır. Sadece bu miktar, dünyanın yıllık ihtiyacının dörtte biridir. Buna rağmen üç yıl önce görülen gıda krizinden bu yana, dünyada açlık çeken insanların sayısı 800 milyondan 1 milyar 20 milyona yükselmiştir.[348]

Demirkol, GDO'lu üretimde daha az tarım ilacı gerekeceği, daha yüksek gelir getireceği, üretim maliyetlerini düşüreceği, kurak bölgelerde daha yüksek verim sağlayacağı vb. türev savları da birer birer çürütüyor.

GDO'lu üretimin insan sağlığı, toprak verimliliği üzerindeki bozucu etkilerini, ABD ve AB'de yapılan anketlere göre nüfusun yüzde 80'inin GDO'lu yiyecek tüketmek istemedikleri bilgisini vb. bir an için bir yana koysak bile GDO'lu tarımın bugüne kadarki uygulamalarının varlık gerekçesini doğrulamadığını söyleyebiliriz. GDO'lu tarım asla gıda bolluğu, sürdürülebilir bir

347 Kenan Demirkol, *GDO: Çağdaş Esaret*, Kaynak Yayınları, İkinci basım, İstanbul, Şubat 2011.

348 Agy. s. 58-59.

gıda üretim artışı sağlayamamaktadır. Tarımda da sorun, daha çok üretmek değil, daha sağlıklı, daha çeşitli üretmek ve üretilenleri daha adil bölüşmektir.

Dünya Bankası Development Research Group'un 2011 Nisanında yayınlanan "2010-2011 Gıda Fiyatlarındaki Yükselişin Kısa Dönemdeki Yoksullaştırma Etkisi" raporuna göre, 2010 Haziranı ile sonu arasında dünya buğday fiyatları ikiye katlandı; mısır fiyatı yüzde 73, şeker fiyatı yüzde 76, soya fasulyesi yağı ve hurma yağı fiyatları yüzde 54 arttı. Bu fiyat artışları daha çok yoksulu açlığın kucağına itti.

Sonuç olarak açlığın nedeni, üretim düşüklüğü değil, gıda maddeleri üretimindeki kapitalist tekelleşme. Gıda ürünleri üzerindeki yüksek kâr oranlarına dayanan endüstriyel üretim, dünyanın gelişmiş ülkelerindeki ayrıcalıklı bir azınlığı insan sağlığını bozacak (obezite) bir israfa boğarken, yoksulları açlığa mahkûm ediyor.

Yapılması gereken, geleneksel sermaye eleştirisini, ekolojik olarak yıkıcı büyüme eleştirisiyle birleştirmektir. Toplumsal bireyin gerçek gereksinmelerini karşılamak için gerekli ve yeterli üretim toplumuna geçişin önkoşulu, bugünkü savurganlığın esas kaynağı olan açgözlü sermaye sultasını ortadan kaldırmaktır.

Temel hareket noktası, "ihtiyaç" ve "israf" kavramlarını yeniden tanımlamak; olağanüstü büyüklükteki emek gücü, enerji, üretim ve tüketim israfını köktenci biçimde ortadan kaldırmak, bunları yaptıktan sonra bugün hayal bile edemeyeceğimiz yeterli, sağlıklı yeni ürün ve kullanım değerleri dönemine geçmektir. Serbest zamanın çoğaltılmasıyla "üretim için üretim" sapkınlığından kurtuluş arasında tam bir nedensellik var. Çünkü çalışma zamanının azaltılması, yalnız emek üretkenliği artışıyla değil, aynı zamanda gereksiz üretim ve tüketimin, dolayısıyla işlenen madde ve enerji miktarının azaltılmasıyla yaşama geçebilir.

Sermaye, sürekli büyüme sendromu dışında, yine varlık nedenine bağlı bir başka özelliği nedeniyle de ekolojik soruna çö-

züm üretme yeteneğinden yoksundur. Sermaye, birçok sermaye olarak vardır ve bunlar arasında rekabet süreklidir. En az maliyet, en çok kâr peşinde koşan, birbirleriyle rekabet halindeki sermayeler doğayı yalnızca bir üretim öğesi olarak görmezler; doğayla ilişkilerini aynı zamanda rekabet ekseninde kurarlar. Örneğin, üretimden kaynaklanan zehirli atıkların yok edilmesinin ekonomik maliyeti doğaya salınmasından daha yüksekse, rekabet koşullarında birinci yolun daha insan/doğa dostu olduğuna ikna olan bir kapitalist bile ikinci yolu seçecek, ya da bu maliyete katlanmayan rakipleri önünde havlu atıp kapitalist olmaktan vazgeçecektir. *Tüm kapitalistleri* birinci yola zorlayacak bir toplumsal/kamusal irade ortaya çıkmadıkça, benzer örneklerin tümünde geçerli olmak üzere ekolojik kaygı ve duyarlılıklar kapitalizm altında hiçbir gerçek yaptırım yaratmayacaktır.

Sistemin ekolojik krize verdiği kimi tepkiler var kuşkusuz; bunlar da, yapılabileceklerin sınırlarından başka bir şey göstermiyor. Çevresel Etki Değerlendirilmesinin (ÇED) üretim koşulu olarak aranmaya başlanması, kimi ekolojik standartların gündeme getirilmesi, çöp ve atıkların geri kazanılması yönündeki çalışma ve uygulamalar, güneş ve rüzgar gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından daha çok yararlanma çabaları, toplu taşıma araçlarına yeniden ağırlık verme eğilimleri, ekolojik tarım girişimleri… Bu başlıkların, şu sıralar herkesin dilindeki "kelebek etkisi" yaratacak önem ve ağırlıkta bile olmamaları bir yana, yeni, kârlı ve "ekolojik" etiketli birer sektör haline getirilmeleri, bu uygarlığın ekoloji sorunları karşısındaki ibret verici konumunu açık ediyor. En çarpıcı örneklerden biri, sözüm ona atmosferdeki sera gazı oranlarını azaltmak için bir mali çerçeve oluşturulmasıdır. Şirketler bu "karbon piyasası"ndan yararlanarak, "…neden oldukları karbon düzeylerini azaltmak ya da diğer kirleticilerin kullanmadıkları kredilerini (kirletme hakları) satın almak yerine, çeşitlendirilmiş emisyon azaltım kredilerini

en ucuz fiyatla buldukları pazarlardan, çoğunlukla gelişmekte olan ülke piyasalarından satın alabilmektedirler."[349]

Ekolojik krizin temelinde sermayenin mantığıyla doğanın kendini yenileme ve onarım süreçleri arasındaki aykırılık var ve bu çelişki bugün hem derinleşiyor, hem de keskinleşiyor.

Ekoloji alanı, kapitalizmin yalnız adaletsiz değil, aynı zamanda sürdürülemez olduğunu ortaya koyuyor.

Kapitalizmin koşullarında ekoloji sorunu, tüm bunların ötesinde bugün insan yaşamı için vazgeçilmez önemdeki havanın ve suyun kirlenmesi, temiz hava, temiz su ve yiyeceğin, üretim çılgınlığı ve bolluğu içinde kıtlaşması sonucunu ve bu eksendeki savaşları tetikliyor.

Sürekli "ekonomik büyüme" maddi dünyanın fiziksel sınırları nedeniyle olanaksız, kapitalizmin mahkûm olduğu yolculuk gezegenimiz ve insanlık için yıkıcıdır.

Canlı yaşamın yeryüzünden tümüyle silinmesini durdurmak için insanlığın kapitalizmden kurtulması gerekiyor. Öte yandan, bu doğru ve kesin saptama, kapitalizm sürerken en acil konular başta olmak üzere kimi iyileştirmeler için, ya da daha kötüye gidişi önlemek için bugün mücadele etmemek kolaycılığının gerekçesi olmamalıdır.

Yeni bir toplum tasarımı olarak komünizmin doğa-toplum ilişkisiyle ilgili kalkış ilkeleri kapitalizmin sınırlarından yükseliyor: İnsanla doğanın, kırla kentin, zihinle kolun birlikte evrimi, bir kişinin özgür gelişiminin herkesin özgür gelişiminin koşulu olduğu, hiç kimsenin bir başkasını yeryüzündeki hiçbir kullanım değerleri ya da "nimet"ten yoksun bırakamayacağı, bugünkü kuşakların yarınkilerin hakkından çalmayacağı bir ortaklık dünyası.

349 Selim Yılmaz-Gaye Yılmaz, "'Yenilenebilir enerji' vs. yenilenemeyen doğa: karbon ticareti", *Praksis,* Sayı:25 2011/1.

BÖLÜM 21

2008 Krizine Sınıfsal Bakış

1. Giriş ve Özet

Merkez üssü ABD olan ve 2008'den bu yana tüm dünyayı içine alan son buhran ve yol açacağı gelişmeler üzerine daha şimdiden ciltler dolusu rapor, inceleme, istatistik, yorum, yazı, kitap yayınlandı. 2011 sonbaharında, bu krizin gelgeç, kolayca ötelenip aşılacak bir kriz olmadığı noktasında, temel bakışları tümüyle birbirinden farklı olanlar arasında bile görüş birliği var.

Bu buhranı, "yaratıcı yıkımdan" beslenerek yaşamını uzatan kapitalizmin "sıradan" krizlerinden ayıran üç önemli özellik var. Bir kez, kapitalizmin yapısal çelişkilerinin daha önceki kriz dönemleriyle karşılaştırılamayacak ölçüde derinleşmiş olduğu bir tarih kesitinde ortaya çıktı. Kapitalizmin tüm dünyaya yayılması, sermayenin organik bileşimindeki yükseliş, devasa ölçeklerdeki malileşme bu derinleşmenin en önemli üç göstergesidir. İkincisi, bu kez ekonomik buhrana ekolojik yıkım eşlik ediyor. Kapitalizmin toplumsal, gezegenin fiziksel sonul sınırları aynı anda, biribirinden koparılamaz bir ilişki içinde belirginleşiyor. Üçüncüsü, bunların üzerine, yeni türden, son derece kritik bir hegemonya krizi biniyor.

Burada, kriz teorisine de, bu krizin ayrıntılarına da girmeyeceğim. Kriz etmenlerini bu kitabın değişik yerlerinde irdeledik. 2008 Ocak ayı başlarında yayınlanan *Yeni Bir Sol Atılım İçin* çalışmamda bu krizle ilgili somut çözümlemeler var. 2009 Ekiminde bir grup arkadaşla birlikte yayınladığımız *Yaşayan Marksizm*'in "Kriz ve Devrimci Seçenek" konulu ilk sayısında da bu konuyu çeşitli yönleriyle, özgün veri ve bilgiler zenginliğinde çözümleyen yazılar yer aldı.[350] Yerli yabancı Marksist birçok yazarın onlarca makalesi çeşitli yollardan dolaşımda. Konu hiç gündemden düşmediği için, günlük kitle iletişim ortamlarında da, her gün yeni bilgi ve yorumlar yer alıyor.

Bu nedenlerle, burada kimi gerekli/özet anımsatmalar yaptıktan, hegemonya sorununa ilişkin notlar düştükten sonra, bu krizin mayalanmasındaki ve sonrasındaki sınıfsal yönü, sınıf mücadelesi eksenlerini ve buhranın nereye doğru yol aldığını göstermeye çalışacağım.

Kapitalizm-kriz ilişkisinin teorik zemini için bu kitabın 18. bölümünün "Sermayenin hareketinin iç mantığı" alt bölümüne yeniden göz atılması iyi olacak.

Bu çerçevede, son buhranın kısa öyküsünü kimi en önemli noktaları anımsatıp yineleyerek özetlemeye çalışalım.

Marx'ın şu hikmet dolu sözlerinden başlayabiliriz: "*Potansiyel* bunalımın gelişme adımları –gerçek bunalım, ancak kapitalist üretimin gerçek hareketinden, rekabet ve krediden çıkartılabilir– bunalımlar sermayenin, sermayeye özgü özel yönlerinden çıktığı ölçüde o yönlere geri giderek izlenmelidir; yalnızca meta ve para olarak varlığında değil."[351]

Kriz, söz konusu olduğunda ilk bakılması gereken sermayenin hareketidir.

Toplam sermaye içindeki sabit sermaye oranının, başka anlatımla sermayenin organik bileşiminin yükselmesi; tek bir ser-

350 *Yaşayan Marksizm*, Sayı: 1, Ekim 2009. Özellikle, bu sayı içindeki, Ali İleri'nin, "Büyük Deprem-Bir Bilanço" yazısı.

351 Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri*, agy, s. 492.

maye değil "sermayeler" olarak var olan kapitalistler arasındaki rekabet; "pazar" derinleşmesi ve genişlemesinin hep üretici güçlerdeki artışın gerisinden gelmesi sermayenin kâr oranlarının düşmesine neden olan etkenlerdir.

ABD ekonomisinde kâr oranlarının 1950-1970 arasında yüzde 50, 1970-1980 arasında yüzde 30 düşmüş olması son krizin derindeki temel fay çizgisidir.[352]

Yapısal krizin çekirdeği, sermayenin aşırı üretimidir. Aşırı sermaye üretimi, artık değer üretmeye ayrılmış değerin aşırı üretimidir. "Yani *çok daha geniş bir ölçekte yeniden üretime* ayrılmış metaların aşırı üretimi demek oluyor ki, bu sade ve basit anlamıyla aşırı üretimle aynı şeydir."[353]

Sermayenin en büyük engeli kendisidir!

Bu kriz her yönüyle bu teorik soyutlamanın doğrulanmasıdır. Özetle yazmak gerekirse, *sermaye grupları arasındaki rekabetin şiddetlenmesi ve sermayenin malileşmesindeki devasa büyüme, ikisi birden son krizin ateşleyicileri oldular.*

Costas Lapavitsas'ın aşağıdaki sözleri, bu krizle ilgili kavram ve akıl karışıklığını gidermeye yardımcı olabilir:

> 2007-09 krizi, büyük ölçüde finansal nitelikliydi. Bunun sebebi, finansal mekanizmaların, balonların ortaya çıkmasında ve patlamasında apaçık rol oynaması değildir. Daha da önemlisi, günümüz kapitalizminin daha da finanslaşmasıyla birlikte finans ile reel birikim arasındaki ilişkinin değişmiş olmasıdır. Üretken sermayenin yanı sıra işçilerin ve devlet kurumlarının da finansal faaliyetleri, altta yatan üretimden ve metaların satışından çok daha fazla şeyi yansıtır. Bu nedenle, son yaşanan çalkantının finansal boyutunu, krizin daha 'derinlerde yatan' (dolayısıyla 'gerçek') nedenlerini yansıttığı farz edilen 'yüzeysel' bir olgu olarak değerlendirmek yanıltıcı olur. 2007-09 krizinin

352 Carlos Morera Camacho ve Jose Antonio Rojas Nieto, "Finansal Sermayenin Küreselleşmesi", Costas Lapavitsas *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi* içinde, agy. s. 227.

353 Agy. s. 511.

özgüllükleri tam da finansallaşmanın krizi olmasından kaynaklanmaktadır.[354]

Malileşme aşırı biriken ve değersizleşen sermayenin yönelişi değil midir? Öyledir. Öyleyse, krizin buradan çıkması tam da olması gerekendir ve bir kez patladıktan sonra burada kalmayacağı aynı ölçüde açıktır.

2.Sınıf Mücadelesi Merceğinden Kriz

Kriz-sınıflar ilişkisine 2008 öncesinde, 1929 öncesini anıştıran gelir dağılımı verilerine bakarak başlayabiliriz.

Krizin merkez üssü ABD'de kriz öncesinde 1929'ü andırır büyük servet ve gelir eşitsizliği ortaya çıkmıştı. 1929 büyük bunalımı öncesinde en üst yüzde 1'lik gelir grubunun vergi öncesi gelirden aldığı pay büyük bir sıçramayla yüzde 23,9'e tırmanmıştı; 1976'da bu oran yüzde 8,9'a düştü. 2005 yılında yine sıçradı: yüzde 21,8.[355] Bu veri, 1945-1970 döneminde, kapitalizmin altın yıllarında, gelir dağılımı farklılığının belirgin biçimde kapanma eğilimi gösterdiğini, sonraki 40 yılın sonunda makasın yeniden açılarak aşağı yukarı 1929 öncesi orana yükseldiğini ortaya koyuyor. "Gelir dağılımı", "yurttaşlar"ın değil, sınıfların toplumsal zenginlikten pay alma kavgasıdır. *Bir sınıftan alınmadan ötekine verilemiyor.*

Bu veriler, "gelir dağılımı", sınıflar ve kriz arasındaki bağa ilişkin bir ön varsayım notu oluşturuyor.

Başka bir veri: 1979 ile 2005 arasında, Amerikan ailelerinden, en üst gelir grubundaki yüzde 5'lik dilimin gelirlerindeki gerçek artış oranı yüzde 81 olurken, aynı zaman diliminde en alt gelir

354 Costas Lapavitsas, *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi*, Çeviren: Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul, Nisan 2011, s. 19.

355 Thomas Piketty ve Emmanuel Saez, "Birleşik Devletlerde Gelir Eşitsizliği, 1913-1998," *Quarterly Journal of Economics,* 118(1), 2003. (2005'te yeniden gözden geçirilmiş hali. http://emlab.berkeley.edu/users/saez)

grubundaki yüzde 20'lik dilimin gelirlerinde yüzde 1'lik gerçek bir gerileme oldu.[356]

Son krizin koşullarının mayalandığı zaman diliminde genel zenginlik arttı; çünkü emek üretkenliği arttı: 1979-2005 arasında yüzde 70. Aynı dönemde işçi ücretleri yalnızca yüzde 2 yükseldi.[357]

Kriz zamanına yaklaşırken, 2006 yılında ABD'de işçilerin reel saat ücretleri 1967 yılındaki kadardı. 2000-2007 döneminde verimlilik yüzde 2,2 artarken işçilerin ortalama saat başı ücreti yüzde 0,1 azaldı. Maaş ve ücret harcamalarının ulusal gelir içindeki payı 1970'de yüzde 50 iken, hızla düşerek 2005'te yüzde 46 düzeyine indi.[358] Oranlara dikkat! Bu veriler, 1979'dan sonra üretkenlik-ücret artışı koşutluğunun ortadan kalktığını, emekçilerin gelirden aldıkları payın genel olarak düştüğünü, reel ücretlerin gerilediğini gösteriyor.

Doğrudan işçi sınıfının durumunu değil ama Amerikan toplumunun genel durumunu ortaya koyan bir başka gösterge, "harcanabilir" gelirle, gerçek tüketim arasındaki ilişkidir. 1950-1980 arasında ABD'de harcanabilir gelir yüzde 857, tüketim yüzde 815 arttı. 1980-2006 arasında ise, harcanabilir gelir yüzde 375, tüketim harcamaları yüzde 425 arttı.[359] Yani Amerikan toplumu, gelirinin, takatinin üstünde harcama yaptı. Daha az gelirle daha çok tüketmenin başka yolu olmadığı için, eldeki varlığını ve gelecekteki gelirini ipoteğe koyarak borçlandı. Tüketici borçlarının harcanabilir gelire oranı ile ilgili aşağıdaki tablo bunu açık biçimde gösteriyor[360]:

---

356 Ekonomik Politika Enstitüsü(EPI)'nde, U.S.Nüfus Sayımı Bürosu Verisi, Çalışan Amerika'nın Durumu 1994-95 (M.E. Sharpe: 1994) sayfa: 37.

357 Ekonomik Politika Enstitüsü (EPI), Çalışan Amerika'nın Durumu 2006-07, table 3.3. (http://www.demos.org/inequality/numbers.cfm by Chris Hartman)

358 John Bellamy Foster, *Tekelci Finans Sermayesi*, agy. s. 67.

359 US Department of Commerce Bureau of Economic Analysis (BEA).

360 Veriler FED'in http://www.federalreserve.gov/releases/z1/Current/data.htm adresinden "Flow of Funds Accounts of the United States" bölümünden derlenmiştir.

TABLO 3: Harcanabilir Gelirin Yüzdesi Olarak Tüketici Borçları (Milyar USD) (1946-2006)

YILLAR	Tüketici Borcu	Harcanabilir Gelir	Borç/Gelir %
1946	28.0	161.1	17.4
1950	72.9	210.1	34,7
1955	138.0	283.3	48.7
1960	215.6	365.4	59.0
1965	338.7	498.1	68.0
1970	457.1	735.7	62.1
1975	734.3	1187.4	61.8
1980	1396.0	2009.0	69.5
1985	2276.5	3209.3	70.9
1990	3595.9	4285.8	83.9
1995	4862.9	5408.2	89.9
2000	7008.3	7194.0	97.4
2005	11600.3	9062.0	128.0
2006	12797.5	9640.7	132.7
2007	13637.8	10170.5	134.0
2008	13504.5	10643.3	126.9

Tablodaki rakamlar Amerikalıların 80'lerin başına kadar ulusal gelirin yüzde 50'si ile yüzde 62'si oranlarında borçlandığını, 80 sonrasında oranların ikiye katlanarak 2007'de, yani kriz öncesinde yüzde 134.0'e ulaştığını gösteriyor.

Ve son olarak ABD hane halkı borçlarının GSMH'ye oranına bakıyoruz.

Toplam borçlar içinde aslan payını oluşturan (tüketim+tutsat) kredileri toplamı, 1980'de 1284,5 milyar USD iken, 2006'da yüzde 850 artışla 12193,6 milyar USD'ye tırmanmış, hane halkı borçlarının ulusal gelire oranı yüzde 110'un üzerine çıkmıştır.[361]

Demek ki, daha az üreterek daha çok tüketmenin yalnız dış kaynağı değil, iç kaynağı da borçlanmadır.

Özetlersek, 1970-2006 arasında gelir dağılımı zengini daha zengin, yoksulu daha yoksul yapacak yönde ilerlemiş, ABD'nin

361 http://www.mwhodges.home.att.net/data

dış ve iç borçlanması artmış, emek üretkenliğinin yükseldiği koşullarda ABD işçi sınıfı daha yoğun sömürülmüş, gerçek ücretleri düşmüştür.

"Dışarıdan" ve İçeriden Tüketimi Yoksullara Finanse Ettirmek

Korkut Boratav, krizin hemen arifesinde (2007'de) ABD'nin dünya ile ilişkisini şöyle özetliyor: "Dünyanın en varlıklı ekonomisi olan ABD 718 milyar dolarlık dış açık vermekte ve bu açık Çin ve petrolcüler tarafından kapatılmaktadır. Kapitalist dünya sistemi öyle bir duruma gelmiştir ki, *öncelikle yoksulların (ayrıca Almanya ve Japonya'nın) tasarrufları, ABD'nin (ve diğer Avrupalı zenginlerin) abartılı tüketimlerini, ayrıca emperyalist yayılmacılıktan kaynaklanan kamu açıklarını karşılama* işlevini üstlenmiştir."[362]

Her zaman "aç" sermayenin finansal gelişmeyi sürdürmek için "içeride" başvurduğu "çözüm" ise emekçilere, toplumun en yoksul kesimlerinin elindekine avucundakine yönelmek oldu.

Costas Lapavitsas'ın editörlüğünü yaptığı çok yazarlı *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi* kitabı bu yönelişin görgül verilere dayanan öyküsünü anlatıyor.[363] Lapavitsas'ın ana tezi, 2008 krizinin doğrudan doğruya üretimdeki bir sıkıntıdan kaynaklanmadığı, krizi hızlandıran esas etkenin "ABD'li işçilerin en yoksul kesimlerinin konut borçlarının, kapitalizmin tarihinde daha önce eşi görülmemiş" ölçülere varması olduğu biçiminde özetlenebilir. Şöyle açıklıyor: "Finansal kârların doğrudan doğruya işçilerin ve diğer kesimlerin kişisel gelirlerinden elde edilmesi giderek önem kazanmıştır. Bu sürece finansal müsadere (el koyma-HY) ismini verebiliriz. Bu kârlar çoğunlukla hizmet ücretleri, komisyonlar ve kurumların kendi hesaplarına

362 Korkut Boratav, "'Küresel Dengesizlikler' Düzeliyor mu?", *soL Haber Portalı*, *24.04.2011* http://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/kuresel-dengesizlikler-duzeliyor-mu-41804

363 Costas Lapavitsas, *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi,* Çeviren: Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul, Nisan 2010.

yaptıkları alım-satım işlemleri [*proprietary trading*] biçiminde yatırım bankacılığı vasıtasıyla elde edilen finansal kazançlara denk düşmektedir. Bu kârlar bir ölçüde de kişisel gelirden, özellikle de halkın tasarruflarının kullanılmasından kaynaklanır."[364] Saptamasını, veriyle destekliyor: "Kredi borcu en fazla olanlar, işçi sınıfının en yoksul, daha önceden 'bankaların ilgi göstermediği' bazı katmanlarının da aralarında yer aldığı bireysel işçilerdi. Amerikan işçilerinin borçları hızla artarak 2007'de harcanabilir gelirin %130'unu aştı."[365]

Esas konumuz, Lapavitsas'ın bu krizin tetikleyici nedeniyle ilgili saptama ve yorumları. Lapavitsas, gerçi "doğrudan doğruya" kaydını koymuş. Buna rağmen ve yanlış anlamalara yol açmamak için, krizlerin üretimle dolaşım arasındaki orantısızlık ve kopuş zemininden yükseldiğini, dolayısıyla bu ikisinin birbirlerinden ayrı ele alınamayacaklarını bir çekince notu olarak kaydedelim.

Amerikan işçi ve yoksullarının haldeki ve gelecekteki varlık ve gelirlerine el koyulmasıyla 2008 krizi arasındaki ilişkiyi ortaya koyan öykünün özeti şöyle: 2001-2003 arasında ipotek karşılığı borçlanmada gözlenen hızlı artıştan sonra, 2004-2006 arasında ikinci kalite (subprime) ipotek karşılığı borçlanma yükselmeye başladı. Bu ikinci kalite ipoteklendirme, toplam ipotek karşılığı borçlanmaların yüzde 19,5'una ulaştı. Borçlananlar ABD işçi sınıfının daha yoksul kesimine mensup kişiler, çoğunlukla siyah ya da Latin kökenli kadınlardı.[366] Ayarlanabilir Faizli İpotek Kredilerinden (AFİK) yararlanmışlardı. AFİK'in toplam büyüklüğü 2004-2006 arasında 4,3 trilyon dolara, toplam ipotek karşılığı borçlanmaların yüzde 47,6'sına yükseldi. Böylece, balonun oluşması sırasında kişisel gelirlerin malileşmesi, ABD işçi sınıfının en yoksul kesimlerini de içine aldı.[367]

364 Agy. s. 26.

365 Agy. s. 11.

366 Agy. s. 29.

367 Agy.

İkinci kalite ipotek kredisi piyasası, ulaştığı düzeye rağmen ABD ve dünya finans sistemini doğrudan doğruya tehdit edecek büyüklükte değildi. Ancak, 2004-2006 arasında 1,4 trilyon dolar (ikinci kalite ipotek kredilerinin yüzde 79,3'ü) büyüklüğünde ikinci kalite ipotek kredisi küçük parçalara bölünüp, daha büyük bileşimler halinde paketlendi ve yeni menkul değerler olarak satıldı. Oysa "menkul değerleştirme" denilen bu işlemin tüm ipotek kredileri içindeki oranı yüzde 63,9'du.[368] Dolayısıyla, ikinci kalitedeki ipoteklerin menkul değerlendirilmesindeki bu yüksek oran kredi balonunu patlatan iğne işlevi gördü. Çünkü böylece ikinci kalite ipotek borçlarından oluşan küçük parçalar, dünyanın dört bir yanındaki finans kurumlarının menkul değerlerine karıştırılmış, bulaştırılmış oldu.

Konut fiyatları 2007'de yüzde 5-10 düştü. 2007 sonuna doğru ipotek borçlarını zamanında ödeyemeyenlerin sayısı 2,1 milyon kişiye ulaştı. Bu çöküşün merkezinde yüksek riskli AFİK'ler yer alıyordu. AFİK'ler toplam ipoteklerin yüzde 7'sini oluştururken, haczedilen ipotekli konutların yüzde 42'si bu kategoride yer alıyordu.[369]

Lapavitsas, işçilerin yaygın biçimde finans düzeneklerine çekilmelerini mali el koymanın temelini oluşturduğu; bunun, tefeci kârını çağrıştıran, dolaşımda ortaya çıkan ek bir kâr kaynağı olduğu sonucuna varıyor.[370]

İşin teknik ayrıntıları bir yana *2008 krizi, dünyanın başka yerlerinden aktardığı büyük kaynaklardan doymayan, ABD emekçilerinin, yoksullarının kişisel varlık ve gelirlerini yağmalamaya girişen tekelci finans kapitalin hareketinin sonucu olarak patlamıştır.* Sınıf mücadelesinin, taraflardan birinin eylemli biçimde kendini ortaya koymadığı zamanlarda da devam ettiğinin bu kısaca anlatılan öyküden daha açık kanıtı olamaz.

368 Agy.

369 Agy. s. 33.

370 Agy. s. 47 ve 49.

Kriz Dönemlerinde Sınıf Mücadelesi

Sınıf mücadelesinin meta üretimi sürecinde başladığını yazmıştık. Burada, kısaca da olsa ortalama kâr oranlarının düşmesi eğilimi-sınıf mücadelesi ilişkisi üzerinde duracağım.

Sermaye birikimini ise artık değer oranı değil, artık değerin toplam sermaye harcamalarına oranı motive eder. "Kâr oranı, kapitalist üretimin itici gücüdür. Nesneler, ancak, bir kâr ile üretilebildikleri sürece üretilir"[371]

Üretim sürecinde yaratılan artık değeri toplayan kesim, sürekli olarak, yeni yatırımlar ve sermaye artırımı yoluyla kârını ve zenginliğini çoğaltmaya çalışır. Ancak bu sürecin karşısına kaçınılmaz olarak büyüyen artı değerin zıddı olarak toplumun görece yoksulluğu çıkar. Böylece sistem, yetersiz efektif talep ile karşı karşıya kalır.

Yaratılan ekonomik zenginlik toplumun bütün kesimlerine dağılmadığı için, büyük tekellerin elindeki artık değer kitlesi büyür. Bu da aşırı birikim sorununu derinleştirir. Piyasaların doyması ve dolayısıyla aşırı üretim sorunu ile karşı karşıya kalan tekelci şirketler, kapasite kullanım oranlarını azaltarak, fiyatları ve kâr marjını korumaya çalışırlar. Bu kez durgunluk eğilimleri kendini gösterir. Böylece, birikimin önündeki temel engelin, ekonominin yeterince verimli olmaması değil, tersine çok verimli olması olduğu bir kez daha gözler önüne serilir. Sermaye, böylelikle kendisinin en büyük engeli olur.

Marx, *Kapital*'in üçüncü cildinin üçüncü kısmında "Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası"nı incelerken ortalama kâr oranlarının düşmesi eğilimine karşı işleyen 5 "zıt yönde etkiyi" şöyle sıralamıştı: İş gününün uzatılması ya da emeğin yoğunlaştırılması yoluyla emek gücünün yeniden üretilmesi için gerekli zamanı kısaltarak sömürü yoğunluğunu artırmak; ücretleri emek gücünün değerinin altına çekmek; değişmeyen sermaye öğelerini ucuzlatmak; nispi aşırı nüfus yaratmak; dış ticaret yo-

371 K. Marx, *Kapital* III.Cilt, Sol Yayınları agy, s. 272.

luyla değişmeyen sermayenin değerini düşürmek için mücadele etmek. [372]

Krizle ilgili her şeyi buraya yerleştirebilirsiniz. Sayılanların tümü, sınıf mücadelesi başlıklarıdır. Buradan bakıldığında krizsınıf mücadelesi çıplak gözle görülür.

Kriz dönemlerinin önemli bir farklılığı, ara çözüm ve uzlaşmalar zemininin havaya uçmasıdır. Krizin yükünü hakça paylaşmak diye bir şey yoktur. Her şey, artık "başka türlü yapamayacak" olanlar arasındaki bir kavganın konusudur.

"Aslında, kapitalistler bir gecede servet ve kârlarının önemlice bir bölümünden vazgeçip, toplumsallaştırılmasına razı olsalar…" biçiminde bir cümle kuramayız. Teorik olarak olanaksız olduğu için değil. Kişisel değil, sınıfsal tutumdur bu. Ölürler de yapmazlar. Toplumsal proletaryanın ise bu tür bir manevra olanağı yoktur.

Kriz, açgözlü, akılsız kapitalist ya da CEO'ların yerine aklı başında, dengeli vb. olanların getirilmesiyle ne önlenebilirdi; ne de ötelenebilir. Durumun kendisi o kadar akıl dışıdır ki… Düşünün, 2009 yazında ABD'deki sermayenin üçte biri, emek gücünün de yüzde 17'si atıl durumdaydı.[373] Bundan daha büyük akıl dışılık olur mu?

Sınıf aklıyla sorulacak esas soru ise, kapitalizmin bu krizden de sağ kalarak çıkmak için ne yapacağıdır.

Bundan önce, genel resmi tamamlamak için araya "hegemonya krizi"nin girmesi gerekiyor.

3. Hegemonya Krizi

Yaşanmakta olan aynı zamanda bir hegemonya krizidir.

Birinci Dünya Savaşı, dünya ekonomisinin 1900'lerden beri içine girdiği düşüşün sonucuydu. Savaşın sonunda, var olan

372 K. Marx, *Kapital,* III. Cilt, agy. s. 245-251.

373 David Harvey, agy. s. 215.

dünya düzenine meydan okuyan Almanya pençeleri sökülmeden durduruldu. Ama bu durum, çatışma nedenlerini daha da güçlendirdi. Artık, Avrupa'nın ve dünyanın bir siyasal sisteme sahip olduğunu söylemek bile güçtü. "Bu korkunç durumun tek alternatifi, ulusal egemenliğin ötesinde, örgütlü güce sahip bir uluslararası düzen kurulmasıydı."[374] Yeni bir dünya düzeni, yeni bir önderlik gerekiyordu.

Hegemonyanın öteki egemenlik ilişkilerinden farkı, birliği, birimi oluşturan öğelerin hukuksal-siyasal özerkliği ve birliğin bir arada tutulmasında çimento işlevi gören ortak çıkarların varlığıdır. Hegemon, sistem ya da birliği oluşturan öteki öğelerden üstün, baskın olandır. Güç burada da, son çözümlemede belirleyici olmakla birlikte bu gücün öteki öğelere açık zor ve şiddet olarak uygulanması gerekmemektedir. Çünkü hegemonun gücü, iç dengeler korunduğu sürece ağırlıklı olarak içe değil, *dışa* dönüktür. Hegemon güç, sistemin sürekliliğini ve ortak çıkarlara uygun işleyişini sağlayarak, hegemonyayı kabul edenlere de hizmet etmektedir. *Öyleyse, hegemonyanın devamı, bir bütün olarak sistemin ve bileşenlerinin ortak çıkarlarının devamına bağlıdır.* Hegemon-hegemonya altına alınan ilişkisi sembiyotik bir ilişkidir. Hegemon olan bu ilişkiden aslan payını, senyoraj hakkını, daha fazlasını alacaktır; ancak ilişkinin sürmesi bu payın sistemin işleyişini aksatacak, öteki öğelerin kaldırma (tolere etme) kapasitelerini aşacak noktaya gelmemesini gerektirmektedir. Gelirse, ilişki şu ya da bu biçimde, şu ya da bu yöntemle sorgulanacak, er ya da geç başkalaşacaktır.

ABD hegemonyası kapitalizmin "altın yılları"nda II. Dünya Savaşı sonrasında şu gereksinme ve koşullar üzerinde yükseldi:

Bir: Dönemin temel ve nesnel ekonomi politik gereksinimi üretken sermaye hareketinin ulus-devlet sınırları içinde tamamlandığı bir sermaye birikim rejiminin oluşturulmasıydı.

374 Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, Çeviren Ayşe Buğra, İletişim Yayınları,3. Basım, İstanbul, 2003, s. 59.

İki: Savaş ve devrimlerin ardından gelen karışıklık ve belirsizliklere karşı tek güvence yeni bir dünya düzeniydi. ABD hegemonyasının siyasal örgütleyici ilkesi Sovyetler Birliği'nin sınırlandırılmasıydı. Bu sınırlandırmayı dünya pazarını yeniden kurup işleterek gerçekleştirmenin iki ana aracı ise *dünya parası* ve *askerî güçtü*. Marshall planı ve NATO ile ikisinin de komutasına ABD geçti.

Üç: Sovyetler Birliği ve bağlaşıklarının varlığı, emperyalist kapitalizm için reel bir tehdit oluşturuyordu. Dünyanın iki karşıt kampa bölündüğü koşullarda emperyalist kampın bu yeni ve *ortak düşmana* karşı çok yönlü mücadelesinin yönlendirilmesi, yönetilmesi, eşgüdülmesi, çok daha öncelikli görünen bir hedef olarak "askerî güvenliğinin" sağlanması gerekiyordu. ABD iki savaştan ekonomik ve askerî açıdan büyük ölçüde güçlenerek çıkmış, bu işlevleri yerine getirebilecek tek güçtü.

Dört: "Komünizm" tehlikesine karşı savaşta yalnız ekonomik ve askerî önderlik değil, aynı zamanda *ideolojik/siyasal öncülük* gerekiyordu. Yukarıda sayılan özelliklerine ek olarak ABD kendisini dünyaya, büyük ve özgün bir devrimin mirasçısı, "üstün toplum"un "ideal/evrensel uygarlık modeli"nin temsilcisi ve taşıyıcısı olarak sundu. ABD, girişimci, cesur, "birey insan"ın doğayla mücadelesinde, kendi yazgısını değiştirmede dev adımlar attığı "fırsatlar ülkesi" bir "yeni dünya"ydı; tüm dünyanın örnek alacağı bir gelişme ve zenginlik "modeli"ydi.

ABD Hegemonyası Çözülürken

1970'lerden, özellikle de 1980'lerden sonra ABD, ekonomik ve ideolojik alanlarda düşüşe geçti. Giderek hızlanan bir tempo içinde ABD hegemonyası zayıfladı ve çözülmeye başladı. Bu süreci de, yine satırbaşları halinde özetlemeye çalışalım.

Bir: ABD, hâlâ dünyanın en büyük ekonomisi. Ama belirgin biçimde güç yitiriyor; üretim artış oranları düşerken, tüketim artış oranları yükseliyor. 1929'dan önce dünya sanayi üretimi-

nin yüzde 44.5'iniABD, yüzde 11.6'sını Almanya, yüzde 9.3'ünü İngiltere, yüzde 7'sini Fransa, yüzde 4.6'sını Sovyetler Birliği, yüzde 3.2'sini İtalya ve yüzde 2.4'ünü Japonya gerçekleştiriyordu.[375]

Günümüzde, ABD hâlâ en çok üreten ülke, ancak payı yüzde 45'ten yüzde 20'lere düşmüş durumda. *ABD giderek daha az üretiyor, ama daha çok tüketiyor.* 2000'den sonra ABD ekonomisinin en belirgin özelliği, iç ve dış dengelerin, yani kamu ve ödemeler dengesinin birlikte bozulması ve ABD'nin tarihindeki en büyük kamu ve dış ticaret açıklarıyla yüz yüze kalmasıdır. Bu soruna bulunan çözüm ise son derece yalındır: Dış açıkları, çoğu zaman ekonomik olmayan araçlarla dünyaya finanse ettirmek!

Öte yandan, Brezilya, Rusya, Çin ve Hindistan blokunun (BRİC) 63 trilyon dolarlık dünya hasılasındaki payı yüzde 17.5'i bulmuş durumda. Çin, tek başına yüzde 9-10 arsında bir paya sahip.[376]

İki: 1950'den bu yana ABD'nin uluslararası güçlü paralar ve altın cinsinden rezervleri sürekli olarak azalıyor.

Üç: ABD ekonomisiyle dünya buhranı arasında, kâr oranlarının düşmesi ile ABD hegemonyasının çözülmesi arasında bire bir ilişki var.

Dört: ABD'nin ileri teknolojiyle donatılmış askerî gücü, dikkatlerden kaçan çok önemli bir zaaf taşıyor. Amerikan silahlı kuvvetlerinin teknik kapasitesi değil ama Amerikan toplumunun kapasitesi, "sınırsız"ı bir yana, Irak benzeri birkaç cephede birden savaşmayı kaldıracak durumda değil. Hegemonyayı sınırsız askerî güç kullanarak sürdürmenin en önemli sınırı, Amerikan toplumunun kendisidir.

Beş: Hiyerarşi ve hegemonya ilişkilerinin içeriği değişiyor. Daha önce de belirttiğim gibi, yeni ve önemli çelişkilerden biri,

375 Emmanuel Todd, *The Breakdown of the American Order/AFTER EMPİRE*, Translated by C. Jon Delogu,Columbia University Press, New York, 2003, s.64.

376 Mustafa Sönmez, "Avrupa'yı Paylaşmak: Almanya, Çin'e karşı…", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 2011.

sermayenin ulus/devlet sınırlarını aşan hareketi ile mevcut ulus/ülke devletler gerçekliği arasındadır.

Bu çelişkinin uzun, hatta orta erimde ABD'nin hegemon konumunu onarıp güçlendirmesiyle, ya da ABD'nin bugüne dek yerine getirdiği işlevi üstlenecek yeni bir gücün hegemon konuma yükselmesiyle çözülmesi güçlü olasılıklar olarak görünmüyor. İçerik değişmiştir; ilişkilerin "hukuk"u ve biçimi de değişecektir. ABD'nin ya da bir başka ulus devletin hegemonyası, ABD'nin ve düşünülecek herhangi bir hegemonya adayının gücünden de bir ölçüde bağımsız olarak, dünya kapitalist sistemin bugünkü gereksinmelere yanıt verecek bir model olmaktan çıkmaktadır. Dünya sisteminin nesnel isteği bugün yalnız mevcut ülke-devletlerarası ilişkiyi değil, bu ilişkinin bir ürünü olan "hegemon" devlet kavramını da aşan, uluslararası/uluslarüstü siyasal biçimler, örgütlenmeler istiyor.

Altı: Olasılıklar şöyle görünüyor: 1) ABD'nin, bu iş için gerekli ve yeterli bir "dünya" savaşı ile tek devletli dünya diktatörlüğünü kurması. 2) Dünya tekelci sermayesinin gereksinmelerine yanıt verecek, somut biçim ve ilkelerini bugünden bilemeyeceğimiz dünya çapında kolektif, anonim bir yönetim sisteminin oluşturulması. Bu ikinci seçeneğin de, sermaye grupları ve ülke devletlerin yarın masa başına oturup uzlaşmalarıyla yaşam bulması olanaklı değil. Bu seçenek de, sermaye grupları ve emperyalist güçler arasındaki savaş-reform, entegrasyon-rekabet-çatışma eksenlerindeki çelişki ve çatışmaların bir tür bileşkesi olarak biçimlenebilecektir.

Yedi: ABD'nin savaşmadan geri çekilmesi düşünülemez. ABD hegemonyasının çatışmasız, savaşsız bir biçimde masa başında *yenilenmesi*, ya da *sona ermesi* olanaksızdır. Ekonomik, ideolojik siyasal temelleri çözülen, ancak şimdilik dengelenemez askerî üstünlüğü süren ABD, bu gücü kullanarak konumlarını korumak içinden elinden gelen her şeyi yapacaktır.

Sekiz: ABD hegemonyasının çözülme süreci emperyalistler arası çatışma ve mücadeleleri kızıştırıyor. Bölgesel, bir tarafında

emperyalist güçlerin yer aldığı emperyalist savaş olasılıklarını güçlendiriyor.

Dokuz: Çin'in ABD'nin yerini alması ya da dünya kapitalist sisteminin kurtarıcı önderi olması, bugünkü koşul ve veriler altında olanaklı görünmüyor. Dünyayı tükenmenin, barbarlığın eşiğine getiren kapitalist sistemin her şeyiyle dev Çin'in yükünü taşıyıp taşımayacağı, nereye kadar taşıyacağı yanıtını şimdiden veremeyeceğimiz bir soru.

On: Kaotik bir dönemden geçiyoruz. Büyük olasılık, boşluğun irili ufaklı birçok güç tarafından doldurulmaya çalışılacağı, küçük ama etkili/silahlı güçlerin yaşam ve gelişme alanı bulabileceği tam anlamıyla "kontrolden çıkmış bir dünya"dır. Böyle bir dünyada, var olan, ancak kendi toprakları üzerinde egemenliği ciddi biçimde aşınan ülke devlet ordularının ne olacağı, ne yapacağı üzerinde durulması gereken ciddi bir sorundur. Bu, kendisini şimdilik, en somut biçimde çözülmekte olan Pakistan devleti ve onun nükleer silahlara sahip ordusu örneğinde gösteren, ama önümüzdeki dönemde başka coğrafyalarda da olabilecek bir gelişmedir. Ulus/ülke devlete aidiyet bağı zayıflayan özerk silahlı kuvvetler kaotik dönemin olası manzaralarından biri olacak gibi görünüyor.

4. Nereye?

Şimdi, yine kısaca son buhranın 2008 sonbaharından bu yana izlediği seyre bakabiliriz.[377]

14 Eylül 2008'de 200 milyar dolarlık Lehman Brothers' iflas etti. Bunun öncesinde ve sonrasında ABD devleti ve sermayesi "batmayacak kadar büyük" sloganı ile bu çapta büyük iflasları önlemek üzere gizli açık "kamulaştırma" ve "kurtarma paketleri" ile harekete geçti. 13 trilyon dolarlık tutsat (mortgage)

377 Ayrıca belirtilmeyen veriler, Ali İleri'nin *Yaşayan Marksizm*'in 1. sayısındaki "Büyük Deprem Bir Bilanço" makalesinden alınmıştır.

sektörünün yarısını fonlayan Fannie Mae&Freddie Mac'ın ve finans ürünlerini sigortalayan dünyanın en büyük sigorta şirketi AIG'in batmaları Amerikan Merkez Bankası'nın (FED) sağladığı kredi ve fonlarla önlendi.

Ardından, Amerika ve Avrupa devletleri merkez bankaları aracılığıyla, banka borçlarına garanti vererek, sermaye şırınga ederek kapitalizm tarihinin en büyük kurtarma operasyonuna giriştiler. 2008 sonu itibariyle kurtarma paketlerine ABD 850 milyar dolar; Almanya 500 milyar Euro, Fransa 360 milyar Euro, İngiltere 320 milyar Euro, Hollanda, 200 milyar Euro, İspanya 150 milyar Euro, Avusturya 100 milyar Euro kattılar.

Ocak 2009'da sanayi üretimi Japonya'da yüzde 38, ABD'de yüzde 10, 27 üyeli AB'de yüzde 16,3 gerilemişti. Mart 2009 verilerine göre ABD GSMH'si yüzde 6,3 oranında azaldı.

Gelişmiş ülkelerin tümü alındığında 2008'de sıfır büyüme; 2009'da yüzde 3.4 oranında küçülme gerçekleşti.

FED dolar arzını artırdı; öteki merkez bankalarıyla eşgüdüm içinde faizleri düşürdüler; piyasalara büyük miktarlarda para pompalandı. Mali sermayenin varlıklarındaki kanama borsada düşüşün önlenmesiyle durduruldu.

Ne var ki, pompalanan dolarlar üretime değil mali sermayeye gitti. Konut sektöründe işler düzelmedi. Gelir eşitsizliği, yoksulluk ve işsizlik arttı. "Yükselen pazarlar" ve Almanya dışında tüketimde de kayda değer bir canlanma gerçekleşmedi.

Çin büyümeye devam etti. İhracatta ilk sıraya geçti. G 20 toplantılarında doların dünya parası rolü tartışma konusu oldu. 10-11 Kasım 2010'da Seul'da yapılan G 20 toplantısının ardından, Çin ikili ticarette dolar yerine karşılıklı ulusal paraların kullanılması üzerine Rusya ile anlaştı. Silahlanmaya hız verdi. Çin işçi sınıfı her zamankinden daha yoğun sömürüldü.

Avrupa'da Portekiz, İrlanda, İtalya, Yunanistan ve İspanya'yı içine alan (bu ülkelerin baş harfleriyle kısaltması: PIIGS) krizle, aşırı borçla yüklenen devletlerin iflası gündeme geldi. Ulusal pa-

ralarını terk ettikleri için bu devletler, para basarak veya alacaklılarını şu ya da bu biçimde "vergileyerek" borç yükünü hafifletme seçeneğini yitirmişlerdi. Almanya ve IMF, Yunanistan, İrlanda, Portekiz için halen uygulanan, İspanya ile İtalya için tartışılan formülü dayattı: "Herkes kendi borcundan sorumludur; iç talebi, özellikle kamu harcamalarını kısın, yaratılan 'fazla'yı, alacaklı ekonomilere, bankalara ve 'kurtarma operasyonları'nın parasını veren devletlere, IMF'ye aktarın…"[378]

ABD Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu, ekonomik daralmanın Aralık 2007'de başlayıp, Haziran 2009'da son bulduğunu, yani on dokuz ay sürdüğünü ilan etti.[379] 2010'da gerçekten de tüm dünyada büyümeye geçildi.

Ne var ki, 2010 canlanmasının barutu hızla tükendi. Batı ekonomilerinin kriz öncesi büyüme oranlarına ulaşamayacakları ortaya çıktı. "Metropol ekonomileri bir büyük daralma değil, çeşitli finansal gerilimler, krizler, bunalım-canlanma aşamaları içeren inişli-çıkışlı, bir büyük durgunluk dönemi içinden geçmektedirler."[380] 2011'in Nisan-Haziran dönemlerine ilişkin büyüme tahmini ABD'de aşağı çekildi. Avrupa'da sıfır civarında seyrediyor. Öncü bir gösterge olan sanayi üretimi de Temmuzdan itibaren ülkelerin çoğunda düşüyor.

"Birkaç değişiklik dışında dünya ekonomisi 2007'deki bozuk düzene dönmektedir. ABD'nin 'kara delik' özellikli ekonomik yapısında düzelme olmadı. Cılız tempolu bir büyüme, iki yılda cari açıkta 100 milyar dolarlık artışa yol açtı. Emperyalizmin patronu güçsüzleşmektedir; ama 2011'de dış dünyadan bu ülkeye hâlâ millî gelirinin yüzde 4.4'ü oranında (kâr/faiz akımları dâhil) net kaynak pompalanmaktadır. Dolar hegemonyası-

378 Agy.

379 Korkut Boratav, "Batı'da Asabi Ruh Halleri" *11.09.2011, soL Haber Portalı* (http://haber.sol.org.tr) http://haber.sol.org.tr/print/yazarlar/korkut-boratav/bati-da-asabi-ruh-halleri-46261

380 Agy.

nın sağladığı bu ayrıcalığı, Çin, petrolcüler, hatta Almanya ve Japonya nereye kadar sineye çekeceklerdir?"[381]

AB'nin hegemonik gücü Almanya ile zayıf halkaları arasındaki derin eşitsizlik ve "ayar bozukluğu" 2011'de de sürmektedir. Bu, yeni bir mali krizin habercisidir.

Sonuç olarak 2008-2009 krizi, derinleşerek sürüyor. Tekelci finans kapital egemenliği bugünkü biçimlerde, bu yoğunlukta sürdükçe, kapitalizmin büyük durgunluktan çıkması olası görünmüyor. Büyük çelişki şudur: Kapitalist dünyada ekonominin dümeni tekelci finans kapitalin, krizin baş aktörü olan oligarşinin elindedir. Kümesin bekçiliğini tilkiye emanet etmeye benziyor. Kapitalist devletler tekelci finans kapitalin elindedir. Merkez bankalarının ucuz ve bol likidite pompalaması, devlet harcamalarının kısılması, bedelin emekçilere, yoksullara ödettirilmesi dönemin stratejisi, programıdır. Krizin ilk dalgasında tüketimdeki gerilemeyi dengelemek üzere yapılan kamu harcamaları, devlet borçlarında da astronomik artışlara yol açmıştı. Şimdi ise, temel amaç, devlet borç kâğıtlarındaki olası aşınmaları frenlemek; kısacası rantiye konumlu finans sermayesini korumaktır.

Krizin kısa öyküsünü ve bugün vardığı noktayı, kısaca böyle özetledikten sonra, yeniden kriz karşısındaki temel sınıf tutumlarının ne olacağı sorusuna dönelim.

David Harvey'in soru ve yanıtları durumu kanımca doğru biçimde özetliyor ve şöyle:

> Kapitalizm bugünkü travmadan ayakta kalarak çıkabilir mi? Evet, elbette. Ama ne pahasına? Bu soru başka bir soruyu perdeliyor. Çok boyutlu ekonomik, toplumsal, siyasal, jeopolitik ve çevresel zorluklarla yüz yüze olan kapitalist sınıf, iktidarını yeniden üretebilir mi? Yanıt, yine "Evet üretebilir"dir. Ama bu, halk kitlelerinin emeklerinin meyvelerini ve konuttan emekli-

381 Korkut Boratav, "Bozulan, Düzelen, Tutturulamayan Ayarlar", *02.10.2011 - soL Haber Portalı* (http://haber.sol.org.tr)http://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/bozulan-duzelen-tutturulamayan-ayarlar-46911

> lik maaşı hakkına kadar zorluklarla kazandıkları her şeylerini cömertçe iktidardakilere vermesini, büyük çevresel bozulmaya katlanmasını ve daha şimdiden yaşamda kalmak için en aşağıda mücadele edenlerin açlığı anlamına gelecek yaşam standartlarını aşağı çeken kesintilere itiraz etmemesini gerektirecektir. Bunları izleyecek rahatsızlıkları boğmak için "biraz"dan daha çok siyasal baskı, polis şiddeti ve militarist devlet denetimi gerekecektir. Ama aynı zamanda, kapitalist sınıf iktidarının yerel coğrafi ve sektörel alanlarında sıkıştırılması ve acı verici değişiklikler yapılması zorunlu olacaktır. Eğer tarihin herhangi bir yol göstericiliği varsa, kapitalist sınıf, karakterini değiştirmeden, sermaye birikimini başka bir rotaya ve Uzakdoğu gibi yeni alanlara taşımadan bunu yapamaz.[382]

Harvey'in de eklediği gibi, kapitalist sınıfın ve kapitalizmin yaşamını sürdürebilmek için başvuracağı yolları belirtmek, bunların yazgısal ve kaçınılmaz olduğunu söylemek değildir. Tersine, kriz dönemleri paradoks ve tehlikelerle birlikte devrimci olanak ve seçeneklerin de büyüdüğü cilveli uğraklardır.

Burada altı çizilmek istenen, krizlerin ara ve orta yolları yok ederek geliştiğidir.

Kriz dönemlerinde sınıf mücadelesinin derinleşmesi kaçınılmazdır. Keskinlik, şiddet ve eylemlilik düzeyi birçok etkene bağlıdır. Sonuçları iyi düşünülmemiş isyan ve kör patlamalardan, grev ve ayaklanmalara kadar çok çeşitli biçimler alabilir. Bunlara sonraki bölümlerde tekrar döneceğiz.

"Sönmekte Olan Balon Düzenli Hareket Edemez."

Sınıf mücadelesinin ve hegemonya krizinin tüm işaretleri, dünyanın kaotik bir dönemden geçmekte olduğunu gösteriyor.

Bugünkü güç dengeleri içinde, emperyalist metropoller başta olmak üzere, tüm dünyada ekonomik şiddetle, siyasal şiddetin iç içe geçeceği, milliyetçi, otoriter/faşizan rejimlere ve savaşlara

382 Agy. s. 216.

yöneliş var. Eski dünya düzeni bozulmuş, yenisi ise henüz kurulamamıştır.

Sistemin, kendisini kısa zamanda onaramayacağı bir çöküş yaşaması, ya da bir toplumsal devrimle kapitalizmin yıkılması dışındaki olasılık, eski ilke, norm, ilişki ve yöntemlerle kalınan yerden yola devam değildir. Eskinin kolayca çekilip gitmediği, yeninin de tüm kural ve işleyişleriyle birden egemen ve iktidar olamadığı dönemler kaotiktir.

Dönem aynı zamanda kritik; çünkü bu evrede sorunun tarafı olan öğelerin atacağı her adım, girişeceği her eylem olağan zamanlardakinden daha sarsıcı sonuçlar yaratmaya adaydır.

Kapitalistler bu kaotik ortamdan çıkış ve dünya düzeninin restorasyonu için şiddet-reform, savaş-havuç her türlü yöntem ve araca başvuruyorlar.

Bu yöntemler ekonomik durgunluğun giderilemediği, toplumsal yaşamın yalnız yürüyen/işleyen bir ekonomik/toplumsal rutinle denetim altına alınamadığı koşullarda istenenin tam tersi sonuçlar da verebilir.

ABD, büyük gücüne rağmen bu ekonomik ve siyasal krizi yönetemiyor. Benzetmenin benzetme olduğunu unutmamak koşuluyla, gerçekten de sönmekte olan ve düzenli hareket edemeyen bir balona benziyor. "Önleyici vuruş" doktrinin en önemli ve ilk uygulama alanı olan Irak ve Afganistan'da istediği sonuçlara ulaşamadı. Bugün hâlâ dünyanın birçok yerine askerî açıdan egemen olma, o ülkelerdeki rejimleri devirme gücü var. Ancak, birçok ABD ideolog ve stratejisinin ortaklaştığı üzere, ABD başta Irak ve Afganistan olmak üzere bu ülkelerde yandaş ve istikrarlı düzenler kuracak ideolojik-siyasal güç ve prestije sahip değil.

Kaotik dönemin yarattığı boşluğun kendini en açık belli ettiği, dünya paylaşım ve hegemonya savaşlarının yoğunlaştığı alanlar büyük Ortadoğu ve Avrasya'dır. 160 milyonluk nüfusu, nükleer silah gücüyle ABD, Taliban ve Hindistan arasında sıkışmış Pakistan; Suriye, Lübnan Hizbullah'ı ve Filistin Hamas'ı

ile bağlaşık Ortadoğu'daki ABD stratejisinin başlıca engeli konumundaki İran; Irak'taki bölgesel yönetimi, İran, Suriye ve Türkiye'deki varlığıyla Kürtlerin parçalanmış coğrafyası ve bu ilişkilerin ortasında ABD taşeronluğuna soyunmuş Türkiye bir kıvılcımla tutuşacak patlayıcı madde yüklü, birbirlerine sürtünmeye başlamış alanlardır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ayrıca, ortalama kâr oranlarının düşmesi eğilimini en azından hafifletecek bir yeni ve derinliğine pazar coğrafyası olarak öne çıkıyor. ABD'nin Irak'tan çekilmesi yeni boşluklar yaratıyor.

ABD stratejistlerinin kendi aralarında yaptığı, metinlerine ulaşılabilen tartışmalar, ABD'nin genel olarak Ortadoğu, özel olarak İsrail siyasetlerinde temel bir yön ve ittifak değişikliği anlamına gelmese de, kimi revizyonlara gideceğinin işaretlerini veriyor.

Büyük buhranın derinleşerek sürdüğü, tek ve organik dünya pazarının bileşenleri olarak aynı gemide olan, ancak tarihsel/ekonomik (eşitsiz) gelişmişlik düzeyleri, varoluş biçimleri, buhrandan etkilenme dereceleri, "çözüm" ve "çıkış" perspektifleri farklılaşan büyük güçler arasındaki ilişkilerin entegrasyon-çatışma gelgitinde seyrettiği koşullarda, paylaşım kavgası ile "küresel reform" arayışları aynı sürecin iç içe devinen farklı yüzleri olarak yeni biçimler alıyor.

Türkiye'nin konumu tam buraya denk geliyor. ABD, İran'ın bölgedeki gücünü dengelemek, giderek etkisizleştirmek üzere, başka kartlar yanında içten fethettiği, kıvama getirdiği Türkiye'yi taşeron olarak kullanmak için düğmeye bastı ve karşılığını almaya başladı. AKP hükümeti bunu çok iyi anladı. İsrail'le "bozulan" ilişkiler, verilen yeni role son derece uygun, yeni rolün yol açacağı iç ve dış sorunları yumuşatmada iş görecek bir manevradır. NATO kalkanı radar ve füzelerini Türkiye'ye yerleştirmek, Suriye sınırına yığınak yapmak bu manevrayla perdelenmek istenen asıl yönelişin adımlarıdır. AKP'nin ve Erdoğan'ın gücü yaptıkları işin bilincinde olmalarından, "misyon"a bağlı ve "tu-

tarlı" davranmalarından, ama aynı zamanda *şimdilik* taşeronluğu mazlumların sözcülüğü gibi gösterebilme becerilerinden geliyor.[383]

Ne var ki, söz bitip eylem zamanı geldiğinde ikisini birden yapmak olanaksızdır.

Kriz derinleşirken yalnız Türkiye'yi yönetenler açısından değil, tüm dünya egemenleri açısından sözle eylem arasındaki ideolojik-siyasal manevra alanının daraldığı bir aşamaya hızla yaklaşıyoruz.

383 Bizim düzen siyasetçilerine, uçakta bir haller oluyor. Açık ve sansürsüz konuşuyorlar. Ya da türbülansta dilleri sürçüyor. Erdoğan, Ata uçağındaki sohbetlerden birinde kendisine çanak sorular soran Emre Aköz'e aynen şunları söylemişti: "Başkan Obama yönetimiyle birlikte bölgede Türkiye'nin etkinliği çok daha farklı olabilir. Ama bunu durumdan vazife çıkarmak için söylemiyorum. *Böyle bir görevin bize verilmesi halinde (*Vurgular benim-HY) yapacağımız şeyleri söylüyorum. Bunu da son telefon görüşmemizden aldığım izlenimle söylüyorum." *Sabah*, 23 Şubat 2009.

BEŞİNCİ KISIM

TOPLUMSAL KURTULUŞ-POLİTİK PROLETARYA

"Hedeflerimizin işçi sınıfının etkinliğinin her biçimini içerecek kadar kapsamlı olması zorunludur. Onları belli bir kesimin ihtiyaçlarına uyarlamak, bu amaçlara özel bir karakter vermek olurdu. Birlik siyasal hareketlere biçimleri dayatmaz: Sadece amaçlarına bağlılık talep eder. O, emek dünyası boyunca yayılmış bütün toplulukları birbirlerine bağlayan bir ağdır. Bu dünyanın her parçasında sorun kendisini özel bir yönüyle ortaya koyar ve o parçadaki işçiler kendi tarzlarında hareket eder." (Karl Marx, 1871, Aktaran Paul Burkett, Marx ve Doğa, agy. s. 255)

BÖLÜM 22

Kapitalizm Gücü ve Aşil Topuğu[384]

Dokuz Canlı mı?

Kapitalizm, egemenliğini 18. yüzyılın sonunda sanayi devrimiyle kuran dünya-tarihsel bir üretim biçimidir. Özü, çekirdeği, onu kendisinden önceki üretim ilişkilerinden ayıran temel tanımsal öğesi, artık değer üretimidir. Bu kısa tarihe ve toplam üretim etkinliği içindeki başlangıçtaki kısmi konumuna rağmen, bugün bu ölçüde egemen ve güçlü olabilmesinin nedenleri üzerinde iyice düşünmek gerekir.

Sonsuz ve sınırsız sermaye birikiminin bu sistemin en önemli itici gücü, dinamiği olduğunu hep yineliyoruz. Kapitalist üretim biçiminin egemenliğini kurma sürecinde, üretici güçler daha önce görülmemiş hız ve ölçeklerde gelişti. Ülke ve giderek dünya pazarı oluştu. Üretici güçlerin gelişmesiyle, emek üretkenliği, dolayısıyla maddi zenginlik arttı; daha önceki üretim ilişkilerinin insanın

384 Aşil (Akhielleus, Achilles) Yunan mitolojisinin birçok efsanesine konu olmuş bir isimdir. Bu efsanelerden birine göre, Aşil, bir deniz tanrıçası olan Thetis'in oğludur. Tanrılar tanrısı Zeus Thetis'le evlenmek ister; ancak bir kâhin Thetis'ten doğacak çocuğun kaderin buyruğuna göre babasından daha güçlü olacağını söyleyince tanrılar Thetis'in tanrı olmayan bir ölümlüyle evlendirilmesine karar verirler. Thetis, Phthia kralı Peleus'la evlendirilir. Aşil'le ilgili birden çok efsaneden birine göre, Thetis ölümsüz kılmak için Aşil'i Styks ırmağına batırmış, böylece gövdesini silah işlemez hale getirmiş, ama topuğundan tuttuğu için Aşil yalnızca topuğundan yaralanıp öldürülebilir hale gelmiş ve bir savaşta topuğundan vurularak öldürülmüştür. (Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, Ankara, Üçüncü Basım, Ankara, 1984, s.26).

maddi manevi gelişmesine koyduğu kısıtlamaların birçoğu yok edildi. Kapitalist üretim biçimi, geliştiren, zenginlik üreten dinamik bir açılış olarak toplumsal meşruluk ve onay edindi.

Öte yandan, tüm varoluşuyla sonsuz ve sınırsız sermaye birikimine bağımlı olan, insanı ve doğayı bu amacın aracı yapan bu üretim biçimi, çok büyük bir çoğunluğu yoksulluğun kucağına itmekle kalmadı; en önemli üretici güç olan insanı kendisine, doğaya, ürettiklerine yabancılaştırdı. Kapitalizm, zenginliğin, emek üretkenliğinin arttığı; yoksulluk, yoksunluk ve yabancılaşmanın ise zenginlikten daha çok ve daha hızlı arttığı bir toplumsal düzendir. Bir toplam sonuç olarak, kapitalizmin, yarattığı dinamikleri; üretimde, bilimde, teknolojide ve insanda biriken zenginlikleri kucaklayamayacak kadar dar kaldığını, bu anlamda sınırlarına dayandığını söylüyoruz.

Bu daralmaya karşın egemenliğini sürdürüyor; çoğunluğun zihninde iyiliği kötülüğü, haklılığı haksızlığı bir yana, sahici bir seçeneği olmayan, ölümsüz bir toplumsal düzen algısı yaratabiliyor. Tarihin tanıdığı bu en eşitsiz ve adaletsiz düzeni alaşağı edecek dünya çapında bir toplumsal devrim hareketi ise geciktikçe gecikiyor.

Daralan ve sınırlarına dayanan bu düzenin masallardaki dokuz canlı yaratıklar gibi yaşamını sürdürme gücü nereden geliyor?

Bir: En başta, kendi öz varlığı dışındaki her şeyi içermesinden ve bunların içine nüfuz etmesinden geliyor. Kapitalizm, dünyanın her yerinde, eski ve yeni tüm yaşam etkinliklerini, tüm insan eylemliliklerini kapsama alanı içine alıyor. Geçmişten gelen tüm hükmetme ve sömürü ilişkilerini kendisine eklemliyor. Bu içerme ve eklemleme sürecinde dönüştürme, kendisine benzetme (asimile etme) ile birbirini yaşatma temelinde (sembiyotik) uzlaşmalar iç içe yürüyor. Bu düzen, kapitalist üretimin dışındaki ekonomik toplumsal etkinlikleri kendisine bağlanmadan yaşayamaz hale getirdiği için egemendir. Ev içi üretim, doğrudan kapitalist pazar için yapılmayan küçük üretim, kapitalizmden öncesinden devralınmış her türlü ilişki ve kalıntılar, kapitaliz-

min sınırlarında yeşeren filizler… Kapitalizm, her şeyin içine akan, içine sızdığı her şeyin kimyasını değiştiren bir virüse benziyor. *Gücü, yalnızca kapitalizm olmamasından geliyor.* Çok katmanlı, çok kollu olduğu için dokuz canlıdır. Ahtapota benziyor. Kollarını keserek yok edilmiyor; kolları etkisizleştirmeden beyne ulaşmak mümkün olmuyor. Devrim ve sosyalizm mücadelesi bu nedenle son derece karmaşık, çelişkili ve çetin bir mücadeledir. Sonucu bir kenara not edebiliriz: Kapitalizm yalnızca "kapitalizm" değilse, onu sona erdirecek bir mücadele de yalnızca ve tek başına "antikapitalizm" olamaz!

İki: Kapitalizmin önceki toplumsal düzenlerin bu ölçüde sahip olmadığı güç kaynaklarından biri, kendisiyle birlikte sürekli büyüttüğü devlettir. Devlet, egemen üretim biçimini koruyan ve kollayan büyük ve karmaşık bir örgütlenme olarak meta üretiminden, yatak odalarına kadar her yerdedir. Daha önce hiç olmadığı kadar toplumun tepesine çıkmış, tüm üstyapıyı soğurmuş, açık ve gizli biçimleriyle dallı budaklı bir açık ve gizli polis örgütlenmesine dönüşmüştür. Kimse yanılmasın, devlet ulusallığından, kamu hizmetinden uzaklaştıkça daha demokratik, daha liberal olmuyor. Daha sınıfsal ve organik bir zor toplamı haline geliyor. Bu şiddet ve güç yoğunlaşması üç temel ilkeye dayanıyor: Mutlak denetim, seçmeli caydırıcılık ve havuçsopa ikilisiyle "ikna". Toplumsal tabanı daralıp, dışına attıkları, böylece karşısında biriktirdikleri çoğaldıkça şiddet araç ve yöntemleri de vahşileşiyor. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra "tarihin sonu"nu ilan eden Fukuyama'nın on yıl kadar sonra, "21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim" için *Devlet İnşası*[385] başlıklı bir kitap yazmasıyla, ABD'nin Irak, Afganistan, Pakistan ve Libya'da pratik olarak "yeni devlet"ler "inşa"sına girişmesi arasındaki ideolojik bağı görmek gerekiyor. Mutlak denetim, olan biten her şeyi bilmekle yetinmeyip, olacak "kötü" şeylerin harekete dönüşmesini önlemenin, yörüngesinden saptırmanın, zorla dağıtıp etkisizleştirmenin aracıdır. Mutlak denetim, çok daha

385 Francis Fukuyama, *Devlet İnşası 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim*, Türkçesi: Devrim Çetinkasap, Remzi Kitabevi, İstanbul, Mart 2005.

önemli ve etkili olmak üzere, düzen karşıtı öncülere yeryüzünde üs, hatta sığınak olarak yaşanacak bir tek santimetre kare bırakmamaktır. Seçmeli caydırıcılık, özellikle öncü ve örnek olacak karşıt çıkışların, çıplak şiddetle ya da yaşam/geçim kanallarını keserek "cezalandırılmaları" yoluyla milyonlarca insanı korkutup, sindirme yöntemidir. Kaddafi'nin öldürülme biçimindeki vahşet, linci gerçekleştirenlerin, hatta Batılı emperyalistlerin intikam duygularıyla açıklanamaz. Bu vahşetin asıl amacı, emperyalist kapitalizme kafa tutanlara "sonunuz bu olur, itaat edin rahat edin" iletisini akılda en iyi kalacak biçimde vermektir.

Devlet konusunun en kritik noktası, düzen karşıtları, hatta sosyalistler arasında özünde haklı devlet karşıtlığının, devletin sınıf mücadelesindeki işlevi ve rolüyle ilgili vahim bir yanılsamaya yol açmasıdır. Bu yanılsama, "devletten kurtulma" sonul amaç ve niyetinin belki de bilinçaltı bir yansıması olarak, devleti önemsiz ve yok sayma, dahası devlet iktidarına kayıtsız kalma, onu dünyayı değiştirme mücadelesinin geçici bir aracı olarak kullanmayı günah sayma noktasına varabiliyor.[386]Oysa tarih de, güncellik de bize, hem de yüksek sesle, devleti devrim ve sosyalizm mücadelesinin *hedefi*, yeni bir toplum düzenine geçişin geçici *aracı* olarak kavramayan hiçbir mücadelenin sahici bir devrimci dönüşüm getiremeyeceğini söylüyor. Ya SSCB tipinde devlet kurmak, ya da "iktidarsız geçiş" düşleriyle havanda su dövmek ikilemiyle karşı karşıya değiliz.[387]

---

386 Adıyla sanıyla bu görüşün en iddialı sözcüsü olan John Holloway'in, *İktidar Olmadan Dünyayı Değiştirmek*, Çeviren: Pelin Siral, İletişim Yayınları, İstanbul 2003 kitabındaki görüşlerin eleştirisi için Haluk Yurtsever, *Özgürlük ve Örgütlülük*'e bakabilirsiniz.

387 Sibel Özbudun, Mayıs 2009 tarihli, "Latin Amerika'da İnşa Halinde Bir Dinamik: 'Yeni Toplumsal Hareketler' başlıklı makalesinde şunları yazıyor: "Ve deneyim, 'iktidar' kavramı karşısındaki antipatinin eninde sonunda hareketlerin önünü tıkayan bir engel oluşturduğunu göstermektedir; öyle ki, 'iktidar-karşıtlığı şampiyonu' EZLN Subcommandante'si Marcos'a, Ocak 2009'da San Cristobal de las Casas'da (Chiapas) düzenlenen 'Birinci Dünya Saygın Öfke Festivali'nde yaptığı konuşmalardan birinde, 'Şimdi, Lenin'in *Devlet ve İhtilali*'nin son satırını hatırlamaya her zamankinden çok muhtacız,' dedirtecek kadar..." (http://www.mavidefter.org/index.php?option=com content&view=article&id=725:yeni-toplumsal-hareketler&catid=54:sibelozbudun&Itemid=92).

Üç: Sınıf mücadelesi ve bilinç bağlamında üzerinde durduğumuz "bilinç endüstrisi" kapitalizmin insan zihnindeki egemenliğini pekiştirme ve sürekli kılma düzeneği olarak "mükemmel" işleyen bir güç kaynağıdır. TV, internet ve cep telefonlarıyla insanı 24 saat gölgesi gibi izleyen dallı budaklı, solunan hava gibi içe işleyen bir yanlış bilinç jeneratörüdür. Üretici medya aydınıyla, alıcı ve aktarıcı kitlesiyle, izleyici ve tüketicisiyle, gelişmiş hünerli aygıtlarıyla gerçek bir endüstriden söz ediyoruz. Bu düzeneğin ilgili bölümde üzerinde durmadığımız çok önemli, son derece etkili bir bileşeni daha var: Kitlesel rıza ve onay oluşturma/koşullama araçları olan kamuoyu yoklamaları, anketler, referandumlar … Genel olarak düzene, ya da herhangi bir somut uygulamaya karşıt olanları susturmakta, edilginleştirmekte bu sayımlarla ortaya çıkarılan "çoğunluk"tan daha etkili ve daha totaliter bir yöntem düşünülemez. Etkilidir; çünkü herkesi "demokratik" bir yöntemle belirlenmiş çoğunluğun görüşüne uymaya, en azından "saygıyla" karşılamaya çağırıyor. Böyle çoğunluk, totalitarizmi saklayan incir yaprağı işlevi görüyor.

Dört: Kapitalist düzenin, insan zihnindeki egemenliğinde, bugüne dek girişilen sosyalizm mücadele ve denemelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının önemli payı var. 70 gün yaşayabilen Paris Komünü'nden sonra, başkalaşım ve gelgitlerle 70 yıl süren Sovyet denemesinin bildiğimiz biçimde sona ermesi, komünizme geçişin sahiciliği algısına, "kapitalizmin alternatifi var" düşüncesine büyük bir darbe indirdi. Geri bir ülkede başladı; tek ülkede kaldı; iç savaşta proletaryanın fiziksel olarak kırıldığı bir zeminde, emperyalist kuşatma altında doğru yolda yürüyemedi; dünya devriminden yüz çevirdi; yozlaştı ve içinden çözüldü. Ekim Devrimi, ilk proleter iktidarın kurulmasıyla insanlık tarihinde yeni bir sayfa açmış; sömürülenlere, ezilenlere başka bir dünyanın mümkün olduğunu en açık ve ikna edici biçimde, örneğin gücüyle göstermişti. Çözülüşüyle de, gerçekleşmesindeki etkisine denk büyük bir düş kırıklığı, ideolojik-siyasal travma yarattı. Bu sonucun, buradaki konu-

muz açısından en önemli yönü, toplumsal belleğe kapitalizmin "seçeneksizliği" düşüncesini kazımasıdır. Çünkü sonuç, yalnızca somut Sovyet denemesinin başarısızlığı olarak değil, proletaryanın ve komünizmin yeni bir toplumsal düzen kurma kapasitesizliği olarak algılandı.

Beş: Gidenin yerine neyin geleceğinin belirsiz olduğu, seçeneğin kendisini güçlü bir biçimde ortaya koymadığı koşullarda, toplumsal düzensizlik ve kaos olasılığı müthiş bir korku, korkuyla birlikte düzen ve istikrar lehine müthiş bir haklılaştırma/akılcılaştırma etkisi yaratıyor. Kapitalizmde üretimin, sürekli büyümenin durmasının, işleyişin bozulmasının alternatifi kriz ve kaostur. İnsanlar, arkasından neyin geleceğinin belli olmadığı kriz ve kaoslardan korkarlar.

Sömürülen ve ezilen kitleleri saran "seçeneksizlik sendromu" bu düzenin ayakta kalmasını sağlayan en önemli toplumsal psikolojik koşullanmalardan biridir.

Altı: İşçi sınıfı, toplumsal proletarya, kapitalist düzenin gücünü oluşturan yanlış bilinç ve koşullamaların dışında, onlardan bağışık değildir. Dahası, düzenin sürmesi, tüm nesnel varoluşuyla artık değer sömürüsünün uzlaşmaz karşıtı olan bu sınıfın evrensel-kurtuluşçu özgörev bilincinden uzak tutulmasını, emek gücünün "gönüllü" satıcısı olarak kapitalizme biat etmesini gerektirmektedir. Genel olarak iyimser, ama her zaman serin akıllı Marx, *Kapital*'in I. Cildinde, ilk birikim döneminden sonra kapitalizmin işçi üzerinde kesin egemenlik kurduğunu anlatır:

> Bir uçta işin mali koşullarının sermaye olarak belirmesi ve diğer uçta emek güçlerinden başka satacak hiçbir şeyleri olmayan insanların ortaya çıkması yetmez. Bunların kendilerini gönüllü olarak satmaya zorlanmaları da yetmez. Kapitalist üretimin gelişimi içinde, eğitimleri, gelenekleri ve alışkanlıkları dolayısıyla bu üretim tarzının zorunluluklarını apaçık doğa yasalarıymış gibi gören bir işçi sınıfı oluşur. Bu üretim tarzı tam bir gelişme düzeyine ulaşır ulaşmaz, işleyişi ile her türlü direnci kırar; göreli

> bir nüfus fazlasının sürekli varlığı, emek ve arz talebi yasasını ve dolayısıyla ücreti sermayenin değerlenme ihtiyaçlarına uygun sınırlar içinde tutar ve iktisadi ilişkilerin sessiz baskısı kapitalistin işçi üzerindeki kesin egemenliğini tamamlar.[388]

Sorunun en kritik boyutu budur. Proletaryanın devrimci gizilgücünün gerçek harekete dönüşmesi, kapitalizmin proleterin zihnindeki "doğal"lığının kırılmasına bağlıdır.

Karşıt Etkiler, Zayıf Noktalar

Bir: "Sınırlar" bölümünde, kapitalist egemenlik ve uygarlığın; bilginin giderek baskın üretim gücü haline gelmesi, üretimde canlı emek oran ve miktarları düşerken, maddi olmayan emeğin yükselmesi gibi gelişmeler ve ekolojik çöküş tehlikesi karşısındaki çözümsüz konumunu ortaya koymuştuk. Bu gelişmeler, bu uygarlığın her geçen gün biraz daha sonul sınırına yaklaştığının göstergeleridir. *Kapitalizm, gelecek tasarımı tükenmiş bir düzendir.*

İki: Kapitalist devletin, sınıfsallığı ve baskıcı yönü sivriltilmiş biçimde yeniden yapılandırılması, oluştuğu coğrafyalarda sosyal refah devletinin eritilmesi, emekle sermaye arasındaki yumuşatıcı ara bölmelerin, tamponların ortadan kaldırılması demektir. Fordist uzlaşma dönemi, "sosyal taraflar"ın "al gülüm ver gülüm" işleri idare ettikleri günler geride kalmıştır. Niyetlerden ve sınıf bilinci biçimlerinden bağımsız olarak sınıf mücadelesinin sertleşeceği, keskinleşeceği bir döneme girilmiştir.

Üç: "Demokrasi" ve temsil, totaliter "demokrasi"ye dönüşmüş, hiç kimsenin gerçekliğine inanmadığı bir orta oyunu, komedi biçimini almıştır. Kapitalizmin ve "demokrasi"nin anayurtlarında seçimlere katılım oranlarının sürekli düşmesi en açık kanıttır. Siyasete, siyasal partilere ve seçimlere ilgisizlik, ekonomik toplumsal düzenin iyi kötü işlediği koşullarda ka-

388 Karl Marx, *Kapital I,* Yordam Kitap, agy. s. 707.

pitalist demokrasiye güvensizliğin sessiz anlatımıdır. Düzenin rutin işleyişinin bozulduğu isyan ve devrim günlerinde ise, bu yıpranmış siyaset ve temsil düzeneklerinin emici/yatıştırıcı işlevlerini yerine getirmesi olanaksızdır. Yukarıda bilinç endüstrisinin etkili bir yöntemi olarak belirttiğim referanduma, sayım sonuçlarının garanti edilemediği Yunanistan'da başvuramamaları bunun somut ve çarpıcı bir örneğidir.[389]

Dört: "Değişim" söyleminin sırları dökülüyor. Çoğunluk açısından hiçbir alanda iyiye doğru bir "değişim"in sözünün bile edilemez olması bir yana, kapitalizmin üretime ve giderek toplum yaşamına getirdiği en büyük "değişim" *standartlaşmadır*. Sanayi ürünlerinden sonra, domates ve elmaları da standart büyüklük ve biçime bağlayan kapitalist üretim biçimi, kitlesel eğitim, tüketim, eğlence ve bilinç endüstrileriyle insanı da tek tipleştiriyor. Her bireyinde özgün ve ötekilerden farklı olan insanı standartlaştırmak yabancılaşmanın, insan türünün geri çevirmeye zorunlu olduğu tepe noktasıdır. İlkokuldan üniversiteye "eğitim", sorular soran, başı dik körpe beyinlerin tüm yaratıcı potansiyelini standart bilgi, davranış kalıpları ve sınav cenderesi içinde dumura uğratıyor.

Kapitalizmin insan olmanın bildiğimiz tanımlarını değiştiren, insanın insanlaşma yolundaki yürüyüşünü engelleyen bozucu/çürütücü işleyiş ve kültürleşmesi başlı başına bir konudur. Burada bu konuya girme olanağımız yok. Erich Fromm'un burjuva kapitalist "ruhun"un başlıca özellikleriyle ilgili söylediklerini katılarak aktarmakla yetiniyorum. Erich Fromm bu ruhun özelliklerini şöyle sıralıyor: "1. Zevklerin, özellikle cinsel zevklerin kısıtlanması. 2. Sevgiden uzaklaşma, onun yerine toplama (istif etme-HY), sahip olma ve tasarruf. 3. En yüksek değer ola-

389 Yunanistan Başbakanı Andreas Papandreu, 1 Kasım 2011'de AB'nin dayattığı "yardım ve kemerleri sıkma" anlaşmasını referanduma sunacağını açıklayınca yer yerinden oynadı. G 20 toplantısında, Merkel ve Sarkozy Papandreu'ya anlaşma meclisten hemen geçmez ve referanduma gidilirse "para yok" diyerek baskı yaptılar. Papandreu 4 Kasımda referandum önerisini geri çekti, ulusal birlik hükümetinin kurulması için kolları sıvadı.

rak işi, çalışmayı, geliri yüceltme. 4. Düzen ve istikrarı baş tacı yapıp, insana empati ve acıma duygularını dışlama."[390] İlerici insanlık, sözcüğün olumsuz anlamıyla maddeci, acımasız ve vicdansız kapitalist ruh halinin her yere egemen olmasına sessizce boyun eğmiyor ve eğmeyecektir.

Beş: Fransız devriminin "yasa önünde yurttaşların eşitliği"yle birlikte getirdiği "kariyerlerin yeteneklere açıklığı" ilkesi entelijansiyayı doğrudan etkileyen bir yenilikti. Özellikle Fransa örneğinde, burjuva devrimciliğinin aydın mayasının tutmasında o zamana dek miras ve mülkiyetle devralınan toplumsal-mesleki statülerin entelektüel yetenek ve birikim sahibi mülksüzlere açılması çok kritik bir rol oynamıştır. Entelektüel emeğin, kapitalist üretim ve yeniden üretim içindeki rolünün yaşamsal önem kazandığı günümüzde ise açılan kapı, çok ayrıksı durumlar dışında kapatılmış, oligarşik bir kastın süzgeçleri kariyer merdivenine egemen olmuştur. Bugün, bu merdivenin üst basamaklarına çıkmanın gerekli koşulu, üstün yetenek, zekâ, bilgi, parlaklık, birikim vb. değildir. Yükselmek için, "orta" olmak yeterli koşuldur. Üstündekilere köle, altındakilere efendi; kişiliksiz, görüşsüz, inançsız boş bir kalıp gibi yüksek uyum yeteneği göstermek ise yükselmenin "olmazsa olmaz" koşuludur. Bu, güncel kapitalizmin önemli bir gerilim alanıdır.

"Aşil Topuğu" ve Politik Proletarya Oku

Kapitalist üretim ve egemenlik biçiminin bu sayılanlar dışında da birçok zayıflığı, sorunu var. Dünyayı değiştirmek isteyenler için sorun, bunların içinden, kapitalizmin yaşamına son verecek en kırılgan noktayı belirleyip, gücü oraya yoğunlaştırmakta.

"Kapitalist üretimin Aşil topuğu" deyimini bildiğim kadarıyla ilk kez Engels kullanmış, 1845 tarihli *İngiltere'de Emekçi*

390 Erich Fromm, *Anaerkil Toplum ve Kadın Hakları*, Çeviren: Acar Doğangün, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 143.

Sınıfın Durumu kitabının, 1892 Ocak ayında yayınlanan İngilizce baskısına önsözde, 1 Mart 1885'te, yani 1874 büyük krizinden sonra yazdığı bir makalesinden şunları aktarmıştı:

> Kapitalist üretim *duramaz*. Artarak ve genişleyerek sürmelidir ya da ölmelidir. İngiltere'nin dünya pazarlarına mal gönderimindeki aslan payının yalnızca azalması bile durgunluk, sıkıntı, şurada sermaye fazlası, burada istihdam edilmemiş işçi fazlası demek oluyor. Yıllık üretimdeki artış tümden durduğu zaman ne olacak?
>
> Zayıf noktası burası, kapitalist üretimin Achilles'in topuğu. Temeli sürekli genişlemeye dayanıyor ve bu sürekli genişleme şimdi olanaksız duruma geliyor. Bir çıkmazla son buluyor.[391]

Sürekli artan emek üretkenliği, sürekli genişleyen üretim, metalarda cisimleşen soyut emek miktarının, dolayısıyla toplam emek değerinin düşmesine yol açıyor. Kapitalist pazarın genişliğine ve derinliğine büyümesi üretim artışının hep gerisinde kalıyor. Bu gelişme, *fazla* üretim sorununu kronikleştiriyor. Başka bir anlatımla, artık değerin gerçekleştirilme koşulları daralıyor. Çünkü dünya nüfusunun çok büyük çoğunluğunu oluşturan toplumsal proletaryanın tüketme gücü, emek üretkenliğindeki artışın giderek daha fazla gerisinde kalıyor. Üretim, kâra endekslidir. Tüketim ise, çoğu proleterlerden oluşan insanların satın alma gücüne. Sonuç olarak, tüketim ya da pazar hiçbir zaman üretim artışına yetişemiyor. Kapitalist üretim biçiminin hep öteleyip hiçbir zaman ilacını bulamadığı ölümcül hastalığı, Aşil topuğu burada.

Engels, aynı yazısında İngiltere'nin sanayi tekelinin varlığıyla kırılmasının sınıf mücadelesi açısından yol açacağı iki farklı sonucu şöyle ortaya koymuştu:

> Gerçek şu: İngiltere'nin sanayi tekeli döneminde, İngiliz işçi sınıfı, bir dereceye kadar bu tekelden yarar sağladı. Bu yararlar, onlar arasında çok dengesiz bölüştürüldü; ayrıcalıklı azınlık

391 Friedrich Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, Ekim 1997, s. 41.

> çoğunu kendi cebine attı; ama büyük kitle bile ara sıra geçici bir yarar sağladı. Owenciliğin ölümünden bu yana İngiltere'de sosyalizm olmayışının nedeni işte budur. O tekelin kırılmasıyla, İngiliz işçi sınıfı, o ayrıcalıklı konumunu yitirecektir; genel olarak kendisini –ve ayrıcalıklı, önde gelen azınlık da bunun dışında değil– öteki ülkelerdeki işçi arkadaşlarıyla aynı düzeyde bulacaktır. *Ve İngiltere'de sosyalizmin yeniden niçin olacağının nedeni de budur.*[392] (İtalik benim-HY)

Bu alıntının ilk iki cümlesini, emperyalizmin metropol ülkelerdeki sınıf mücadelesini yatıştırıcı/yumaşıtıcı rolünü incelerken, on sekizinci bölümde aktarmıştık. Burada devamıyla birlikte almamızın nedeni, Engels'in İngiltere'de "sanayi tekelinin kırılması" ile bu ülkede sosyalizmin yeniden gündemleşmesi arasında kurduğu bağın, çözümlememize getirdiği uyarıcı bakış açısına dikkat çekmek içindir.

Engels'in kullandığı, birkaç yorum notuyla açmaya çalıştığım, kapitalizmin Aşil topuğu saptamasını güncel kapitalizm ve sınıf mücadelesi bağlamında, *somut durumun somut çözümlemesi* olarak yeniden formüle etmeyi denememiz gerekiyor.

2008 Ocak ayında yayınlanan *Yeni Bir Sol Atılım İçin* kitabımda, emperyalist metropollerdeki gelişmelerin buralarda emek-sermaye çelişkisini keşkinleştireceğini, çatışmaları yoğunlaştıracağını, buralarda sınıf mücadelesinin yeni biçimler alacağını yazmıştım.[393] Şimdi daha açık ve köşeli olarak, kapitalist üretimin Aşil topuğunun kapitalist anayurtlar, ABD, Japonya ve Avrupa olduğunu, tartışmaya açık bir tez olarak öne sürüyorum.

Bu tezin, ilk iki gerekçesini *Yeni Bir Sol Atılım İçin*'den kısaltarak ve küçük değişikliklerle aktardıktan sonra, bu Aşil topuğu saptamasının öteki gerekçelerini ve sınıfsal çevrenini açmaya çalışacağım.

---

392 Agy.

393 Haluk Yurtsever, *Yeni Bir Sol Atılım İçin*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, Ocak 2008, s.34-37; 78.

Birincisi, Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ülkeleri ve Çin'in kapitalist tek dünya pazarı içinde, dünya sermaye ve emek "piyasalarında" yer almaya başlamalarıyla birlikte, bu pazara, *çok kısa bir zaman aralığında, çok büyük miktarlarda emek gücü arz edilmiştir. IMF 2007 Dünya Ekonomisi Raporu*'na göre 1987-2007 arasında emek arzı 1.2 milyar kişi artmıştır.

Artan emek arzının en önemli sonucu, emekçiler arasında rekabetin yoğunlaşmasıdır. Emek gücü arzının arttığı, kapitalist üretimin canlı emeği emme kapasitesinin daraldığı koşullarda, rekabetin ücretleri yaşamda kalabilme sınırına çekmesi kapitalizmin demir yasasıdır. Emek arzı bugüne dek hiçbir zaman gerçek anlamda "sınırsız" değildi. Şimdi neredeyse sınırsızdır. Bu sürecin başındayız ve bu olgu bugün en çok emperyalist ülke işçi sınıflarını tehdit ediyor. Emeğin, tüm dünya ekonomilerinde ulusal gelirden aldığı pay geriliyor. En şiddetli gerilemeler, bu payın görece yüksek olduğu Japonya ve Avrupa'da, 1990'ların ikinci yarısından sonra ABD'de yaşanıyor.

İkincisi, emek arzı bolluğu ile birlikte, gelişmişlik, ekonomik güç vb. bakımından eşitsiz ülkeler arasındaki "serbest ticaret"in de gelişmiş, zengin ülkelerdeki emeğin durumu üzerinde yeni ve önümüzdeki dönem sınıf mücadeleleri açısından son derece önemli ek bir etkisi daha oluyor: Zengin ve sermayesi bol ABD gibi bir ülke ile Çin gibi yoksul ve emek gücü bol bir ülke arasındaki ticarette zengin ülkede ücretler düşüyor. Serbest ticaret, zengin ülkeye emek arzında kitlesel bir artış demektir. Yoksul ülke işçilerinin ürettiği ürünler artık ithal edilebilmekte, ayrıca zengin ülke firmaları emek-yoğun üretimlerini yoksul ülkelere taşımaya eğilimli oldukları için zengin ülkede emeğe talep azalmakta, ücretler bir de bu nedenle düşmektedir.[394] Dahası, "içeri" ve "dışarı" farkının giderek silinmesinin bir sonucu olarak, dünyanın öteki ucundan emek piyasasına arz edilen en ucuz emek

394 Thomas Palley, "The Global Labor Threat", 29 Eylül 2005, http://www.tompaine.com/articles/2005/09/29/the_global_labor_threat.php

dünyanın her yerindeki proleterlerin ücretlerini ve her türlü kazanılmış haklarını tehdit ediyor. Emekçiler arasındaki bu yeni boyutlu "küresel" rekabet emperyalist metropollerde emek-sermaye çelişkisinin keskinleşeceğinin habercisidir.

Üçüncüsü, Engels'in sözünü ettiği "sanayi tekeli" kırılıyor. Bu sürecin de henüz başlarındayız. Ama artık herkesin kabul ettiği son derece belirgin ve hızlanan bir eğilim olarak, sanayi üretiminin ağırlık merkezi Batı'dan Doğu'ya kayıyor. Maddi üretimde öne geçenlerin, dünyanın yeniden paylaşımındaki, dünya ekonomisindeki paylarının da artması kaçınılmazdır. Bu ise, geleneksel emperyalist ülkelerin, sınıf mücadelesini yumuşatan süper tekel kârları koruyamayacakları anlamına gelir. Burada, çok ülkeli tekelleri değil, emperyalist *ülke ekonomilerini* kastediyorum. Çok ülkeli tekeller bu durumdan yararlanmaya devam ederken, geniş yığınların "refahı" açısından kritik önem taşıyan ülke ekonomileri olumsuz etkilenecektir.

Dördüncüsü, emperyalist metropollerde üretici sermaye oranı küçülürken, üretici olmayan sermayenin artık değer toplamından çektiği oran büyüyor. Son krizin bu ölçüde derin ve sürüngen olmasının temel nedenlerinden biri budur. Bu, aynı zamanda üretken emeğin, giderek sayıları azalan, niteliği yükselen kesiminin artan bir emek yoğunluğunda sömürülmesi demektir.

Beşincisi, derinleşerek sürmekte olan krizinin merkez üssü, en gelişmiş, en zengin emperyalist ülke olan ABD'dir. Son kriz, bir de bu nedenle kapitalist üretimin eğilim ve sınırlarını dünya çapında pratik/ivedi sorun haline getiriyor.

Altıncısı, nesnel gelişmelerin otomatik bir sonucu olarak değil, ama enternasyonalci strateji ve siyasetlere yanıt vermeye uygun nesnelliğin sunduğu bir olanak olarak, emeğin küresel, ya da ulus üstü eylem ve örgütlenmesinin koşulları olgunlaşıyor. Devletler arası mücadele ve kamplaşmaların içinden, sınıflar arası bir kutuplaşma ekseni uç veriyor.

Yedincisi ve en önemlisi, mitolojik benzetmemize bağlı kalarak devam edersek, Aşil'i topuğundan vuracak okun yeni alaşımı[395]cisimleşiyor.

Bu son noktanın üzerinde biraz duralım.

Bu kitabın dördüncü ve on dördüncü bölümleri arasında, "Toplumsal Proletarya" genel başlığı altında, işçi sınıfının bugün, geniş, büyük, çok katmanlı, kendi içinde bölünmelere uğramış bir sınıf olduğunu göstermiş, bu durumu iyi anlattığı için de *toplumsal proletarya* olarak adlandırılmasının doğru olacağını söylemiştik.

Şimdi, toplumsal proletaryanın, kapitalizmi Aşil topuğundan vurma yeteneği bakımından durumuna bakalım.

Tarihin tanıdığı tüm toplumsal devrim hareketlerinin devirici/yıkıcı gücünü yoksul, çulsuz, mülksüz, çaresiz yığınların oluşturduğunu, yeni bir toplum kuruculuğu için ise, bundan fazlasının gerekli olduğunu tarihsel deneyimden biliyoruz. *Sans-cullot* (donsuz) denilen mülksüzler, isyan eden kır ve kent yoksulları Fransız Devrimi'nin kinetik enerji kaynağıydı; ama başkaldırmaları onları iktidara taşımadı; bilmeden üçüncü bir sınıfın, burjuvazinin egemenliğine yol açmış oldular. Çünkü bu sınıflar egemen olma yeteneğinden yoksundular.

Proletaryanın, biliyoruz, onu kendisinden önceki alt sınıflardan ayıran iki özelliği var. İlk olarak, proletarya, sermayeye karşı mücadele içinde kendisini bir yeni düzen seçeneği, yeni bir egemen sınıf olarak örgütleme ve geçici-geçişçi üretim ilişkileri kurma yeteneğine, yani kurucu kapasiteye sahiptir. İkincisi, proletaryanın koruyup kollayacağı kendisine özgü bir mülkiyet/egemenlik ilişkileri dizgesi olmadığı için, var olan ilişkileri yıkarken, bir sınıf olarak kendi varoluş koşullarını da ortadan kaldırmaya yeteneklidir.

Proletaryanın, ona "evrensel sınıf" kimliği kazandıran bu iki temel özelliği ile bugünkü çok katmanlı, kendi içinde türdeş

395 "Alaşım", bir metalin, belli oranlar içinde başka tür bir ya da birkaç metalle ergime yoluyla birleşmesiyle oluşan yeni metale deniyor.

olmayan gerçek varoluşunu bir arada düşündüğümüzde ne görüyoruz?

Toplumsal proletaryanın büyük kitlesi, tüm dünya çapında giderek daralan mutlak ve göreli yoksullaşma ve yoksunlaşma çemberi içindedir: Her türlü yaşam/geçim araçlarından yoksunluk; işsizlik; olduğunda güvencesiz/iğreti "iş"; sürekli düşen reel ücretler; eriyen sosyal kazanımlar; daha kötüsü olmasın diye geri alınmasına "rıza" gösterilen haklar… Toplumsal proletaryanın büyük kazanında ısı, kaynama noktasına doğru yükseliyor. İçinden geçtiğimiz tarihsel-toplumsal ortama, "zamanın ruhu"na uygun isyancı, patlayıcı, yıkıcı bir enerji birikiyor. Yanlış çağrışımların önüne geçmek için hemen eklemem gerekiyor. Bu enerji birikiminin dışa vuran örnekleri olarak, Paris varoşlarında otomobil yakan, Londra'nın Tottenham semtini ateşe veren yönsüz öfke patlamalarından çok, en uygun simge isminin, elindeki son geçim aracı işporta arabası alındıktan sonra kendini yakan Tunuslu mühendis Muhammed Buazizi'nin olduğu, Atina'da, Madrid'te, Tel-Aviv'de, New York'ta, daha yüzlerce yerde ortaya çıkan antikapitalist isyan ve protesto hareketlerini kastediyorum. Bir yanda bunlar var.

Öte yanda, önceki bölümlerde ayrıntılarıyla incelediğimiz gibi, sanayi üretiminde nitelikli/zihinsel canlı emek oranı yükseliyor; başka bir anlatımla toplumsal proletarya içinde belirgin bir entelektüel emek kuşağı öne çıkıyor. Yeni ürün geliştirme/yaratma, üretimi planlama/örgütleme/denetlemede önemli işlevler üstlenen bu "yeni" proleter kesiminin toplumsal-siyasal rolü konusu önümüzdeki dönemin kritik bir başlığı olarak büyük bir önem kazanıyor.

Burada bir parantez açarak, birbirine zıt iki değerlendirmeye katılmadığımı belirtmek istiyorum. Bunlardan biri, bu emek ve proleter türünü toptancı bir yaklaşımla "beyaz yakalı" sepetine atan ve bunun üzerine Amerikan sosyolojisinin son derece kaygan "orta sınıf" etiketini yapıştıran görüştür. Son çözümlemede bu sınıfsal ve sosyolojik değil, ideolojik bir yaklaşımdır.

İlgili bölümde, "beyaz yakalılar" diye bir sınıf ya da "orta sınıf" olamayacağını, yaka rengine göre sınıf belirlemesi yapılamayacağını gerekçeleriyle yazdığım için geçiyorum. İkincisi, toplumsal proletarya içinde tanımlı ve belirli bir "öncü" katman ya da kesim arayışından kaynaklanan ve bu kesimin bugün zihinsel/entelektüel emek olduğunu öne süren yaklaşımdır. Bu ikinci görüşe, hem "öncü işçi" kavrayışı, hem de emeğin sözünü ettiğimiz kesiminin özgüllükleri nedeniyle itirazım var.

Öncü kavrayışından başlıyorum. Kapitalist toplumda sınıf bilinçli işçiler kuşağının bir öncü azınlık potansiyeli olarak var olduğu ve olacağı genel bir doğrudur. Sorun, "öncü işçi"nin, genel işçi kitlesinden net bir biçimde ayrılabilir, sınırları belirlenebilir, belli yerlerde kümelenmiş bir "madde" olarak aranmasından kaynaklanıyor. Proletarya içinde böyle maden damarlarına benzeyen bir blok yoktur. Öncü proleter, sınıfının çeşitli bölmelerinde devrimci dönüşüme en açık, en hazır, burjuvaziye karşıt bir sınıf olduğunu bilen, siyasallaşmış proleterdir. Kısacası, "öncü işçi", sınırları değişmez biçimde belirlenebilir durağan bir "kitle" değil, siyasal olarak hedeflenebilir, oluşturulabilir bir birikimdir. Devrimci yükseliş dönemlerinde sınıf içindeki tüm statükoları zorlayan yeni tipte devrimci "öncü işçi" tipi çoğalmakta ve olayların gidişinde inisiyatif almaktadır. Kapitalizmin az çok istikrarlı dönemlerinde "öncü işçi"leri örgütlemek ise sistematik ve etkili propaganda/eylem etkinliğiyle olanaklıdır.

İkinci nedene geliyorum. Entelektüel emek, üretim ve yeniden üretimdeki yerinden ve konumundan çok, toplumsal hiyerarşideki statüsü, bu statüyü algılamasındaki bilinçaltı yanılsamalar nedeniyle kendisini proletaryanın bir parçası olarak görme eğiliminde değildir. Bu proleter katman, geçmişte "sanayi proletaryası" ya da onun içinde öne çıkan metalürji işçileri gibi, toplu ve türdeş ilişkiler içinde çalışıp yaşamıyor. Örgütlenmeye, örgütlü harekete katılmaya değil, kişisel çözümler aramaya daha yatkındır. Bu nedenle, doğruluğu-yanlışlığı ve mekanik algılama yanılgıları bir yana, proletarya içindeki geleneksel "öncü

kesim" yerine entelektüel proleteri koymak, birinciyi ikinciyle ikame etmeye çalışmak, soruna çözüm getirmiyor.

Tarihsel görev, toplumsal proletaryanın en alttaki, en yoksul, en umarsız kesimleriyle sanayi proletaryası ve hem sanayi, hem de hizmette öne çıkan zihinsel/entelektüel emeğin birliğini, yeni bir sentezini üretmektir. Bu ölçüde geniş ve kendi içinde türdeş olmayan bir toplamın, devrimci ve kurucu bir güç, örgütlülük ve hareket olarak birleştirilebilmesi ise ancak ideolojik ve politik etkinlikle olanaklıdır. Bu çerçevede, toplumsal kurtuluşun politik öznesi ancak politikleşmiş proletarya, *politik proletarya* olabilir.

Öyleyse, ivedi gereksinme, patlayıcı madde deposu *en alttakilerle*, emperyalist-kapitalist ülkelerin belli bir refah düzeyinde yaşamaya alışmış, deri renginden, toplumsal cinsiyet, ulusal/etnik aidiyet vb. "üstünlüklerinden" kaynaklanan ayrıcalıklara sahip işli/ücretli proleterlerin ve özellikle de entelektüel proleterlerin yazgı ve hareket birliğini sağlamak, başka bir anlatımla bir toplumsal devrimin başını çekecek politik proletarya denklemini sözde ve eylemde kurmaktır.

Kapitalizmi aşağı ederek komünist bir topluma doğru ilerlemek, kapitalizmin Aşil topuğunu net biçimde seçmeyi ve politik proletarya okunu o hedef için hazırlamayı gerektiriyor.

Öyleyse, toplumsal ve siyasal özne sorununa başka açılardan ve daha yakından bakmaya çalışalım.

BÖLÜM 23

Özne Sorunu: "Umut Yeşerende"

1. Sorun

Dünyayı değiştirecek toplumsal özne konusu, çok boyutlu ve derin bir konudur. Sorunumuzdur.

1848'deki proleter açılışla başlayan, 1917'deki ilk proleter devrimle taçlanan ve yirminci yüzyılın son çeyreğine dek süren dönemde, bu sorun çözülmüş gibiydi. Teorik olarak işçi sınıfının dünyayı değiştirecek özne olduğu görüşü çok geniş bir genel kabul görüyor, toplumsal pratik de, sanayi proletaryasının kişiliğinde bu görüşü destekleyen görgül kanıtlar sunuyordu.

Toplumsal özne sorunu, kuşku yok karmaşık bir sorundur ve özellikle teorik ve felsefi düzeyde farklı görüşler arasında tartışma hep süregelmiştir. Yirminci yüzyılın son çeyreğinden bu yana ise, çözülmüş gibi görünen sorun, olanca çetrefilliğiyle tartışmanın ve mücadelenin gündemine yeniden dönmüş bulunuyor.

Burada, sorunun toplumsal/siyasal ve toplumsal/psikolojik cepheleriyle ilgili birkaç saptama ve tez ortaya atmaya çalışacağım.

İlk saptama/tezi şöyle formüle edebiliriz: Özne, "fail" den, hele de, herhangi bir süreç ya da harekete "tabi" olmaktan farklıdır. Burada tartıştığımız anlamda "özne" olmanın ön koşulu, özsel ve içsel olarak bağımsız bir taraf olmaktır. Örneğin, iki

büyük toplumsal/siyasal güç arasındaki bir mücadelede taraflardan birinin kuyruğuna takılırsanız, yalnızca fail olursunuz; *özne* olamazsınız. Ya da, devletler arası bir savaş, ya da çatışmada devletlerden birinin yanında konum alırsanız, o devlete tabi olursunuz. Siyasal ve sınıfsal anlamda özne olmak, öteki güçleri, yeni ve farklı bir ayrışma/birlik ekseninde taraflaştıracak kutupbaşı konumu gerektirir. Toplumsal anlamda gerçek siyaset, uzlaşmaz karşıtlıklar üzerinden kurulur. Kendisini bir ara akım olarak, bir gücün bağlaşığı olarak konumlandıranlar özne değil, adı üstünde yalnızca bağlaşık (müttefik) olurlar. Kanımca, proleter ve komünist hareketin bugünkü en kritik sorunu buradaki tanımıyla özne olma irade ve kararlılığının, özgüveninin ciddi biçimde pörsümüş olmasıdır.

"Devlete taktı" demeyin; özne sorununun düğümleri de devletle bağlı. Devlet, yasalarıyla, yasaklarıyla, devasa güvenlik ve yönetim örgütlenmesiyle toplumsal/siyasal öznelerin kuruluş ve işleyişlerini çoğu zaman doğrudan; kimi zaman da kendisine karşıtlık temelinde dolaylı olarak belirliyor. Toplumsal/siyasal özne olmanın en az koşulu, bir biçimde örgütlenmektir. Örgütlenmek ise şu ya da bu düzeyde temsil, iş bölümü, hiyerarşi düzenekleri oluşturmaktır. Legal ve açık tüm örgütlenmelerin kuruluş, yapı ve işleyişleri yasalarla belirlenmekte ve devlet tarafından denetlenmektedir. Fiili ya da illegal/gizli örgütlenmeler ise, güvenlik sağlamak ve karşıt zoru oluşturabilmek için, belli ölçülerde karşısında/zıddında oldukları *devletle aynı tipte* yapılanmak zorunda kalıyorlar.

Sonuç olarak, kapitalist toplumda her örgütlenmenin belli ölçülerde burjuva modelde olması kaçınılmazdır. Bu ise, kurtuluşçu ve kurucu komünist siyaset ve örgütlenmeyi çetin bir ikilemle karşı karşıya getiriyor. Bir yanda, varlık nedeni olan düzen karşıtlığının, düzen koşullarına, oyunun kurallarına bağlanarak aşındırılmasına boyun eğme; öte yanda, bağımsızlığı ve devrimciliği sürdürmek için, devlet tipinde, dikine hiyerarşik, kimi zaman gizli, içe dönük merkeziyetçilik uygulayan bir siya-

set ve örgütlenme tarzına yönelme. Bu çetin bir ikilemdir; çünkü iki durumda da toplumsal/siyasal özne varlık koşulundan, amaç disiplininden uzaklaşmaktadır. Dahası, bu ikilem, proleter ve komünist bireylerin mücadele pratiğine bire bir yansıdığı için öznenin tüm dokusunu doğrudan etkilemektedir. Toplumsal bir altüstlüğün yaşandığı devrimci durumlarda, böyle ortamlar hiçbir zaman uzun sürmeyeceği, hedef daha somut ve görünür olduğu için bu ikilem yumuşamakta, hatta ortadan kalkmakta, düzen ve istikrarın sürdüğü olağan dönemlerde ise ağırlaşmaktadır. Çünkü bu ikinci tür dönemlerde, yol ve yolculuk koşulları sonuç ve özlem kadar önemli hale gelmekte, toplumsal yaşama göre "kısa" insan ömrü söz konusu olduğunda, belki de bu ömrün tümünün "yolda" geçmesi olasılığı güçlenmekte, dolayısıyla *ne için*, mücadele edildiği kadar *nasıl* mücadele edildiği, mücadele içinde *nasıl yaşandığı* sorularının birey özne için de, kitle için de önemi artmaktadır.

İşçi ve komünist hareketin, örgütlü mücadele tarihi bir bakıma, bu ikilem ve gerilimin yol açtığı sorun, hatta trajedilerin tarihidir. Devrimci, komünist mücadele içinde yer alan herkesin bildiği gibi, bu ikilem, kimi zaman düzen ve devlet zorundan, baskısından daha öğütücü ve dağıtıcı olabilmektedir.

Bu ikilemi yumuşatmanın, ya da aşmanın ilk adımı, sorunu olanca açıklığıyla bilince çıkarmak olabilir. *Sosyalist Cumhuriyet İçin Tezler*'de özetlendiği gibi:

> Devrimci yöntem, yalnızca iktidarı almak, yeni bir dünyanın maddi temellerini kurmak için değil, geçmiş sınıflı toplumların biriktirdiği pisliklerden arınmak, sömürü ve zulüm düzenlerinin insan üzerindeki bozucu etkilerini yok etmek ve yeni insanı, komünist özne-bireyi bugünden başlayarak yaratmak için de gereklidir. İnsana, insanın dünyayı değiştirme, kendi yazgısını belirleme, eşit ve özgür toplum yaratma gizil gücüne güven işin özüdür. Bu çerçevede bireyleşme-özneleşme yarınlara ertelenecek bir sorun değil, bugünkü mücadele ve oluşumların kritik konusudur… Sosyalist mücadele ve örgütlenmenin ilk oluşumundan, komünizme dek olan sürecin temel, değişmez

> önceliği, toplumsal kurtuluşun evrensel öznesi olarak proletaryanın ve sosyalist mücadeleye katılan bireylerin sürecin başat, kurucu aktivistleri, karar, söz, inisiyatif ve sorumluluk sahibi eyleyenleri olmasıdır! Sosyalist siyaset ve örgütlülük bu yönteme, amaç disipliniyle bağlı kaldığı sürece meşru ve devrimcidir! Devrimci kavgaya katkı ve katılım, insanlığın toptan kurtuluşunun koşulu olduğu kadar, bugünden özgür insan olabilmenin de gereğidir![396]

Kanımca, hiç atlanmaması gereken bir nokta daha var. Devrimci komünist siyaset ve örgütlenmenin varoluş ve kalkış ilkesi, sömürünün, hükmetmenin, baskı ve zulmün olmadığı bir toplum kurmak için mücadele etmektir. Böyle bir amaç için yola çıkanlar, bugünkü mücadele ve örgütlenmelerinde, amaçladıkları toplumsal ilişkilerin tohumlarını, prototiplerini (ön örneklerini) işleyip geliştirmek, içlerine ve dışlarına "burada başka türlü mücadele ediliyor, başka türlü yaşanıyor" iletisi vermek durumundadırlar. Bir öbek insanın kendileri gibileriyle, ütopya adacıklarına sığınmalarını kastetmiyorum. Kastettiğim, var olan komünal/komünizan filizleri belli bir kitlesellik düzeyinde özgürleştirip geliştirecek devrimci pratiklerdir. İnsan kardeşliği, birbirine karşılıksız hizmet, birbirini sevme, zenginliği ve yaşamı ortaklaştırma, çoğulluğu ve çeşitliliği ortak zenginlik olarak duyumsama, dayanışma, kişisel tercih ve özgürlükleri başkasına kısıtlama ve baskı uygulamadan kullanma, vb. ancak toplumsallık ve kitlesellik kazanmış, kurtuluşçu bir mücadelenin içinden yeşertilebilir.

Mülksüz ve başkası tarafından mülk edinilmesi olanaksız, sahip olmayan ve sahip olunamayan, özgürlüğü insanın insan tarafından sömürülmesine ve her türlü hükmetme ilişkisine son vermeye bağlanmış olan sınıf, yani proletarya, bir kıyamet gününde oynayacağı araçsal rol nedeniyle değil, kapitalist toplumun içindeki komünist tohum olduğu için evrensel kurtuluşun toplumsal öznesidir.

---

396 *Sosyalist Cumhuriyet İçin Tezler*, agy. 9.

2. Proletarya "Dışı" Hareketler

Çoğunlukla, "yeni toplumsal hareketler" deniyor. "Yeni toplumsal hareketler" kategorisi, çevre hareketini, yeşil hareketi, feminizmi, eşcinsel hareketi, barış hareketini, antinükleer hareketi, ırkçılık karşıtı hareketi, etnik azınlık hareketlerini, konut işgallerini, Latin Amerika'daki yerli hareketlerini ve daha birçok benzer hareket ve dinamiği kapsayacak bir genişlikte kullanılıyor. Üst başlık sabit kalsa da alt başlıklar değişebiliyor: Sistem karşıtı hareketler, küreselleşme karşıtı hareketler vb.

Bu konunun bizi burada ilgilendiren yönü, 1968'den bu yana, bu genel başlık altında yürütülen tartışmanın temel güdüsü, temel tezidir. Bu tartışma, bir cümleyle özetlemek gerekirse, proletaryanın devrimci potansiyel ve kapasitesini yitirdiği, ya da hiçbir zaman böyle bir potansiyel ve kapasiteye sahip olmadığı, düzen karşıtlığı ve yeni düzen kuruculuğu misyonunun "yeni toplumsal hareketler" kişiliğinde asıl öznesini bulmakta olduğu saptaması üzerine kurulmuştu.

Söz konusu hareketlerin neden ve nasıl proletarya dışı sayıldıkları son derece haklı ve tartışmaya kışkırtan bir soru olmakla birlikte, asıl konumuz bu da değil. Geçerken, modern toplumda hiçbir hareketin arı duru tek bir sınıfsallıkla sabitlenemeyeceğini, söz konusu hareketler içinde proleterler olduğunu, hatta kimilerinde ağır bastığını anımsatalım. Daha önemlisi, 1960'lardan sonra, daha önce ücretli emeğin dışındaki çeşitli kesimlerin (kadınların, göçmenlerin, üçüncü dünyada tarım çalışanlarının…) ücretli emeğin içine çekilmeleridir. Acar-Savran'ın Jameson'dan aktardığı gibi, bu hareketlerin çeşitli kimlikler altında ortaya çıkmalarının gerçek anlamı sınıfların ortadan kalkması değil, tersine daha çok insanın proleterleşmesidir. Kapitalizmin her alana, her kovuğa nüfuz etmesiyle patlayan bu yeni güçler, ekonomik dönüşüm dışında bir özgürlük anlayışını dile getiren "yeni toplumsal hareketler" biçiminde ortaya çıktılar.[397]

397 Gülnur Acar-Savran, *Özne-Yapı Gerilimi*, agy. s. 41

Bu hareketler ideolojik-siyasal amaç ve istemleri açısından proletarya dışı, ara katman/küçük burjuva hareketleri olarak biçimlendiler; bundan dolayı kolayca "orta sınıf" hareketi olarak ilan edildiler. Kaygan ve kırkambara benzeyen "orta sınıf" genellemesinin geçtiği her yerde yaptığımız gibi, burada da çekinceler koymak gerekiyor. Çünkü "yeni toplumsal hareketler"i sosyalizmin yeni öznesi olarak öne çıkaranlar, tezlerini engin bir "orta sınıf" çözümlemesine dayandırıyorlar. Bu saptamaya kanıt olmak üzere, "eğer bir gün olacaksa 'sosyalizm'e doğru iradi dönüşümle bir ilerleme, partiler ve devletten çok toplumsal hareketlere dayanacaktır" diyen[398]Andre Gunder Frank'ın orta sınıfı nasıl genişlettiğine bakmamız yeterlidir. Şöyle yazıyor:

> Tüm Batı'da, yeni toplumsal hareketler, esas olarak, orta sınıf kökenli taraftarlara dayanmaktadır… Orta sınıf ağırlığı mutlak değer olarak yükselmiştir. Sınai istihdamdaki düşüş, bu sektörü yalnızca boyut olarak küçültmekle kalmamış aynı zamanda işçi sınıfının geleneksel örgütlerini de zayıflatmış, militanlarının sayısını düşürmüş, hatta sınıf bilincinin düzeyini olumsuz olarak etkilemiştir. Çevreci, barışçı, feminist, toplulukçu ve –etnik milliyetçi de içinde olmak üzere– kimlikçi içeriğe sahip istemler, orta sınıfların hissettikleri ve talep ettikleri şeylerin, Batı'da adaletsizlik olarak algıladıkları şeylerin bir yankısı olarak gözükmektedir; halk eğitim hizmetleri kesimindeki durum işte tastamam budur. Bununla birlikte, etnik, ulusal ve kimi durumda dinsel hareketler, daha fazla sayıda toplumsal sınıfı ve katmanı kucaklamaktadır… Bu hareketlerin üyelerinden çoğunun istemleri, elbette maruz kaldıkları sefalet ve toplumsal akışkanlığın yokluğu ya da azalması nedeniyle maddi ve ekonomik bir içeriğe sahiptir; ancak bu durum, onların şikâyetlerini feminist, çevreci, barışçı toplulukçu, etnik-milliyetçi ve ideolojik hedeflere sahip toplumsal hareketlere üyelik yoluyla dile getirmelerine engel olmamaktadır.[399]

---

398 Andre Gunder Frank, "Yakın Tarihin Toplumsal Hareketleri", *Büyük Kargaşa* içinde: Samir Amin, Giovanni Arrighi, Andre Gunder Frank, Immanuel Wallerstein, *Büyük Kargaşa Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi*, Çeviren: Erden Akbulut, Alan Yayıncılık, İstanbul, Ağustos 1993, s. 194

399 Agy. s. 183-184.

Daha fazla "sınıf ve katmanı kucaklayan" en etkili toplumsallıklar olarak etnik, ulusal ve dinsel hareketler içine katıldığı zaman, "yeni toplumsal hareketler"in herhangi bir "yeni"liği kalmıyor. Bu yazılanlardan onları sosyalizmin öznesi yapacak herhangi bir özellik ve yetenek çıkmıyor.

Buna karşın, uzunca bir dönem bu tartışmanın sürmesinin, sol, sosyalist hareket içinde de etkili olmasının nedeninin, bu hareketlerin güç ve üstünlüklerinde değil, proleter ve sosyalist hareketlerdeki tıkanıklık ve sorunlarda aranması doğru olur. Bir kez, Sovyet ve Doğu Avrupa sosyalizm denemelerindeki devletçi/bürokratik yozlaşmalar, ezilen, baskı ve zulüm altında tutulan kesimlerin kurtuluşçu arayışlarını Sovyet sosyalizminden uzaklaştırmıştı. Batı Avrupa merkezli sosyal refah devleti uygulamaları ise geleneksel işçi/sendika hareketlerine dayanan Marksist kökenli sosyal demokrasiyi düzen içi bir güç konumuna getirmişti. Bunların eleştirisi üzerinden yeni bir yol ve özne arayışının haklı bir temeli vardı.

"Sistem karşıtı hareketler" kavramlaştırmasıyla bu tartışmanın önemli sözcülerinden biri olan Immanuel Wallerstein, "Her üç 'dünya'da 1945 sonrası dönemde, dünya nüfusunun en azından dörtte üçünü temsil eden bir dizi ülkede, 19. yüzyılın sistem-karşıtı hareketlerinin ilk hedefinin, yani iktidarın alınmasının, fiilen gerçekleştirilmiş" olduğunu, insanların çoğunun "bunu, büyük bir başarı olarak" gördüğünü belirttikten sonra[400], "devlet olma mantığının" yol açtığı sonucu, kanımca son derece haklı ve yerinde olarak şöyle özetliyordu: "…bu hareketler, bir kez iktidara geldiler mi, şimdi devlet olduklarına göre, her devlet gibi savunacakları bir takım çıkarlara sahip olduklarını düşünür oluyorlardı. İktidar alınınca kendini dayatan hedef olarak iktidarda kalma, yalnızca iç siyasal güçlerin değil, ama aynı zamanda dış siyasal güçlerin de desteğine bağlı bulunuyordu; bu çerçevede... Sosyal-demokratlar ve komünistler, kendi varlıklarını sürdürme gereksinmelerini uluslararası dayanışma

400 Immanuel Wallerstein, "Sistem-Karşıtı Hareketlerin Tarihi ve İkilemleri", *Büyük Kargaşa* içinde, agy, s. 32.

zorunluluğunun önüne koydular. Ve dahası, Batılı sosyal-demokratlar, iktidara geldiklerinde ve bu iktidarın bir uğrağında komünistler de bu iktidara katıldıklarında, kendi sömürge ülkelerinde sömürgecilik-karşıtı hareketlere karşı koymak durumunda kaldılar."[401]

Kısacası siyasal ortam ve koşullar, çeşitli ezme ve sömürü biçimlerine isyan eden söz konusu hareketlerin, karşı çıktıkları sonuçlarla bunların esas nedenleri arasındaki ilişkiyi kuran bütünlüklü bir mücadele yürütmelerine, proleter ve komünist hareketle bağlaşmalarına uygun değildi.

Nitekim bu hareketler, hiçbir zaman kendi aralarında bir birlik, birleşik bir hareket oluşturamadılar. Aynı bayrak altında toplanmaları için gerekli amaç ortaklığından yoksundular. Etnik azınlık, eşcinsel ve feminist hareketler türünden belirli bir kesime karşı yapılan ayrımcılık ya da baskıyı sorgulayan hareketlerin evrensel bir çıkar çevresinde herkesi seferber etmek gibi bir hedefleri bulunmuyordu. Oysa örneğin, ekoloji hareketinin, barış hareketinin tüm söylemi insanlığın genel çıkarı üzerine kuruluydu.[402] Dolayısıyla, ortak bir mücadele zemini oluşturamadılar. Bunun bir başka nedeni, her harekete kendi mağdurluğunun temel, ötekilerinkilerin ikincil olduğu anlayışının egemen olmasıydı.

Bu anlayışın sonucu, Zizek'in altını çizdiği gibi bu hareketlerin evrensel anlamda *politik* olmamaları, "tek konulu hareketler" olarak kalmaları ve "toplumsal *totalite*'yle" ilişkilenmemeleridir. Zizek'e göre, Chiapas'taki Zapatistalara kadar bütün Yeni Toplumsal Hareketler hep aynıdır: Sistem içi politikanın "taleplerini dinlemeye" hazır olması bu hareketleri politik keskinlikten yoksun bırakmaktadır. [403]

1968 olaylarından bu yana, "yeni" hareketlere uygun yeni örgütsel biçimler bulmanın pek kolay olmadığı ortaya çıktı.

401 Agy. s. 34-35.

402 Gülnur Acar-Savran, agy. s. 105-106.

403 Slavoj Zizek, *Lenin Üzerine*, Çeviren Nilgün Aras, Encore, İstanbul, Temmuz 2004, s. 72.

Wallerstein'in belirttiği gibi, "1968 keyfi ancak birkaç yıl sürdü ve hemen sonra bir karmaşıklık, kararsızlık ve hatta başıbozukluk dönemi geldi"[404] Sonuç olarak, "yeni toplumsal hareketler"den örnek ve emsal oluşturacak yeni örgütlenme biçimleri çıkmadı.

Bu hareketlerin bir başka açmazı, önlerine kısa erimli hedefler koyduklarında bu hedefler gerçekleşince varlık nedenlerini yitirmeleri, hedefler uzun erimli olduğunda ise düzen tarafından soğurulmalarıydı.

Konunun "bamteli" ise, bu toplumsal hareketlerin, sınıfsal ve siyasal konumlanışları bakımından, kapitalist yeniden üretimi durduracak konumda olmamalarıdır.

Ekolojik yıkım tehdidinin; ezilen cins, ezilen ulus, ezilen renk ve etnisiteler üzerindeki zulüm ve baskının; insan nüfusunun giderek daha büyük bir bölümünün kapitalist uygarlığın maddi/fiziksel dünyasının dışına itilerek "dışlanması"nın; biyogenetiğin yol açtığı insan türünün varlığına ve varoluş biçimine ilişkin vb. sorunların kaynağında bunları her gün yeniden üreten kapitalizm var. Öte yandan, bu çelişki ve sorunların en azından bir bölümünün kapitalizm altında "çözümü" teorik olarak olanaksız değil. Sınıf eşitsizliğinin tümüyle ortadan kaldırılması, tanım gereği kapitalizmin sonudur. Cinsel, ırksal, etnik, ulusal eşitsizliklerin kaldırılması ise kapitalizmin sonu değildir.

Toplumsal Cinsiyet Üzerine Parantez

Kitabın bundan sonraki son bölümünde, program ve siyasal strateji bağlamında konuya yeniden dönmek üzere, burada toplumsal cinsiyet ve kadın hareketi üzerine bir parantez açıyoruz. Erkek egemenlik, insanlığın yarısının tabi olduğu bir ayrım ve baskı dizgesi, bu temelde toplumsal erkek ve kadın rollerinin, yapılarının kurucu öğesidir. Ev içi emeği tartıştığımız bölümde, altını çizdiğimiz gibi, karşılığı ödenmemiş ev işi gören kadın proleterdir. Toplumsal proletaryanın yarısı da kadındır.

404 Immanuel Wallerstein, agy, s. 48.

Dolayısıyla, köklü ve yaygın erkek egemen baskı ve hükmetme ilişkilerinin çözümlenmesi, sergilenmesi ve bu ilişkileri kökten kaldırmak için yürütülecek mücadele, emeğin ve insanlığın kurtuluşunun, türevsel değil temel bir sorunudur.

Aşağıdaki saptama ve tezleri konunun evrensel-kurtuluşçu toplumsal/siyasal özne yönüne ilişkin giriş notları olarak okumanızı diliyorum.

Bir: Emeğin cinsel temelde bölünmesinin, ya da aynı anlama gelmek üzere, cinsel temelli iş bölümünün başlangıcında, cinsler arasındaki doğal-biyolojik farklılıkların belli bir rolü olduğu yadsınamaz. Kadın ve erkek rolleri olarak ortaya çıkan cinsiyetçilik toplumsaldır; eril ve dişil olma durumları ise esas olarak doğal ve biyolojiktir. Dolayısıyla, bu iki durum birbirleriyle örtüşmezler; ama birbirlerinden koparılamazlar da.

İki: Dişilliğin doğası ve ezilen taraf olmak, mülksüz sınıf proletaryaya olduğu gibi, kadına da evrensel kurtuluşçu bir gizil güç vermektedir. Ve eğer, kapitalist üretim biçimiyle birlikte toplumsal cinsiyet ayrımcılığının kadın üzerinde yarattığı yabancılaşma ve bozulmalara takılmadan yaklaşırsak, dişilliğin kimi açılardan erilliğe göre, daha komünal ve komünizan, karşılıksız sevmeye ve hizmete daha eğilimli bir insanlık durumu olduğunu kabul etmek gerekir. En azından şu doğrudur:"Çocuğunu yetiştirirken, kadın, sevgi dolu ilgisini egosunun sınırları dışına, bir başka varlığa aktarmayı ve sahip olduğu bütün yetenekleri de bir başka varlığın korunmasına ve gelişimine yöneltmeyi erkekten daha önce öğrenir."[405] Kadınının kurtuluşu hareket ve dinamiğinin devrimciliği, Sovyetler Birliği'nin bir zamanlar hedefi "en gelişmiş kapitalist ülkeye yetişmek ve geçmek" olarak koymasına benzeterek söylersek, erkeğe yetişip geçmekte, hatta erkekle eşitlik sağlamakta değil, erkeğiyle kadınıyla insanlığı ileri sıçratacak temiz bir rüzgâr estirme potansiyelinden gelir.

405 Erich Fromm, agy. s. 43.

Üç: Erkek egemenlik, sınıf ve sömürüden, tarihsel ve kültürel olarak çok daha eski ve derinlere kök salmış bir eşitsizlik ve hükmetme biçimidir. Aynı nedenle, bu biçime karşı birikmiş gizil enerji de derin ve köklüdür. Bundan ise, birbirine aykırı (paradoksal) sonuçlar türer. Erkek egemenliği yapı ve ilişkilerine yönelen bir hareketin, patlayıcı bir güç olarak "kapitalizm içinde bir kez infilak etti mi, sınıf eşitsizliğinin daha yeni ve göreli olarak daha bariz olan yapılarını ayakta bırakacağı düşünülemez."[406] Dolayısıyla, evrensel kurtuluşçuluk misyonu, aynen proletaryada olduğu gibi kadınlıkta da vardır. Kurulu düzen açısından da sorun ters açıdan böyledir. Çünkü erkek egemenliğini, cinsiyet hiyerarşisini ortadan kaldırmaya yetenekli bir hareketin sömürü ve sınıf ilişkilerini koruyacağını egemenler de düşünmezler.

Dört: Yukarıdaki saptamalardan hareketle üç önerme/sonuç yazabiliriz: Birincisi, tam da yukarıda anılan nedenle, erkek egemen yapıları ortadan kaldırmak, sınıfsal eşitsizlikleri ortadan kaldırmaktan daha büyük bir enerji, güç ve zaman gerektirir. İkincisi, erkek egemen yapıların daha eski, daha derinde ve daha köklü olmaları, aynı zamanda bunlarla ilgili toplumsal rıza ve kabulün de daha güçlü olması, dolayısıyla erkek egemenliği karşısındaki toplumsal siyasal ret, tepki ve direncin daha zayıf olması anlamına gelir. Üçüncüsü, sermaye, cinsel ayrım karşısında bir noktadan sonra kayıtsızdır. Kapitalist toplum, geleneksel aile, ev içi emek ve kadınlık durumlarını koruyup kendi amaçları için sömürür. Ama aynı kapitalist toplum, erkek ve kadın konumlarının eşitlenmesini kendi varlığına dokunmayan bir çizgide gelişmesi koşuluyla kabule de açıktır. Dolayısıyla "sermaye yönetimiyle kadının kurtuluşu –tarihsel ve pratik olarak– uzlaştırılamaz. "[407] Kapitalizm altında erkek egemenliğinin ve toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin somut biçimlerinin değişti-

406 Perry Anderson, *Tarihsel Materyalizmin İzinde*, Türkçesi: Mehmet Bakırcı, H. Gürvit, Belge Yayınları, İstanbul, Temmuz 1986, s. 110.

407 Agy.

rilmesi ise teorik olarak olanaklıdır; pratik olarak gerçekleşmesi mücadelenin genel koşullarına vb. bağlıdır.

Beş: Sınıfsal konum birliğinden ve ortak düşmandan yoksunluk kadın toplumsallığının bağımsız bir siyasal hareket olarak kendini ortaya koyamamasının iki önemli nedenidir. Bağımsız bir kadın partisinin, ya da kadınların egemenliğinde bir devlet erki için mücadelenin olmaması bundandır. Sınıflar, kadınları da böler. Tersinden bakarsak, devlet de özel olarak kadınların yönetilmesi ve bastırılmasıyla işlevli kurumsal yapı ve aygıtlar oluşturmaz. Bütün bunlar, toplumsal cinsiyet sorununun toplumsal düzeyde ne ölçüde derin ve köklü olduğunu anlatırken, aynı zamanda siyasal ve stratejik bir taraflaşmaya uygun olmayan yapısını da ortaya koyar.

Altı: Sonuç olarak, kadının kurtuluşu perspektifi, kapitalist düzeni tüm köklerinden sökmeden gerçekleşemeyecek kadar evrensel ve devrimcidir. Kadın hareketi ise, sermaye düzenini ya da yönetim biçimini kökünden sökecek toplumsal siyasal gücü yoğunlaştıracak katalizör değildir. "Bu yüzden, başka bir stratejik kaldıraçla donatılmış bir toplumsal güç gereklidir."[408]

Yedi: Sosyalist feministlerin şöyle bir saptaması var: "Sosyalist bir program, ne kadar özgürlükçü olursa olsun, feminizmin gündeme getirdiği sorunların tümüne yanıt veremez. … Bu yüzden de, feminist hareketin anti-kapitalist bir 'koalisyon' içindeki yeri, diğer bütün hareketler karşısında bir özgüllük taşımak zorundadır. Bir toplumsal hareket olarak feminizm, sosyalist bir platformda hiçbir zaman diğerleriyle tümüyle bütünleşemez."[409]

Sosyalist hareketin verili koşullarında, sosyalist feministlerin ayrı program ve bağımsız örgütlenme istekleri haklı, antikapitalist bir "koalisyon" içindeki yerlerinin, böyle ifade edilmese bile özgüllük taşıyacağı da açıktır. Yukarıdaki anlatımda katılmadığım nokta, koalisyon ve platformu "dışsal" bir olgu gibi algılayan imadır. Aslında, "antikapitalist"i de bir yana bırakıp,

408 Agy.s. 112.

409 Gülnur Acar-Savran, *Özne-Yapı Gerilimi*, agy. s. 134.

olumlusundan formüle edersek, *komünist* bir programın üretilmesinde, ortak bir yolun çizilmesinde, koalisyondan fazlası gerekiyor. Herkesin getirebileceği her şeyi yüklenerek o buluşma noktasına kendi ayaklarıyla yürümesi, yol inşaatına birinci dereceden "asli" fail olarak katılması gerekiyor. Bu noktaya son bölümde son kez döneceğim.

2011'de Yeşeren Öncü Sarsıntılar

2008 krizinden sonraki ilk öncü toplumsal sarsıntılar 2008 Ekim ayında İzlanda'da, Aralık ayında Yunanistan'da duyuldu. 2011 'de ise öfke ve isyan dalga dalga dünyaya yayıldı. Bu "küresel" isyan ve protesto eylemlerinin çeşitlilikleri içinde, hangi genel neden ve güdülerin ürünü oldukları, hangi sınıfsal temelde yükseldikleri, önümüzdeki döneme ilişkin ne tür ipuçları sundukları bu çıkışların bu aşamadaki sonuçları kadar, belki onlardan daha önemlidir.

Ekim 2008'de Tofarson Hörder'in, İzlanda'nın başkenti Reykjavik'te parlamento binasının önünde gitar çalmaya ve yoldan geçenleri sıkıntılarını konuşmaya çağırmasıyla başlayan hareket hükümeti deviren bir protestoya dönüştü. Sonunda kamu kaynaklarıyla bankaların kurtarılması engellendi.

Sivil polislerin, 6 Aralık 2008'de Atina'nın sol eğilimli Exarchia mahallesinde 15 yaşında bir genci öldürmesinin ardından patlayan, kısa zamanda ülkenin tüm kentlerini saran üniversite ve lise işgalleri, gösteri ve yürüyüşleri, önceden planlanan genel grevle birleşerek toplumsal bir isyan ve protestoya dönüştü. Ama 2008 Aralık Yunan isyanının en önemli özgünlüğü, 15-16 yaşındaki çocukların kapitalizmden kopuşunu, yeni bir dünya özlem ve arayışını açık seçik ortaya koymasıydı.

Bu çocuklar, emekçi ablaları ağabeyleri, ana babalarıyla birlikte yeni dönemin ilk işaret fişeklerini fırlattılar.

Sonra krizin derinleşmesinin Avrupa'daki ilk bedeli Yunanistan'a kesildi. Toplumsal proletarya, öğrenciler, aydınlar

krizin yükünü üstlenmeyi reddettiler; bir yıl içinde 10'dan fazla genel grev yaptılar. Yunanistan'ın özgünlüğü, buradaki toplumsal muhalefet hareketinin güçlü bir işçi-sendika hareketine, kitlesel bağları olan komünist, sosyalist ve anarşist siyasal hareketlere dayanmasıdır.

Aralık 2010 Tunus, Mart 2011 Mısır

Aralık 2010'da başlayan Tunus isyanı 2011'deki öteki isyanların tutuşturucusu oldu.

Tunus isyanı, yalnızca ilk olduğu için değil, aynı zamanda arkasından gelen protesto ve isyan hareketlerinin en ortak, en genel karakterini yansıttığı için de kıvılcımdı. 26 yaşında, işsiz bilgisayar mühendisi Muhammed Buazizi yaşamını sürdürmek için son ve tek aracı olan işporta tezgâhına 17 Aralık 2010 günü zabıta görevlilerince el konulması üzerine kendisini yaktı. Buazizi, simge oldu. Çünkü Tunus'ta, Mısır'da, İspanya'daki isyancıların çoğuyla aynı öbektendi: Genç, eğitimli ve işsiz.

Tunus isyanını üniversite mezunu işsizler başlattı. 3 Ocakta liseliler katıldı. Barikatlar kuruldu; polisle isyancılar arasında çatışmalar başladı. 23 yıldır devlet başkanı olan, kendisinin ve aile yakınlarının yiyiciliğiyle ünlü Zeynel Abidin Bin Ali ve yönetimi eylemin başta gelen hedefiydi.

Tunus egemenleri, isyanın ciddiliğini ve havasını çabuk kavradılar. Ordu diktatörü savunmadı. Genelkurmay Başkanı Raşid Ammar'ın, olayların başladığı andan itibaren ABD Büyükelçiliği'nden dakika dakika talimat aldığı sonradan açıklandı. Diktatör Zeynel Abidin Bin Ali, ayaklanmanın en kritik aşamasında Raşit Ammar'ın göstericilere ateş açmaması üzerine durumu anladı ve Suudi Arabistan'a kaçtı. 17 Ocak'ta Ulusal Birlik Hükümeti kuruldu. Bin Ali döneminin Savunma, Dışişleri, Maliye bakanları yerlerini korudular. İsyanın programı ve örgütlülüğü yoktu. Düzen, Bin Alisiz olarak kendisini restore etme yoluna girdi.

23 Ekim'de yapılan Ulusal Kurucu Meclis seçimlerinde, İslamcı Ennahda Partisi oyların yüzde 41'ini alarak parlamentoda 90 sandalye kazandı. Seküler Cumhuriyetçi Parti Kongresi (CPK)oyların yüzde 14'üyle 30 sandalye aldı. Solcu Ettakatol Partisi yüzde 10 oyla parlamentoda 21 sandalyeye sahip oldu. Tunus ayaklanmasının, bu aşamadaki siyasal sonucu seküler diktatör Bin Ali'nin yerine İslamcı Ümmetçi Raşit Gannuşi döneminin başlaması oldu.

ABD, Mısır'da Mübarek döneminin sonuna yaklaşıldığını biliyor, onun yerine Uluslararası Atom Enerjisi Başkanlığı'ndan 2010 Şubatında emekli olan, Nobel ödüllü Muhammed El Baradey'i hazırlıyordu. Baradey 20 yıl sonra, 19 Şubat 2010'da Mısır'a döndüğünde büyük bir kalabalık tarafından karşılanmış, Müslüman Kardeşler de, yeni dönemin Baradey çevresinde biçimleneceğini düşünerek onunla bağlaşıklık aramaya başlamıştı.

Mısır isyanı, Mübarek'in alternatifi tam hazırlanmadan patladı. Mübarek'i ve rejimini protesto etmek için Tahrir meydanında toplanan kalabalıkların sayısı hızla arttı. ABD, Mübarek rejimi ve Müslüman Kardeşler beklemedikleri bu durum karşısında ürktüler ve bocaladılar. İsyanın, aşağıdan gelen devrimci enerjisine rağmen siyasal bir program ve örgütlülüğe sahip olmadığını anladıkları noktada da, tüm tepkilerin yöneldiği simge olan Mübarek'i indirerek, rejimin değişmeden sürmesini ordu eliyle güvence altına aldılar. Ordu, düzenin ve rejimin, ABD'ye midesinden bağlı temel direğiydi. Mısır devletinin her yıl ABD'den aldığı 2,2 milyar doların yüzde 80'i Mısır ordusuna gidiyordu.

Mübarek'in işkencecisi olarak ün salmış Ömer Süleyman önderliğinde hükümet oluşturdular. Mübarek'in işçilerin devrime katılmaya, grevlere çıkmaya başlamasından üç gün sonra istifa etmesi ilginç bir zamanlamadır. Mübarek'in düşmesiyle birlikte, isyan yatışmaya başladı; üçüncü haftasında durakladı.

ABD ve Mısır egemenleri duruma egemen olur olmaz, "Yasemin Devrimi", "Tahrir Devrimi" yerine amaçlarına uygun bir isim bulmakta gecikmediler: "Arap Baharı".

20 Mart 2011'de Anayasa referandumuna gidildi. Katılım, yüzde 41'de, evetler yüzde 77'de kaldı. Gerçekte, yeni Anayasa'ya Mısır seçmenlerinin yalnızca yüzde 31'i evet demiş oldu. Müslüman Kardeşler de evet diyenler içinde yer aldılar.

Temmuz başında isyan yeniden canlandı. 8 Temmuz'da Tahrir Meydanı, hak ve özgürlüklerde beklenen gelişmelerin gerçekleşmemesini, askerî cuntanın yetkilerinin azaltılmamasını, yönetimin hâlâ sivilleşmemiş olmasını protesto edenlerle yeniden doldu. Alanı dolduranlar, seküler sol gruplar ve proletaryanın eğitimli genç kesimleriydi. Bu kez, daha toplumsal içerikli istemler öne sürdüler. Grev yasaklarının kalkmasını, eski rejimin devlet sendikası Mısır Genel İşçiler Sendikası'nın kapatılmasını, asgari ücretin 1200 Mısır Lirası olarak saptanmasını (yaklaşık 200 ABD Doları) en yüksek devlet memuru ücretinin asgari ücretin 15 katını geçmemesini istediler.[410]Ancak bu son çıkış, isyanın yeni bir içerikle sürmesine yetmedi.

Mısır isyanı dünyanın her yerinden destek gördü. Emekçi halk yıllar sonra yeniden gücünün ve güçsüzlüğünün ayırdına vardı.

Tunus ve Mısır kalkışmaları, kitlesel ve kendiliğinden halk isyanlarıydı. "İsyan" sözcüğünü, devrimci/örgütlü bir kalkışmadan farklı olarak, hedefi net olmayan, neyi istediğinden çok neyi istemediğini bilen, bilinç ve örgütlülük düzeyi düşük, tepkiselliği yüksek halk hareketlerini anlatan bir kavram olarak kullanıyorum. Bu çerçevede, Tunus ve Mısır'daki halk hareketleri antikapitalist enerjiyle yüklüydüler. Gıda fiyatlarındaki yükselmelerin yol açtığı gıda "kıtlığı" (örneğin 2010'da buğday fiyatları yüzde 100 artmıştı) yüksek oranlı işsizlik, kent yoksulluğundaki artış (bu iki ülkede halkın yüzde 40'lara varan bir

410 Ergin Yıldızoğlu, "Mısır Devrimi Devam mı ediyor?", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 2011.

bölümü 2 doların altında gelirle yaşamaya çalışıyordu), bütün bunların yarattığı derin hoşnutsuzluk ve öfke başkaldırının itici dinamiklerini oluşturdular. Tunus'ta ve Mısır'da toplumsal bir devrim bir yana, iktidarın sınıfsal kaynağını, hatta var olan rejimleri değiştiren siyasal devrimler gerçekleşmedi. "Devrimci durum"la devrimin kendisini karıştırmamak gerekiyor. Tunus ve Mısır'daki halk isyanları devrime büyüyemeden söndürülen devrimci durumlardı. Bu gerçeği bu açıklıkla söylemek, bu iki büyük halk hareketinin değerini hiçbir biçimde düşürmez.

Tunus'ta, özellikle de Mısır'da emekçi halk hareketinin direngenliği, burjuva kesimlerin hızla halk sınıflarından uzaklaşarak düzen ve istikrar tarafına geçmelerini getirdi. Her devrimci yükseliş sınıf güçlerini yeniden mevzilendirir!

İki ülkedeki hareketin de baskın karakterinden biri, seküler olmalarıydı. Emekçi-seküler karakter/radikal silahlı ve "ılımlı" kanatlarıyla İslamcı hareketlerin nerede durduğunu da açık hale getirdi. "Radikal İslamcı"ların hiçbir düzen karşıtı radikalliği olmadığı ortaya çıktı. Mısır'da Müslüman Kardeşler, ABD Ortadoğu'sunda İslamla kapitalizmi ve ABD'yi barıştırma misyonunda inisiyatif aldılar; Mübareksiz Mübarek rejimine ortak, "Mısır demokrasisi"nde iktidara aday oldular.

Tunus ve Mısır isyanlarının "liberal demokrasi"yi hedeflediği bir emperyalist yalandır. Yığınlar ekmek, iş, onur ve özgürlük için mücadele ettiklerini belgileriyle ortaya koydular. Mısır'daki Anayasa referandum oylamasına katılımın yüzde 41 gibi aşırı düşük oranda kalması isyancıların egemenlerin sundukları düzleme ilgisizliklerini gösteriyor.

Arap isyanlarının yeniden bilince çıkardığı bir incelik var. On sekizinci yüzyılın büyük bildirgelerinden, Fransız ve Ekim Devrim'lerinden bu yana, yeryüzündeki her azınlık yönetimi alaşağı edilme korkusu taşıyor. Gerçek özgürlük bugün dünyanın hiçbir yerinde yok, ama nasıl tanımlanırsa tanımlansın özgürlük umudu yığınların itici gücü, egemenlerin korkulu düşü olmayı sürdürüyor.

Arap coğrafyasında cin şişeden çıkmıştır. Arap isyanlarının en önemli kazanımı, en çok kendi deneylerinden öğrenen emekçi halk kitlelerinin sahip oldukları devrimci gücün farkına varmalarıdır. Bundan sonraki kalkışmalar deneyimin gücünü arkalarında bulacaklar.

Tunus'tan başlayan, Mısır'la "Arap isyanı" özelliği kazanan dalga, tüm Arap ülkelerini etkiledi. Burada, bu isyanları toplumsal/sınıfsal içerikleri yönünden değerlendirdiğim için jeopolitik çözümlemelere girmiyor, şu kadarını söylemekle yetiniyorum: 12 Şubat Arap isyanlarının dönüm noktası oldu. Bu tarihte, Suudi Arabistan orduları Bahreyn'i işgal etti. Batı sessizlikle geçiştirdi. Eş zamanlı olarak emperyalistlerin Libya operasyonu başladı. Nisanda "bahar" Suriye'ye ulaştı. Burada, tartışmasına girmiyorum. Libya'da olaylar Tunus ve Mısır'daki gibi kendiliğinden halk isyanlarıyla başlamadı. Söndürülen Arap isyanları "Arap Baharı" patentiyle bu ülkeye ihraç edildi. Suriye'deki süreç daha karmaşıktır. Burada, Esad/Baas diktatörlüğüne karşı birikmiş bir öfke olduğu açık. Bu öfkenin, dışarıdan, ABD iradesi ve AKP hükümeti eliyle, silahlı ve askerî bir örgütlülüğe dönüştürmek için planlı, programlı bir müdahalenin yapıldığı da. ABD, ilk uygulamasını Libya'da yaptığı "arkadan önderlik" konseptini Suriye'de de yaşama geçirmeye çalışıyor.

Şubat 2011 ABD Wisconsin

Kasım 2010 eyalet seçimlerinde ABD'nin Wisconsin eyaletinde Cumhuriyetçi Parti her iki yasama meclisinde çoğunluğu ve valilik seçimini kazandı. Sağ kanat Çay Partisi hareketinin desteklediği Cumhuriyetçi vali Scott Walker, sendikaları ortadan kaldırmayı amaçlayan bir yasa tasarısı hazırladı. Buna göre, sendika aidatları otomatik kesilemeyecek, sendikalar ücret konusu dışındaki konularda pazarlık yapamayacaklar, hatta ücretler konusunda da, yalnızca ücretlerin enflasyon oranı kadar yükseltilmesi için pazarlık yapabileceklerdi. Böylece, eyalette devlet sektöründeki güçlü sendikalar hızla yok edilecekti.

Sendikalar ve ilerici Wisconsin halkı 2011'in Şubat ve Mart aylarında, bu girişime karşı Wisconsin tarihindeki en büyük ve en çok destek alan siyasi protestoları gerçekleştirdiler. Bu protestolar sırasında Madison'daki eyalet meclisi binası 17 gün boyunca binlerce kişi tarafından işgal edildi ve bina dışındaki gösterilere katılanların sayısı 100 bini aştı. Wisconsin protestoları ulusal medyanın dikkatini çekti ve kısa sürede Ohio, Michigan, İndiana ve Maine'deki işçi gösterileri tarafından izlenip, desteklendi.

3 Martta Vali Walker, protestocuların meclis binasından çıkartılmaları için kurnazca bir ayin tertipledi. Bir başka kurnazlıkla, yasa taslağında değişiklik yaparak Demokrat Partili üyelerin engellemesini aştı. Walter'in yasa tasarısı 9 Mart 2011'de Wisconsin eyalet senatosundan 18 e karşı 1 oyla geçti. 12 Mart Cumartesi günü yüz binden fazla insan son bir büyük miting düzenlediler. Gösteri, işçileri destekleyen çevredeki küçük çiftçilerin traktör konvoyuyla geçişleriyle başladı ve tüm öğleden sonra devam etti.

Kamuoyu güçlü bir şekilde protestocuları destekledi: Anketlerde, yetişkinlerin yüzde 70'i, bütçe tadilat tasarısındaki kesintileri önlemek için vergilerin arttırılmasını destekleyeceklerini söylediler ve büyük çoğunluk, yeni düzenlemelere karşı çıktı. Protestolar uzadıkça, bu destek arttı.

"Wisconsin tarzı" emsal olmaya başladı.

Wisconsin eylemcilerinin yaygın pankartlarından biri, "Burası Tahrir Meydanı"ydı. Wisconsin eylemleri sırasında sendikalar 20 bin yeni üye kaydettiler.

Mayıs 2011 İspanya: Puerto del Sol

İspanya'da 22 Mayıstaki yerel seçimlerden hemen sonra, ağırlığını gençlerin, genç işsiz ve emekçilerin oluşturduğu binlerce insan Madrid'in Puerto del Sol (Güneş Limanı)'nı işgal ettiler. Seçimlere katılan hiçbir partiyi desteklemediklerini, seçim sisteminin değişmesini ve sosyal hizmetlerden yapılan kesintilere son verilmesini istediler. İspanya, Avrupa'da genç işsizliğin (15-24 yaş arası) en yüksek olduğu ülkedir: Yüzde 45.

Madrid-Puerto del Sol işgalini, Barselona'da, Lizbon'da; Roma'da, Milano'da, Floransa'da, Berlin' de başka 100'e yakın Avrupa kentinde destek ve dayanışma eylem ve işgalleri, gösteriler izledi.

Belgilerin kimileri şöyleydi: "İspanya şirket değildir, biz de köle değiliz!", "Gerçek demokrasi şimdi!", "Bizim düşlerimiz sizin oy sandığınıza sığmaz!"

Puerto del Sol eylemcilerinin yayınladığı manifestoda şunlar yer alıyordu:

> Biz sıradan insanlarız. Kimimiz ilerici, kimimiz muhafazakâr, kimimiz siyasi, kimimiz apolitik. Ama hepimiz, yozlaşmış iş çevrelerinin, bankerlerin, politikacıların biz sıradan insanların yaşamını cehenneme çevirdiğini sesimizi ise susturduğunu düşünüyoruz.

İstemlerini şöyle formüle ettiler:

> İleri bir toplumun öncelikleri, eşitlik, ilerleme, dayanışma, kültürlerin özgürlüğü, gelişmenin sürdürülebilirliği, halkın refahı ve mutluluğu olmalıdır. Barınma, çalışma, kültür, sağlık, eğitim, siyasi katılım, bireyin özgürce gelişmesi ve tüketicilerin korunması insanların temel ve onlardan alınamaz gerçek haklarıdır. Günümüzde hükümetler ve ekonomik sistem bunları gerçekleştiremiyor, hatta insanın gelişmesini engelliyor. Bugünkü sistemin temel amacı ve iradesi, toplumsal verimliliği ve refahı umursamadan para biriktirmektir. Vatandaşlar bizim gereksinmelerimize ilgisiz bir azınlığı zenginleştiren bir makinenin çarklarıdır. Bizsiz, bunların hiçbiri var olamaz. Demokrasi halka aittir. Yönetime, bizi gerçekten temsil edenler gelmelidir.[411]

Meydandakiler, eylemin birleştirici gücünü öne çıkardılar; istemlerini, siyasal programlarını, örgütsel yapıları bizzat hareketin içinden çıkması gerektiğini savundular. Puerto del Sol işgalinin en önemli iletilerinden biri düzen partilerini reddin en belirleyici ortak paydalardan biri olarak öne sürmeleriydi.

411 Ergin Yıldızoğlu, "Parliament-Tahrir-Puerto del Sol", *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 2011.

Ağustos 2011: Tel Aviv.

30 Temmuz'da İsrail'in başkenti Tel Aviv ve 11 kentte 150 bin kişi sokaklardaydı.

Temmuz ortalarında, "konut yetersizliğini ve hayat pahalılığını" protesto etmek için eylemciler kentin en zengin kesiminin yaşadığı mahallede çadır kent kurdular. Bu eylem kıvılcım etkisi yaptı; İsrail tarihinin en büyük protesto eylemlerine yol açtı. 1 Ağustos günü yüz binden fazla belediye emekçisi bir günlük dayanışma genel greviyle eylemi desteklediler. Eylem yapılan bulvara "Habima-Tahrir" meydanı adı verildi. 6 Ağustos'ta yapılan yürüyüşe üç yüz bin kişi katıldı.

Gazeteler, eyleme "milyarderler" dışındaki herkesin katıldığını yazdı.

4 Ağustos'ta, yaşam pahalılığını, toplumsal hizmet kesintilerini protesto eden 450 bin kişinin katıldığı (İsrail'in nüfusu 8 milyon) yürüyüş ve miting İsrail tarihinin en büyük kitle eylemi oldu. Çadır kent hareketini organize edenlerin "1 milyonluk yürüyüş" hedefi koydukları eylemlerTel Aviv, Kudüs, Hayfa, Afula gibi büyük kentler başta olmak üzere, ülkenin kuzeyinden güneyine 20'ye yakın merkezde yapıldı. Meydanı ve meydana açılan ana caddeleri tümüyle dolduranlar İsrail Parlamentosu uyanıncaya kadar protestoların süreceğini açıkladılar. Sık sık "halk sosyal adalet istiyor", "sadaka değil, sosyal adalet istiyoruz" sloganlarını tekrarladılar.Tel Aviv'in Rothschild Caddesi boyunca kurulan çadırların büyük bölümü, aktivistlerin kendi aldıkları karar doğrultusunda kaldırıldı.

4 Ağustos Londra Tottenham

Tottenham'da 4 Ağustos'ta polis Mark Duggan adlı siyah bir genci öldürdü. Duggan'ın ailesi cesedi teşhise giderken, karakolun önünde 300-400 kişi toplanmıştı. Daha sonra sayıları artan bir kalabalık yürüyüşe geçti. Barışçıl yürüyen protesto eylemi polisin 16 yaşında bir genç kızı coplaması üzerine çatışmaya

dönüştü. Polis arabaları, bir belediye otobüsü, tarihî bir bina, evler vs. yakıldı. 60 kişi tutuklandı. İzleyen günlerde Enfield, Edmonton, Waltham Cross, Brixton, Islington, Peckham'da hatta Oxford meydanında değişik boyutlarda dükkân yakma, yağmalama, polisle çatışma olayları yaşandı. Bir hafta içinde tutuklu sayısı 2 bin 250'ye ulaştı.

Bu yangın ve yağma eylemlerinde mafya tipi mahalle çetelerinin, lümpenlerin katkısı olmakla birlikte bu ölçüdeki büyük patlamalar yalnızca bunlarla açıklanamaz. Reuters muhabirinin yaptığı araştırma, bu patlamanın gerisinde "vahşi kapitalizme" yönelik güçlü bir tepkinin olduğunu ortaya koydu. 40 yaşlarında bir kadın, Brecht'in ünlü "Bir banka kurmakla karşılaştırıldığında, bir banka soymak nedir ki?" sözlerini anımsatır biçimde konuştu: "Bankerler milyarlarca sterlini yağmalarken üç, beş dükkânın sözü mü olur?"[412]

Eylül 2011: New York, Wall Street

17 Eylül'de az sayıda eylemcinin, bankaların merkezinin bulunduğu Wall Street yakınlarındaki Zuccoti Park'ta başlattıkları protesto eylemi sırasında polis 700 kişiyi gözaltına aldı. "Wall Street'i İşgal Et!" belgisi ve hedefiyle yürütülen eylemlere katılım bu noktadan sonra büyümeye, yayılmaya başladı. 6 Ekim'de New York'ta büyük bir protesto eylemi gerçekleştirildi. Öğrenci grupları, işçi, öğretmen ve sağlık çalışanları sendikaları eyleme aktif destek ve katılım gösterdi.

15 Ekimde, 71 ülkede 1000 civarında kentte, "Wall Street'i İşgal Et!" eylemleri gerçekleşti. Wall Street eylemlerinin en çok ilgi gören pankartlarından biri, "Biz yüzde 99'uz" du. "Piyasa ve spekülatörlerin diktatörlüğüne son!"

2 Kasım günü, California eyaletinin Oakland kentinde genel grev, limanı ve kent merkezindeki bankaları kapattı. Çeşitli kollardan kent merkezine yürüyen bir kalabalık buradaki banka

412 Ergin Yıldızoğlu, "Sokaklar ve Piyasalar", *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 2011.

ve şirketlerde çalışmayı durdurdu. Akşam üzeri 20 bin kişiyle Oakland limanı işgal edildi. Belgilerin bazıları şöyleydi: "Greve gidin, işgal edin, kapatın!", "Her yeri işgal edelim! Oakland'ı işgal edelim!", "Politikacılar ve bankerler, yalancılar ve hırsızlar, bizden çalınanı 'lütfen' demeden geri alacağız."[413]

Wall Street'i İşgal Et protestosu, Kahire Tahrir Meydanı'nın işgalinden, İspanya'da 15 Mayısta başlayan meydan işgallerinden esinlendi. Wall Street'i İşgal Et, protestolarının açık ve kesin iletilerinden biri şuydu: Wall Street için iyi olan, kesinlikle ülke (ya da) dünya için iyi değildir. Wall Street eylemlerinin en önemli özelliklerinden biri, dünya çapında meşru ve haklı bir çıkış olarak algılanmasıdır. Kurulu düzen medyasının tutumundaki değişiklik bundandır ve bu örnekte, "meşru" saymak burjuva meşruluk sınırları içine çekmek içindir.

Wall Street protestocuları, kendi anlatımlarıyla işsizliğe çare, erişilebilir eğitim ve sağlık, adil vergilenme, askerî harcamaların azaltılması, alternatif enerji kaynaklarının geliştirilmesi, bankaların denetlenmesi istemlerini yükselttiler.

New York İşgal Hareketi Deklarasyonu'ndaki şu pasajlar dikkat çekici:

> Sermaye güçleri tarafından hakkı yenmiş herkesin müttefikimiz olduğunu bilmesini istiyoruz (…) Barışçıl bir şekilde toplanmak için haklarınızı kullanın; kamusal alanları işgal edin; karşılaştığımız sorunlara herkes için geçerli olacak çözümler bulmak için kafa yorun. Eyleme geçen bütün topluluklar ve doğrudan demokrasi ruhuyla oluşturulan gruplar, sizlere her türlü bilgimizi, desteğimizi ve elimizdeki her türlü kaynağı sunuyoruz. Bize katılın ve sesinizi duyurun.[414]

12 Kasım 2011'de ABD hükümeti, New York'tan sonra birçok eyalette kurulan çadır kamplarda dört kişinin öldürülmesini bahane ederek kampların boşaltılmasını istedi.

---

413 *Söz ve Eylem*, Sayı: 6, Kasım 2011.

414 Agy.

13 Kasımda polis, Denver, St. Louis ve Salt Lake City kentlerindeki çadır kamplarına baskın yaptı; 42 kişiyi gözaltına aldı. New York üst mahkemesinin, göstericilerin protesto hakkı olduğuna karar vermesi üzerine park işgali yeniden başladı. 17 Kasım günü on binler "bizim sokaklarımız" sloganı atarak sokakları ve meydanları doldurdular. İşçiler, sendika temsilcileri, öğrenciler Manhattan'da sabah saatlerinden itibaren başlayan eylemlerde, ekonomik krizin faturasının kendilerine yüklenmesine boyun eğmeyeceklerini haykırdı. New York polisi bile, katılımcıların sayısının 30 binin üzerinde olduğunu bildirdi. 17 Kasım günü Londra başta olmak üzere Avrupa'nın pek çok şehrinde ABD'deki "İşgal Et" hareketine destek vermek üzere eylem düzenlendi. Aynı akşam New York'un ünlü Brooklyn köprüsü de kilometrelerce uzanan eylemci kalabalığıyla, fiilen işgal edildi. Brooklyn köprüsünde eylemler sürerken ülkenin dört bir yanından ele geçirilen köprülere ilişkin haberler gelmeye başladı. Los Angeles'ın finans merkezine giden yol üzerindeki bir köprü bu şekilde ele geçirilmişti.

İsyan ve Öfke Yılının Değerlendirilmesi

2011 yılı, medya diliyle söylersek öfke ve isyanın "küreselleştiği" bir yıl oldu. Her isyan ve eylemin özgül koşulları tek tek ele alınıp değerlendirilebilir. Daha önemli olan, bu çıkışların kaynağındaki ve yöneldiği hedeflerdeki ortak/benzer noktaları ayırt edebilmektir.

2011 öfke ve isyanlarının kaynağında, tüm bileşenleriyle toplumsal proletaryanın ağırlaşan, çekilemez, sürdürülemez hale gelen yaşam koşullarının ve onun yarattığı ruh halinin olduğu kesindir: İşsizlik, açlık, yoksulluk ve yoksunluk, iyiye gitmek bir yana, durumu bile koruyamamak, "daha iyi" bir gelecek umut ve beklentisini yitirmek. "Orta sınıf" teorilerine kapılmayıp, bu eylemlerdeki proleter içeriği görmek gerekiyor. Genç işsizler, bu isyanların en aktif, en çok öne çıkan kesimidir. 15-24 yaşların-

dakiler arasında işsizlik, İspanya'da yüzde 45.7, Yunanistan'da yüzde 38.5, İtalya'da yüzde 27,8'dir.[415] Tunus ve Mısır'la ilgili olarak Avrupa için olduğu ölçüde güvenilir istatistik bulmak zor olmakla birlikte, ulaşılabilen bilgiler durumu iyi kötü resmediyor. *Carnagie Foundation*'a göre Tunus'ta 1986 yılında üniversite mezunlarının sayısı 41 bin civarında iken, bu rakam 2010'da 357 bine yükseldi ve eğitimli gençlerin yüzde 40'ı işsiz kaldı.[416] Mısır'da resmî istatistik kurumunun verilerine göre 18-29 yaş arası nüfusta işsizlik oranı yüzde 20.4'e ulaştı. Aynı yaş kuşağında erkeklerin yüzde 11.5'i işsizken, kadınların yüzde 46.4'ü işsiz. Yükseköğrenim diplomasına sahip olanlar arasında ise erkeklerin yüzde 19.3'ü, kadınların yüzde 56.1'i işsiz.[417]

Eylemlerin yöneldiği hedefler, isyan ve çıkışların gerçekleştiği ortamların koşullarına göre farklı hedeflerde somutlaştı. Örneğin, Tunus'ta ve Mısır'da tüm toplumsal öfke, ilk önce yiyici iki diktatöre ve ailelerine yöneldi. Çünkü asıl hedefe ulaşmanın birinci koşulu bu engelleri kaldırmak gibi görünüyordu. ABD'de ise hedef, somut ve simgesel olarak doğrudan finans kapitalin kalbi, Wall Street oldu. Bu farka rağmen, 2011 toplumsal çıkışlarının her yerde antikapitalist bir içerik taşıdıklarını söyleyebiliriz. Aslında, kitleler, billurlaşmış bir bilinçle olmasa da kapitalizmin zenginliği adaletsiz dağıtan bir düzen olduğunu sezer, bu yüzden de her zaman antikapitalist eğilimler taşırlar. Kriz koşullarında, buna ek olarak, sistemin tıkır tıkır işlemediği, buhrandan çıkamadığı, üstelik tüm bedeli işçi sınıfına, yoksullara yüklemeye çalıştığı çıplak biçimde görünür oldu.

Bu çıkışların çok önemli bir özelliği, birbirlerini etkilemeleri, birbirlerinden etkilenmeleri ve birbirleriyle dayanışma içinde mayalanmalarıdır. Bu yönleriyle, önümüzdeki dönem için olağanüstü önemde ulus üstü/ötesi sınıf ve eylem birliği ufku açtılar

415 Federal Alman İstatistik Ofisi, *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 2011.

416 http://www.yeryuzuhaber.com/avrupadaki-ekonomik-kriz-tunusu-vurdu-haberi-6088.html

417 http://haber.sol.org.tr/dunyadan/misirda-genclik-issiz-haberi-45369.

ve dünya çapında zincirleme devrimci durumlar oluşabileceğiyle ilgili ipuçları verdiler.

Alt sınıfların yaşamın eskisi gibi devamını istemedikleri bu eylemlerden ve yüzlerce işaretten bellidir. Belki daha önemlisi, yönetenler arasında da eskisi gibi yönetip yönetmeyecekleriyle ilgili yol ve yöntem tartışmalarının, iç yarılmaların baş göstermesidir. ABD'nin en büyük ve en zengin spekülatörlerinden Warren Bufet'in, krizin yükünün alt sınıflara yıkıldığını, oysa zenginlerin daha fazla vergi vermesi gerektiğini söylemesi, örneklerden yalnızca biridir.

Bu eylemlerin en belirgin ve ortak özelliklerinden biri, burjuva temsil, demokrasi kurum ve oyunlarından kitlesel bir kopuşun çok önemli sinyallerinin verilmiş olmasıdır. Eylemlere katılanlar, geleneksel politikacılara, parlamentoya, seçimlere vb. bir zerre güven duymadıklarını, artık önem de vermediklerini gösterdiler. Bu eylemler, kurulu anlamlar ve imgeler dizgesini sarstığı, sorguladığı gibi, doğrudan eylem ve doğrudan demokrasi biçimleri deneyimledi. Kamu alanlarının kitlesel işgali, çadır kentler yeni eylem biçimleridir. Bu eylemler, birçok örnekte, grev gibi geleneksel proleter mücadele biçimleriyle birleşti. Eylemciler kendi içlerinde doğrudan demokrasi yöntemleri uyguladılar. Bir ölçüde kendiliğinden ve deyim uygunsa "doğaçlama" reflekslerle yeni durumları karşılamayı denediler.

2011 isyanlarının zayıflık ve eksikliklerini birkaç ana başlıkta toplayabiliriz.

En başta, bu isyan ve protestoların ortaya çıkardığı toplumsal hareketlenme, başka deyişle kinetik enerji, toplumsal bir deprem değil, öncü sarsıntı yaratacak şiddetteydi. Sarstı; ama yıkamadı. Örnek olsun, Tunus ve Mısır isyanları, yalnızca kendiliğinden kitle seferberliği açısından bile, 1979 İran İslam devriminin, başta ordu olmak üzere, düzen kurumlarını bölen, etkisizleştiren gücüne hiçbir zaman ulaşamadılar.

Devrimlerin tunç yasalarından biri bu deneyimlerde bir kez daha doğrulandı: Devlet, başta silahlı kuvvetler olmak üzere

baskı aygıtlarıyla sapasağlam ayakta durduğu, kitle hareketinin gücüyle kendi içinde ayrıştırılıp bölünmediği sürece toplumsal ruhta bir siyasal devrim gerçekleşemez. Öte yandan, "zamanı gelmiş bir düşünceye hiçbir ordu karşı koyamaz" denilmiştir ve bu da doğrudur. Birinci doğrunun mutlaklığını ortadan kaldıracak olan, alttan gelen enerji birikiminin gücüdür. Bu birikmiş enerjinin, kör bir patlama olarak boşalmasını önleyecek olan ise, ancak, "zamanının geldiğini", yıkacağının yerine neyi koyacağını bilenlerin kurucu, dönüştürücü kolektif eylemliliği olabilir.

2011 toplumsal hareketliliklerinin en önemli eksikliği, ideolojik, siyasal ve örgütsel bir ortak temelde yoğunlaşma sağlayamamalarıdır. Bu açıdan bakıldığında, 2011 hareketleri, 1968 düzeyinde bile ortak siyasal referanslara sahip değildi. Nilgün Cerrahoğlu'nun şu saptaması, kanımca durumu doğru ve özlü biçimde anlatıyordu: "Wall Street hareketinin kimilerinin umduğu üzere 68 ruhuyla yan yana gelebilmesi için ortak '*siyasi referanslar*' ve birleştirici bir '*siyasi tutkal*' gerekiyor ki; New York'taki işgal hareketi dâhil …kış başından beri yayılan '*öfke direnişlerinde*' o '*siyasi tutkal*' yok!"[418]

1968 deneyiminin, geleneksel siyaset ve örgüt tarzına kimi haklı eleştiriler yöneltmekle birlikte "yeni" hareketlere uygun yeni örgütsel biçimler yaratamadığını, 1968 "keyfinin" ancak birkaç yıl sürdüğünü ve hemen sonra bir karmaşıklık, kararsızlık ve hatta başıbozukluk dönemi geldiğini Wallerstein'dan aktararak belirtmiştik. Dolayısıyla, sorun 1968 ruhunu yakalamanın çok ötesinde bir boyuta sahip. Cerrahoğlu'nun "siyasal tutkal"ına, "eylem birliği" ve "eş güdüm" için zorunlu örgütsel biçim ve işleyişleri de eklemek gerekiyor.

Bu sorunu, bugün olağanüstü çetin ve çetrefil hale getiren bir dizi etken var. Geleneksel komünist, sosyalist, devrimci ve sendikal hareketlerdeki bürokratik bozulma ve pratikler, bu biçimlerin kişiliğinde, "demokrasi ve katılım" örgütlü olmamayı, ya

418 Nilgün Cerrahoğlu, "Wall Street İşgali, Jobs, 'Cesur Yeni Dünya'mız!", *Cumhuriyet*, 9 Ekim 2011.

da merkezî olarak örgütlenmemeyi gerektirir" türünden liberal tepki ve algıların yaygınlaşmasına yol açtı. Sorunu ağırlaştıran, söz konusu vargı ve algının belli pratiklere değil, örgütlenme düşüncesinin ta kendisine yönelmesidir. Öte yandan, geleneksel, örgüt, parti ve hareketler, 2011 isyanlarının apaçık gösterdiği gibi, yeni durumları kavrayan, bu eylemlerle fiilen ve fikren ilişki ve titreşim kuran pratikler geliştirmekte çok eksik kaldılar.

Bu, çok kısaca özetlemeye çalıştığım durum, antikapitalist devrimci toplumsal hareketlerin örgütlenmesinde, birden çok nedenden kaynaklanan karmaşık bir problem, hatta bir tür açmaz olduğunu gösteriyor. Bu sorun bugün ortaya çıkmış değildir. Çözülmesi için geçmiş pratiklerin, bugünkü örgütlülüklerin eleştirel bir bakışla değerlendirilip, "ne yapmalı" ve "ne yapmamalı" üzerine dersler çıkarılması, yeni pratiklerin ipuçlarından da yararlanarak, tıkanıklığı aşıcı sentezlere ulaşılması gerekiyor.[419] Siyasal program ve örgütlülüğün gerçek bir gereksinim olduğunu apaçık gösteren 2011 deneyiminin içinden filizlenen doğrudan demokrasi yöntemlerinden ve daha önceki deneyimlerden de yararlanarak mücadelenin manevra gücü ve sürekliliği için gerekli örgütsel biçimleri, bunların hiçbirini kendini amaçlaştıran kutsallıklar haline getirmeden bulmak gerekiyor.

Geleneksel sosyalist siyaset ve örgüt biçimlerindeki, mücadele yöntemlerindeki eskime ve aşınmayı kabul etmek, bu eskimiş kalıpları yaşama dayatmak yerine, gerçek maddi yaşamın sunduğu yeni olanak ve ipuçlarıyla devrimci tarzda ilişkilenmek gerekiyor.

419 Bu sorunu *Özgürlük ve Örgütlülük* kitabımda, özellikle de o kitabın 305-356 sayfalarında çeşitli yönleriyle incelemeye çalışmıştım.

BÖLÜM 24

Program ve Yürüyüş Bileşkesi

1. Eleştiriden Programa

Marksizmin kalkış noktalarından biri, yeni bir dünyanın bugünkü dünyanın içinden çıkartılabileceği savıdır. Ütopik sosyalistlerle Marksistler arasındaki ayrım noktası, olmayan bir dünyayı düşlemek değildir. Ütopyaların içeriği de değildir. Tüm sorun, bu yeni ya da "düşlenen" dünyaya, nereden başlayarak, ne yaparak, hangi yol ve yöntemlerle ulaşılacağı noktasındadır. Marksizm, komünizmin bugünkü dünya içinde bir gizil güç, tohum olarak var olduğundan hareket ederken, ütopik sosyalistler maddi gerçeklikleri bir yana bırakıp düşledikleri dünyaya spekülatif ve fantastik önermelerle yaklaşırlar. Marksistler açısından eski dünyadan yeni bir dünyaya yürümenin başlangıç noktası *eleştiridir*. Marx'ın 1843 yılında daha 25 yaşındayken Ruge'ye yazdığı mektuptaki şu sözleri, yaşamı boyunca izlediği eleştiri yönteminin özeti gibidir:

> Öte yandan, dogmatik biçimde dünyanın nereye gitmesi gerektiğini söylemektense yeni dünyayı eski dünyanın eleştirisi yoluyla bulmak istememiz, tam da bu yeni eğilimin üstünlüğüdür. Bugüne dek tüm bilmecelerin çözümü filozofların yazı masalarındaydı; aptal dış dünyanın yapması gereken tek şey, mutlak bilginin güvercin rostoları içine düşsün diye ağzını açmaktı. Şimdi ise felsefe dünyevileşti ve bunun en çarpıcı kanıtı bizatihi felsefi bilincin yalnızca dışsal olarak değil, içsel olarak da müca-

> delenin eziyetine çekilmiş olmasıdır. Ama eğer geleceği kurmak ve gelecek tüm zamanlar için tüm sorunları çözmek bizim işimiz değilse, şu anda yapmamız gereken şey iyice açıklık kazanır: Var olan her şeyin *acımasız eleştirisini*; hem kendi sonuçlarından hem de egemen güçlerle çelişkiye düşmekten korkmayan acımasız eleştirisini kastediyorum.[420]

Eleştiri, salt teorik değil, aynı zamanda "pratik" bir etkinlik olarak anlaşılmalıdır. Marksist eleştiri, toplumsal maddi ilişkiler bütününün, başka deyimle *toplumsal pratiğin* eleştirisidir. "Pratik eleştiri", eleştirilenin sonuçlarına ve yansımalarına değil, maddi temeline yönelmek anlamındadır. Örneğin, Marksist din eleştirisi, esas olarak dinsel inanç ve hurafelerin çürütülmesine değil, dini yaratan maddi ve toplumsal koşullara yönelir. İkinci olarak, "pratik"le kastedilen teorik görüşlerin yaşamla ilişkilenmesi, yaşamda sınanmasıdır. Pratikleşmeyen teorik eleştiri, pratiğin yaratacağı yeni olgularla alışveriş içinde zenginleşip, yetkinleşemeyeceği için dönüp yeniden pratiğe ışık tutamaz. Üçüncü olarak pratik eleştiri, bu toplumsal ilişkilerin yalnız düşünsel olarak değil, *proletaryanın pratik hareketi* tarafından, yok edilmek üzere hedef alınmasıdır. Maddi bir güç ancak maddi bir güçle devrilebilir.

> Eleştiri silahının, silahların eleştirisinin yerini alamayacağı açıktır. Maddi bir güç ancak maddi bir güçle devrilebilir; ama teori de, kitleleri kavradığı zaman maddi bir güç haline gelir. Teori kitleleri ancak insana yönelik olarak (ad hominem) göstermek istediklerini gösterdiği zaman kavrayabilir ve bunu gösterir göstermez köktenci (radikal) olur. Köktenci olmak, nesneleri kökünden kavramaktır; ama insan için kök kendisidir.[421]

Bu çok anılan sözleri, aynı tarihlerde yazılmış bir önceki alıntıyla birlikte düşünmek ufuk açıcı olacaktır. Marx, devrimci bir maddi güç oluşturacak teori ile filozofların masa başında

---

420 http://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/letters/43_09.htm.

421 Karl Marx, Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı, http://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/intro.htm.

keşfettikleri "mutlak bilgi"yi birbirinden ayırmıştır. Birincisi pratik mücadelenin içinde mayalanacak, bu mücadelenin içindekiler tarafından benimsenecek bir kavrayıştır. İkincinin, yani masa başında üretilmiş mutlak bilginin ise, devrimci pratiğe kaynaklık edebilmesi olanaklı değildir. Marx'ın, teorinin, ancak "insana yönelik olarak göstermek istediklerini gösterdiği zaman" kitleleri kavrayabileceğini, bunu yaptığı zaman da köktenci olacağını söylerken neyi kastettiği çok açık değildir. "İnsan için kök kendisidir" cümlesinin de yardımıyla, Marx'ın "kitleleri kavrayacak teori" derken, sömürü ve hükmetme ilişkilerinin yol açtığı yabancılaşma ve kısıtlamaların kaynağını ve yok edilme yollarını gösteren teorik-pratik eleştiriyi kastettiği sonucunu çıkarabiliriz.

Öte yandan, bugünkü dünyaya bakarak, "var olan her şey eleştirilmeyi ve yok edilmeyi hak ediyor" diyebilir, ama bununla yetinemeyiz. Kitleleri kavrayıp maddi bir güç yaratacak komünist eleştirinin yukarıda pratiğe yaptığımız vurguya ek olarak, salt retle, yadsımayla yetinmeyip, yıkacağının yerine neyi, nasıl koyacağının ilke ve yöntemlerini, bu yolda atacağı adımlar dizgesini de ortaya koyabilmesi gerekir.

Kod Adı "Program"

Yeni bir toplumsal düzen kurmayı hedefleyenler bir amaç ve ilkeler bütününe, bu amaç ve ilkeleri nasıl gerçekleştireceklerine ilişkin bir yol ve yöntem önerisine, yani bir programa dayanmak durumundadırlar. Adına "program" denilen bir belgenin varlığı ya da yokluğu sorunun biçimsel yanıdır. Önemli olan içeriktir. İçerikleri ve işlevleri açısından bakıldığında kutsal kitapları ilk ve ilkel programlar saymak gerekir.

En genel ve geniş anlamıyla program, bir toplumun karşı karşıya olduğu bütün temel sorunlara çözümler getirme, yeni toplumun kuruluş ilkelerini ortaya koyma savıdır. Daha dar anlamıyla program, bu çözüm önerilerini uygulamak için iktidar mücadelesi veren bir tarafın eylemine temel oluşturan saptama, açıklama ve

önerileri; iktidara geldiğinde gerçekleştireceği temel dönüşümleri gösteren yol haritasıdır.

Komünist program, proletaryanın erki alarak kendisini egemen sınıf hale getirmesinden başlayıp kendisi de dâhil tüm sınıfların ortadan kaldırılmasına dek sürecek olan *geçiş döneminin* yol haritasıdır.

İlk programımız olan *Komünist Manifesto*, kapitalizmden komünizme geçişin mantık silsilesini şöyle kurmuştur: "Proletarya, burjuvaziye karşı verdiği savaş sırasında ister istemez bir sınıf olarak birleşiyorsa, eğer bir devrimle kendini hâkim sınıf durumuna getiriyor ve hâkim sınıf olarak eski üretim ilişkilerini zorla ortadan kaldırıyorsa o zaman bu üretim ilişkileriyle birlikte sınıf karşıtlığının varoluş koşullarını, genel olarak sınıfları ve böylelikle sınıf olarak kendi hâkimiyetini ortadan kaldırmış olacaktır"[422]

Dönem, proletaryanın iktidarı alacağı bir devrimle açılacağı için, programın aynı zamanda bu açılışa ilkesel yaklaşımın yön ve yöntemini de göstermesi gerekir.

Burada kavram ve tanım netliği için kısa bir parantez açmamız gerekiyor.

Marksist teoride toplumsal devrim, bir üretim biçiminden daha ileri bir üretim biçimine geçiştir. Dar ve geniş anlamları var. Geniş anlamda toplumsal devrim, koca bir tarihsel dönemi, çağı kapsayan, bir üretim biçiminden ötekine geçiş sürecindeki ekonomik, toplumsal, teknolojik, kültürel ilerlemelerin tümüdür. Çeşitli üretim biçimleri ve bunların çeşitli öğeleri somut bir toplumda aynı anda ve iç içe bulunabiliyorlar.

Dar anlamda toplumsal devrim; siyasal iktidarın, var olan toplumsal sistemi temelinden değiştirecek olan yeni bir sınıfa geçmesidir. Buna da "toplumsal ruhta siyasal devrim" diyoruz. Toplumsal devrim, ya da evrim sürecinin siyasal devrimle mi, ondan önce mi başladığı sorusu ayrıca ele alınıp tartışılabilir ve

422 Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Manifesto,* s. 41.

tartışılmaktadır. Buradaki konumuz olmadığı için bu tartışmaya girmiyorum.

Parantezi kapatıp, kaldığımız yerden devam edersek, *Komünist Manifesto*'nun program yaklaşımı, ikinci olarak proletaryayı toplumsal ruhta bir siyasal devrime taşıyacak istemler, mücadele hedefleri üzerine kurulmuştur. Bu istem ve mücadele başlıklarının, verili sınıf mücadelesi birimine, tarihsel ve siyasal konjonktüre bağlı olarak maddeleri, sıraları, formülasyonları değişebilir, işin doğası gereği değişmesi de gerekir. Temel yöntemsel yaklaşımının ise, evrensel ve ilkesel bir geçerlilik taşıdığını düşünüyorum.

Komünist Manifesto'nun "Proleterler ve Komünistler" başlıklı ikinci bölümünün sonunda, "Proletarya siyasi hâkimiyetini, tüm sermayeyi burjuvazinin elinden adım adım söküp almak, bütün üretim araçlarını devletin, yani hâkim sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın elinde merkezileştirmek ve üretici güçler kütlesini elden geldiğince hızlı biçimde artırmak için kullanacaktır" dendikten sonra, "hareketin seyri içinde kendilerini aşan ve üretim tarzını tümüyle altüst etmenin aracı olarak kaçınılmaz olan" önlemler sıralanmaktadır.[423] Toprak mülkiyetinin kamulaştırılmasından, miras hakkının kaldırılmasına, kredinin tek bir ulusal banka aracılığıyla merkezileştirilmesinden, herkes için çalışma yükümlülüğü konulmasına, tüm büyük emlak ve arazilerin ortaklaşa bir plan içinde tarıma elverişli hale getirilmesinden, tüm çocuklar için resmî ve parasız eğitime kadar hedefleri ve karşılayacağı toplumsal gereksinmeler farklı on maddelik listeyi, tüm zamanlar için geçerli bir reçete olarak değil, program sorunsalımızın en kritik noktasıyla ilgili bir yaklaşım yöntemi olarak anlamak, algılamak gerekir. Zaten *Manifesto*'da da, "Bu önlemler hiç kuşkusuz farklı ülkelere göre farklı olacaktır" denilmektedir.

Komünist Manifesto'daki yaklaşımdan iki önemli sonuç çıkarabiliriz. Bir: Doğrudan sosyalist olmayan önlem ve uygula-

423 Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Manifesto,* agy. s. 40.

maların varlığı gündemdeki devrimin *proleter sınıfsal karakterini değiştirmemektedir*. İki: Komünist bir programda yer alacak istemler, teorik olarak kapitalizm altında gerçekleştirilebilir nitelikte olsalar bile, pratik olarak ancak devrim iktidarı altında uygulanabilirler. Başka türlü formüle etmeyi denersek, bu istemler, var olan düzenin toplumsallık peçesini kaldırıp, pratikteki dar sınıfsal temelini deşifre eden, *sınırda mücadele* istemleridir. "Sınırda mücadele" istemleri, sınırlar her somut durumda oynak ve değişken olacağı, kimi istemler düzen reformlarıyla karşılandığı zaman, daha ileri olanlarını öne sürmek her zaman olanaklı olduğu için yöntemsel üstünlüklerini korurlar.

Lenin'in 1917 Eylülünde yazdığı "Yaklaşan Felaket" makalesinde Rusya'da yaklaşan ağır ve yıkıcı krize, "kaos"a karşı "bunları sosyalizm çözer" toptancılığına kaçmadan önerdiği önlemler devrimci yöntemsel yaklaşımın iyi bir örneğidir. Lenin, bu makalesinde, "ya mahvolmak, ya da geleceği en devrimci sınıfa emanet ederek daha ileri bir üretim biçimine geçmek" arasında bir seçim yapmakla karşı karşıya olduklarını ve önerdiği bütün önlemlerin ancak işçi sınıfı hegemonyasındaki bir iktidar tarafından uygulanabileceğini yazdı. Makalenin yazıldığı tarihte Rusya'da Şubatla başlayan devrimci süreç, ikili iktidar durumu sürmekte, burjuva iktidar tıkanmakta, Lenin'in önerdiği önlemler hem kaostan çıkış yolunu somut olarak göstermekte, hem de sosyalist iktidarı zorunlu kılmaktaydı.[424] Beş temel önlem şunlardı: "1) Tüm bankaların işlemleri devlet tarafından denetlenecek tek bir banka olarak birleştirilmesi, tüm ya da bu bankaların kamulaştırılması. 2) Kapitalist sendikaların, yani en büyük tekelci kapitalist işletmelerin kamulaştırılması (şeker, petrol, kömür, demir ve çelik ve öteki konsorsiyumlar) 3)Ticari gizliliğin kaldırılması. 4) Kartelleşme mecburiyeti; yani tüm sanayici, tüccar ve genel olarak işverenlerin birleşmelerinin zorunlu kılınması. 5) Nüfusun tüketici birliklerinde örgütlenmesinin zo-

424 Lenin, *Toplu Eserler*, c.25, s. 327-369.

runlu kılınması, ya da bu tip örgütlenmelerin özendirilmesi ve denetlenmesi".[425]

Troçki'nin 1938 ilkbaharında yazdığı, sonradan Dördüncü Enternasyonal'in programı olarak kabul edilen, "Kapitalizmin Can Çekişmesi ve Geçiş Programı" aslında bir programdan çok program sorunlarını tartışan bir makaleye benziyordu. İzleyenleri tarafından da yazıldığı zamandan ve aşırı tasnifli yapısından arındırılarak güncelleştirilemedi. Öte yandan, Troçki, geçiş programının asıl amacını, mantığını kanımca, geleneksel "asgari-azami" program kalıplarını aşan bir doğruluk ve netlikle formüle etmişti: "Günlük mücadele süreci içindeki yığınlara güncel istemlerle devrimin sosyalist programı arasında köprü kurmalarında yardımcı olmak gereklidir. Bu köprü, bugünün koşullarından ve işçi sınıfının geniş kesimlerinin bugünkü bilincinden çıkarılan ve değişmeyen bir tek sonul sonuca, iktidarın proletarya tarafından fethedilmesine yol açan bir geçiş istemleri sistemini içermektedir."[426]

Komünist programın mantığı, kapitalizmden komünizme devrimci geçişin başlangıç noktası olan devrimin kazanılması için toplumsal proletaryanın kazanılması olarak özetlenebilir.

Bu istemler için kullanılan kavram, genel olarak "geçiş istemleri"dir; kanımca bunda bir yanlışlık da yoktur. Başka kavramlar da kullanılabilir. Önemli olan devrime yaklaşım yöntemidir. Bu açıdan, "mücadele başlıkları" kavramı da kullanılabilir.

Toparlamak üzere şu noktaların altını çizebiliriz:

Bir: Geçiş istemleri, ya da mücadele hedefleri, en başta işçi sınıfı ve emekçi yığınları bağımsız eyleme kaldıracak, mücadeleye seferber edecek bir karakter taşımalıdır. Bu istemler öne sürülürken ölçü bir burjuva iktidar altında uygulanabilir olup olmadıkları değil, işçi-emekçi yığınların gerçek-acil gereksinmeleri olup olmadıklarıdır. Esas işlevleri, mücadele içinde işçi sınıfının bilinç ve örgütlülük düzeyini yükseltmektir.

425 Agy, s. 333.

426 L. Troçki, The Transitional Programme for Socialist Revoltuion with Introductory Essays by Joseph Hansen and George Novack, Pathfinder Press. New York 1974, s.75.

İki: Bu istemler alternatif iktidar odağı yaratma perspektif ve girişimiyle öne sürülmekte, bu nedenle de işçi sınıfı hegemonyasındaki bir iktidara geçişin kaldıracı olma özelliği taşımaktadırlar.

Üç: Bu istem ve hedeflerin bir bölümü, teorik olarak kapitalist çerçeveyi aştıkları için değil, kapitalizmin sınırlarını ve açmazını deşifre ettikleri için devrimcidir.

Güncel Kapitalizmde Geçiş ve Mücadele Hedefleri

Güncel ve buhrandaki kapitalizm koşullarında, geçiş istemleri/mücadele hedefleri, komünist deneyim/ birikimle isyan ve öfke dalgasının kitlesel enerjisinin birbirlerine değdiği noktalarda yeniden üretiliyor. Dizgesel bir bütünlük içinde, billur, özlü, birleştirici istemler durumuna gelmeleri, dönüştürücü ortak bilinç kazanmaları mücadele/eylem dinamiği içinden süzülecektir.

Böyle düşündüğüm için burada söz konusu somut istemleri sınıflandırmaya, yenilerini önermeye girişmeyeceğim.

Şimdiden bilince çıkarılmış, deneyimden, bugünkü olanaklardan ve gereksinimlerden türetilmiş, tümünü burada sayamayacağım onlarca geçiş ya da mücadele hedefi var: Tüm dünya insanlarına yaşanabilir toplumsal gelir sağlanması; çalışma saatlerinin düşürülmesi; sağlık ve eğitimin, sosyal güvenlik ve sigorta hakkının tüm dünya yurttaşları için karşılıksız sağlanması; sınırsız örgütlenme, söz ve eylem özgürlüğü; bankaların, borsaların, sigorta şirketlerinin savaş sanayisi işletmelerinin kapatılması; tüm büyük sanayi, ticaret ve hizmet işletmelerinin kamulaştırılması, ya da kamusal denetim altın alınması; tüm işletmelerde, tüm kamu ve özel kurum ve kuruluşlarda işçi/halk/yurttaş denetimi; bilimsel/üniversiter özerklik; insanlar üzerindeki her türlü cinsel, ulusal, etnik, inançsal baskı ve ayrımların kaldırılması; insanlığın doğayla metabolik ilişkisini bozan kapitalist üretim ve tüketim çılgınlığına son vererek bir ekolojik uygarlığa doğru adım atılması, NATO başta olmak üzere tüm askerî emperyalist örgütlerin iptali; diplomatik ve ticari gizliliğin kaldırılması vb…

Burada, bu kitaptaki sınıf mücadelesi çözümlemesinin iki "stratejik" istemi üzerine birkaç eleştirel not düşmek istiyorum. Tarihsel ve teorik temelleri "emek gücü değeri" ve "işgünü" olan iki mücadele başlığını kastediyorum.

Tarihsel olarak "asgari ücret" ve "işgününün kısaltılması" için mücadele olarak biçimlenen istemler, güncel kapitalizmin kendi sınırlarını belirgin hale getiren gelişmeler karşısında yeni ve kanımca toplumsal proletarya hareketini ileriye sıçratacak olanaklar, ama aynı zamanda tersine işleyecek tehlikeler barındırıyorlar.

Genel kabul gören, formülasyonlardan biri, "yaşanabilir gelir", "toplumsal gelir", "yurttaşlık geliri" gibi değişik adlar altında, işi ve geliri olmayan tüm yurttaşlara belli bir gelir sağlanması istemidir. Adı gibi içeriği de çeşitli olabilen bu istem, "çalışma zamanı", "kullanılabilir (boş) zaman"la ilişkisinin kurulamadığı durumlarda çeşitli sorun ve sorulara yol açabiliyor.

E. Ahmet Tonak'ın yaptığı gibi, "asgari"nin ve hatta giderek "ücret"in kendisinin reddedilerek, alternatif olarak "yaşanabilir ücret"in önerilmesi genel olarak ortaklaşılabilecek bir yaklaşımdır.[427]

Öte yandan, bu konu giderek iki tarafı da kesebilecek, iki ucu keskin bir kılıca dönüşüyor. Yurttaşlık gelirinin, solun son otuz yıl içinde geliştirdiği özgün, ama aynı zamanda muğlak bir öneri olduğunu söyleyen Zizek, bu gelir türünün bir tür rant olduğu görüşündedir.[428] Ondan öğrendiğimize göre, 2004'te Brezilya'da Lula zamanında çıkarılan, Brezilya yurttaşlarına ve en az beş yıl ve daha fazla Brezilya'da ikamet edenlere "koşulsuz temel gelir/yurttaşlık geliri" taahhüt eden yasanın adı *ranta basica*'dır, yani temel rant.[429]

Brezilya deneyimiyle aynı yıllarda, *Temel Gelir Avrupa Ağı*'nı (Basic Income European Network) kuran Belçikalı akademisyen

427 E. Ahmet Tonak, *Aman Piyasalar*!, Kalkedon Yayınları, İstanbul, Kasım 2007, s.27.

428 Slavoj Zizek, *Ahir Zamanlarda Yaşarken*, agy, s. 291.

429 Agy. s. 292.

Philippe Van Parijs, tüm yurttaşlarına esaslı ve koşulsuz bir temel gelir sunan kapitalist bir toplumun, eşitlikle özgürlüğü uzlaştırabileceğini savunuyor. Kapitalistler ne kadar çok kâr ederlerse o kadar çok vergilendirilecekler, böylece en alttakiler için gelir fonu oluşacaktır.[430]

Alman akademisyen Peter Sloterdijk daha açık sözlüdür: "Eskiden, ancak (birleşmiş) yoksulların dünyayı kurtarabileceğini düşünürdük, ama yirminci yüzyıl bu tavrın feci sonuçlarını, evrenselleşmiş hınçla ortaya çıkan yıkıcı şiddeti göstermiştir. Yirmi birinci yüzyılda ise, dünyayı ancak zenginlerin kurtarabileceği yürekliliğini gösterebilmeliyiz. Bill Gates ve George Soros gibi olağanüstü derecede yaratıcı ve son derece cömert bireylerin, siyasi özgürlük için ve hastalıklara karşı sürdürülen mücadelelere, her türlü devlet müdahalesinden çok daha fazla faydası dokunmuştur."[431]

Bu iki örnek, temel gelir sorununa düzen tarafından bakışı anlatmaları bakımından ilginçtir. Bu bakış, üretim sürecinden dışlananların tüketim istemlerini artırarak krizin ötelenmesine katkı yapacağı için, ayrıca günceldir.

Dünyanın herhangi bir yerinde, temel/yurttaşlık geliri olarak, ya da başka bir adla belli bir gelir bağlanması, devrimci mücadelenin yan ürünü olarak, ya da düzen içi reformculuğun inisiyatifiyle pratik gündeme gelebilir. Böyle bir durumda, yapılması gerekenin, bir yandan bu "hak"kın olabilecek en ileri bir içerikle kazanılması için mücadele ederken, bir yandan da sınırda mücadeleyi daha öne taşıyan yeni istemler yükseltmek olduğunu düşünebiliriz.

Bu nota rağmen, ikinci olasılıkta, temel gelir önerisinin kapitalizm koşullarında yaşamaya devam etmeyi kabul noktasında bir uzlaşma anlamına geleceğini de düşünmemiz gerekir.

Sonra, öteki temel istemlerle bağlantısı iyi kurulmamış bir yurttaşlık geliri isteminin, ekonomik olanakların bu ölçüde eşitsiz olduğu farklı toplumsal-siyasal coğrafyalardan oluşan bir

430 Agy. s. 294.

431 Aktaran, Zizek, agy. s. 296.

dünyada yol açacağı başka sorunlar da var. Temel gelirin, işsiz ve yoksulları utanç verici bir yoksulluğa mahkûm etmeyecek, ama üretken çalışmayı da değersizleştirmeyecek düzeyde olmasını sağlayacak bir ölçü bulmak neredeyse olanaksızdır. Bu olanaksızlığa bağlı bir başka sorun, toplumsal üretim için zorunlu çalışmanın sürdüğü koşullarda, nedenleri ne olursa olsun, hiç çalışmayanların, en çok çalışanların yarattığı artık değere ortak olmasının yaratacağı toplumsal adaletsizliktir.

Bu sorunlar, toplumsal açıdan zorunlu "iş"in, "çalışabilir" nüfus arasında olabilecek en adil biçimde paylaştırılmasına dayanan, bu paylaşmanın doğal sonucu olarak, herkesin bugünkünden çok daha az çalıştığı, bu çalışmanın karşılığında yaşanabilir bir ücret aldığı, bütün planlamalara rağmen iş verilemeyenlere, başka nedenlerle çalışamayacak durumda olanlara belli bir temel gelirin toplum/devlet tarafından sigorta edildiği daha sentezci istemler dizisiyle aşılabilir. Bunlar asla ütopik istemler değildir. Sonsuz üretim ve tüketime endeksli "çalışma-emek" prangasından kurtarıldığı, gerçek insani gereksinmeler dünyasına açıldığı zaman, toplumsal açıdan yararlı "iş"i, hem tüm insanları içine alacak biçimde yaymak, hem de herkesin kullanılabilir boş zamanını artırmak olanaklıdır. Dolayısıyla, istem, "herkese iş, herkese yaşamak için yeterli gelir, herkese daha çok kullanılabilir zaman" olarak, ya da bu içeriği yansıtacak biçimde daha iyi formüle edilebilir.

Bu konuda, son bir değinme olarak, mülkiyet konusunda bir not: Komünistlerin kaldırmak istediği özel mülkiyet, insanın insanı sömürmesine, mülk sahibinin başkasına hükmetmesine olanak veren, eşitsizliğin, zorun, bencilliğin ve bireyciliğin gübreliği olan kapitalist özel mülkiyettir. Komünistler hiçbir zaman geçim ve yaşam araçlarının kişisel mülk edinilmesine karşı olmadılar. Tersine tüm insanların zenginliğe, bolluğa ulaşmasını savundular. Zenginliği çoğaltmak ve tüm insanlığa yaymak için zorunlu olan en önemli şeyi yapacaklarını ise açıkça ilan ettiler: Üretim araçları üzerinde mülkiyeti elinde tutan kapitalistleri

mülksüzleştireceğiz! Toplumsal zenginliklerin hiç kimsenin olmadığı için herkesin olacağı; ya da herkesin olduğu için hiç kimsenin olmayacağı bir toplum hedefiyle mücadele, mutlak çoğunluğu, mutlak yoksulluk ve yoksunluğa mahkûm eden kapitalizm karşısındaki en güncel istemdir.

2. Strateji ve Komünist Bileşke

Askerî kökenli "strateji" sözcüğü siyasete mal olmuş bir kavramdır. Yunancada "ordu gütmek" anlamına geliyor. Siyaset yazınında, temel bir amaca varmak için, başı çekecek temel gücü, kazanılacak, karşıya alınacak ve tarafsızlaştırılacak kesimleri belirleme, konumlandırma işlem ve eylemi olarak kullanılıyor. Siyaset gibi, strateji de antagonizma (uzlaşmaz karşıtlıklar) üzerinden kuruluyor. Strateji, bu çerçevede bir güç ve iktidar kurgusudur. Komünist siyasal strateji, kapitalizmi yıkmanın, komünist bir toplum kuruculuğuna açılışın doğrultusudur. Komünist stratejinin temel öğeleri bellidir. Programla ilgili olarak da değindik; bunları yeniden keşfetmeye gerek yok. Toplumsal proletaryanın kent ve kır küçük burjuvalarıyla bağlaşıklık kurarak kapitalist egemenliği sona erdireceği, geçiş toplumu sürecini başlatmak üzere kendisini yönetici sınıf haline getireceği bir devrim, stratejik hedeftir. Bunun için toplumsal proletarya kitlesinin politikleştirilerek *politik proletarya* öncülüğünün oluşturulması temel hareket noktasıdır.

Öte yandan, bugün, bu kitapta yapılan temel çözümlemelerin bir bakıma mantıksal sonucu olarak, bu genel yaklaşımın inceltilmesi ve birkaç yeni merceğinin bakış odağına yerleştirilmesi gerektiğini düşünüyorum.

En başta, tıpkı maddi bir gücün ancak maddi bir güçle devrilebileceği önermesi gibi, kapitalizmin yıkılmasının ve aşılmasının da, kapitalizmin içerme ve içselleşme gücüne denk bir karşıt güç ve etkinlik yaratmaya bağlı olduğunu kavramak gerekiyor. Tekrar olacak, kapitalizm yalnızca kapitalizm olmadığı için komünizm de yalnızca antikapitalizm olamaz. "Anti", olumsuz bir

kavramdır yalnızca karşıtlık, hiçbir güce geleceğin temsilcisi, kurucusu olma yetisi kazandırmaz. Bir dünya görüşü ve hareket olarak komünizm, ancak kapitalizmin hegemonyası ve üst belirleyiciliği altındaki sömürü, baskı ve hükmetme ilişkilerine, bunların dokusuna nüfuz ettiği oranda antikapitalist mücadelelerin birleştirici, üstbelirleyici kutbu olabilir.

Kapitalizmin sınırları, derinleşen kriz bu uygarlığın tüm kapılarının komünizme açıldığını gösteriyor. Komünizm, insanlık için artık yalnızca teorik bir olasılık değil, pratik bir zorunluluktur. Komünizmin, özgürlük, eşitlik, kardeşlik, sevgi ve dayanışma, doğayla metabolik uyum ilkeleri savunmacı değil, toplum kurucu, tarih yapıcı ilkelerdir. Bu ilkelerin en büyük gücü, taşıdıkları tarihsel haklılıktan ve kapitalist barbarlığın karşısındaki biricik seçenek olmalarından geliyor. Öyleyse, "her şeyi sosyalizm çözer" toptancılığından bir an önce sıyrılıp, akla gelebilecek tüm yaşam ve mücadele alanlarında antagonizmayı dokunun içinden yükseltmek gerekiyor.

Son çözümlemede devrimci olabilecek "ya hep ya hiç"çiliğin, bir tembellik ve yan çizme alışkanlığına yol açması bir başka sorunumuzdur. Soldaki egemen görüş, kapitalizmin ya toptan dönüşeceği, ya da hiç değişmeyeceği biçimindedir. Tek parça, mono-blok bir kapitalizm anlayışından ve bu anlayışın türevi olan felaket-çöküş senaryolarından kurtulmak, yerellikleri, mikro sorun ve alanları, kendi ördüğümüz duvarların dışına çıkmanın etkili kanalları olarak değerlendirmek gerekiyor. Komünist program ya da bileşke, tüm bu alanlardaki birikimlerin bir sentezi olabilir ancak. Mikro'su olmayanın makro'su, yereli olmayanın toplumsal değerde bir merkezi olmaz.

Yaşamsal önemdeki bir sorun, doğrudan demokrasi ilkelerini komünist öznenin doğal eylem biçimi ve refleksi haline getirmeyi başarmaktır. Komünist hareket, sınıf mücadelesini ve siyaseti bugünkü optimum birim olan ulus devlet ölçeğinde yürütürken, siyasal etkinlik ve örgütlenmeyi "en küçük birim"den başlayarak inşa etmek durumundadır. Temsile değil de, doğru-

dan demokrasiye dayanan bir pratik en iyi doğrudan/yüz yüze iletişim ve etkileşimle sağlanabilir. Birkaç yüz insandan oluşan topluluklar bu nedenle doğrudan demokrasinin temel birimleri, yapı taşlarıdır. Komünistlerin, devletten "sivil toplum örgütü" denilen yapılara, üniversite ve eğitim kurumlarından günlük basına, din-tarikat örgütlerinden televizyona kadar devasa örgüt ve aygıtlar toplamına karşı mücadeledeki temel dayanağı, yerel birimler üzerinde yükselen doğal ve dinamik örgütlenmelerdir. Bu genel saptama, bugün her zamankinden daha doğru ve geçerlidir. Çünkü burjuva egemenlik sistemi, olumsuz-kayıtsız kabullenme, kanıksama ve umursamazlık üzerine kurulmuş, araçlar buna göre oluşturulmuştur. Zorun oyunu bozacağı nokta tam burasıdır ve oyunu bozmak, çözümü, amaç-araç kaynaşmasının anlatımı olan egemenlik araçlarının izdüşümünde değil tümüyle farklı bir ortamda aramayı gerektirmektedir. Burjuva medyasının alternatifi komünist medya, televizyonun alternatifi komünist televizyon kanalı değildir. Komünist medya ve komünist televizyon kanalının hiçbir işe yaramayacağını aklı başında hiç kimse söyleyemez. Bunlar ve başka kapitalizm icadı araçlar komünist amaçlar için kullanılabilirler. Ancak, bu araçların doğaları kullanım amaç ve sınırlarını da belirlemektedir.

Komünist örgütlenmeyi en küçük toplumsal birimlere dayandırmak, burjuva siyasetinde delikler açmanın, yarının komünal örgütlenme kültürünün tohumlarını serpmenin de etkili yollarından biridir. Örneğin, bugün milletvekili adaylıklarının siyasal parti liderleri tarafından tek elden belirlenmesinin karşısına adayların önseçimle belirlenmesi istemini ve bakiye sistemiyle destekli, barajsız dar bölge sistemini savunmak önemli bir propaganda ve mücadele konusu haline getirilebilir.

Komünist Bileşke

Engels'in 21 Eylül 1890'da Joseph Bloch'a yazdığı mektubun, tarihe bakışta "bileşke teorisi" denebilecek değerde olduğunu düşünüyorum. Şunları yazıyor:

> Ancak ikinci bir açıdan, tarih öyle yapılır ki, nihai sonuç her biri bir sürü tikel yaşam koşulu tarafından oluşturulmuş birçok bireyin iradeleri arasındaki çatışmaların sonucu olarak ortaya çıkar. Bu nedenle, ortada, sayısız kesişen güç, sonsuz bir vektörel paralel kenarlar dizisi ve bunların da bir tek bileşkesi vardır: Tarihsel olay. Bu da bir bütün olarak *bilinçsizce* ve iradesizce işleyen bir gücün ürünü olarak görünebilir. Çünkü her bireyin yapmak istediğini başkaları engeller ve ortaya çıkan hiç kimsenin istemediği bir şey olur. Bu yüzden tarih bugüne kadar doğal bir süreç gibi ilerlemiştir ve esas olarak aynı hareket yasalarına tabi olmuştur. Ancak bireysel iradelerin –ki bunların her biri kendi fiziksel kuruluşunun ve dışsal, son kertede ekonomik koşulların (kendisinin kişisel koşullarının ya da genel olarak toplumun koşullarının) kendilerini zorladığı şeyleri arzular– istedikleri sonucu elde edemedikleri, ancak bir ortalamada, ortak bir bileşkede kaynaştıkları gerçeği, bizi bunların sıfır hükmünde oldukları sonucuna vardırmamalı. Tersine her biri bileşkeye katkıda bulunmuş ve bu ölçüde de o bileşkede içerilmiştir.

Tarihte, gerçekleşip "deneyimler" hanesine yazılan hemen hemen her şey, her "tarihsel olay" gerçekten de her zaman bir bileşke olarak ortaya çıkmıştır. Toplumsal devrim ve komünizme geçiş de, toplumsal-sınıfsal bileşkenin, milyonlarca hücre ve damardan oluşan dev bir vektör ya da ok gibi hedefe yönelmesiyle gerçekleşecektir. Bu, bileşke içindeki hiçbir gücün, bütün içindeki bir parça olarak kendisini dayatması, kendi kısmi varlığını ebedileştirecek bir tutum içinde olması kabul edilemez.

Bileşkeyi, toplumsal olduğu kadar siyasal güçlerin, sorun-dinamik eksenli hareketlerin yoğunlaşıp keskinleştiği yön olarak da düşünebiliriz.

Tarihsel olayların bileşke biçiminde ortaya çıktığı gerçeğini bilince çıkarmak, davranışa dönüştürmek, tüm öncülük, önderlik, demokrasi, katılımcılık, hiyerarşi, birlik vb. sorunlarına yaklaşımda eski kalıpları kırıp, yeni yaratıcı yollar bulmanın başlangıç adımı olabilir.

Toplum ve hatta toplumsal sınıflar, cins, yaş, kültür, etnisite, düşünce, görüş, karakter vb. bakımlarından tek tip değil, çoğul-

durlar. Bir siyasal hareket ne kadar kitleselse o kadar çoğuldur. Kendisini dünyadan yalıtlamış cemaat tipi örgütlerde "çoğulculuğun" birliği bile sürekli kılınamayan bir yapaylığa, bir oyuna dönüştüğünü biliyoruz. Çoğulluk, gerçekten toplumsal, dolayısıyla gerçekten çok ve çeşitli öğelerden oluşan bir hareketin doğal durumudur. Çoğulculuk ilkesi bu doğal durumdan çıkar. Çok ve çeşitli olmayan, üstelik önlerine sosyalist hareketin yeniden kuruluşu türünden hedefler koyanların ise temel öncelik ve hedeflerde anlaşmaları, bu hedefi gerçekleştirecek bir odaklaşmayı sağlamış olmaları gerekir. Bu konumdakiler, çoğulculuğu devrimci yürüyüşe katılanların çeşitliliğini kabul ve bu kabule göre davranma ilkesi olarak değil, birlikte "durma"nın koşulu haline getirmiş oluyorlar. Solunum ve dolaşım kanalları tıkanmış cemaat tipi örgütlenmelerin demokrasi, temsil ve katılım sağlamak için başvurdukları kontenjan, kota vb. işleyişler de yukarıdaki nedenlerle sorunlara çözüm olmuyor.

"Bileşke" yaklaşımının üstünlüğü, gerçek, sahici bir toplumsallıktan, çokluk ve çeşitlilikten hareket etmesidir. Çoğulculukla çok başlılık arasındaki gerilim de ancak "bileşke" yaklaşımıyla yumuşatılabilir. Çünkü bileşke, çokluğun, çeşitliliğin olduğu kadar, bileşenlerin vektörel yoğunlaşmasının da anlatımıdır. Öte yandan, bu son cümle, bizi bileşke mecazıyla (metafor) anlatmak istediğimiz şeyin sınırına, sonuna getirir. Çünkü bileşkeyi, toplam sonucu, eski deyimle muhassalayı, tanımı gereği hiç kimse önceden bilip söyleyemez. Komünistler de, Engels'in sözünü ettiği kendi iradelerini gerçekleştirmek için çatışan öğelerden biridir. Öyleyse, pekâlâ, sonucu tek başına komünistlerin iradelerinin de belirlemeyeceği söylenebilir ve bu doğru olur.

Bu noktada sorun gelip, "tarihsel olay"ın bir bileşke biçiminde ortaya çıkacağı bilgi ve bilincinin amaçları için savaşanlara ne söylediğine dayanıyor ve bu soruyu yanıtlayabilmek için yeniden komünist siyasetin, stratejinin antagonizma üzerinden kurulacağı önermesine ve esas konumuza dönmemiz gerekiyor.

Maddi ilişkiler zemininden yükselen, kapitalizmin yeniden üretimini kesintiye uğratacak bir toplumsal/siyasal bileşim ya da bileşke, bu düzenin antagonist ana damarı üzerinden, yani emekle-sermaye, üretimin toplumsal karakteriyle el koymanın özel kapitalist karakteri arasındaki temel çelişki üzerinden yükselebilir. Antagonist ana damara bağlanan kanalların görüş ve hareketlerinin özdeş, türdeş vb. olması gerekmiyor. Komünist tasarım, "yeni toplumsal hareketler"in de katkılarıyla bilince çıkarılan düşünce ve sezgileriyle zenginleştirilebilir ve zenginleştirilmelidir. Kapitalizme karşı, komünizm için yürütülen mücadelenin antagonizma ana damarındaki yoğunlaşmasını seyreltecek ideolojik ve siyasal bir saçılma ise asla kabul edilmemelidir.

Sınıf, cinsiyet, ırkçılık gibi değişik sömürü ve baskı biçimlerinin karşılıklı ilişkisini saptayan, her birinin özgürlüğünün tümünün varlığına son vermekten geçtiğini savunan, kurulu iktidara karşı kurucu iktidarı geliştiren tek program komünizmdir.

Marx'ın akranı, 19. yüzyıl Fransa'sının burjuva sınıf analisti Alexis de Tocqueville'in yazdığı gibi, kötü ve çökmekte olan bir yönetim için en tehlikeli zaman reformlara başvurduğu zamandır.

2011 sonunda kapitalizm, 1929'dan bu yana gördüğü en büyük krizin içinde debeleniyor. Krizin tüm yükünü emekçilerin sırtına bindirmek, "öldürmeyen kriz güçlendirir" mantığıyla yeni bir atılım için reform ve savaş yöntemlerinin ikisine birden aynı anda başvuruyor. Çünkü egemenler eskisi gibi yönetemiyor.

Bu iki seçenek de, sınırlarına dayanmış kapitalist egemenlik için en "tehlikeli zaman"ın geldiğini gösteriyor.

Devrimci olanakların da normal zamanlara göre kat kat arttığı böyle bir nesnellikte, devrimci toplumsal özneye, başta komünistlere her zamankinden daha büyük bir sorumluluk ve görev düşüyor.

(10 Mayıs-24 Kasım 2011)

Kaynakça

A Comparative Encycopedia, Cilt 2, New York, 1972.

Acar-Savran, Gülnur: *Beden Emek Tarih*, Kanat Kitap, İkinci Basım, İstanbul, Nisan 2009.

Acar-Savran, Gülnur -Nesrin Tuna Demiryontan: *Kadının Görünmeyen Emeği, (Derleme)*, Yordam Kitap, İstanbul, Ekim 2008.

Acar-Savran, Gülnur: *Beden Emek Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin*, Kanat Yayınları, İstanbul, Nisan 2009.

Acar-Savran, Gülnur: *Özne-Yapı Gerilimi Maddeci Bir Bakış*, Kanat Yayınları, İstanbul, Haziran 2006.

Adalı, Coşkun: *Günümüz Kapitalizmi ve Devleti Üzerine*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, Haziran 1997.

Amin, Samir; Arrighi, Giovanni; Frank, Andre Gunder; Wallerstein, Immanuel :*Büyük Kargaşa Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi*, Çeviren: Erden Akbulut, Alan Yayıncılık, İstanbul, Ağustos 1993.

Anderson, Perry: *Tarihsel Materyalizmin İzinde*, Türkçesi: Mehmet Bakırcı, H. Gürvit, Belge Yayınları, İstanbul, Temmuz 1986

Arendt, Hannah: *Imperialism Part Two of the Origins of Totalitarism,* A Harwest Book, New York , 1976

Arrighi, Giovanni: *Adam Smith Pekin'de, 21. Yüzyılın Soykütüğü*, Çeviren: İbrahim Yıldız, Yordam Kitap, İstanbul, 2009

Attali, Jacques: *Karl Marx Evrensel Zihin*, Çevirenler: Martı Şahin, Melike Işık Durmaz, Turkuaz Kitap, İstanbul, Mayıs 2010

Balibar, Etienne: *Masses Classes Ideas*, İngilizceye çeviren: James Swenson, Routledge, Londra, 1994

Belek, İlker: *Esnek Üretim Derin Sömürü*, NK Yayınları, İstanbul, Ekim 2004

Belek, İlker: *Marksizm ve Sınıf Bilinci*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2007

Borotav, Korkut: *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*, Yordam Kitap, İstanbul, Eylül 2010.

Braverman, Harry:*Emek ve Tekelci Sermaye*, Türkçesi Çiğdem Çidamlı, Kalkedon Yayınları, İstanbul, Ekim 2008

Burkett, Paul :*Marx ve Doğa*, Çeviren: Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2004

Carr, Edward Hallett: *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi*, Çeviren: Levent Cinemre, Yordam Kitap, İstanbul, Ocak 2011

Castells, Manuel: *Enformasyon Çağı: Ekonomi Toplum ve Kültür, Birinci Cilt, Ağ Toplumunun Yükselişi*, Çeviren: Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Nisan 2005

Cleaver, Harry: *Kapital'i Politik Olarak Okumak*, İngilizceden çeviren: Münevver Çelik, Otonom Yayıncılık, İstanbul, Mayıs 2008.

Collins English Dictionary, Londra, 1986

Çulhaoğlu, Metin: *Bin Yıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu,* Sarmal Yayınevi, İstanbul, Eylül 1997

Demirkol, Kenan: *GDO: Çağdaş Esaret*, Kaynak Yayınları, İkinci basım, İstanbul, Şubat 2011

Dobb, Maurice : *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine Geçiş Tartışmaları*, Türkçesi: F. Akar, Belge Yayınları, İstanbul, Ekim 2007

Eagleton,Terry: *Marx Neden Haklıydı?* Çeviren: Oya Köymen, Yordam Kitap, İstanbul, Mayıs 2011

Eleştirel Feminizm Sözlüğü, Çeviren: Gülnur Acar-Savran, Kanat Yayınları, İstanbul, Haziran 2009, s. 278-279

Engels, Friedrich: *Anti-Dühring*, Çeviren Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, Mart 1977

Engels, Friedrich: *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Üçüncü Basım, Ankara, Eylül 1974

Engels, Friedrich: *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, Ekim 1997

Engin, Emine: *Marksizm'de İşçi Sınıfının Kapsamı ve Türkiye*, Alev Yayınları, İstanbul, Eylül 1990

Enzensberger,Hans Magnus: *The Consciousness Industry On Literature, Politics and the Media*, The Seabury Press, New York, 1974

Febvre, Lucien: *Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınevi, Ankara, Ağustos 1995

Filho, Alfredo Saad: *Marx'ın Değeri*, Çeviren: Ertan Günçiner, Yordam Kitap, İstanbul, 2006.

Foster, John Bellamy: *Marx'ın Ekolojisi*, Çeviren: Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, İkinci Basım, Ankara 2011

Fromm, Erich: *Anaerkil Toplum ve Kadın Hakları*, Çeviren: Acar Doğangün, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1998

Fromm, Erich: *Marx'ın İnsan Anlayışı*, Çeviren: Kaan H. Ökten, Arıtan Yayınevi, İstanbul, Temmuz 1997

Fukuyama, Francis: *Devlet İnşası 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim*, Türkçesi: Devrim Çetinkasap, Remzi Kitabevi, İstanbul, Mart 2005

Fülberth, Georg: *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Almancadan Çeviren: Sadık Usta, Yordam Kitap, İstanbul, Ekim 2010

Geary, Dick : *Karl Kautsky*, Manchester University Press, Manchester 1987

Gordon, David M: *Fat and Mean: The Corporate Squezze of Working Americans and the Myth of Managerial Downsizing*, Free Press, New York, 1996

Gorz, Andrè: Cennetin Yoları, Çeviren: Turhan Ilgaz, Afa Yayınları, İstanbul, Ekim 1985

Gorz, Andrè: *Elveda Proletarya*, Çeviren: Hülya Tufan, Afa Yayınları, İstanbul, Mart 1986

Gorz, Andrè: *Kapitalizm Sosyalizm Ekoloji*, Çeviren: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, Ağustos 1993

Gorz, Andrè: *Maddesiz Bilgi, Değer ve Sermaye* , Çeviren: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011

Gramsci, Antonio: *Hapishane Defterleri,* Belge Yayınları, Beşinci Basım, İstanbul, Mart 2007

Hançerlioğlu, Orhan: *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 1, Remzi Kitabevi, Birinci Basım, İstanbul 1976,

Hançerlioğlu, Orhan: *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 7, Remzi Kitabevi, Ankara, 1980

Hardt, M. ve Negri, A: *İmparatorluk*, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001,

Hardt, M-Negri, A: *Çokluk İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, Çeviren: Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004

Harman, Chris : *Halkların Dünya Tarihi*, İngilizceden Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, Yordam Kitap, İstanbul, Ekim 2010

Harvey, David:*The Enigma of Capital*, Profile Books, Clays, Bungay, Suffolk, 2010

Harvey, David: *Yeni Emperyalizm*, Çeviren: Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul, Kasım 2004

Hobsbawm, Eric: *Yeni Yüzyılın Eşiğinde*, Çeviren: İbrahim Yıldız, Yordam Kitap, İstanbul, Ocak 2007

Holloway, John*: İktidar Olmadan Dünyayı Değiştirmek*, Çeviren: Pelin Siral, İletişim Yayınları, İstanbul 2003

Huberman, Leo : *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çeviren: Murat Belge, İletişim Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2005

Huws, Ursula: "The Myth of the 'Weightless Economy?' *Socialist Register*, 1999

Kovel, Joel: *Doğanın Düşmanı, Kapitalizmin Sonu mu, Dünyanın Sonu mu?* Çeviren: Gürol Koca, Metis Yayınları, İstanbul, Haziran 2005

Küçük, Yalçın: *Kürtler Üzerine Tezler*, Dönem Yayınevi, Ankara, Ağustos 1990

Lapavitsas, Costas: *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi*, Çeviren: Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul, Nisan 2011

Lenin, V.I: *Collected Works*, Progress Publishers, Moskova

Lukacs, G: *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Çeviren: Yılmaz Öner, Belge Yayınları, İstanbul, Mart 1998

Luxemburg, Rosa: *The Mass Strike, The Political Party and the Trade Unions*, translated by Patrick Lavin, The Marxist Educational Society, Detroit, 1925

Madra, Ömer: *Küresel Isınma ve İklim Krizi*, Söyleşi: Ümit Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul, Ağustos 2007

Mandel, Ernest: *Geç Kapitalizm*, İngilizceden Çeviren: Candan Badem, Versus Kitap, İstanbul, Şubat 2008

Martin, Hans-Peter ve Schumann, Harald*: Globalleşme Tuzağı Demokrasiye ve Refaha Saldırı*, Türkçesi: Özden Saatçi Karadana-Mahmure Kahraman, Ümit Yayıncılık, İstanbul Kasım 1997

Marx- Engels : *Seçme Yapıtlar 1*, Çevirenler: Ahmet Kardam, Sevim Belli, Muzaffer Ardos, Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, Aralık 1976

Marx- Engels : *Seçme Yapıtlar 2*, Çevirenler: Sevim Belli, Alaattin Bilgi, Güneş Özdural, Ahmet Kardam ve Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, Temmuz 1977

Marx Engels Lenin, *İşçi Sınıfı Partisi Üzerine*, Sol Yayınları, birinci basım, Mayıs 1979

Marx K -Engels, F: *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, Çeviren; Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1976

Marx, K - Engels, F: *Alman İdeolojisi* [Feuerbach], Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Beşinci Basım, Ankara, Nisan 2004

Marx, K- Engels, F: *Gotha ve Erfurt Programalarının Eleştirisi*, Çeviren: Barışta Erdost, Sol Yayınları, Beşinci Basım, Ankara, 2010

Marx, K. – Engels, F: *Werke,* Dietz Verlag, Berlin 1967, Band (cilt) 35

Marx, K. - Engels,F :*Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Çeviren: Barışta Erdost, Sol Yayınları, Beşinci Basım, Ankara, 2010

Marx, K: Critique of the Gotha Programme, Progress Publishers, Moskova, 1978

Marx, Karl - Engels, Friedrich: *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, Çeviri: Nail Satlıgan, Tektaş Ağaoğlu, Olcay Göçmen, Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, İstanbul, Nisan 2008

Marx, Karl - Engels, Friedrich: *Komünist Parti Manifestosu*, Almanca'dan çeviren Erkin Özalp, NK Yayınları, İstanbul Mart 2003

Marx, Karl - Engels, Friedrich: *Selected Works* in three volumes, volume 1, Progress Publishers, Moskova 1977

Marx, Karl - Engels, Friedrich: *Selected Works* in three volumes, volume 2, Progress Publishers, Moskova 1977

Marx, Karl - Engels, Friedrich: *Selected Works* in three volumes, volume 3, Progress Publishers, Moskova, 1977

Marx, Karl : *Artı-Değer Teorileri*, Birinci Kitap, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1998

Marx, Karl: "Marginal Notes on Adolph Wagner's Lehrbuch der Politischen Ökonomie"; http://www.marxists.org/archive/marx/works/1881/01/wagner.htm

Marx, Karl: *1844 El Yazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe*, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, Temmuz 1976

Marx, Karl: *Artı-Değer Teorileri,* İkinci Kitap, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, Kasım 1999,

Marx, Karl: *Capital*, Cilt I, Progress Publishers, Moskova, 1983

Marx, Karl: *Capital*, Cilt II, Progress Publishers, Moskova, 1978

Marx, Karl: *Capital*, Cilt III, Progress Publishers, Moskova, 1978

Marx, Karl: *Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları*, Çeviren: Mustafa Topal, Ceylan Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Eylül 2008

Marx, Karl: *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Altıncı Basım, Ankara, Ekim 2005

Marx, Karl: *Felsefenin Sefaleti*, Çeviren: Ahmet Kardam, Sol Yayınları, Ankara, 1999,

Marx, Karl: *Grundrisse*, Çeviren: Sevan Nişanyan, Birikim Yayıncılık, Ankara, Ekim 1979

Marx, Karl: *Kapital,* 1. Cilt, Almancadan Çevirenler: Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul, Nisan 2011

Marx, Karl: *Kapital,* II. Cilt, Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, Haziran 1979

Marx, Karl: *Kapital,* III. Cilt, Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, Ağustos 1978

Marx, Karl: *Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret Fiyat ve Kâr,* Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara 2008

Marx, K-Engels, F: *Seçme Yapıtlar 3*, Çevirenler: Mihri Belli, Sevim Belli, Seyhan Erdoğdu, Vahap Erdoğdu, Arif Gelen, M. Kabagil, Ünsal Öskay, Kenan Somer ve Öner Ünalan, Sol Yayınları, Ankara, Aralık 1979

Mayor, Federico - Forti,Augusto: *Bilim ve İktidar,* TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, Haziran 1999

Monbiot, George: *Heat: How to Stop the Planet Burning*, Allen Lane Penguin Books, 2006

Moran, A. Vahid: *Büyük Türkçe-İngilizce Sözlük*, Adam Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, Ekim 1989

Öngen, Tülin: *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi*, Alan Yayıncılık, Kasım 1994, İstanbul

Özön, Mustafa Nihat: *Osmanlıca Türkçe Sözlük,* İnkılap ve Aka Kitabevleri, Ankara, 6. Basım, Mart 1979

Özuğurlu, Metin: *Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, Halkevleri Emek Çalışmaları Merkezî Bilimsel Yayınlar: 1, Ocak 2005, İstanbul

Polanyi, Karl: *Büyük Dönüşüm*, Çeviren: Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2003

Poulantzas, Nicos : *Classes in Contemporary Capitalism*, Fransızcadan İngilizceye çeviren, David Fernbach, Verso Edition, 1979, Londra.

Raghuram, G. Rajan & Zingales, Luigi:*Saving Capitalism From The Capitalists*, Princeton University Press, 2004

Raghuram, G. Rajan: *Fault Lines*, Princeton University Press, 2010

Rifkin, Jeremy:*The End of Work*, New York, 1995

Savran, Sungur. *Kod Adı Küreselleşme*, Yordam Kitap, İstanbul, Eylül 2008

Shiva, Vandana*: Çalınmış Hasat*, Türkçesi: Ali K. Saysel, bgst Yayınları, İstanbul, Şubat 2006

Silver, Beverly: *Emeğin Gücü*, Çeviren: Aslı Önal, Yordam Kitap, İstanbul, Ekim 2009

Smith, Adam: *An Inguiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, c. II, Londra, Methuen, 1961

Smith, Adam: *Ulusların Zenginliği*, Çevirenler: Ayşe Yunus-Mehmet Bakırcı, Alan Yayıncılık, Şubat 1985, İstanbul

Sohn-Rethel, Alfred: *Zihin Emeği Kol Emeği Epistemoloji Eleştirisi*, Çeviren: Ayşe Deniz Temiz, Metis Yayınları, İstanbul, Mart 2011

Sosyalist Cumhuriyet İçin Tezler, Yayımlayan: Özcan Işık, , İstanbul, Ağustos 2008

The Collins English Dictionary, Second Edition 1986, Glasgow.

Thompson E.M: *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004

Todd, Emmanuel:*The Breakdown of the American Order/AFTER EMPİRE*, Translated by C. Jon Delogu, Columbia University Press, New York, 2003

Tonak, E. Ahmet: *Aman Piyasalar*!, Kalkedon Yayınları, İstanbul, Kasım 2007

Troçki, Leon: *The Transitional Programme for Socialist Revoltui*on with Introductory Essays by Joseph Hansen and George Novack, Pathfinder Press. New York 1974

Tunçay, Mete: *Sosyalist Düşünüş Tarihi*, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 28

Türkçe Sözlük, TDK, Ankara, 1974

Uygur, Nermi: *Kültür Kuramı*, Yapı Kredi Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul, Ocak 2006

Wallerstein, Immanuel: *Tarihsel Kapitalizm*, Çeviren: Necmiye Alpay, Metis Yayınları, İstanbul, Eylül 1992

Websters Third New International Dictionary, Merriam-Webster Inc.,1993

Wood, Ellen Meiksins: *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, Çeviren: Şahin Artan, Yordam Kitap, İstanbul, Ekim 2008

Wright, Erik Olin: *Class, Crisis and the State*, NLB 1978

Yaraşır, Volkan: *Uluslararası İşçi Hareketleri*, Akyüz Yayın Grubu, İkinci Basım, İstanbul, Mart 2004

Yılmazer, Mehmet: *Kapitalizmde Yapısal Dönüşüm*, Alaz Yay., İstanbul, Şubat 2007

Yurtsever, Haluk: *Marksist Bakış Açısından Program Yöntemi*, Sorun Yayınları, İstanbul, Ocak 1995

Yurtsever, Haluk: *Özgürlük ve Örgütlülük*, Yordam Kitap, İstanbul, Nisan 2007

Yurtsever, Haluk: *Sınıf ve Parti*, Birinci Basım, Dönem Yayınevi, Ankara , 1990

Yurtsever, Haluk: *Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet*, Yordam Kitap, İstanbul, Kasım 2006

Yurtsever, Haluk: *Yeni Bir Sol Atılım İçin,* Kalkedon Yayınları, İstanbul, Ocak 2008

Yücesan Özdemir, Gamze -Özdemir, Ali Murat: *Sermayenin Adaleti Türkiye'de Emek ve Sosyal Politika*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008

Yürükoğlu, R: *Propaganda ve Ajitasyonun Güncel Sorunları*, İşçinin Sesi Yayınları, Londra, Ağustos 1980

Zizek, Slavoj: *Ahir Zamanlarda Yaşarken*, Çeviren: Erkan Ünal, Metis Yayınları, İstanbul, Eylül 2011

Zizek, Slavoj: *Lenin Üzerine*, Çeviren Nilgün Aras, Encore, İstanbul, Temmuz 2004

MAKALELER

Boratav, Korkut: 'Küresel Dengesizlikler' Düzeliyor mu?", *soL Haber Portalı*, *24.04.2011*

Boratav, Korkut: "Batı'da Asabi Ruh Halleri" *11.09.2011, soL Haber Portalı* (http://haber.sol.org.tr) http://haber.sol.org.tr/print/yazarlar/korkut-boratav/bati-da-asabi-ruh-halleri-46261

Boratav, Korkut: "Bozulan, Düzelen, Tutturulamayan Ayarlar", *02.10.2011 - soL Haber Portalı* (http://haber.sol.org.tr)http://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/bozulan-duzelen-tutturulamayan-ayarlar-46911

Foster , John Bellamy- McChesney Robert W.- Jonna, R. Jamil: "Monopoly and Competition in Twenty-First Century Capitalism", *Monthly Review,* Nisan 2011, Cilt 62, Number 11

Foster, John Belammy: *Tekelci Finans Sermayesi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, Eylül 2011, s. 63

Foster, John Bellamy- McChesney, Robert W. and Jonna, R. Jamil : "Monopoly and Competition in Twenty-First Century Capitalism", *Monthly Review*, Nisan 2011, Cilt 62, Number 11 http://monthlyreview.org/2011/04/01/monopoly-and-competition-in-twenty-first-century-capitalism

Foster, John Bellamy : "Ekoloji: Karar Anı Bir Giriş", *Monthly Review* (Türkçe), Sayı: 19, Ekim 2008

Foster, John Bellamy and McChesney, Robert W: "The Internet's Unholy Marriage to Capitalism", *Monthly Review,* Mart 2011

Foster, John Bellamy: "Kapitalizm ve Küçülme: Bir İmkansızlık Kuramı", *Monthly Review* (Türkçe), Sayı: 27, Temmuz 2011

Harman, Chris: "The workers of the World", Issue 96 of International Socialism Journal, Güz 2002, No: 96 http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj96/harman.htm

İleri, Ali: "İktidar Yürüyüşünde Zorunlu Bir Adım 'Kültürleşme" *Yaşayan Marksizm*, Sayı:2, İstanbul, Mart 2010

İleri, Ali: "Büyük Deprem-Bir Blanço", *Yaşayan Marksizm*, Sayı: 1, İstanbul, Ekim 2009

Kadıoğlu, Mikdat: *Küresel İklim Değişimi ve Türkiye*, Güncel Yayıncılık, İstanbul, Ocak 2007

Kalyon, Kenan: "Sermaye Çağının Sınırları", *Yaşayan Marksizm*, Sayı: 1, Ekim 2009

Li, Minqi: "İklim Değişimi, Büyümenin Önündeki Engeller ve Sosyalizmin Gerekliliği", *Monthly Review* (Türkçe), Sayı: 19, Ekim 2008

Moralı, Deniz: "Radyoaktif Kapitalizm Nükleer Santrallere Karşı Marksist Tutum" (http://www.marksist.com/deniz_morali/radyoaktif_kapitalizm.htm)

Özbudun, Sibel:"Latin Amerika'da inşa halinde bir dinamik: 'Yeni Toplumsal Hareketler'", 10 Mayıs 2009,http://www.mavidefter.org/index.php?option=com_content&view=article&id=725:yeni-toplumsal-hareketler&catid=54:sibelozbudun&Itemid=92

Savran, Sungur - Tonak, E. Ahmet: "Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek: Açıklığa Kavuşturma ve Sınıflandırma Denemesi", *Praksis*, Sayı:16, 2006 Güz

Sönmez, Mustafa: "Avrupa'yı Paylaşmak: Almanya, Çin'e karşı…", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 2011

Yaraşır, Volkan: "Uluslararası İşçi Hareketinin Yeniden Yapılanması: Ne yapmalı? Nasıl yapmalı? 1", *Kızıl Bayrak*, 4 Temmuz 2008 http://www.kizilbayrak.net/makaleleryazarlar/haber/arsiv/2008/06/30/artikel/177/uluslararasi-is.html

Yeldan, Erinç : "Segui il tuo corso, e lascia dir la genti," *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 2011

Yıldızoğlu, Ergin: "İşçi Sınıfını Kim Kaybetti?" 18 Ağustos 2011, www. sendika.org

Yıldızoğlu, Ergin: "Afrika'dan İki Haber", *Cumhuriyet,* 12 Mart 2001

Yıldızoğlu, Ergin: "Mısır Devrimi Devam mı ediyor?", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 2011

Yıldızoğlu, Ergin: "Parliament-Tahrir-Puerto del Sol*",* *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 2011,

Yılmaz, Selim - Yılmaz, Gaye: "'Yenilenebilir Enerji' vs. Yenilenemeyen Doğa: Karbon Ticareti", *Praksis,* Sayı:25, 2011/1

Dizin

ABD 121, 122, 124, 127, 128, 130, 157, 184, 188, 213-215, 217, 228-230, 236, 238-240, 242, 245, 246, 248-252, 255, 270, 274, 281, 291, 304, 305, 309, 311-317, 319-326, 329, 330, 337, 345-347, 365-369, 374, 375, 376, 377
ahlak 25, 278
aile 69, 100-107, 109, 127, 128, 298, 362, 365
akıl 12, 25, 137, 141, 150, 167, 180, 184-187, 192, 224, 260, 262-264, 268, 278, 311, 319
Alman İdeolojisi 42, 59, 99, 172, 191, 192, 218, 400
Altyapı 154
Amerikan anayasası 150
ara sınıf 124
Arşimet 20
artık değer 19, 46, 62-68, 75, 78, 86-88, 92, 93, 95, 97, 102, 104, 105, 112, 113, 117, 131, 137, 144-146, 205, 206, 228, 231, 232, 257, 273, 274, 293, 311, 318, 335, 340, 347
artık emek 65, 78, 103, 144, 148, 273, 284
artık ürün 78, 135
asgari ücret 138, 142, 144, 163, 235, 388
ataerkil 72, 101, 102, 105, 107, 109
aydın 111, 180, 182, 186, 343

Bernstein, E. 125
bewusstsein 167, 168, 191
beyaz yakalılar 120, 124, 350
bilgi-hizmet 261
bilim 17, 21, 38, 58, 118, 170-172, 177-179, 183, 214, 261, 262, 265, 277, 305
bilinç 13, 22, 25, 26, 38, 80, 109, 136, 142, 151, 165-170, 172-175, 177, 178, 180-185, 190, 191, 194-97, 199, 246, 247, 339, 340, 342, 367, 386, 387
bilinç endüstrisi 13, 184, 339
bilişim 264, 268
1830 kalkışması 405
Bolşevik Partisi 159
burjuva devrimleri 33, 58, 82
burjuvazi 26, 55, 58, 59, 72, 87, 89, 90, 102, 124, 125, 186, 219, 220, 257
büro 111, 112, 118-120, 123, 125, 237, 263, 268, 269
büro işçisi 118

canlı emek 44, 98, 229, 243, 244, 261, 262, 270, 272-275, 341, 349
Castells, Manuel 213, 237, 239, 246, 398
cemaat 141, 297, 395
cinsiyet 72, 101, 135, 351, 360, 361, 362, 363, 396
çokuluslu şirketler 236, 237, 238, 246
çevirme 23, 76, 220, 225
Çin 48, 49, 116, 214, 215, 228-230, 233, 239-241, 255, 270, 274, 280, 315, 322, 324, 325, 327, 346, 404
çitleme 62, 63, 76
Çulhaoğlu, Metin 179, 180, 183, 398

Dell 240
devlet 25, 29, 35, 36, 47, 49-52, 54, 57, 58, 60, 63, 70, 71, 84, 91, 114-117, 135, 136, 139, 141, 143, 146, 150, 154, 157, 162, 184, 188, 192, 200, 203, 206-208, 218-221, 243, 250, 254, 271, 292, 311, 320, 323, 324, 327, 328, 337, 338, 353, 354, 358, 363, 365, 367, 369, 385, 389, 390, 392
devlet sınıfları 115
devrim 37, 42, 47, 55, 57, 58, 79, 82, 83, 153, 160, 169, 173, 174, 222, 261, 336, 338, 342, 348, 368, 378, 383, 385, 391, 394
dine karşı düşünce 82
Dowd, Douglas 56, 115, 116
dönüşüm 38, 52, 55, 56, 58, 61, 66, 154, 293, 338, 356
Dünya Bankası 129, 154, 306
Dünya Ticaret Örgütü 154, 269, 305
düz işçi 122, 123, 124

Ekim Devrimi 158, 159, 160, 260, 339
ekoloji 15, 28, 72, 256, 293, 298, 300, 307, 308, 359
ekonomi dışı zor 49, 50, 62, 137, 203
ekonomi politik 12, 60, 96, 300, 320
ekonomi-siyaset 49, 154, 155, 159
ekonomist sosyalizm 157, 161
ekonomizm 29, 137, 155, 162
ekosistem 288, 289
emekçi 61, 75, 78, 79, 81, 83, 86, 93, 96, 97, 105, 108, 109, 111, 115, 116, 123, 143, 157, 159, 163, 186, 278, 364, 368, 386
emek gücü 23, 39, 55, 60, 64, 66, 68, 86, 87, 88, 92, 93, 103, 104, 107, 113, 118, 119, 121, 124, 126, 127, 141, 143, 204, 233, 235, 241, 242, 243, 244, 245, 267, 269, 273, 278, 280, 294, 304, 306, 346, 388
emeklilik fonları 253
emek süreci 54, 65, 75, 293
emek yoğunlaşması 243
emek zamanı 64, 65, 144, 148, 280
emperyalizm 55, 203, 208-210, 213, 219, 250
enerji 223-226, 235, 288, 289, 292, 293, 299, 300, 302, 304, 306-308, 348, 349, 362, 374, 377, 378
enformasyon 120, 227, 228, 256, 262, 263, 271
Engels, Friedrich 37, 38, 41, 42, 47, 53, 57, 59, 71, 72, 86, 99, 100, 102, 115, 136, 146, 170-175, 179, 181, 191-194, 215-219, 247, 257, 259, 265, 266, 293, 295, 297-299, 301, 343-345, 347, 383, 384, 393, 395, 398, 400, 401
entelektüel emek 120, 268, 349, 350
entelijansiya 182, 343
Enternasyonalist/enternasyonalizm 247 246
Enzensberger 184, 185, 186, 398
ev içi emek 28, 99, 110, 362
evrensel kurtuluş 37, 259
evrensel sınıf 37, 38, 83, 348
ezen ulus milliyetçiliği 244

fabrika 53, 67, 80, 137, 143, 147, 152, 206, 241
feminist 110, 357, 359, 363
feodalizm 55
finansallaşma 250, 254, 311, 312, 315, 399
finans kapital 151, 209, 247, 248, 253, 254, 255, 274, 317, 327, 376
fiziksel emek 77
Fizyokratlar 34
Ford(izm) 217, 234, 238

GDO 304, 305, 398
General Electric 238, 241
gesamtarbeiter 88, 146
Gorz, Andre 148, 267, 281, 399
göç 244, 245
göçmen 128, 130, 245
görünmeyen emek 108
gözetim 35, 120-124, 188

Harman, Chris 231, 232
Hegel, G. F. 27, 37, 381
Hegelci 24, 27, 36
hegemonya krizi 309, 319
Hilferding, R. 209, 254

IMF 129, 154, 326, 346
ırk 25, 135
ideoloji 23, 155, 163, 166, 170-172, 177, 178, 199, 247, 292
İkinci Enternasyonal 155
iletişim 120, 187, 213, 226-228, 240, 242-245, 262, 263, 266, 270, 271, 310, 393
ilkel birikim 52, 61, 62, 86, 111, 150, 203, 204, 213, 220, 280
internet 119, 187-189, 213, 223, 226, 227, 235, 241, 266, 269, 271, 272, 339
işçi sınıfı 22, 25, 26, 55, 59, 81, 82, 84, 87-89, 94, 97, 110, 131, 145, 156, 157, 159, 161, 163, 164, 174, 175, 178, 194, 216, 218, 233, 246, 315, 325, 340, 344, 345, 385, 386, 387
işgünü 104, 140, 145-147, 156, 235, 243, 280, 281, 388
kalfa 66, 76

kamu çalışanları 14, 117
Kapital 12, 19, 21, 23, 24, 43, 46, 52, 53, 57, 58, 62-64, 68, 73, 76, 86, 87, 97, 103, 115, 119, 130, 137, 139, 145-147, 155, 204, 206, 207, 209, 222, 247, 275, 294-296, 318, 319, 340, 341, 398, 401
kapitalist sömürü 226
Kautsky, Karl 125, 175, 176, 177, 209, 399
kent yoksulları 129, 348
Keynes, J. M. 253
komünist bilinç 173, 174, 183
Komünist Manifesto 47, 72, 86, 101, 102, 163, 247, 257, 383, 384, 400
komünizan 84, 199, 355, 361
komünizm 45, 193, 246, 258, 391, 392, 396
konseyler 159, 160
köylü 85, 111, 186
küçük burjuvazi 59, 89, 90, 124, 125, 186
kültür 23, 42, 71, 80, 81, 85, 131, 155, 198, 199, 200, 242, 243, 288, 371, 394
kültürleşme 198, 199
Kürt halk hareketi 197

Latin Amerika 127, 129, 338, 356, 404
Lenin, V. İ. 20, 24, 48, 88, 125, 152, 159, 160, 162, 174-178, 180, 182, 183, 194, 208-212, 216, 254, 338, 359, 385, 397, 399, 400, 403
Linux 271
lonca 66, 76, 279
Luddculuk 82
Lukacs 194, 195, 399
Luxemburg, Rosa 209, 400

maddi olmayan emek 262, 266, 270, 272, 273
maddi olmayan meta 261
malileşme 94, 254, 309
manifaktür 63, 66, 208
Marx, Karl 17, 19, 21- 27, 34-43, 46-49, 52, 53, 57- 59, 61-64, 66, 68, 71-73, 75, 76, 85-90, 92, 94, 96, 97, 99, 100-103, 112, 115, 118, 119, 130, 135-137, 139, 140, 142, 143, 145-147, 153, 155-157, 162, 168-175, 179-181, 191- 194, 204, 206, 207, 218, 219, 222, 247, 250, 257-259, 262, 265, 275-279, 284-287, 293-302, 310, 318, 319, 335, 340, 341, 380-384, 396, 397, 398, 400, 401
matematik 266
meta üretimi 46, 63, 68, 104, 105, 139, 268, 318
Mısır 228, 229, 365-369, 376, 377, 404
Microsoft 188, 268, 271
mülkiyet 22, 47, 48, 52, 63, 82, 99, 102, 112, 149, 150, 190, 193, 200, 203, 204, 211, 258, 268, 270, 273, 278, 297, 298, 301, 348, 390
mülksüzler 348

Narodnik 183
nesnel 17, 22, 23, 29, 36, 78, 124, 166, 171, 174, 200, 221, 244, 256, 258, 260, 261, 280, 320, 323, 340, 347
Newton 20
Nike 240, 241
normal işgünü 145
Nothomb, Jean Baptiste 35

orta sınıf 59, 82, 120, 124, 125, 186, 349, 350, 357
Öngen, Tülin 33, 111, 196, 401

Paris Komünü 84, 115, 260, 339
patriyarka 103, 105
Polanyi, Karl 100, 141, 320, 401
politisizm 29, 137, 155
prekapitalist 102
proletarya 26, 28, 36, 39, 59, 77, 83, 84, 86- 89, 96, 110, 123, 130, 131, 148, 150-153, 158, 159, 173, 174, 176, 177, 179, 181, 183, 184, 191, 192, 198, 216, 234, 245-247, 260, 340, 348, 349, 350, 351, 355-357, 364, 386, 388, 391
proleter aile 102, 103, 104, 106
proleterleşme 111, 113, 116, 120

Quesnay, François 34
Radin, B. 159

restorasyon 83
Ricardo, David 35, 116

Saint-Simon 34, 35
sanayici 282, 385
sanayi devrimi 13, 56, 58, 59, 66-68, 77, 80, 81, 83,94, 293
sendikalar 81, 154, 161, 369, 370
sendikal bilinç 175
sermaye birikimi 52, 61-63, 105, 110, 137, 153, 203, 302
sermayenin malileşmesi 248, 255
sınıf çıkarı 38
sınıf mücadelesi 11, 19, 23, 36, 77, 82, 83, 94, 104, 135-137, 144, 146, 147, 151, 156, 161, 170, 180, 181, 218, 221, 241, 281, 310, 318, 319, 344, 345, 384, 388
siyaset 23, 28, 34, 37, 49, 54, 137, 150-155, 159, 162, 163, 172, 182, 199, 212, 246, 292, 342, 353, 355, 378, 379
Smith, Adam 35, 115, 397, 402
Sosyalist Cumhuriyet İçin Tezler 199, 200, 212, 354, 355, 402
sovyet 158, 159, 160, 218, 233, 339, 340, 358
Sovyetler Birliği/SSCB 48, 157, 215, 217, 218, 321, 322, 337, 346, 361
soyutlama 19, 20, 35, 64, 168, 262
soznanie 190
sömürgecilik 52, 208, 213, 359
sömürü 18, 24, 34, 45, 54, 103, 106, 113, 131, 147, 151, 153, 157, 161, 169, 184, 226, 257, 275, 318, 336, 338, 354, 359, 362, 382, 392, 396

tarih 17, 22-25, 29, 48, 49, 50, 54, 61, 130, 137, 142, 163, 172, 179, 195, 256, 287, 309, 338, 392, 394
taşeron(laştırma) 114, 116, 126, 138, 232, 236, 237, 239, 241-243, 330
Taylor, Frederick Winslow 78, 79
tek kişilik ev 109
teknoloji 29, 213, 222, 223, 234, 261
teknolojik yenileşim 207
Thompson, E.P. 26, 80-82, 195, 402
toplumsal özne 17, 131, 352
toplumsal proletarya 88, 110, 130, 131, 148, 150, 198, 247, 340, 348, 349, 350, 388, 391
toplumsal psikoloji 166, 183
toplumsal sınıflar 23, 90, 394
Tunus 228, 229, 365-369, 376, 377
tüketimcilik 122

Ure, Andrew 137
ücret 35, 64, 87, 92, 97, 104, 105, 108, 112, 118, 121-123, 127, 138, 140-144, 153, 156, 163, 235, 246, 313, 369, 388, 390
ücretli 28, 49, 62, 86, 93, 96-98, 105, 107-114, 117, 123, 125, 126, 130, 139, 142, 144, 159, 186, 276, 279, 282, 285, 295, 297, 303, 351, 356
ücretli işçi 86, 97, 112, 125, 139, 144
üçüncü katman 59
ülke devlet 221, 324
üretici güçler 173, 284, 299, 335, 384
üretim ilişkileri 19, 23, 27-29, 38, 49, 67, 69, 70, 81, 86, 171, 183, 256, 279, 300, 348
üretken emek 91-94, 113, 124, 232
üretken olmayan emek 28, 93, 94

yabancılaşma 24, 36, 39, 41, 42, 43, 44, 168, 361, 382
yanlış bilinç 25, 151, 169, 172, 339, 340
Yaraşır, Volkan 160, 240, 402, 404
yedek işçi ordusu 98
yeniden üretim 75, 97, 100-102, 204, 262, 272, 293, 343
Yunanistan 228, 229, 325, 326, 342, 364, 376

zamanın ruhu 183, 349
zanaatkâr 28, 59, 66, 75, 77, 78, 111
Zazuliç, Vera 46
zihinsel emek 78, 79, 179, 266, 267, 269
Zizek, S. 162, 359, 388, 389, 403